

T1492/1-1

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

+ Nalan Eda AKYÜREK ŞAHİN

PHRYGIA'DA ÇİFTÇİ TANRISI: "DII BRONTONTI EUKHEN"

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
MERKEZ KÜTÜPHANESİ

Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü

Doktora Tezi

CİLT I
(METİNLER)

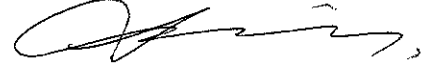
Antalya, 2002

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma jürimiz tarafından Eski Çağ Dilleri ve Kùltürleri
Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ OLARAK kabul edilmiştir.

İmza

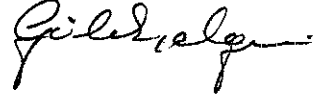
Başkan : Doç. Dr. A. Vedat GELGİN

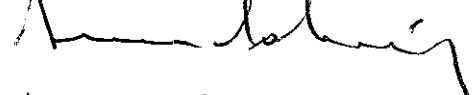
Üye (Danışman): Doç. Dr. Mustafa ADAK

Üye : Prof. Dr. Güler GELGİN

Üye : Prof. Dr. Sencer ŞAHİN

Üye : Doç. Dr. Burhan VARKIVANÇ

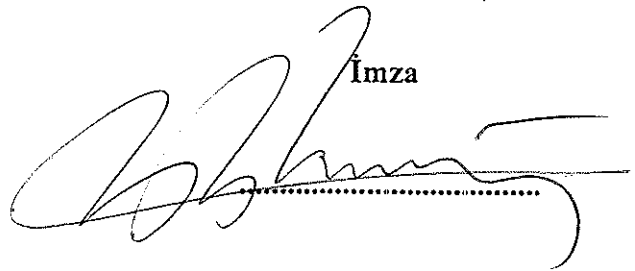

Üye :

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

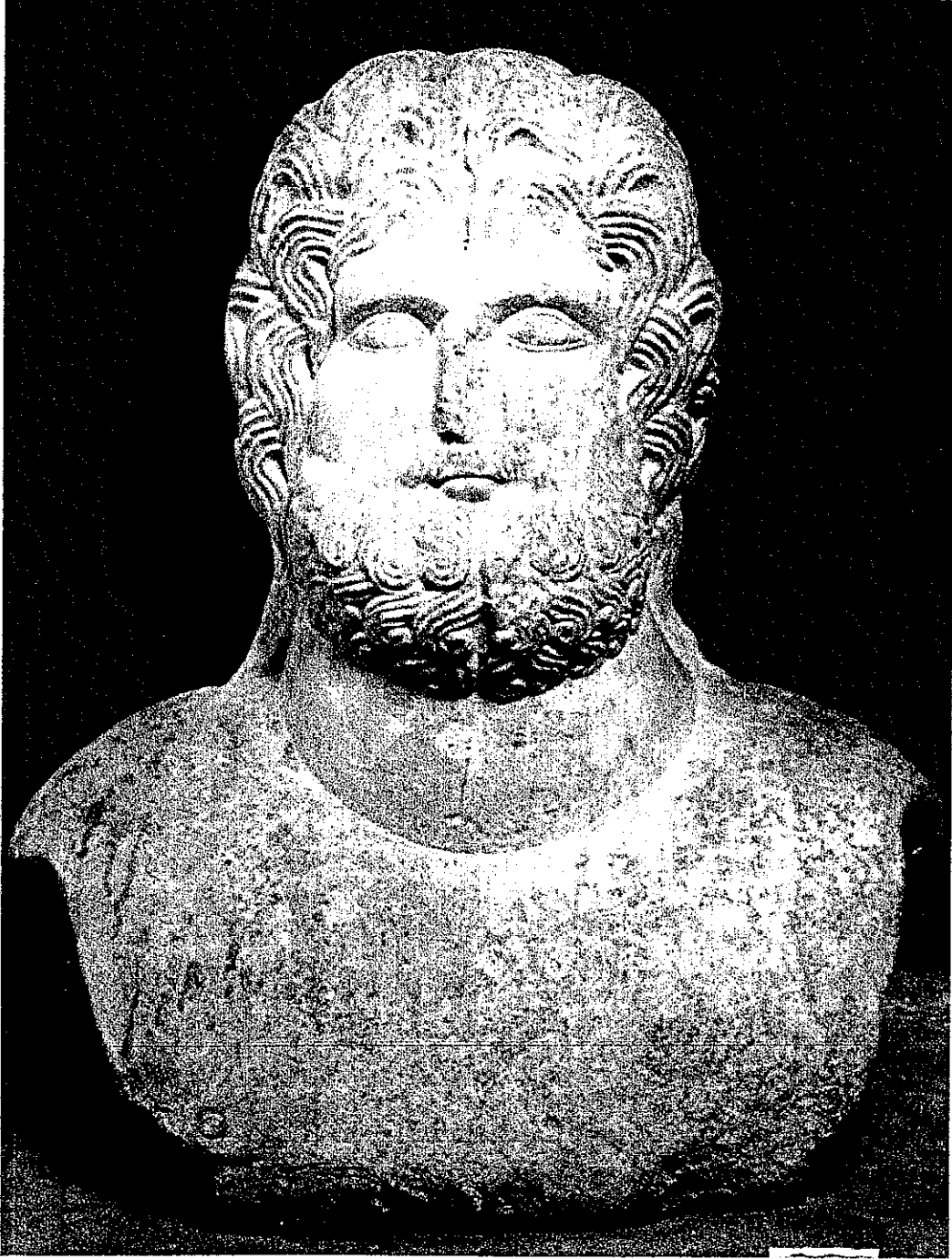
.....

İmza

Müdür

*Benim biricik Filiz ve Feriha'ma
en içten teşekkürlerimle*

ἀστραπαίε, βρονταίε, κεραύνιε, φυτάλιε Ζεῦ

Ey şimşekler çaktıran, gökleri gümbürdeten, yıldırımlar fırlatan, toprağı yeşerten Zeus!

Orphei Hymni. 15, 9

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ZUSAMMENFASSUNG	viii
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmada İzlenen Yöntem	4
2. KÜLTLE İLGİLİ ARAŞTIRMALARIN TARİHİ	8
3. ZEUS BRONTON VE KÜLTÜ	18
3.1 Mezar Taşı Olan Zeus Bronton Adakları	43
4. KÜLTÜN COĞRAFİ DAĞILIMI, BULUNTU YERLERİ VE KUTSAL ALANLAR	54
5. TANRININ TAPINIM GÖRDÜĞÜ DÖNEM VE ADAKLARIN TARİHLERİ	62
6. ZEUS BRONTON'A SUNULAN ADAKLAR	71
6.1. KUZEYBATI PHRYGIA (Eskişehir-Kütahya) (Kat. No. 1-245)	75
6.1.1. STELLER (Kat. No. 1-134)	75
6.1.1.1. ÜÇGEN ALINLIKLİ BÜYÜK STELLER (Kat. No. 1-100)	78
6.1.1.1.1. Üçgen Alınlıklı Basit Steller (Kat. No. 1-6)	78
6.1.1.1.2. Naiskos Steller (Kat. No. 7-98)	80
6.1.1.1.3. Değişik Tipler (Kat. No. 99-100)	82
6.1.1.2. ÜÇGEN ALINLIKLİ KÜÇÜK STELLER (Kat. No. 101-133)	84
6.1.1.2.1. Üçgen Alınlıklı Basit Steller (Kat. No. 101-128)	84

6.1.1.2.2 Naiskos Stelleri (Kat. No. 129–133)	88
6.1.1.3 YUVARLAK STEL (Kat. No. 134)	89
6.1.2. ALTARLAR (Kat. No. 135–209)	93
6.1.2.1. PRİZMA BİÇİMLİ ALTARLAR	97
6.1.2.1.1. Akrotersiz Olanlar (Kat. No. 135–141)	97
6.1.2.1.2. Akroterli Olanlar (Kat. No. 142–176)	99
6.1.2.1.2.1. Alçak Başlıklılar (Kat. No. 142–160)	99
6.1.2.1.2.2. Yüksek Başlıklılar (Kat. No. 161–170)	102
6.1.2.1.2.3. Başlıkta Zeus Büstü Olanlar (Kat. No. 171–176)	103
6.1.2.1.3. Akroterli Olup Olmadığı Belirlenemeyenler (Kat. No. 177–206)	107
6.1.2.2. YUVARLAK ALTARLAR (Kat. No. 207–209)	108
6.1.3. ZEUS BÜSTLERİ (Kat. No. 210–214)	110
6.1.3.1. KABARTMA BÜSTLER (Kat. No. 210–212)	114
6.1.3.2. BÜSTLER (Kat. No. 213–214)	119
6.1.4. KYBELE HEYKELCİĞİ (Kat. No. 215)	121
6.1.5. TİPİ BELİRLENEMEYENLER (Kat. No. 216–245)	122
6.2. BITHYNIA (Bilecik, Bolu, İzmit) (Kat. No. 246–296)	123
6.2.1. ALTARLAR (Kat. No. 246–294)	123
6.2.1.1. PRİZMA BİÇİMLİ ALTARLAR (Kat. No. 246–293)	126
6.2.1.2. YUVARLAK ALTAR (Kat. No. 294)	132
6.2.2. STELLER (Kat. No. 295–296)	133
6.3. ANADOLU'NUN BAŞKA BÖLGELERİ (Kat. No. 297–303) Maionia [Kuzeydoğu Lydia], Galatia, Isauria, Lykaonia, Pamphylia)	134
6.4. ANADOLU'NUN DIŞINDAKİ BÖLGELER (Kat. No. 304–315) (Roma [İtalya], Kytaiion [Kerç Boğazı/Karadeniz], Thera Adası [Santorin])	137
6.5. ADDENDA (Kat. No. 316–317)	143
6.6. TİPOLOJİK DEĞERLENDİRME SONUCU	144

7. ZEUS BRONTAIOS (Kat. Brontaios No. 1-7)	153
8. SONUÇ	158
9. ANTİK KAYNAKLAR	161
10. KAYNAKÇA KISALTMALARI	163
11. KAYNAKÇA	167
12. ADAKLARIN BULUNTU YERLERİNİN LİSTESİ	209
13. ADAKLARIN ŞİMDİKİ YERLERİNİN LİSTESİ	213
14. KATALOGDAKİ FİGÜRLERİN LİSTESİ	215
15. LEVHA LİSTESİ VE FOTOĞRAF KAYNAKÇASI	218
16. MEZAR TAŞI OLAN ZEUS BRONTON ADAKLARININ LİSTESİ	226
17. ADAKLARIN ÜZERİNDEKİ MOTİFLERİN LİSTESİ	251
18. EPİGRAFİ SİMGELERİ	253
TİPOLOJİK VE EPİGRAFİK KATALOG (Kat. No. 1-317 ve Zeus Brontaios No. 1-7)	255
HARİTALAR (1-4)	
LEVHALAR (1-90)	
ÖZGEÇMİŞ	

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şek. 1	Kat. No. 1	Şek. 17	Kat. No. 146
Şek. 2	Kat. No. 6	Şek. 18	Kat. No. 146
Şek. 3	Kat. No. 71	Şek. 19	Kat. No. 163
Şek. 4	Kat. No. 99	Şek. 20	Kat. No. 163
Şek. 5	Kat. No. 100	Şek. 21	Kat. No. 207
Şek. 6	Kat. No. 126	Şek. 22	Kat. No. 294
Şek. 7	Kat. No. 129	Şek. 23	Kat. No. 175
Şek. 8	Kat. No. 133	Şek. 24	Kat. No. 175
Şek. 9	Kat. No. 134	Şek. 25	Kat. No. 267
Şek. 10	krş. Lev. 89 (Cumont, Catalogue, s. 65 vd. No. 53)	Şek. 26	Kat. No. 271
Şek. 11	krş. Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 21 No. 7	Şek. 27	Kat. No. 273
Şek. 12	krş. Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 29		
Şek. 13	krş. Akyürek Şahin, Reliefbüste, Lev. 32 Fig. 1		
Şek. 14	krş. Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 29		
Şek. 15	Kat. No. 138		
Şek. 16	Kat. No. 138		

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	adı geçen eser	m	metre
aş.	aşağıda	Malz.	malzeme
bkz.	bakınız	NN	<i>nomen nescio</i>
Bul. Y.	buluntu yeri	No.	numara
cm	santimetre	örn.	örneğin
dipn.	dipnot	s.	sayfa
Env. No.	envanter numarası	s. v.	<i>sub voce</i>
Es. Dur.	eserin durumu	Şek.	şekil
Fig.	figür	Şimd. Y.	şimdiki yeri
Gen.	genişlik	vd.	ve devamı
H. Şek.	harf şekilleri	yak.	yaklaşık
H. Yük.	harf yüksekliği	Yaz. İçeriği	yazıtın içeriği
İ. Ö.	İsa'dan önce	yuk.	yukarıda
İ. S.	İsa'dan sonra	Yük.	yükseklik
Kal.	kalınlık	yy.	yüzyıl
Kat. No.	katalog numarası	ZB	Zeus Bronton
krş.	karşılaştırmaz		
Lev.	levha		

ÖZET

Kuzeybatı Phrygia ile Bithynia bölgelerinde, Roma İmparatorluk Dönemi'nin 2 ve 3. yüzyıllarına tarihlenen ve çiftçilerin birçok tanrıya tapındıklarını kanıtlayan yüzlerce adak taşı ele geçmiştir. Bu tanrılar içerisinde, özellikle çeşitli Zeus kültlerinin çok yoğun belgelendiği göze çarpmaktadır. Hava tanrısı Zeus'un bu bölgeler için aynı zamanda bir bereket tanrısı olduğu anlaşılmaktadır. Tarımın yüzyıllar boyu ana geçim kaynağı olduğu bu bölgelerde, iklimden de sorumlu bir hava tanrısının böylesine önemli olması anlaşılır bir durumdur. Sayısız Zeus kültleri içinde, özellikle birisinin çok yoğun belgelendiği dikkati çekmektedir: Zeus Bronton. Bu çalışmada, Roma'daki Latince beş adak dışında, diğerleri Eski Yunanca yazıt taşıyan toplam 317 Zeus Bronton adağı incelenmiştir. Tanrı, adının da belirttiği gibi, öncelikle bir hava ve gökgürültüsü tanrısıdır. Ancak, adaklar ve kült yakından incelendiğinde, onun aynı zamanda bir bereket tanrısı olduğu ve özellikle kırsal kesimde çiftçiler tarafından tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Yöre çiftçileri, Zeus Bronton'un, yağmur vermesinin dışında, tarım ürünlerini, hayvanlarını, hatta bizzat kendilerini ve ailelerini her türlü tehlikeye karşı koruyup sağlık ve esenliklerini sağladığına inanmışlardır. Zeus Bronton, tapınım gördüğü bölgenin en güçlü tanrısıdır ve özellikle kırsal kesim halkı tanrının gücünden çekinmektedir. Adakların incelenmesi sonucunda, tanrıya sunulmuş 94 eserin mezar taşı olduğu anlaşılmıştır. Tanrının adı bölgenin mezar taşlarında apotropaik (belayı savuşturucu) anlamda kullanılmış ve bu yolla mezar soyguncularına karşı önlem alınmaya çalışılmıştır. Phrygia mezar taşlarında yer altı tanrılarının yanında bölgenin diğer güçlü tanrılarının isimlerinin sıkça geçmesi mezar hırsızlığının İmparatorluk Dönemi'nde yaygın olduğunu göstermektedir.

Yoğun buluntular, kültün ana merkezinin Kuzeybatı Phrygia'da, antik Dorylaion ve Nakoleia kentleri ile teritoryumları olduğunu kanıtlamıştır. Fakat kült, bu bölgeden başka, az da olsa Kotiaion ile Aizanoi çevresinde de belgelenmiştir. Kültün çok yoğun tapınım gördüğü ikinci merkez ise, Bithynia'nın güneyinde, bugünkü Bilecik İli ve çevresidir. Bu yörenin de karakteri çiftçiliktir. Yerel bir Anadolu tanrısı olan Zeus Bronton'un önemli bir özelliği, Anadolu dışında da belgelenmiş olmasıdır. İmparatorluğun başkenti Roma'dan ele geçen Yunanca ve Latince adaklar tanrının burada bir tapınağı olduğunu düşündürmektedir. Roma'dan başka, Ege Adaları'ndan Santorin (Thera) ile Kerç Boğazı'ndaki Kytiaion Kenti'nde kültün tapınımına rastlanmıştır. Kuzeybatı Phrygia ile Bithynia dışında Anadolu'da tek tek ele geçen adaklar, kültün bu yörelere yayıldığını söylemek için yeterli değildir. Adakların bütün dağılım alanının incelenmesi sonucunda, kültün tapınım gördüğü ana bölgenin Kuzeybatı Phrygia ile Bithynia'nın güneyi olduğu kesinlik kazanmıştır.

Çeşitli tiplerde karşımıza çıkan adaklar buluntu bölgelerine göre tipolojik farklılıklar göstermektedir. Kuzeybatı Phrygia'daki adak tipleri steller, altarlara ve büstlerdir. Fakat, küçük bir Kybele Heykelciği ile tipi belirlenemeyen birkaç adak da bulunmuştur. Adak tipi çoğunlukla altarlardan oluşan Bithynia'dan sadece iki stel tanınmaktadır. Bütün stel ve altar adaklarında

birçok tipolojik alt grup belirlenmiştir. Eserlerin üzerinde genellikle yörenin tarım ve bağcılık karakterine işaret eden öküz başı, saban, üzüm salkımı veya krater gibi betimler görülmektedir. Roma'daki adaklar içinde birkaç heykel de bulunmaktadır. Tipolojik ayırım içinde stilistik bir gelişme göstermeyen adaklar, arkeolojik ve epigrafik veriler göz önüne alındığında İ. S. 2. yy.'ın ilk çeyreği ile 3. yy.'ın 2. yarısı arasına tarihlenebilmektedir. Hıristiyanlığın bölgeye hakim olmasıyla birlikte, tüm Pagan kültürleri gibi, Zeus Bronton'un kültü de sona ermiş olmalıdır. Kökeni olasılıkla çok eski devirlere kadar inen Anadolu'nun bu yerli tanrısının çeşitli tanrılarla birlikte tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Yazıtlarda, tanrının adının yanında Zeus Astrapton, Zeus Karpodotes, Zeus Eukharistos, Zeus Agathios, Zeus Soter, Zeus Perses, Sabazios, Hermes, Hosios ve Meter (Kybele) gibi tanrı ve tanrıçaların isimleri belgelenmiştir. Ayrıca, kültürün Zeus Limnenos, Zeus Dagustes, Hekate ve Mithras'la da ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Zeus Bronton, Phrygia'da tapınılmayan hava tanrısı Zeus Brontaios'la ortak tapınım görmemiştir ve iki kült arasında herhangi bir ilişki belgelenmemiştir. Ayrıca, tanrının Zeus Bennios'la da ortak tapınım görmediği ortaya çıkmaktadır.

Bugüne kadar, sayısız adak taşının yayımlanmasıyla yüzyılı aşkın bir süredir bilim dünyasında tanınan Zeus Bronton ve kültü hakkında, epigrafik ve arkeolojik yönden herhangi bir araştırma yapılmamıştır. Bu çalışmayla söz konusu eksiklik giderilmeye ve bu konuda bir başvuru kaynağı oluşturulmaya çalışılmıştır.

ZUSAMMENFASSUNG

Aus dem nordwest-phrygischen Raum sowie aus Bithynien sind eine Vielzahl von Inschriften aus der römischen Kaiserzeit (2 und 3. Jh. n. Chr.) bekannt, die von der bäuerlichen Bevölkerung an verschiedene Gottheiten geweiht wurden. Auffälliger Weise gehören die Mehrzahl der Weihungen den verschiedenen Kulturen des Zeus. Aus den Texten wird deutlich, daß der Wettergott Zeus in diesen Regionen zugleich als Fruchtbarkeitsgott geehrt wurde. Dieser Befund wirkt in einer agrarisch geprägten Gesellschaft (diesen Charakter haben die Regionen bis heute bewahrt), in der der Wettergott zugleich auch für das Klima verantwortlich war, keineswegs befremdend. Es ist vor allem Zeus Bronton, der unter den Zeus-Kulturen am meisten belegt ist. In dieser Arbeit werden 317 an diesen Gott geweihte Inschriften untersucht. Diese Inschriften sind, von 5 lateinisch angefaßten abgesehen, allesamt in griechischer Sprache verfaßt. Wie auch aus dem Beinamen abzulesen ist, war Zeus hauptsächlich Gott des Himmels und des Donners. Bei näherer Untersuchung der Weihinschriften und des Kultes wird aber auch deutlich, daß er zugleich als Fruchtbarkeitsgott angesehen wurde und besonders von der agrarischen Population verehrt wurde. Die Bauern auf dem Lande glaubten, daß der Gott ihnen nicht nur den Regen brachte, sondern auch ihre Früchte, Tiere und sogar sie selbst und ihre Familienangehörige vor jeder Gefahr schützte und sich für ihre Gesundheit und Wohlergehen kümmerte. Zeus Bronton war der mächtigste Gott der Region, in der er geehrt wurde, und zumindest die bäuerliche Bevölkerung fürchtete sich vor seiner gewaltigen Macht. 94 der untersuchten Inschriften lassen sich als Grabinschriften klassifizieren. In diesem sepulchralen Kontext wurde der Name des Gottes im apotrophäischen Sinne verwendet, wobei man sich auf diese Weise vor Grabräuber schützen wollte. Daß im kaiserzeitlichen Phrygien Grabraub weit verbreitet war, zeigt sich an der häufigen Aufzählung der unterirdischen und der anderen, in der Region mächtigen Götter in den Inschriften.

Die Verdichtung des Inschriftenbefunds weist als das Zentrum des Kultes im Nordwesten Phrygiens mit den Territorien von Dorylaion und Nakoleia aus. Der Kult ist zudem, wenn auch in geringerer Verdichtung, in der Umgebung von Kotiaion und Aizanoi belegt. Ein weiteres Zentrum, wo der Kult weit verbreitet war, ist der Süden Bithyniens innerhalb der Grenzen der heutigen Provinz Bilecik. Eine Besonderheit des Zeus Bronton, der eine lokale anatolische Gottheit war, ist, daß er auch außerhalb Kleinasiens belegt ist. An Zeus Bronton adressierte Weihinschriften aus Rom lassen vermuten, daß der Gott in dieser Stadt einen Tempel besaß. Außerhalb Roms treffen wir auf den Kult auch auf der ägäischen Insel Thera und in Kytaiion am Kimmerischen Bosphorus. Vereinzelt Weihinschriften, die in Kleinasien außerhalb der oben genannten Kultzentren gefunden wurden, sind keineswegs so zu deuten, daß der Bronton-Kult auch in jenen Regionen verbreitet war. Aufgrund der Untersuchung des Verbreitungsradius läßt sich mit Sicherheit sagen, daß die Hauptzentren des Kultes der Nordwesten Phrygiens und der Süden Bithyniens waren.

Die in verschiedenen Formen vorkommenden Weihungen zeigen im Hinblick auf die Fundorte typologische Unterschiede auf. Die im Nordwesten Phrygiens vorkommenden Formen sind Stelen, Altäre und Büsten. Es wurden in der Region aber auch eine Statuette der Kybele und einige Weihungen gefunden, deren Form sich nicht entscheiden läßt. In Bithynien hingegen treten die Weihungen beinahe ausschließlich als Altäre auf, wobei man aus dieser Gegend nur zwei Stelen kennt. Es lassen sich bei allen Altar- und Stelenweihungen mehrere typologische Untergruppen feststellen. Auf den Denkmälern sind gewöhnlich bildliche Darstellungen wie Stierkopf, Pflug, Trauben und Krater angebracht, die unzweifelhaft auf den Acker- und Weinbau in der Region hinweisen. Unter den Weihungen aus Rom kommen auch einige Statuen vor. Die Weihungen, die innerhalb der typologischen Unterscheidung keine stilistische Entwicklung aufweisen, lassen sich unter Berücksichtigung archäologischer und epigraphischer Kriterien in die Zeit vom ersten Viertel des 2. bis in die zweite Hälfte des 3. Jahrhunderts n. Chr. datieren. Mit dem Sieg des Christentums über die heidnischen Kulte kam auch der Kult des Zeus Bronton zum Erliegen. Nachweislich wurde der Gott, dessen Wurzeln wohl bis weit in die Vergangenheit zurückreichen, auch zusammen mit anderen Göttern verehrt. In den Inschriften kommen im Verein mit dem Gott auch Zeus Astrapton, Zeus Karpodotes, Zeus Eucharistos, Zeus Agathios, Zeus Soter, Zeus Perses, Sabazios, Hermes, Hosios und Meter (Kybele) vor. Außerdem zeigt sich, daß der Kult mit Zeus Limenos, Zeus Dagustes, Hekate und Mithras in Verbindung stand. Eine gemeinsame Verehrung des Zeus Bronton mit dem Wettergott Zeus Brontaios, der zudem für Phrygien nicht bezeugt ist, fand nicht statt. Es läßt sich ferner nachweisen, daß es zu einem gemeinsamen Kult mit Zeus Bennisos nicht kam.

Eine Gesamtdarstellung über Zeus Bronton und dessen Kult aus epigraphischer und archäologischer Sicht gab es bislang nicht, obwohl der Gott aufgrund der Veröffentlichung unzähliger Weihungen der Forschung seit mehr als Hundert Jahren bekannt ist. Die vorliegende Arbeit möchte diese Lücke füllen und als Nachschlagewerk zu diesem Thema dienen.

1. GİRİŞ

Kentleşme olgusuna bağılı olarak doğa ve kırsalın büyük şehir ortamında gittikçe yaşamımızdan çıkması, tarımın ve tarım ürünlerinin aslında hayatımızda ne denli önemli rol oynadığını neredeyse unutturmuştur bizlere. Kentte yaşayan insanlar olarak artık sadece pazarlarda ve marketlerde görmeye alışık olduğumuz çeşit çeşit toprak ürünlerinin kırsalda yaşayan insanlar için hâlâ bambaşka, yaşamsal bir önemi vardır. Kentliyi çoğu zaman yüksek fiyatlar olarak etkileyen don, dolu ve sel gibi doğa olayları üreticinin, çiftçinin ve köylünün bir yıllık emeğinin boşa gitmesi anlamına gelmektedir. Tam tersine havalar iyi gitmiş ve bol ve iyi ürün almışsa çiftçi için bu kutlamaya değer bir olaydır. İyi bir hasattan sonra kutlamalarla tanrıya şükranlarını sunma, insanoğlunun toprağı ilk işlemeye başladığı andan beri süre getirdiğı bir gelenektir. Günümüzde, sanayileşmiş batı toplumlarının kamuoyunda, bitkisel besinlere verilen değer ve sağlıklı ve dengeli beslenmenin önemi arttıkça hasat bayramı ve çeşit çeşit ürünlere olan ilgi de artmaktadır. Kentse! toplumlardaki sonradan uyanan bu ilgi bir yana, bizlere son derece doğal gözüken sebze-meyve bolluğı ve çarşılarımızda görmeye alıştığımız çeşit çeşit toprak ürünleri aslında öyle kendiliğinden yetişerek pazar ve çarşılarımıza gelen ürünler değildir. Fırından almaya alışık olduğumuz çıtır çıtır taze ekmek de bizlere sadece fırıncının sağladığı bir besin değildir. Birçoğumuz bunları sorgulayıp düşünmeyiz bile. Ekmeğimizin o çok değerli hammaddesi, yani tahıl, hâlâ tarlalarda yetişmektedir ve ileride de olasılıkla böyle olacaktır. Elbette ki tahıl kendi kendine yetişmemektedir. Çiftçiler toprağı işlemese, ekmese ve bakımını yapmasa bugün kahvaltıda ve yemeklerimizde vazgeçemediğimiz mis kokulu ekmeğı nasıl bulabiliriz? Tohumun ekilmesinden tahılın yetişmesine kadar aylar geçmektedir. İyi ürün için en önemli etmenlerden birisi de hiç kuşkusuz, önemi çoğunlukla göz ardı edilen iklimdir. Günümüzde tarımda en mükemmel teknolojilerin ve en son yöntemlerin uygulanmasına rağmen belirleyici son etmen yine de havadır. Beklenmedik zamanda yağın aşırı yağmur hububatın doğru zamanda çillenmesini engellemekte, kuraklık ise tarla, bağ ve bahçelerde ürünü yok edebilmektedir. Biz tüketiciler bütün bu gelişmelerden çoğunlukla habersiz yaşarız. Kötü hasatın etkileri biz farkına varmadan çoğunlukla yurtdışından alınan ürünlerle dengelenir. Günümüzde bu tür çözümler mümkündür. Ancak eski dönemlerde bu olası değildi. Çoğunlukla kendi ürettikleriyle beslenmek zorunda kalan insanlar için tek bir kötü hasat döneminin bile korkunç sonuçları olabilmekteydi. Bu açıdan, insanlar her sonbaharda doğaya büyük bir bayram ve kutlama ile teşekkür ederlerdi. Bunu da çoğunlukla hasatını yaptıkları ürünlerden oluşan adak hediyelerini tanılara sunarak yaparlardı. Her kutlamanın odak noktasını yetiştirilen meyve, sebze ve tahıl oluşturmaktaydı. Bu tür törenlerin etkileri günümüzde pek çok toplumda kimi kez aynen, kimi kez de sembolik kutlamalarla devam etmektedir. Bunun çok eski bir gelenek olduğu pek çok antik toplum ve uygarlıkta tapınılmış olan sayısız bereket tanrısından anlaşılmaktadır. Bunların en bilinenlerinden örneğın Romalılar'ın bereket tanrıçası Ceres ile Yunanlılar'ın tanrıçası Demeter sayılabilir. Önyasya

uygarlıklarında Işkur, Adad, Teşup, Tarhunt ve Baal gibi isimlerle anılmış olan birçok hava ve bereket tanrısını da bu kapsamda düşünmek gerekir. Tarımın yağmura bağımlı yapıldığı Yukarı Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu gibi ülkelerde hava ve bereket tanrılarının özellikle tapınım görmesi şaşırtıcı değildir. Bu bölgelerden söz konusu tanrılar için binlerce adak ve belge ele geçmiştir. Büyük bir tarım ülkesi olan Anadolu'da da yüzyıllarca sayısız bereket tanrısına tapınılmıştır. Bu bağlamda, bin tanırlı Hitit Pantheon'unda sayısız hava ve bereket tanrısının varlığını hatırlatmak yeterli olacaktır.

Bu hava ve bereket tanrılarında birisi de, Anadolu'da özellikle Kuzeybatı Phrygia ile Güney Bithynia'da yüzlerce yazıtlı adak taşıyla belgelenen Frig tanrısı Zeus Bronton'dur. "Gürleyen Zeus" anlamına gelen adından da anlaşıldığı gibi, Zeus Bronton bir hava ve fırtına tanrısıdır. Ancak, tanrıya sunulmuş adaklar incelendiğinde onun aynı zamanda çiftçileri, ailelerini, hayvanlarını (özellikle tarlayı süren öküzlerini) ve tarım ürünlerini koruyan bir yönünün olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bir bereket tanrısı olan Zeus Bronton'un çiftçiler tarafından Kuzeybatı Phrygia ile Güney Bithynia'da neden bu kadar yoğun tapınım gördüğü, bölgenin iklimi ve hava koşulları bilindiğinde daha iyi anlaşılabilir. Phrygia Bölgesi'yle Bithynia'nın güneyi Orta Anadolu Platosu'nda yer almaktadır. Platonun deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 900/1000 m'dir. Bölge step bitki örtüsüne sahiptir. Yörede genelde az yağmur alan, sert karasal iklim hakimdir. Fakat, kuraklık, aşırı yağışlar sonucu seller ve dolu da sık görülmektedir. Bu gibi durumlarda çiftçinin ekininin yok olması söz konusudur. Özellikle bahar aylarında ve yaz başlangıcında yoğun ve şiddetli hava hareketleriyle sürekli değişkenlik gösteren iklim, bölge halklarını derinden etkilemiş ve bu etki çok eski dönemlerden itibaren iklimden sorumlu bir tanrıya tapınımda ifadesini bulmuştur. Antik Dönem'de, kuraklık zamanında, yörenin yüksek bir tepesine çıkılarak dinsel törenler düzenlenip dualar edildiği bilinmektedir. Bunun sebebi, yağmur getiren Zeus'un orada oturduğuna inanılmasıdır. Bu çok eski çiftçi inancı bugün Anadolu'nun birçok bölgesinde hâlâ yaşamaktadır. Bu bağlamda, bugün Anadolu çiftçisinin yağmuru "rahmet" olarak adlandırması ve yağmadığı zaman yörenin yüksek bir yerinde "yağmur duasına" çıkması oldukça ilginçtir ve yüzlerce yıllık bir gelenektir. Örneğin, Hititler'de yağmur kültürünün varlığı bilinmektedir. Hava tanrısına yağmur için dualar edilmekte ve dualar yerine gelip de yağmur yağınca, hava tanrısına yiyecek sunuları yapılmaktaydı. Aşağıdaki Hitit yağmur duası buna güzel bir örnektir:

*"Hava Tanrısı, Efendim,
Bol yağmur gönder ve dindir
şu kara toprağın susuzluğunu.
Dindir ki yetişsin eknek,
Hava Tanrısı'na sunmak için!"**

*Bkz. Götze, Kleinasien, s. 150 dipn. 7: "Wettergott, mein Herr, / mach den Regen reichlich, / und sättige die dunkle Erde / damit des Wettergottes / Opferbrote gedeihen" (KUB XXV 23, Kol. IV 57 vd.), kırs. Neve, Regenkult-Anlagen, s. 42

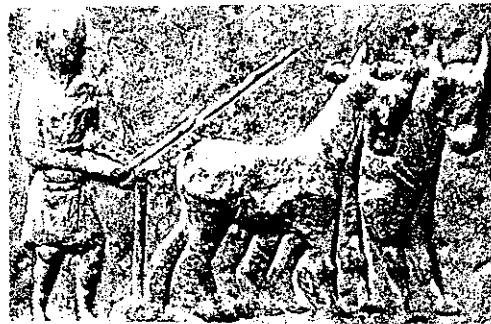
Günümüz yağmur duasına ise Nevşehir'den bir örnek verilebilir:

*"Yağmur yağmur yağ ister / Koç koyun kurban ister / Teknede hamur / Kuyuda çamur
Ver Allahım ver bir sulu yağmur!"*

*Öksüzler ekmek ister / Çiftçiler yağmur ister / Teknede hamur / Kuyuda çamur
Ver Allahım ver bir sulu yağmur!"***

Yöre çiftçisinin, Frig tanrısı Zeus Bronton'a yağmur göndermesi ve ayrıca sellerle kuraklıkları önlemesi için yüzlerce adak taşı sunarak yakardığını görmekteyiz. Çiftçiler olasılıkla, gümbürtüstiyle gökyüzünde kendisini belli eden bu hava tanrısına yüzyıllardır tapınmaktaydı. Ancak, Yunan'ın baş tanrısı Zeus'la özdeşleşmiş olarak karşımıza çıkan bu yerli Anadolu tanrısına ait adaklar, ilkin Roma İmparatorluk Dönemi'nde belgelenmektedir

Tarla ve arazi, endüstri öncesi bütün toplumlarda olduğu gibi Antik Dönem'de de günlük ve ekonomik hayat için çok önemli bir rol oynamaktaydı. Tarım ürünleri ekonomik hayatın can damarıydılar. En önemlisi ise, tarla ve tarım, o zamanki toplumun büyük bir kısmının ömrünü geçirdiği ve hayatını verdiği tek yerdi. Antik Dünya için bu kadar büyük bir önemi olan kırsal hayat ve tarım olgusu, bilim dünyasında, bu büyük önemi ile ters orantılı olarak son derece ihmal edilmiş ve araştırılmamış bir konudur. Bilim dünyasındaki araştırmaların büyük oranda kentlere ve kentsel hayata yönelmesi bir taraftan anlaşılır bir durumdur. Çünkü, kentler, gelişmeyi sağlayan ve önemli olayların cereyan ettiği merkezlerdir. Bu nedenle, antik kaynaklar daha çok kentlerle ilgili bilgi vermişlerdir. Ancak son yıllarda, Antik Dönem'in kırsalını araştıran bilimsel çalışmaların bir hayli arttığını görmek oldukça sevindiricidir. Anadolu'nun Antik Dönemi ise, kırsal hayat hakkında hiçbir bölgeyle kıyaslanmayacak kadar zengin ve çeşitli bilgiler içermektedir. Bu bakımdan Anadolu özellikle araştırılmaya değer bir bölgedir. Bu çalışmada, Anadolu'nun kırsal kesim insanının tapındığı tanrılardan birisi olan Zeus Bronton'a sunulan adaklar bir araya getirilmekte, tanrı ve kültü çok yönlü araştırılarak yukarıda sözü edilen boşluğun hiç olmazsa bir kısmı doldurulmaya çalışılmaktadır.

**Bkz Ünsal, Nimet Geldi Ekine, s 109

***Bkz Pfuhl-Möbius II, Lev. 172 No. 1143'den ayrıntı.

1.1. Çalışmada İzlenen Yöntem

Burada, Anadolu'nun Antik Dönem'deki yerel kültürlerinden birisi üzerinde çalışılmıştır. Konu ile ilgili, dağınık şekilde bulunan yüzlerce malzeme toplanmış ve eserler sistematik biçimde kataloglanmıştır. Kataloğun tutarlı ve işlevsel olmasına büyük önem verilmiştir. Kataloğa yayımlanmış, bugüne kadar bilinen ve ulaşılması olanaklı bütün Zeus Bronton adakları alınmış ve kataloğun bu bağlamda eksiksiz olması amaçlanmıştır. Yayımlanmış olan eserlerin bir kısmı müzelerde korunmaktadır ve tarafımızdan incelenmiştir. Büyük bir kısmı ise, bugün kayıp olup sadece yayınlardan tanınmaktadır. Yazıtları zarar görmüş olup olasılıkla Zeus Bronton'a adanmış olan birkaç adak taşı da kataloğa alınmıştır. Henüz yayımlanmamış olan ve büyük çoğunluğu Eskişehir ve Seyitgazi müzeleri ile diğer bazı müzelerde bulunan eserler, müze çalışmalarımızda kısmen ıstampajları alınarak çalışılmış ve kataloğa işlenmiştir. Ancak, henüz yayımlanmamış ve arazide olan birçok eserin varlığı tarafımızdan bilinmektedir. Dorylaion Antik Kenti'nin yazıt korpusunu hazırlayan Peter Frei, Eskişehir'in köylerinden Zeus Bronton'a adanmış altmıştan fazla yeni eser toplamıştır (krş dipn. 73). Bu eserler yukarıda adı geçen yazıt korpusunda yayımlanacaktır. Zeus Bronton adaklarını toplamak amacıyla Afyon, Bursa, Eskişehir, İstanbul, Kütahya, Seyitgazi ve Söğüt müzelerinde çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca, İznik ve Bodrum müzelerinde bulunan Phrygia kökenli birkaç eser de çalışılmıştır. Müzelerin envanter listeleri taranmış ve ulaşılabilen yazıtlı eserler incelenmiştir. Birçok müzede envanterleme sistemi ve kayıtlar çoğunlukla eksik ve hatalı olduğundan eserleri çalışmak oldukça zahmetli olmuştur. Birçok eser ise, henüz envanter defterine kayıtlı değildir. Olanaklar ölçüsünde müze depoları bizzat araştırılarak ve her bir taşın yazıtı kontrol edilerek Bronton adaklarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Bazı depolarda son derece ağır mermer taşlar üst üste yığılı olduğu için, bazı eserlere ulaşmak çok zor olmuş, bazıları da ne yazık ki çalışılamamıştır. Bütün bu olumsuzluklara ve eksikliklere rağmen bu katalogta 317 adet Zeus Bronton adakları incelenmiştir.

Eskişehir Müzesi'nde, Firuz Kanatlı'ya ait koleksiyon envanter defterinde kayıtlı Zeus Bronton'a adanmış eserler incelenmiştir. Eserler Eskişehir'de Eti Bisküvileri'nin Fabrika sahasında bulunduğu için resimleri alınamamıştır.

Bithynia Bölgesi'nde bugünkü Bilecik İli ve çevresinde ele geçmiş olan otuzun üzerindeki yazısız Zeus büstü ise bu çalışmaya alınmamıştır. Büstlerin büyük çoğunluğu bugün Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Ayrıca İstanbul, Eskişehir, İznik ve Söğüt gibi müzelerde de benzer büstler bulunmaktadır. Bu eserler tarafımdan bir arkeoloji ağırlıklı yüksek lisans tezinde incelenmiştir. Çalışma sonucunda büstlerin Zeus Bronton'u betimlediği, ona adandıkları ve zamanında Zeus Bronton'a sunulmuş altınların üzerinde durdukları anlaşılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına burada "Zeus Büstleri" kısmında değinilmektedir.

Zeus Bronton ve kültürü ile ilgili çalışmalar için tanrının kültürünün yoğun olduğu bölgelerde yüzey araştırmalarının yapılması oldukça faydalı olabilirdi. Ancak, yayımlı olanlar ile müze-

lerde bulunan yeni malzemenin çok fazla ve dağınık biçimde olması çalışmayı zaten zor ve oldukça kapsamlı duruma getirmiş ve uzun zamana yayılmasına neden olmuştur. Biraraya getirilmiş olan adak taşlarının sayısı üçyüzden fazladır ve bu kadar çok sayıdaki eser tanrıyı ve kültünü değerlendirmek için yeterli olmuştur. Yeni eserler kuşkusuz kültle ilgili daha ayrıntılı bilgiler edinilmesini sağlayacaktır. Ancak, çalışmadan elde edilen genel sonucu çok fazla değiştirmeyeceği de açıktır. Yine de, ileride belirlenebilecek somut hedeflerle kültün tapınım gördüğü bölgelerde, örneğin kutsal alanlarda, yüzey araştırmalarının ve ufak çaplı açmaların yapılması ilginç sonuçlar verebilir. Bu yolla yerel bir kutsal alanın, zamanındaki görünümü ve mimarisi hakkında çok değerli bilgiler edinilebilir.

Zeus Bronton'a adanmış olan eserler katalogda öncelikle dört coğrafi bölüme ayrılmıştır. Adak taşları en çok buluntu veren bölgelerden başlayarak "Kuzeybatı Phrygia (Eskişehir ve Kütahya)", "Bithynia (Bilecik, Bolu, İzmit)", "Anadolu'nun Başka Bölgeleri" ve "Anadolu Dışındaki Bölgeler" başlıkları altında toplanmışlardır. Kült, Phrygia Bölgesi'nin her yerinde değil, yörenin bugünkü Eskişehir (Dorylaion ve Nakoleia) ve Kütahya (Yukarı Porsuk Vadisi ve Aizanitis) illerini içeren kuzeybatı bölgesinde belgelenebilmektedir. Yine, aynı şekilde kült, Bithynia Bölgesi'nin özellikle güneyinde (Phrygia Epiktetos), Bilecik İli ve çevresinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, çevre iller Bolu ve İzmit'te de Bronton adakları ele geçmiştir. Anadolu'da bu iki bölge dışında kalan Maonia (Kuzeydoğu Lydia), Galatia, Isauria, Lykaonia ve Pamphylia bölgelerinden de birkaç eser bilinmektedir. İlginç bir durum olarak, yerel bir Anadolu Tanrısı olan Zeus Bronton'un kültüne Anadolu'nun dışında da rastlanmaktadır. Roma'dan, beş tanesi Eski Yunanca, beş tanesi de Latince olan on adet Bronton Adası bilinmektedir. Karadeniz'de, Kerç Boğazı'ndaki Kytaion Kenti'nde ve Ege Denizi'ndeki Thera (Santorin) Adası'nda da olasılıkla Zeus Bronton'a adanmış birer adak taşı vardır.

Coğrafi ayırmadan sonra, eserler her bölge içinde tipolojik olarak gruplandırılmıştır. Tipolojik gruplandırmanın amacı öncelikle, adakların hangi tiplerden oluştuğunun kesin olarak belirlenmesi, daha sonra da bunların kendi içinde tipolojik gelişme gösterip göstermediğinin incelenmesidir. Eserler toplu olarak incelendiğinde bu tür tipolojik bir ayırımın en mantıklı seçim olduğu anlaşılmaktadır. Tanrıya sunulmuş olan adaklar birkaç ayrı tipte karşımıza çıkmaktadır. Bu tipler buluntu yoğunluğuna göre, örneğin Kuzeybatı Phrygia'da önce steller, sonra altınlar, büstler ve sonra da daha az görülen tiplerden oluşmaktadır. Veya, örneğin Bithynia'da önce altarlardan başlanılmış ve öteki tipler sıralanmıştır. Eserler, sayıca fazla olan tiplerden başlanarak gruplandırılmıştır. Buna göre, Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndeki eserler steller, altınlar, büstler biçiminde ayrılmıştır. Bu gruplamaya sayıca bir tane olmasına rağmen, kendi başına bir tür olduğu için Kybele heykelciği ile devam edilmiştir. Geriye kalan eserler, sayıca büstlerden ve Kybele heykelciğinden fazla olmasına rağmen, türü belirlenemediği için en son grup olarak incelenmiştir ve böylece bu bölge için beş ana grup oluşturulmuştur. Her grup, kendi içinde tipolojik olarak alt bölümlere ayrılmaya çalışılmış ve tipoloji izin verdiği ölçüde bunların aynı buluntu yerinden olmasına gayret edilmiştir. Bithynia Bölgesi için de aynı sistem kullanılmıştır ve adaklar başlıca iki tipolojik grupta toplanmıştır. Ancak, bu bölgede, Zeus Bronton'a öncelikle altar adakları sunulduğu için, altınlar sıralamada başa alınmış

ve kendi içinde de gruplandırılmıştır. Sadece iki tane olan steller ise, ikinci grubu oluşturmaktadır. Üçüncü coğrafi alan olan Anadolu'nun öteki bölgelerinde bulunmuş eserler, sayıca çok az oldukları için tipolojik olarak gruplanamamış, sadece bölgelere göre ayrılmıştır. Anadolu dışından bulunan eserlerde de sayıca yetersizlikten dolayı tipolojik ayırım yapılamamıştır. Bunlar da buluntu yerlerine göre biraraya getirilmişlerdir (Roma'daki eserler Yunanca ve Latince olarak ayrılmıştır). Her büyük gruptan, o grubun karakteristik özelliklerini bünyesinde toplayan bir eser seçilmiş ve çizimi yapılmıştır. Çizimler arkeolojik değerlendirme yapılan 6. kısımda verilmiş ve baş kısma şekillerin kaynağını gösteren bir liste eklenmiştir.

Zeus Bronton'a adanmış olan eserlerin büyük kısmı parça halindedir. Eserler kırılmış ya da büyük ölçüde zarar görmüştür. Bazı eserler müzelerde yapıştırılmış veya onarılmıştır. Büyük boyutlu olanlar yıllarca arazide ve açık hava koşullarında kalmalarından veya sonraki yüzyıllarda yapı taşı olarak tekrar kullanılmış olmalarından dolayı son derece kötü durumdadır. Çoğu eserin üzerindeki kabartma ve betimler oldukça zarar görmüş, hava koşullarından çok yıpranmış ve artık görülemez veya neredeyse tanımlanamaz duruma gelmiştir. Aynı durum eserlerin yazıtları için de geçerlidir. Çoğu yazıt hava koşulları veya insan eliyle oluşturulmuş zararlar nedeniyle artık okunamaz durumdadır ya da güçlükle okunmaktadır. Bu noktada, bugün kaybolmuş ya da artık yazıtı okunamayan veya kabartmaları seçilemeyen eserlerin çok eskiden bulunmuş, kaydedilmiş ve yayımlanmış olmalarının bilim açısından çok önemli olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Yüz yıl önce rahatlıkla okunabilen bazı eserler bugün artık okunamaz durumdadır. Bazı adaklar merdiven veya yerde kaplama taşı olarak kullanıldıkları için eserlerin üzerlerindeki yazılar neredeyse silinme noktasına gelmiştir. Bazıları da insan eliyle acımasızca kırılıp dökülmüşlerdir. Örneğin, Yazıdere Köyü'nde Beygir Tokadı denilen yerdeki (Seyitgazi/Eskişehir) kutsal alanda bulunmuş olan küçük adak stelleri (bkz. Kat. No 101-121), Pagan eserleri oldukları için Hıristiyanlar tarafından parça parça edilmişlerdir. Ancak, bütün bu zararlara rağmen, günümüze kadar çok iyi korunmuş eserler de vardır. Bunlar sayesinde adakların tiplerini belirlemek olanaklı olmuştur.

Yayımlı olan bazı eserlerin, eski yayınlarda fotoğraf veya çizimleri yoktur, hatta bazen tanımları bile verilmemektedir (krş. dipn. 2). O dönemlerde fotoğraf olanaklarının kısıtlı olması bu durumu bir derece açıklamaktadır. Ancak, eserler tanımlanabilir veya çizimleri verilebilirdi. Çok eski yıllarda, özellikle yazıt korpusu hazırlayan bilim adamlarının eseri bir bütün olarak görmeyip sadece yazıtlarıyla ilgilenmiş olmaları ve arkeolojik yönünü gözardı etmeleri bu eksikliklerin başlıca nedenidir. Yayınlar eserin varlığından ve yazıtından haberdar olunmasını sağlamakta, ancak, eserin görünümü hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle bazı eserler tipolojik olarak değerlendirilememiştir. Ayrıca, fotoğraf veya çizimleri olmasına rağmen ne oldukları anlaşılamayanlar, türü belirlenemeyenler olarak sınıflandırılmıştır.

Antik bir eser ve varsa üzerindeki yazıtı bir bütün olduğundan bunları birbirinden ayırarak incelemek olanaklı değildir. Katalogda, eserlerin tamamı yazıtlı olduğu için yazıtlar üzerinde özellikle ayrıntılı olarak durulmuştur. İlk bakışta son derece basit gibi gözüken adak yazıtlarının, ayrıntılı bir incelemeyle, problemleri birçok yönünün olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlar mümkün olduğunca ayrıntılı incelenip epigrafik açıklamalar verilmiş ve içlerindeki bilgiler

değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bütün yazıtların Türkçe çevirileri yanlarına eklenmiştir. Yazıtların bir kısmı son derece eski olan yayınlardan çalışılmıştır. Özellikle, Leiden Epigrafi İşaretleri'nin kabulünden (1932) önceki döneme rastlayan yayınlarda yayımlanmış olan yazıtların, yeni yayınlardakiyle uyumlu hale getirilmesi ve düzeltilmesi gerekmektedir. Henüz yayımlanmamış olanların da ötekilere dahil edilmesiyle katalogdaki bütün yazıtlar birbirleriyle uyumlu duruma getirilmiştir. Oldukça zahmetli olan bu işlem uzun zaman gerektirmiştir. Yazıtların incelendiği özel epigrafi simgeleri kullanım kolaylığı sağlaması açısından ayrı bir liste olarak katalogun ön kısmında verilmiştir. Bunun dışında, Eski Yunanca yazıtlarda geçen özel biçimli harfler bilgisayarda özel bir çizim programı ile tarafımdan tek tek çizilmiş ve katalogda harf şekilleri olarak ayrıca verilmiştir. Yazıtlarda geçen özel isimler, özellikle ender görülen isimlerle yerli Anadolu isimleri incelenmeye çalışılmıştır. Gereken yerlerde yazıtlara soy ağacı eklenmiştir. Ayrıca, birçok eserin yayınlardan elde edilebilen veya tarafımdan yapılan çizimleri kataloga eklenmiştir. Çizimlerin kaynağı "Katalogdaki Figürlerin Listesi" başlığıyla ayrıca listelenmiştir. Bunun dışında, yine katalogun önünde, antik kaynakların listelendiği kaynakça, kaynakça kısaltmaları ve son derece kapsamlı olan asıl kaynakça kısmı bulunmaktadır. Yine, kullanım kolaylığı sağlaması açısından, katalogdaki eserlerin buluntu yerlerinin ve şimdiki yerlerinin listesi çıkartılmış ve levha listesiyle fotoğraf kaynakçası da eklenmiştir. Adaklar üzerine işlenmiş olan motifler hakkında toplu olarak bilgi vermek için, bunların başlı başına listesi verilmiştir. Yine, kapsamlı katalogda tek tek aranmaması için, mezar taşı olan Zeus Bronton yazıtları ayrı bir liste olarak yeniden yazılmıştır. Bundan başka, eserlerin buluntu yerlerini gösteren dört farklı harita katalog sonuna eklenmiştir (bkz Harita 1-4) Katalogun sonunda, müze veya arazideki eserlerin tarafımdan çekilmiş fotoğraflarını ve öteki birçok eserin yayınlardan toplanan resimlerini içeren kapsamlı levha kısmı (toplam 90 levha) da bulunmaktadır. Önceden planlanmış ve kısmen başlanmış olan indeks kısmı, metinde yapılması düşünülen eklemelerle birlikte ilerideki yayın aşamasına bırakılmıştır.

Kapsamlı ve çalışma açısından son derece önemli olan katalog tamamlandıktan sonra, çalışmanın sistematik olarak hazırlanmış metin kısmı yazılmıştır. Öncelikle, konu hakkında günümüze kadar yapılmış olan araştırmalar kronolojik gelişme içinde incelenip derlenmiştir. Sonra, tanrının kültürle ilgili bütün bilgi ve incelemeler kapsamlı bir bölümde toplanmıştır. Bu bölüm içinde aynı zamanda mezar taşı olan Bronton adaklarına ayrı olarak değinilmiştir. Ardından kültürün coğrafi dağılımı ve tanrının tapınım gördüğü dönem ayrı ayrı bölümlerde araştırılmıştır. Sonra, Bronton'a adanmış olan adaklar tipolojik ayırım içinde incelenmiştir. Yine, Anadolu'da tapınım görmüş ve kültürü Bronton'un kültüne benzeyen Zeus Brontaios ayrı bir başlık altında kısaca incelenmiştir. Son olarak, çalışmada incelenen eserlerden elde edilen bilgiler sonuç kısmında özetlenmiştir. Sonuç olarak, disiplinler arası yöntemler ve "konuşan taşların" yardımıyla Anadolu'nun bir yerli tanrısı çok yönlü incelenmiş, kült ve ilgili eserlerin daha iyi tanınması sağlanmış ve bilim alanındaki bir eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

2. KÜLTLE İLGİLİ ARAŞTIRMALARIN TARİHİ

Üzerinde araştırma yaptığımız ve kendisine adanmış olan sayısız adak taşını incelediğimiz Zeus Bronton ve kültü hakkında bugüne kadar ne yapıldığını incelemek ve sonuçları kronolojik olarak bir araya getirmek konunun daha iyi anlaşılması ve araştırılabilmesi açısından önem taşımaktadır¹. Bütün bu araştırmalar bir araya getirildiğinde, Zeus Bronton'a adanmış birçok eserin tanınmasına ve bunların çeşitli yerlerde yayımlanmış olmasına rağmen, bilim dünyasında sadece bu konuya değinen toplu bir çalışmanın eksik olduğu görülmektedir. Tanrının çok yoğun tapınım görmüş olması, kültle ilişkin yazıtlı birçok malzemenin tanınması ve Antik Dönem'de Anadolu'nun belirli bir bölgesindeki dini inanç bakımından önem taşıması nedeniyle bu konu başlı başına araştırmaya değerdir.

Bilim dünyasında Zeus Bronton kültüne ilişkin ya da bu konuya değinen birçok araştırma vardır. Tanrıya adanmış eserlerin büyük bir kısmı yazıtlı olduğu için eserler daha çok yazıt bilimi ile uğraşanların ilgisini çekmiş ve genellikle sadece yazıtları yönünden incelenmiştir². Zeus Bronton'un bilim dünyasında tanınması, esasen tanrıya adanmış yazıtlı adak taşlarının yayımlanmasıyla olmuştur. Büyük bir olasılıkla tanrıyı betimleyen bir grup Zeus büstü ise bilim dünyasında henüz yeterince tanınmamaktadır³. Genel olarak, adakların epigrafik ve arkeolojik yönden topluca değerlendirildiği bir çalışma yapılmamıştır.

Batı toplumlarının Anadolu'da "sistemli olarak" bilimsel araştırma yapmaları yaklaşık olarak 19 yy.'ın ikinci yarısından itibaren başlamaktadır⁴. Fakat, Anadolu'nun araştırılmasının tarihi çok daha eskilere, 16. yy.'a kadar gitmektedir. 16. ile 19. yy.'ın ilk yarısı arasında kalan zaman dilimi içerisinde, bilimsel amaçlı olmayan, daha çok ticari, politik, askeri veya transit

¹Zeus Bronton hakkında yapılmış olan araştırmaların kısa ve genel bir özeti için bkz. Akyürek Şahin, Zeus Bronton, s. 164 vd

²Birçok eski yayında Zeus Bronton adaklarının (teknik güçlük ve olanaksızlıklar nedeniyle) fotoğrafları yoktur, çoğunlukla tanımları da yapılmamaktadır. Hatta bazen eserin ne tür bir adak (örneğin stel veya altar) olduğu bile belirtilmemektedir.

³Özellikle Bilecik ve çevresinden ele geçmiş olan ve bugün Bursa, İstanbul, Eskişehir, Söğüt, İznik ve Berlin müzelerinde bulunan otuzdan fazla Zeus büstü tarafımdan master tezi olarak çalışılmıştır, bkz. Akyürek, Bildliche Repräsentation. Bu çalışmanın sonuçları ayrı olarak yayıma hazırlanmaktadır. Büstlerden birkaçı üzerindeki ilk çalışmalar hakkında genel olarak bkz. Ferri, Zeus di Bitinia. Ayrıca kırs. Gerhard, Beilage, s. 107 ve Smith, Statues and Busts, No. 1521.

⁴Anadolu'nun belirli bir bölgesinde yapılmış olan ilk tarihi araştırmaları sağlıklı ve doğru biçimde anlayabilmek ve yorumlayabilmek, Anadolu'nun bütününde yapılmış olan araştırmaları genel olarak bilmek ve değerlendirmekle mümkündür. Bu açıdan, Anadolu'nun tarihi ve kültürel mirasıyla ilgili yapılmış olan tüm ilk gezi, araştırma ve çalışmaların (bunlara arkeolojik kazılar da dahil edilebilir) sistematik olarak bir araya getirilmesi ve başlı başına araştırılması özellikle bu alanda çalışma yapacaklar için çok önemlidir. Örneğin doktora tezi (veya tezleri) olabilecek böyle kapsamlı bir çalışma hâlâ eksiktir. Özellikle 19., 18. ve çok daha eski tarihli (birçoğu Latince olan) gezi ve araştırma notlarına ulaşmak, özellikle de birçok eski gezi notlarının yeni basımlarının olmadığı düşünülürse kolay bir iş değildir. Ancak, bu emek verildiği zaman ortaya çıkacak özenli ve eksiksiz bir çalışma başvuru kitabı olmaya aday olacaktır.

geçiş amaçlı geziler sırasında birçok arkeolojik veya epigrafik eser keşfedilmiş ve toplanmıştır⁵. Bu dönemde Anadolu'ya (veya doğuya) ticaret amacıyla gelen Avrupalı tüccarlar, Kudüs'e hacca gidip dönenler ve hatta kimi maceraperestler gezdikleri yerlerde çeşitli tarihi eserleri görüp kaydetmişlerdir⁶. Avrupa ülkelerinden elçilik göreviyle Anadolu'ya gelen ve Osmanlı sultanlarıyla görüşen kimi üst düzey yetkililer de Anadolu'daki tarihi eserlerin ve yazıtların keşfedilmesini ve bilim çevrelerinde tanınmasını sağlamışlardır. Bunların içinde en iyi bilinenlerden birisi, aslen Belçikalı olan Avusturya elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq'tir. Ankara'daki ünlü *Monumentum Ancyranum*'u⁷ da keşfeden ve bilim dünyasına tanıtan Busbecq, 1555 yılında Kanuni Sultan Süleyman'la görüşmek üzere İstanbul'a geldiğinde, Kanuni o sırada Amasya'dadır⁸. Onunla görüşmek üzere Amasya'ya doğru yola çıkan Busbecq'in yolu Zeus Bronton'un tapınım gördüğü bölgelerden⁹ geçmiş ve bir Bronton yazıtı¹⁰ görüp kopyasını almıştır¹¹. Bir başkası, değerli taşların peşindeki bir Fransız kuyumcusu olan Paul Lucas, doğuya mücevher almak amacıyla geldiğinde iyi bir koleksiyoner olmuş, farklı birçok eser toplamış ve bu arada Fransız Hükümeti'ne gezip gördüğü yerlerle ilgili stratejik bilgiler verip hükümetin desteğini de almıştır. 11–20 Ağustos 1705 tarihleri arasında Eskişehir ve çevresini dolaşan Lucas, içlerinde bir tane de Bronton yazıtı olan birçok yazıtı kopya etmiş ve bunları seyahat güncesinde yayımlamıştır¹². Çok sonraları, askeri amaçla dolaşan ve yolu Anadolu'ya, Eskişehir'e düşen İngiliz John Macdonald Kinneir, 9–13 Temmuz 1813 tarihleri arasında Söğüt ile Seyitgazi/Kaymaz arasındaki güzergahda dolaşmış ve gözlemlerinin yanı sıra dört tane de yazıt kopyalamıştır. Bu yazıtlardan bir tanesi Bronton adağıdır¹³. Sonraki dönemde, 1858–1859 yıllarında İstanbul'da elçi olarak bulunan Alman Andreas

⁵Peter Frei. Anadolu'nun 16. ile 19. yy 'ın ilk yarısı arasındaki (epigrafik) araştırılma tarihini "*extensiv*", 19. yy 'ın ikinci yarısından sonraki araştırılma tarihini ise "*intensiv*" olarak nitelemektedir, bkz Frei, Mittleres Porsuktal, s. 192 dipn. 3. Tanım ekonomisinden uyarlayarak kullandığı bu terimlerin sözü geçen bu konuya çok iyi uyduğunu belirtmektedir. Buna göre *intensiv*, epigrafik malzemenin (yazıtların) bilinçli aranması; *extensiv* ise, bu tür malzemenin başka amaçlar için çalışılırken tesadüfen bulunması anlamına gelmektedir.

⁶Bu tür birkaç seyahat raporu hakkındaki bilgi için bkz yuk. age. s. 192, özellikle dipn. 4.

⁷Bkz Busbeck, *Monumentum Ancyranum*.

⁸Bkz Busbeck, Sultan Suleiman.

⁹Busbecq'in söz konusu bölgelerdeki hayal kırıcı derecede az ve çok yıprandıkları için zor okunan yazıtlar ve çevre hakkındaki (Latince) sözleri için bkz. Busbecq, *Omnia opera*, s. 70 vd. Krş. Frei, Mittleres Porsuktal, s. 193 dipn. 6. Busbecq'in hayal kırıklığı bir süre sonra *Monumentum Ancyranum*'u keşfetmesiyle tersine dönecektir.

¹⁰Krş burada Kat. No 300

¹¹Busbecq kendi mektuplarında yazıt yayımlamamıştır. Aslında, yolculuk sırasında yazıtları kopyalama görevi, o sırada elçi grubunda olan Alman Hans Dernschwam ve Macar Janos Belsy tarafından yerine getirilmiştir. Dernschwam'ın söz konusu seyahat hakkında ayrıca yazdığı bir seyahatnamesi bulunmaktadır ve bu çalışma Yaşar Önen tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir: krş. Dernschwam, *Seyahat Günlüğü* (Kitabın aslı Franz Babinger tarafından 1923 yılında yayımlanmıştır: F. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien [1553–55]* [Studien zur Fugger-Geschichte 7], Münih–Leipzig 1923)

¹²Bkz Lucas, *Voyage*, s. 387 No 24 (krş. Kat. No. 209). Ayrıca bkz Frei, Mittleres Porsuktal, s. 195 vd dipn. 19 ve 20

¹³Kinneir. *Reise*, s. 41 ve ek, s. 1 No 3 (krş. katalogda No 209). Kinneir hakkında bkz. ayrıca Frei, Mittleres

D. Mordtmann, Anadolu'nun değişik yörelerine yaptığı seyahatlerde birkaç Eski Yunanca ve Latince yazıtı toplamış, bir kısmını kendisi yayımlamış¹⁴; bir kısmını da yayımlaması amacıyla A. Kirchhoff'a vermiştir. Bunların içinde yedi tane Zeus Bronton yazıtı bulunmaktadır¹⁵. Mordtmann'ın Eskişehir ve çevresini kapsayan ve yukarıda sözü edilen yazıtları kopyaladığı 1858 yılındaki gezisine ünlü Afrika araştırmacısı Heinrich Barth da katılmıştır. Barth, Mordtmann'ın da kopya ettiği Bronton yazıtlarından birisini okumuş ve yazıtı değil ama içeriğini vermiştir¹⁶. Zeus Bronton'un tapınım gördüğü ana merkez, yani Eskişehir İli, Antik Dönem'de, bugün de olduğu gibi önemli yolların kesiştiği bir kavşak noktasındadır. Bu nedenle, bu bölgeden yayımlanmış çok eski tarihli yazıtlar (antik eserler) çoğunlukla Eskişehir'den transit geçenlerce tesadüfen kaydedilmiştir. 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren başladığını belirttiğimiz sistemli ve bir bölge ya da konu üzerinde odaklaşan araştırmalar, başta Phrygia olmak üzere Zeus Bronton'a tapılan bölgelerde de devam etmiştir. Özellikle epigrafik araştırmalar yapan bilim adamları gezileri sırasında buldukları birçok Zeus Bronton adağını kaydedip yayımlamışlardır¹⁷. Ayrıca, bu yüzyılda söz konusu bölgeden Bağdat Demiryolu'nun geçirilmesi¹⁸ (1889–1896), yöredeki sistemli araştırmalara hız kazandırmıştır. 19. yy.'da başlanan büyük yazıt koleksiyonları *Corpus Inscriptionum Graecarum* (CIG)¹⁹ ve *Corpus Inscriptionum Latinarum*'da (CIL)²⁰ birkaç Zeus Bronton yazıtı yayımlanmıştır. CIL'de yayımlanmış olan Bronton adakları Roma'da bulunmuştur ve aşağıdaki katalogda Latince yazıtlar kısmında gruplandırılmıştır²¹.

19. yy.'ın son çeyreği ve 20. yy.'ın başları belirli amaçlara yönelik bölgesel araştırmaların da başlangıcı olmuştur. Yüzyılın başında, 1901–1907 yılları arasında, Porsuk (Tembris) Nehri'nin vadilerinde gezmiş ve birçok yazıt bulmuş olan Ernst Brandenburg Zeus Bronton yazıtları da kopyalamıştır²². Daha önce, 1882 yılında Berlin Akademi'sinin görevlendirmesi

Porsuktal, s. 197 vd. dipn. 32 ve 33.

¹⁴Krş Mordtmann, Seidi Gazi, No 1 (Kat No 136), No 9 (Kat No 152) Bkz. ayrıca Mordtmann, Anatolien, s. 547 vd. (Kat No 230)

¹⁵Krş Kirchhoff, Inscriptioes, No. 31 (Kat No 231), No. 34 (Kat No 239), No. 36 (Kat No 232), No. 37 (Kat No 237), No. 38 (Kat No 230), No. 41 (Kat No 237), No. 43 (Kat No. 205).

¹⁶Bkz. Barth, Trapezunt, s. 97 (burada Kat No 230) Krş. ayrıca Frei, Mittleres Porsuktal, s. 200 vd. dipn. 49

¹⁷Örn. krş. Perrot et alii, Exploration. Bu çalışmada bir Bronton adığı yayımlanmıştır: No. 77 (Kat. No. 241)

¹⁸Konu hakkında genel olarak bkz. Efe, Eskişehir'e Demiryolunun Gelişi.

¹⁹Zeus Bronton yazıtları, *Corpus Inscriptionum Graecarum*'un Johannes Franz tarafından 1853'de hazırlanmış olan III. cildinde yayımlanmıştır. Krş. burada Kat No 136 (CIG III No 3819); Kat No 209 (CIG III No 3810); Kat No 214 (CIG III No 3817b); Kat No 231 (CIG III No 3822); Kat No. 300 (CIG III No 4135); Kat No. 306 (CIG III No. 5931); Kat No 307 (CIG III No. 5933); Kat No. 308 (CIG III No. 5932).

²⁰Krş. örn. burada Kat No. 308 (CIL VI No. 3137); Kat No 309 (CIL VI No. 2241); Kat No 310 (CIL VI No. 733); Kat No 311 (CIL VI No. 432)

²¹Krş. yuk. sıralanan eserler. Ayrıca bkz. katalogda No. 312 ve 313.

²²Brandenburg bulduğu Bronton yazıtlarının kopyasını almış ama yayımlamamıştır. Kısmen W. H. Buckler'in düzelttiği bu yazıtlar 1937 yılında Cox ve Cameron tarafından yayımlanmıştır, katalogdaki numaralarına göre krş. Kat No. 128 (Cox–Cameron, MAMA V, No. KB 13); Kat No. 167 (Cox–Cameron, MAMA V, No. ZB 86); Kat No. 182 (Cox–Cameron, MAMA V, No. R 23); Kat No. 189 (Cox–Cameron, MAMA V, No. ZB 85); Kat No. 219 (Cox–Cameron, MAMA V, No. ZB 84); Kat No. 220 (Cox–Cameron, MAMA V, No. ZB 82);

üzerine, Augustus Tapınağı'nı ve yazıtlarını (*Monumentum Ancyranum*) çalışmak üzere Ankara'ya gelen Karl Humann'a eşlik etmiş olan A. von Domaszewski, dönüş yolculuğu sırasında içlerinde Bronton adakları da olan yazıtlar kopyalamış ve yayımlamıştır²³. Anadolu'nun sistemli araştırılmasına büyük katkıları olan William Mitchell Ramsay, Phrygia Bölgesi'yle de ilgili önemli yayınlar yapmıştır. 1881 yılından itibaren Anadolu'yu her yıl düzenli olarak gezen Ramsay, Phrygia'dan birçok Zeus Bronton adakları toplayarak yayımlamış ve tanrının kültü üzerinde önemli yorumlarda bulunmuştur²⁴. Prusyalı bir subay olan Walther von Diest 1886–1896 yılları arasında Anadolu'da, özellikle de Porsuk ve Sakarya (Sangarios) çevresindeki bölgelerde gezi ve araştırmalar yapmış ve bu bölgelerin topografisi hakkında önemli gözlem ve çalışmalarda bulunmuştur²⁵. Von Diest üç tanesi Bronton adakları olan birçok yazıt da kopyalamış ve bunları, yayımlaması için Gustav Hirschfeld'e vermiştir²⁶.

Yukarıda sözü edilen Bağdat Demiryolu'nun yapımıyla birlikte pek çok Avrupalı Anadolu'ya gelmiştir²⁷. Büyük bir kısmı demiryolu ile ilgili olan bu insanlar zamanla Eskişehir'de bir koloni oluşturmuşlardır²⁸. Hatta Fransızlar, ülkede yaşayan Hıristiyanları desteklemek amacıyla bir misyoner teşkilatı bile kurmuşlardır²⁹. "Assumptionistler" adıyla bilinen ve Eskişehir ile diğer bazı Batı Anadolu merkezlerinde kurulmuş olan bu teşkilat, demiryolunda çalışan Fransızlar tarafından destek görmüştür³⁰. Bu insanlar Anadolu'nun tarihi

Kat No 222 (Cox–Cameron, MAMA V, No. ZB 83); Kat. No. 224 (Cox–Cameron, MAMA V, No. ZB 81) Brandenburg'un yaptığı geziler ve verdiği bilgiler hakkındaki yayınları için bkz. Frei, Mittleres Porsuktal, s. 202 dipn. 63

²³Krş. von Domaszewski, Inschriften, No. 14 (Kat. No. 270), No. 16 (Kat. No. 272), No. 18 (Kat. No. 269), No. 29 (Kat. No. 209), No. 33 (Kat. No. 51).

²⁴Krş. Ramsay, Inscriptions, s. 123 vd. (Kat. No. 40, 233 ve 311); Ramsay, Sepulchral Customs, No. 5 (Kat. No. 209), No. 6 (Kat. No. 205), No. 7 (Kat. No. 204), No. 10 (Kat. No. 28); Ramsay, Laodiceia Combusta, s. 235 vd. No. 1 (Kat. No. 302); Ramsay, Preliminary Report, No. 1 (Kat. No. 55), No. 3 (Kat. No. 209), No. 7 (Kat. No. 53), No. 10 (Kat. No. 7), No. 11 (Kat. No. 56); Ramsay, Discovery, No. 2 (Kat. No. 135), No. 4 (Kat. No. 209). Ramsay'ın kopya ettiği ama yayımlamadığı Bronton adakları Cox ve Cameron tarafından MAMA V'de yayımlanmıştır, krş. burada Kat. No. 31, 33, 35, 45, 49, 50, 151, 152, 180 ve 182. Ramsay'ın Phrygia Bölgesi'ni de içeren diğer bazı çalışmaları için genel olarak bkz. Ramsay, Notes and Inscriptions; Ramsay, Unedited; Ramsay, Cities; Ramsay, Study I; Ramsay, Study II; Ramsay, Historical Geography (Türkçe'ye çevrilmiştir, bkz. Ramsay, Tarihi Coğrafya); Ramsay, Dablis–Doris; Ramsay, Studies; Ramsay, Tekmoreian; Ramsay, Utilisation Ramsay ve çalışmalarını özetleyen ve ona adanmış bir yazı için bkz. Grégoire, Ramsay

²⁵Genel olarak bkz. von Diest–Anton, Neue Forschungen. Von Diest aslında, Prusya Akademisi tarafından Pergamon'da yapılmakta olan kazılardaki ölçüm işleri için görevlendirilmişti. Bu görevin ardından Anadolu'nun içlerine geziler yapan von Diest başka gezi notları da yayımlamıştır, krş. Frei, Mittleres Porsuktal, s. 202 dipn. 67

²⁶Hirschfeld bu yazıtları, Paphlagonia'dan kendi topladığı bazı yazıtlarla birlikte yayımlamıştır, bkz. Hirschfeld, Inschriften, No. 8 (Kat. No. 209), No. 10 (Kat. No. 89) ve No. 11 (Kat. No. 228)

²⁷Bu süreçle Anadolu'ya gelenlerden M. Cl. Huart ve J. G. C. Anderson'u da saymak gerekir. Her ikisi de Bronton yazıtları kopyalamış ve yayımlamışlardır, krş. Huart, Konia, No. 1 (Kat. No. 172) ve ayrıca bkz. burada Kat. No. 171. Yine, Anderson, 1898, s. 96 burada Kat. No. 208 ve Anderson, Exploration, No. 24 burada Kat. No. 299

²⁸Krş. Frei, Mittleres Porsuktal, s. 203 vd. Ayrıca bkz. Efe, Eskişehir'e Demiryolunun Gelişi

²⁹Bkz. yuk. age. s. 204 dipn. 74.

³⁰Bu teşkilatın işlevi ve işleyişi hakkında bkz. Radet, En Phrygie, s. 432 vd.

zenginlikleriyle de ilgilenmişlerdir. Assumptionist'ler "Echos d'Orient" adında Anadolu Epigrafisi için de önemli bir dergi çıkarmışlardır. G. Mirbeau bu dergide yedi tane Zeus Bronton adağı yayımlamıştır³¹. Bu teşkilatla ilgisi olan C. Armanet³² altı, A. Besset³³ ise iki Bronton adağını başka bir dergide (Bulletin de correspondance de hellénique) yayımlamışlardır. Avrupalıların Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yaşayan Hıristiyanları, özellikle de Yunanlıları, derinden etkilemiş ve onları kendi geçmişlerini aramaya yöneltmiştir. Bu geçmiş arayışı, onların Anadolu'nun Antik Dönemi'yle ve özellikle de yazıtlarla ilgilenmelerine neden olmuştur³⁴. Bu dönemde Osmanlı vatandaşı bazı Yunanlıların Anadolu'dan birçok yazıt kopyalayarak (hatta bazen ıstampajlarıyla birlikte) Atina'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne veya Viyana'daki Avusturya İlimler Akademisi'ne bağlı Küçük Asya Komisyonu'nun arşivine gönderdikleri bilinmektedir³⁵. Bunlardan birisi de dönemin demiryolu yöneticisi Ioannes Miliopulos'tur (veya Meliopulos) ve kendisi başka yazıtların yanında iki tane de Bronton adasının kopyasını alıp H. von Prott'a göndermiştir. Yazıtlardan bir tanesi Prott tarafından yayımlanmıştır³⁶. Yine, Michael Koimtzoglou, Atina'daki Alman Arkeoloji Enstitüsü'ne yazdığı bir mektupta (Ağustos 1899) Dorylaion/Şarhöyük'ten kopyaladığı onbir yazıttan söz etmektedir³⁷. Bunlardan iki tanesi de Bronton adasıdır³⁸. Dönemin Bağdat Demiryolu yöneticilerinin Anadolu'nun tarihi ve arkeolojisiyle çok yakından ilgilenmiş olmaları hayli ilginçtir ve bu insanlar birçok Avrupalı araştırmacıyı desteklemişlerdir³⁹. Bu araştırmacılardan birisi de Theodor Preger'dir. Preger, Üsküdar'dan (Skutari) Ankara'ya yapılan bir gezi sırasında Eskişehir'de iki gün geçirmiş ve diğerlerinin yanı sıra dört tane Bronton yazıtı kopyalamış ve yayımlamıştır⁴⁰. Aynı yıllarda, demiryolu yönetiminin maddi olarak desteklediği araştırmacılardan birisi olan Alfred Körte,

³¹Kırs Mirbeau, Dédicaces, No 3 (Kat No 7), No 4 (Kat No 56), No 5 (Kat. No 57), No 6 (Kat. No 58), No 7 (Kat. No 55), No 8 (Kat No 75), No 9 (Kat No 59).

³²Bkz. Armanet, Inscriptions, No 3 (Kat No 92), No 4 (Kat. No 94), No 5 (Kat No 95), No 6 (Kat No 93), No 7 (Kat No. 236), No 8 (Kat No. 96)

³³Bkz. Besset, Inscriptions, No. 5 (Kat. No 293), No 28 (Kat No. 61)

³⁴Bkz. Σύλλογος 1875 ve Σύλλογος 1884. Bu iki çalışmada da Zeus Bronton adakları yayımlanmıştır, kırs. Σύλλογος 1875, No 7 (Kat No 136) ve No 15 (Kat. No. 152); Σύλλογος 1884, No 36 (Kat. No 241) ve No 46 (Kat. No 239)

³⁵Kırs Frei, Mittleres Porsuktal, s 204 dipn 76 ve kırs burada Kat No. 257.

³⁶Ioannes Miliopulos'un kopyaladığı yazıtlar burada Kat No 256 ve 257'dir. Kat No 257 H. von Prott tarafından yayımlanmıştır, kırs von Prott, Funde, s 268 No. 2. Bu yazıt daha önce devrin İstanbul gazetelerinden birisi olan Γεώργ. Παπάζογλου, Κωνσταντινουπόλις'de de yayımlanmıştır, kırs. Kat. No 257. Diğer yazıt (Kat. No. 256) ise, S. Şahin tarafından yayımlanmıştır, kırs. Şahin, Nikaia II 1, No. 1093. Miliopulos'la ilgili olarak kırs. Frei, Mittleres Porsuktal, s 204 dipn 76 ve 'Ιωάννης Μηλιόπουλος, Σιδηροδρομικαὶ ἀναμνήσεις ἀπὸ Χαΐδαρ-Πασσα ἕως Ἐσκι-σέχτρ, Ἀθήνησιν 1894

³⁷Kırs Frei, Mittleres Porsuktal, s 204 dipn 76.

³⁸Kırs burada Kat No 223 ve 244.

³⁹Bkz. Frei, Mittleres Porsuktal, s. 205 dipn. 79-81.

⁴⁰Kırs Preger-Noack, Dorylaion, No 9 (Kat. No 216), No 10 (Kat. No 240), No 11 (Kat No 229), No 12 (Kat No 11). Preger bu makalede, o dönemde demiryolunun yöneticisi olan Otto von Kühlmann'ın desteğinden söz etmekte ve teşekkür etmektedir.

1893 yılından itibaren Anadolu'da, özellikle Kuzeybatı Phrygia arkeolojisi ve epigrafisi açısından önemli çalışmalar ortaya koymuştur⁴¹. Porsuk Nehri'nin vadisindeki bölgeler ilk kez Körte tarafından planlı olarak araştırılmıştır. Bölgenin ve özellikle Dorylaion'un topografisi üzerindeki araştırmaları bugün de temel alınmaktadır. Yöreyi çok iyi tanıyan ve kazı⁴² da yapan Körte, Zeus Bronton kültü ile ilgili ilk yorumlarda bulunan bilim adamlarındandır. Körte araştırmalarında birçok Zeus Bronton yazıtı toplamış ve yayımlamıştır⁴³. Tanrının kültü üzerine yapmış olduğu gözlemler bugün de önemlidir⁴⁴. Yine, aynı bölgede dolaşan Fransız araştırmacı Georges Radet, genç meslektaşı Henri Ouvré ile birlikte 1893 yılının 7. Ağustos-2 Eylül tarihlerinde yaklaşık dört hafta Phrygia'da araştırmalar yapmıştır. Bölgede o tarihlerde salgın olan kolera yüzünden daha fazla çalışma yapamayan araştırmacılar bu dört haftalık araştırma ve gözlemlerini bir kitapta toplamışlardır⁴⁵. Kitapta özellikle Dorylaion kentinin tarihi ve topografisi üzerine değerli gözlemler vardır. Araştırmacılar bölgeden topladıkları Eski Yunanca ve Latince yazıtları bu kitapta yayımlamışlardır. Yazıtlar arasında, bir kısmı daha önceden tanınan sekiz Zeus Bronton adacağı vardır⁴⁶. Gustav Mendel, kendisinin hazırlamış olduğu ve bugün bile, ne yazık ki hâlâ "tek", kapsamlı ve "bilimsel" müze kataloğu durumunda olan İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin muazzam kataloğunun üçüncü cildinde (1914), müzedeki Zeus Bronton'a adanmış ve daha önce yayımlanmış birkaç altarı tekrar işlemiştir⁴⁷. Eserler katalogda hem arkeolojik hem de epigrafik açıdan ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Mendel daha önceleri Bithynia Bölgesi'nde dolaşmış ve bu gezilerinde öteki yazıtların yanında dört tane de Bronton yazıtı almıştır⁴⁸. Zeus Bronton hakkında başlı başına ilk makaleyi ise, 1919 yılında G. Rodenwaldt yazmıştır⁴⁹. Rodenwaldt, Brüksel'de, Musée Royaux du

⁴¹Körte hakkında bkz. Frei, *Mittleres Porsuktal*, s. 205 dipn. 84

⁴²Alfred Körte kardeşi Gustav Körte ile beraber kendisinin keşfettiği Gordion'da 1900 yılında kazılar yapmıştır: G. ve A. Körte, *Gordion*. Bkz. ayrıca Körte, *Studien II* ve karşı. Frei, *Mittleres Porsuktal*, s. 206 dipn. 85

⁴³Körte, Radet, No. 12 (Kat. No. 53), No. 52 (Kat. No. 203), No. 53 (Kat. No. 54), No. 54 (Kat. No. 200), No. 56 (Kat. No. 201); Körte, *Studien IV*, s. 3 (Kat. No. 277); Körte, *Studien V*, No. 35 (Kat. No. 269), No. 36 (Kat. No. 259), No. 37 (Kat. No. 250), No. 38 (Kat. No. 278), No. 44 (Kat. No. 254); Körte, *Studien VI*, No. 19 (Kat. No. 208), No. 26 (Kat. No. 144), No. 27 (Kat. No. 195), No. 28 (Kat. No. 171), No. 29 (Kat. No. 172), No. 30 (Kat. No. 193), No. 34 (Kat. No. 197), No. 36 (Kat. No. 61), No. 37 (Kat. No. 62), No. 51 (Kat. No. 52), No. 52 (Kat. No. 91), No. 56 (Kat. No. 192), No. 60 (Kat. No. 194), No. 61 (Kat. No. 193), No. 70 (Kat. No. 153), No. 71 (Kat. No. 139), No. 74 (Kat. No. 40)

⁴⁴Körte'nin bölge ile ilgili yukarıdaki yayınlarının dışındaki bir çalışması da Aizanoi'daki Zeus Tapınağı üzerinedir, karşı. Körte, *Alter von Zeustempels*

⁴⁵Bu çalışmalar Radet'nin adı altında yayımlanmıştır: Radet, *En Phrygie*. Bu kitabın eleştirisi niteliğinde olan ve kitabı tamamlayan bir makale için bkz. Körte, Radet. Ayrıca bkz. Radet-Ouvré, *Inscriptions*. Bu son yayında Nakoleia'dan (Seyitgazi) iki Zeus Bronton yazıtı yayımlanmıştır: s. 107 vd. No. 1-2 (Kat. No. 183 ve 135).

⁴⁶Radet, *En Phrygie*, No. XII (Kat. No. 53), No. XIII (Kat. No. 228), No. XIV (Kat. No. 209), No. XV (Kat. No. 216), No. XVI (Kat. No. 229), No. XVII (Kat. No. 240), No. XVIII (Kat. No. 11), No. XIX (Kat. No. 89)

⁴⁷Mendel, *Catalogue İstanbul III*, No. 843 (Kat. No. 171), No. 844 (Kat. No. 172), No. 845 (Kat. No. 144)

⁴⁸Karşı. Mendel, *Inscriptions*, No. 103 (Kat. No. 251), No. 104 (Kat. No. 266), No. 106 (Kat. No. 252), No. 107 (Kat. No. 246)

⁴⁹Genel olarak bkz. Rodenwaldt, *Zeus Bronton*.

Cinquantenaire'de bulunan yuvarlak bir stelin (bkz. Şek. 10 Lev. 89) Anadolu'dan⁵⁰, daha doğrusu Phrygia Bölgesi'nden kaynaklandığını belirtmekte ve üzerindeki Zeus büstünün de Zeus Bronton'u betimlediğini söylemektedir. Makalede tanrının kültü ve adakları üzerine bilgi ve yorumlar bulunmaktadır. Roma Dönemi'nde Phrygia eserlerinde genel olarak gözlemlenen stilistik özelliklerden söz etmekte ve bazı adakları arkeolojik yönden değerlendirmektedir. Rodenwaldt, tanrıya sunulan adakların bir kısmının gerçekten de mezar taşı oldukları fikrini onaylamakta ve bunların çoğunun mezarlıklarda bulunmuş olmalarına dikkati çekmektedir⁵¹.

Birinci dünya savaşı ve sonrasındaki Türk-Yunan savaşları (1921-1923) Anadolu'daki tarihi araştırmalara bir süre için son vermiştir. Bu dönemde, Batı Anadolu'yu işgal eden (ve Eskişehir'e kadar gelen) Yunanlılar, bölgeden birçok antik eser toplayıp bunları İzmir'de (Smyrna) kurulması düşünülen arkeoloji müzesi için oraya göndermişlerdir⁵². Yunanistan'a gönderilmesi planlanmış ve bu amaçla Mudanya'ya getirilip bir depoda toplanmış olan başka büyük bir grup eser ise, Yunanlıların geri çekilmesinden sonra Bursa'daki müzeye getirilmiştir⁵³. Bursa Müzesi'ne Mudanya'daki depodan gelen bu eserler içinde bazı Bronton adakları da bulunmaktadır⁵⁴. Bu dönemden daha sonraları, American Society for Archaeological Reserch in Asia Minor Kuruluşu'nun karar ve desteğiyle İngiliz ve Alman bilim adamları tarafından Anadolu'da sistemli yüzey araştırmalarına ve antik eserlerin belirlenerek kayıt edilmesine başlanmıştır. Çalışmaların sonuçları ise Monumenta Asiae Minoris Antiqua serisinde 1928 yılından başlanarak yayımlanmıştır. Yine bu kuruluşun desteği ile, 1931 yılında C.W.M. Cox ve A. Cameron Eskişehir ve çevresinde yaklaşık dört hafta süren (26 Mart-21 Nisan) araştırmalar yapmışlar ve sonuçlarını bu seride 1937 yılında yayımlamışlardır⁵⁵. Zorlu iklim şartları altında gerçekleştirilen kısa süreli araştırma çok verimli geçmiş, sayısız yeni eser keşfedilmiştir. Bölgeden şaşırtıcı derecede çok sayıda yeni Bronton adağı ele geçmiştir⁵⁶. Bu buluntu yoğunluğu, kültürün ana merkezinin bu bölgede olduğunu çok açık biçimde göstermiştir. Kitapta kült ve tanrının niteliğiyle ilgili önemli bilgiler vardır. Bu çalışma Zeus Bronton Kültü ve Anadolu Epigrafisi açısından temel yazınlardan birisidir.

Sonraki yıllarda bölgede (çoğunlukla yine yabancılar tarafından) sürdürülen araştırmalar hızla devam etmiştir. Bu araştırmalarda bölgeyle doğrudan ilgisi olmayan birçok araştırmacı da, örneğin Friedrich Karl Dörner⁵⁷, I.W. Macpherson⁵⁸, Lütfü Tuğrul⁵⁹ müze çalışmalarında

⁵⁰Steli daha önce yayımlayan Cumont, eserin Trakya veya Anadolu'dan kaynaklanabileceğini belirtmiş, ama eserin çok açık olan stilistik özelliklerini fark etmeyerek onun Phrygia kökenli olduğunu anlayamamıştır, kış. Cumont, Catalogue, s. 65 vd. No. 53.

⁵¹Rodenwaldt, Zeus Bronton, s. 82.

⁵²Çivril, Atyon ve Kütahya çevresinden toplanan eserler Ağustos 1922'de İzmir'e gönderilmiştir, kış. Dörner, Inschriften, s. 109. Bu eserler 1927'de, Basmane'de kurulan arkeoloji müzesine taşınmıştır.

⁵³Konu hakkında bkz. Dörner, Inschriften, s. 107 vd.; Corsten, Prusa I, s. 1 vd.; Frei, Mittleres Porsuktal, s. 206.

⁵⁴Kış burada Kat. No. 63, 213 ve 274.

⁵⁵Genel olarak bkz. Cox-Cameron, MAMA V.

⁵⁶Kış. Cox-Cameron, MAMA V, No. 13-16, 18-19, 78-79, 84-85, 111, 125-131, 134-138, 147, 151-154, 156-157, 170-172, 176-181, 218-232, R3, R5, R9-11, R14-15, R21-23, KB13. Burada, sayıca çok fazla eser söz konusu olduğu için bunların katalogdaki numaraları tek tek verilmemiştir.

⁵⁷Dörner Bursa Müzesi'nden bir grup yazıt yayımlamıştır. Bunların içinde üç tane de Bronton eseri vardır, kış.

veya araştırmalarda karşılarına çıkan Zeus Bronton yazıtlarını yayımlamışlardır Phrygia Bölgesi'nde uzun süre çalışmış olan Hollandalı bayan arkeolog C.H. Emilie Haspels, Frig Kaya Anıtları kazılarına⁶⁰ başkanlık etmiş olmasının yanı sıra, 1946–1958 yılları arasında Phrygia'nın dağlık güney bölgelerini, özellikle Türkmen Dağı ve çevresini dolařmıř⁶¹ ve birçok eseri çalışmıştır Bölgeden çok sayıda Zeus Bronton adağı da toplayan Haspels bunları ve öteki araştırma sonuçlarını bölge arkeolojisi ve epigrafisi bakımından çok önemli olan kapsamlı kitabında yayımlamıřtır⁶². Haspels'in çalışması sonucunda tanrının kültünün Türkmen Dağı ve çevresinde yoğun tapınım gördüğü anlaşılmıştır. Daha sonraları B. Levick, S. Mitchell, J. Potter ve M. Waelkens, İngiliz araştırmacılar C.W.M. Cox, A. Cameron ve J. Cullen'in 1924–1931 yılları arasında Phrygia Bölgesi'nde yaptıkları araştırmalarda topladıkları ama yayımlamadıkları sayısız antik eseri bir araya getirip çalışmışlar ve ard arda iki cilt halinde yine Monumenta Asiae Minoris Antiqua serisinde yayımlamıřlardır⁶³. Birinci ciltte (1988) Aizanoi Kenti ve çevresinden toplanan eserler işlenmiştir. Bu yayında  tane Bronton adağı bulunmaktadır⁶⁴. İkinci ciltte (1993) Yukarı Porsuk Vadisi'nden, bölgedeki öteki antik kentlerin çevresinden ve köylerden toplanan ve çoğunlukla Antik Dönem'in kırsal kesim insanının izlerini yansıtan eserleri yayımlamışlardır. Bu kitapta daha önceden tanınan  Bronton adağı vardır⁶⁵. 1970'li yılların ortalarından itibaren Phrygia Bölgesi'ni sistematik olarak gezen ve bölgenin yazıt korpusunu hazırlayan Thomas Drew-Bear bölge yazıtları ve topografisi hakkında birçok önemli çalışma yayımlamıřtır⁶⁶. alışmalarında zaman zaman

Dnner, Inschriften, No 1 (Kat No 63), No 2 (Kat No 275), No 3 (Kat No 191)

⁵⁸Macpherson Eskişehir çevresinde yaptığı kısa araştırmada aldığı ve içlerinde altı tane de Bronton adağı bulunan yazıtları yayımlamıştır, kırş. No 3 (Kat No 64), No 6 (Kat No 198), No 7 (Kat No 46), No 8 (Kat No 47), No 9 (Kat No 48), No 10 (Kat No 45).

⁵⁹Kırř. Tuğrul, Buluntular, No 2 (Kat No 160).

⁶⁰Haspels Phrygia'daki Yazılıkaya'da kazılar yapmış ve sonuçlarını yayımlamıştır, bkz. Haspels, Phrygie III Yazılıkaya'daki eserler üzerine çalışmalar daha önceden, 1936 yılından beri Fransız M. Albert Gabriel başkanlığında sürdürülmekte ve sonuçları Phrygie, Exploration archologique faite et publie sous la direction de M. Albert Gabriel Paris 1941 vd. serisinde yayımlanmaktaydı.

⁶¹ok sonraları aynı bölgeyi dolaşan Peter Frei, Türkmen Dağı'nın çevresindeki köylerde yaşayan halkın Haspels'i unutmalarını ve ondan hayranlıkla söz etiklerini belirtmektedir, bkz. Frei, Mittleres Porsuktal, s 208

⁶²Kırř. Haspels, Highlands, No 103 (Kat No 162), No 127 (Kat No 67), No 128 (Kat No 149), No 129 (Kat No 83), No 132 (Kat No 219), No 133 (Kat No 189), No 134 (Kat No 167), No 135 (Kat No 68), No 136 (Kat No 190), No 137 (Kat No 69), No 138 (Kat No 221), No 142 (Kat No 155), No 143 (Kat No 163), No 147 (Kat No 165), No 148 (Kat No 186), No 149 (Kat No 187), No 150 (Kat No 44), No 151 (Kat No 148), No 154 (Kat No 147) Haspels bazı Bronton adaklarını tekrar yayımlamıştır, kırş. Haspels, Centre, s 228 vd., burada Kat No 162, 165 ve 190.

⁶³Bkz. Levick–Mitchell, MAMA IX ve Levick–Mitchell, MAMA X.

⁶⁴Kırř. Levick–Mitchell, MAMA IX, No 50 (Kat No 159), No 51 (Kat No 207), No 52 (Kat No 199).

⁶⁵Kırř. Levick–Mitchell, MAMA X, No 290 (Kat No 210), No 294 (Kat No 208), No 426 (Kat No 206).

⁶⁶Genel olarak bkz. Drew-Bear, Local Cults; Drew-Bear–Eck, Kaiser; Drew-Bear et alii, Sacrae; Drew-Bear, Soldier's Epitaph; Drew-Bear, Nouvelles; Drew-Bear, Temenouthyrai; Drew-Bear, Christians; Drew-Bear, Alia; Drew-Bear, Recherches; Drew-Bear, Inscriptions; Drew-Bear, Une pigramme; Drew-Bear, Phrygia'da Epigrafi; Drew-Bear et alii, Traveller; Drew-Bear, Yeni Yazıtlar; Drew-Bear, Beitrge; Drew-Bear–Koder, Kloster; Drew-

Bronton adakları da yayımlayan⁶⁷ Drew-Bear, Phrygia'nın dini inançlarını incelediği uzun makalesinde (Chr Naour ile birlikte) kült hakkında önemli bilgileri vermektedir⁶⁸. Son dönemlerde, Phrygia Bölgesi'nin dini inançları üzerine araştırmalar yapan ve özellikle Phrygia'lı bir tanrı olan Hosios kai Dikaios⁶⁹ adaklarını biraraya toplayarak konu üzerinde kapsamlı makaleler yazan Marijana Riel, Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bir grup Bronton adağını diğer eserlerle birlikte yayımlamıştır⁷⁰. Phrygia'da, özellikle Eskişehir Bölgesi'nde, en kapsamlı ve uzun süreli son araştırmalardan birisini, 1976 yılından bu yana bölgede çalışan ve Dorylaion Kenti'nin yazıt korpusunu⁷¹ hazırlayan Peter Frei yapmaktadır⁷². Frei araştırmalarda bulunduğu birçok Bronton yazıtını yayımlamış ve kült hakkında yorumlarda bulunmuştur⁷³.

1970'li ve 80'li yıllar boyunca Bithynia Bölgesi'nde epigrafik ve topografik araştırmalar yapan Sencer Şahin⁷⁴, Sakarya Nehri'nin kıyımını içindeki bölgelerden ve özellikle Bilecik ve çevresinden çok sayıda Zeus Bronton'a sunulmuş adak taşları toplamıştır. Bu eserleri, bölge tarihi açısından önemli ve temel yayınlardan olan İznik Müzesi yazıt korpusunda yayımlamış

Bear-Naour, Divinités; Drew-Bear, Indices; Drew-Bear-Le Rider, Monnayage; Drew-Bear, Türsteine; Drew-Bear, Üç Köy; Drew-Bear, Heykel Definesi; Drew-Bear, Dokimeion'dan Yeni Yazıtlar; Drew-Bear, Dokimeion; Drew-Bear, Araştırmalar; Drew-Bear, Antiokheia 1996; Drew-Bear, Antiokheia 1997; Drew-Bear-Yıldızturan, Adak steli; Drew-Bear, Dorylaion; Drew-Bear, Votive Steles; Drew-Bear, Trois Villages; Drew-Bear et alii, Votive Steles; Drew-Bear-Lochman, Grabreliefs

⁶⁷Krş Drew-Bear, Nouvelles, No. 6 (Kat No. 65), No. 25 (Kat No. 66); Drew-Bear-Naour, Divinités, No. 20 (Kat No. 168), No. 21 (Kat No. 208), No. 22 (Kat No. 210), No. 23 (Kat No. 134), No. 24 (Kat No. 176); Drew-Bear et alii, Votive Steles, No. 485 (Kat No. 211), No. 518 (Kat No. 215).

⁶⁸Bkz Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1992-2014

⁶⁹Bkz Riel, Hosios kai Dikaios I-III; Riel, Sanctuaire Başka birkaç adak için bkz. Riel, Nouveaux Monuments

⁷⁰Krş Riel, Inscriptions, No. 9 (Kat No. 174), No. 10 (Kat No. 175), No. 11 (Kat No. 126), No. 12 (Kat No. 131), No. 13 (Kat No. 124), No. 14 (Kat No. 76), No. 15 (Kat No. 133) Aynı yayının 3. dipnotunda bu katalogdaki 73, 74, 78, 79, 81, 125 ve 129 numaralı yazıtlar da verilmiştir Krş ayrıca Riel, Hosios kai Dikaios I, No. 43 (Kat No. 65) Riel birçok yazıtı okuyamamış ya da yanlış okumuştur.

⁷¹Frei Dorylaion yazıt korpusunu Tituli Asiae Minoris serisinde yayımlamak üzere Latince hazırlamaktadır

⁷²Bölge ile ilgili yayınları için bkz Frei, Forschungen 1981; Frei, Forschungen 1983; Frei, Αὐθιόση; Frei, Phrygische Toponyme; Frei, Forschungen 1989; Frei, Untersuchungen; Frei, Forschungen 1992; Frei, Epichorische Namen; Frei, Forschungen 1993; Frei, Mittleres Porsuktal; Frei, Inschriften und Reliefs

⁷³Krş Frei, Forschungen 1981, No. 7 (Kat No. 173); Frei, Phrygische Toponyme, No. 3 (Kat No. 1), No. 7 (Kat No. 245), No. 8 (Kat No. 4), No. 1N (Kat No. 100), No. 5N (Kat No. 22), No. 6N (Kat No. 23), No. 9N (Kat No. 150); Frei, Inschriften und Reliefs, No. 1 (Kat No. 171), No. 2 (Kat No. 172), No. 3 (Kat No. 173), No. 4 (Kat No. 175), No. 5 (Kat No. 174), No. 6 (Kat No. 176), No. 7 (Kat No. 271), No. 8 (Kat No. 22316 No. 9 (Kat No. 143) Frei'in Eskişehir'in köylerinden topladığı ve henüz yayımlamadığı 65'in üzerinde Bronton adakları bulunmaktadır. Buradaki kataloga alınmayan eserler Dorylaion korpusunda yayımlanacaktır. Ancak Peter Frei, Eskişehir'in kuzeyindeki köylerden aldığı ve henüz yayımlanmamış bir grup Zeus Bronton adaklarıyla ilgili envanter bilgilerini göndererek eserleri bu kataloga almama ve çalışmama izin vermiştir. Kendisine burada çok teşekkür ediyorum

⁷⁴Bkz örn Şahin, Nikaia I; Şahin, Nikaia II 1; Şahin, Nikaia II 2; Şahin, Studien; Şahin, Zeus Astrapios; Şahin, Zeus Bennis

ve kült hakkında önemli yorumlarda bulunmuştur⁷⁵. Şahin'in çalışması, kültün Bithynia Bölgesi'nin güneyinde, özellikle de Bilecik'de oldukça yoğun tapınım gördüğünü ortaya koymuştur. Bithynia Bölgesi'nde sonraki yıllarda yapılan araştırmalarda da Bronton adakları toplanmış ve yayımlanmıştır⁷⁶. Anadolu'nun Phrygia ve Bithynia dışındaki bölgelerinden de az sayıda Zeus Bronton adakları ele geçmiştir. Maonia'dan⁷⁷ (Kuzeydoğu Lydia) ve Galatia'dan⁷⁸ ikişer, Isauria⁷⁹, Lykaonia⁸⁰ ve Pamphylia'dan⁸¹ da birer tane Bronton adığı bilinmektedir.

Anadolu'nun dışındaki çeşitli yerlerden ele geçmiş bir kaç Bronton adığı uzun zamandır bilim dünyasında tanınmaktadır⁸². Roma'da ele geçmiş olan on adet eser (beş tanesi Yunanca, beş tanesi Latince), burada Zeus Bronton'un bir kutsal alanının olduğunu düşündürmektedir. Bunun dışında, olasılıkla Zeus Bronton'a adanmış ve Thera Adası (Santorin) ile Karadeniz'de, Kerç Boğazı'ndaki Kytaiion'dan ele geçmiş olan birer adak taşı çok eskiden yayımlanmıştır⁸³.

Sonuç olarak, önceleri büyük ölçüde rastlantılar sonucu, sonraları ise sistematik araştırmalarda yan buluntu olarak son beşyüz yıldır ele geçmiş ve neredeyse yalnız yazıtları nedeniyle yayımlanmış sayısız Zeus Bronton adığı üzerinde, eserleri her yönden inceleyen toplu bir çalışma yoktur. Bu çalışmanın amacı bu eksikliği gidermektir.

⁷⁵Krş Şahin, Nikaia II 1, No 1080 (Kat No 246), No 1081 (Kat No 247), No 1082 (Kat No 248), No 1083 (Kat No 287), No 1084 (Kat No 249), No 1085 (Kat No 286), No 1086 (Kat No 250), No 1087 (Kat No 251), No 1088 (Kat No 252), No 1089 (Kat No 253), No 1090 (Kat No 254), No 1091 (Kat No 294), No 1092 (Kat No 255), No 1093 (Kat No 256), No 1094 (Kat No 257), No 1095 (Kat No 290), No 1096 (Kat No 258), No 1097 (Kat No 259), No 1098 (Kat No 260), No 1099 (Kat No 261), No 1100 (Kat No 262), No 1101 (Kat No 263), No 1102 (Kat No 264), No 1103 (Kat No 265), No 1104 (Kat No 266), No 1105 (Kat No 289); Şahin, Nikaia II 2, No 1504 (Kat No 267), No 1506 (Kat No 268), No 1507 (Kat No 269), No 1508 (Kat No 270), No 1509 (Kat No 271), No 1510 (Kat No 272), No 1511 (Kat No 273); Şahin, Studien, s 135 dipn 35 No 1 (Kat No 292), No 2 (Kat No 291).

⁷⁶Krş Becker-Bertau, Klaudiu Polis, No 60 (Kat No 292); Brixhe-Hodot, L'Asie Mineure, No 1 (Kat No 295); Corsten, Prusa II, No 1014 (Kat No 213), No 1015 (Kat No 274); Marek, Modrene, s. 84 (Lev. 17) (Kat No 291)

⁷⁷Krş Buresch, Lydien, No 37 (Kat No 297); Petzl, Neue Inschriften, No 1 (Kat No 298)

⁷⁸Krş Anderson, Exploration, No 24 ve Mitchell et alii, Catalogues, No 77 (Kat No 299); krş. CIG III No 4135 ve Mitchell et alii, Catalogues, No 13 (Kat No 300)

⁷⁹Krş Swoboda et alii, No 146 (Kat No 301)

⁸⁰Krş Ramsay, Laodiceia Combusta, No 1 (Kat No 302)

⁸¹Krş Nollé et alii, Katalog, No 2 (Kat No 303).

⁸²Krş burada Kat No 304 = Annibaldi, Scoperta, No 52 = Moretti, IGUR I, No 138; Kat. No. 305 = Annibaldi, Scoperta, No 53 = Moretti, IGUR I, No 139; Kat. No 306 = CIG III No 5931 = IG XIV No 982 = IGR I No 59 = Moretti, IGUR I, No 163; Kat. No 307 = CIG III No 5933 = IG XIV No 983 = IGR I No 60 = Moretti, IGUR I, No 164; Kat No 308 = CIG III No 5932 = CIL VI No 3137 = IG XIV No 96; Kat No 309 = CIL VI No 2241; Kat No 310 = CIL VI No 733; Dessau, ILS II 1, No. 4226; Kat No 311 = CIL VI No 432 = Dessau, ILS II 1, No. 3046 = Matz-Duhn, Antike Bildwerke III, No. 3773; Kat No. 312 = Annibaldi, Scoperta, No 54; Kat. No 313 = Annibaldi, Scoperta, No 59

⁸³Thera'daki adak için bkz. IG XII 3 Suppl 1359, burada Kat No. 315; Kytaiion'daki adak için bkz. Latyshev, Kertscher Museum, s. 84 vd No. 1; SEG 2 (1925) No 481 = CIRB, No. 942.

3. ZEUS BRONTON VE KÜLTÜ

Zeûs Βροντῶν⁸⁴, (Gürleyen Zeus) adının da belirttiği gibi öncelikle bir "gök gürültüsü"⁸⁵ yani hava ve fırtına tanrısıdır⁸⁶. Gök gürültüsü ve fırtına, ardından yağmur getirdiği için kült yağmurla da ilişki içindedir⁸⁷. Zeus'un hava ve fırtına karakterine işaret eden benzer *epithon*'lar taşıdığı bilinmektedir. Tanrı, Zeus Brontaios⁸⁸, Zeus Brontesios⁸⁹, Zeus Astrapaios⁹⁰ (veya Astrapton), Zeus Keraunios⁹¹, Zeus Hyetios⁹² ya da Roma'da Iuppiter Tonans⁹³ gibi isimlerle belgelenmiştir⁹⁴. Batı Uygarlıkları'nda da, özellikle Germen Mitolojisi'nde gök gürültüsü tanrılarının varlığı bilinmektedir. Donar, Thorı, Thunar ya da Thunor gibi isimlerle tanınan bu tanrı bulutlara ve yağmura hükmetmekte, yıldırım ve gök gürültüsüyle geldiğini haber vermektedir⁹⁵. Ancak, "Βροντῶν" *epithon*'u, Yunan Uygarlığı'nın baş tanrısı Zeus ve öteki uygarlıklardaki benzer tanrılar için yabancıdır. Anadolu'da sayısız defa belgelenmesinden, *epithon*'un Anadolu'lu bir yerli tanrıyı belirttiği anlaşılmaktadır.

Hemen tüm Önasya Uygarlıkları'nda⁹⁶ olduğu gibi, Anadolu'da da yüzyıllarca sayısız

⁸⁴Βροντῶν *epithon*'u için bkz. Cumont, Bronton RE III 1, s. 891 vd.; Cumont, Bronton RE Suppl. I, s. 258; Fehrl, Bronton, s. 613 vd.; Schwabl, Zeus I. Epiklesen, s. 293; Schwabl, Zeus II. Kultbelege, s. 1148 vd.; 1159 vd.; 1145 ve 1149

⁸⁵Gök gürültüsü ile ilgili olarak bkz. Cook, Zeus II 1, s. 827 vd.: "Zeus and the Thunder"

⁸⁶Zeus'un Hava Tanrısı olarak özellikleri için bkz. Nilsson, Religion I, s. 391 vd. Bereket Tanrısı olarak ise, bkz. age. s. 401 vd.

⁸⁷Atinalılar'ın yağmur dualarında da karşımıza Zeus çıkmaktadır: "ὄσον, ὄσον, ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων", bkz. Marc. Aur., V 7, 1 ve Nilsson, Religion I, s. 393 ve dipn. 2

⁸⁸Bkz. bu çalışmada "Zeus Brontaios" ve katalogda Zeus Brontaios No. 1-7

⁸⁹Bkz. Jessen, Brontesios, s. 890; Aug. Res Gestae, XIX 2 (Διὸς Βροντησίου); Aristot. mund., VII p. 401 a 16: "(ὁ θεὸς) ἀστραπαῖός τε καὶ βρονταῖός τε καὶ αἰθρίας καὶ αἰθέριος κεραυνίός τε καὶ ὑέτιος . . . καλεῖται."

⁹⁰Bkz. Kat. No. 66 ve burada tanrının birlikte tapınım gördüğü öteki tanrılarla ilgili bilgi verilen kısım

⁹¹Bkz. Schwabl, Zeus I. Epiklesen, s. 322 vd.; Cook, Zeus II 1, s. 806 vd.; Keil, Kult. Lydiens, s. 260 No. 10. Zeus Keraunios'un yıldırım ile insanları cezalandıran bir tanrı olduğu anlaşılmaktadır, bkz. Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1956. Ayrıca krş. Naour, Nouvelles inscriptions, s. 117 vd. No. 7. Zeus Keraunios'un kültü Anadolu'da birçok merkezde belgelenmiştir, bkz. Şahin, Zeus, s. 75 vd. ve Cox-Cameron, MAMA V, s. XLIV dipn. 6.

⁹²Bkz. Jessen, Hyetios, s. 89 vd.

⁹³Iuppiter Tonans için genel olarak bkz. Weinstock, Tonans, s. 1706 vd.; Landucci-Gattinoni, Iuppiter Tonans

⁹⁴A. B. Cook'un Zeus Brontaios, Bronton ve Brontesios hakkındaki genel görüşleri için bkz. Cook, Zeus II 1, s. 833 vd.

⁹⁵Bkz. Grimm, Deutsche Mythologie, s. 138 vd. (Donar) Gök Gürültüsü Tanrısı'nın ve kültürünün halk arasında ne kadar derin izler bıraktığı Almanca'da perşembe gününe verilen isimden de anlaşılmaktadır: Donnerstag! kış Grimm, yuk. age., s. 151 dipn. 2. Bkz. Ayrıca Rose, Griechische Mythologie, s. 43; Burkert, Griechische Religion, s. 200.

⁹⁶Önasya Uygarlıkları'nda Hava Tanrısı ve kültüyle ilgili olarak bkz. Haussig, Götter und Mythen, s. 135 vd. s. v. Wettergott ve s. 208 vd. s. v. Wettergötter. Ayrıca genel olarak bkz. Müller-Kessler-Kessler, Kult, s. 239 vd.; Schlobies, Akkadische Wettergott; Grätz, Strafende Wettergott; Riemschneider, Wettergott; Abou Assaf,

Hava Tanrısı'na tapınılmıştır. Hava Tanrısı, Önasya Uygarlıkları'nda İşkur, Adad, Halab, Teşup, Tarhunt ve Baal gibi isimlerle anılmıştır⁹⁷. Özellikle, sayısız tanrıdan oluşan Hitit Pantheonu'nda birçok hava tanrısının varlığı bilinmektedir. Esasen, Hitit (ve Hurri) Pantheonu'nun baş tanrısı Hava Tanrısı'dır⁹⁸. Hava Tanrısı, adının da belirttiği gibi, gökyüzüyle ilgili bir tanrıdır ve gök gürültüsü, yıldırım, şimşek, fırtına ve yağmur gibi atmosfer olayları onun karakterini oluşturmaktadır. Yağmura bağlı tarım yapılan Anadolu, Kuzey Suriye ve Yukarı Mezopotamya gibi ülkelerde, Hava Tanrısı, toprağa yağmuruyla bereket ve hayat veren tanrıdır⁹⁹. Bu ülkelerde sayısız yerel hava tanrısının varlığı bilinmektedir¹⁰⁰. Eğer tanrı yağmurunu vermezse, o zaman kuraklık ve açlık başgösterir. Bu yüzden, sözü edilen ülkelerin hemen bütün şehirlerinin en önemli tanrısıdır. Hava Tanrısı, Babil Dönemi'nden beri "Gökyüzünün Hava Tanrısı" olarak anılmaktadır¹⁰¹. Tanrının etkili olduğu alanları *epithon*'ları açıkça göstermektedir. Bunlar, "Yağmurun Hava Tanrısı", "Fırtınanın Hava Tanrısı", "Bulutların Hava Tanrısı", "Gök Gürültüsünün Hava Tanrısı" ve "Şimşegin¹⁰² Hava Tanrısı" gibi *epithon*'lardır¹⁰³. Bundan başka, tanrının gücüne işaret eden "Güçlü Hava Tanrısı", "Korkunç Hava Tanrısı", "Şiddetli Hava Tanrısı" ve "Kahraman Hava Tanrısı" gibi *epithon*'ları da vardır¹⁰⁴. Hititler'de Yağmur Kültü'nün varlığı bilinmektedir¹⁰⁵. Hava tanrılarında yağmur için dualar edilmekte¹⁰⁶ ve dualar yerine gelip de yağmur yağınca, tanrılara yiyecek sunuları yapılmaktaydı¹⁰⁷. Yağmur, Hititler tarafından yaşam veren doğa olayı olarak algılanmış ve çok önemsenmiştir. Yağmur kültü ise, tanrıya yağmur için dualarla yalvarma ve teşekkür adaklarından oluşan bir törendir¹⁰⁸. Yağmur kültürünün işlemleri, her sene, örneğin ilkbahar şenlikleri biçiminde yapılabildiği gibi, hiç beklenmedik bazı gelişmelerin ardından

Ikonographie des Wettergottes.

⁹⁷Bkz. Klengel-Brandt, Wettergott und Große Mutter, s. 62. Hitit Uygarlığı'nın Orta Krallık Dönemi'nde, Tarhunt/Tarhun, Teşşop ve Adad gibi büyük hava tanrılarının, zamanla Hatti Ülkesi'nin Hava Tanrısı karakteri içinde eridiği gözlemlenmektedir, bkz. Haas, Hethitische Religion, s. 338 vd.

⁹⁸Bkz. Haas, Hethitische Religion, s. 336 vd. ("*Der Wettergott von Hatti ist seit Beginn der hethitischen Geschichte der oberste Gott des Staatspantheons. Er ist der Bewahrer der kosmischen Ordnung, der Beschützer des Königtums und der Rechtsverhältnisse des Landes. Er ist der Herr des Hatti-Landes, das der König für ihn, seinen Herrn, verwaltet*") Bkz. ayrıca Haussig, Götter und Mythen, s. 208.

⁹⁹Akadlar'da Hava Tanrısı bereket getiren yağmurun tanrısıdır. Sümer Hava Tanrısı ise, daha çok fırtınası, dolusu ve selleriyle yıkıcı etkiye sahip bir tanrıdır, bkz. Haussig, Götter und Mythen, s. 136.

¹⁰⁰Bkz. Haussig, Götter und Mythen, s. 208. Haussig, tüm bu hava tanrılarının kökeninde olasılıkla sadece bir tek hava tanrısının olduğunu belirtmektedir. Ancak, kendi dönemlerinde, her bir hava tanrısının kendi başına bir tanrı olarak algılandığını da eklemektedir. Bu konuda bkz. ayrıca Götze, Kleinasien, s. 130 vd.

¹⁰¹Bkz. Haas, Hethitische Religion, s. 325 dipn. 74.

¹⁰²Hava Tanrısı ve yıldırım demeti için bkz. Abou Assaf, Ikonographie des Wettergottes, s. 55 vd.

¹⁰³Bkz. Haas, Hethitische Religion, s. 325.

¹⁰⁴Bkz. yuk. age, s. 337 dipn. 185-188.

¹⁰⁵Yağmur kültürüyle ve yağmurun Hitit Mitolojisi'ndeki yeriyle ilgili olarak bkz. Neve, Regenkult-Anlagen, s. 39 vd. (IV. Die Bedeutung Regens in der hethitischen Mythologie).

¹⁰⁶Bkz. Giriş kısmında verilmiş olan Hitit Yağmur Duası.

¹⁰⁷Bkz. Neve, Regenkult-Anlagen, s. 41 vd.

¹⁰⁸Bkz. yuk. age, s. 42.

da yapılabilmektedir. Bu gelişmeler, örneğin insanların günahlarından kaynaklandığına inanılan ani bir kuraklık olabilmektedir. Bu nedenle, yakarımlar genellikle çeşitli tanrılara, özellikle de doğa ve hava tanrılarına yapılmaktaydı. Kral ise, bu tür kült işlemlerinde, töreni yürüten en önde gelen rahip görevindeydi¹⁰⁹. Boğazköy'de kralla doğrudan ilişkili olan yağmur kültüyle ilgili kült yapıları belirlenmiştir¹¹⁰. Hava tanrıları sadece yağmurla değil, kaynak ve nehirlerle de doğrudan ilişkili olan tanrılarıdır¹¹¹.

Hitit ve Önasya Uygarlıkları'nda Hava Tanrısı aynı zamanda bir bereket tanrısıdır. Tanrının "Gelişmenin Hava Tanrısı", "Üzüm Bağlarının Yeşillenmesinin Hava Tanrısı", "Tarım Toprağının Hava Tanrısı", "Çayırın Hava Tanrısı" ve "Tarlaların Hava Tanrısı", gibi birçok *epitethon*'u bu yönünü vurgulamaktadır¹¹². Anadolu'da, Hava Tanrısı Tarhunt'un (veya Tarhu[a]n), üzümün ve tahılın tanrısı olarak Kral Warpalawa'yla birlikte İ. Ö. 1 binde İvriz'de (Konya) bir kayaya işlenmiş kabartması (bkz. Lev. 89, 2) çok iyi tanınmaktadır ve onun aynı zamanda bir bereket tanrısı olduğunu açık biçimde göstermektedir¹¹³. Yine, Anadolu'da (Sultanhan'da) Hieroglif Luvicesinde kaleme alınmış olan bir stel yazıtında "Üzüm ve Bağların Hava Tanrısı" için dikilen bir heykelden söz edilmektedir¹¹⁴. Hava Tanrısı hem bereket tanrısı hem de yıkıcı doğa güçlerinin tanrısıdır. Tanrı hem bereket getiren yağmuru hem de ekini yok eden selleri, doluyu ve yıldırımı gönderir. Ayrıca, tanrının istediği zaman, tarım toprağını tuzlanma yoluyla verimsizleştirebildiğine inanılıyordu. Akad sözleşme ve yasa yazıtlarında, ceza olarak seller, toprağın tuzlanması, açlık, su kanallarının tıkanması gibi bedduaların söz konusu olduğu cezalardan söz edilmektedir¹¹⁵. Hava Tanrısı'nın simgesi ise, hem bereketi hem de dizginlenemeyen doğanın yıkıcı gücünü simgeleyen boğadır¹¹⁶. Tanrının Anadolu ve öteki uygarlıklarda birçok önemli kült merkezi vardır¹¹⁷. Son bilgilerle kültün dağılım alanı ve öteki kült merkezleri de yavaş yavaş belirlenebilmektedir¹¹⁸.

Anadolu'da kökeni binlerce yıl öncesine giden hava tanrısı inancı Phrygia Bölgesi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Ramsay, gök gürültüsünün Phrygia'da özellikle yaz başlarında çok sık oluştuğunu belirtmektedir¹¹⁹. Yine, Cox ve Cameron, ilkbaharda ve yaz başlangıcında Phrygia Platosu'nda gök gürültüsüyle karışık güçlü fırtına ve şimşeklerin görüldüğüne dikkati

¹⁰⁹Yuk. age, s. 42, 5 ve dipn. 20

¹¹⁰Yuk. age, s. 42, 6

¹¹¹Bkz. Haas, Hethitische Religion, s. 326 (Der Wettergott und die Gewässer)

¹¹²Bkz. Haas, yuk. age, s. 327 dipn. 98-102.

¹¹³Kırş. yuk. age, s. 328 dipn. 107 ve Fig. 55. Ayrıca bkz. Ünsal, Nimet Geldi Ekine, s. 48

¹¹⁴Bkz. Haas, yuk. age, s. 328 dipn. 109 ("Ben Bağların Hava Tanrısı'nın (heykelini) diktim ve artık bundan böyle asma çubuğu büyümeli. Asma çubuğu büyümeli ve dallara ayrılmalı. Hava Tanrısı bu bağı büyütmeli ve asma çubukları yükselmeli.")

¹¹⁵Bkz. Haussig, Götter und Mythen, s. 136

¹¹⁶Bkz. Haussig, yuk. age, s. 136 ve 209 (Ikonographie)

¹¹⁷En önemli kült merkezleri Kumme, Halab ve Ugarit kentleridir, bkz. Haas, Hethitische Religion, s. 331

¹¹⁸Bkz. Haas, Hethitische Religion, s. 330 vd. (Die Verbreitung der Wettergottkulte); ayrıca Haussig, Götter und Mythen, s. 212 (Verbreitungsgebiet). Haussig, E. Laroche'un Hitit Hava Tanrıları'nın kutsal alanlarının bir listesini verdiğini belirtmektedir, bkz. Haussig, age, s. 212

¹¹⁹Bkz. Ramsay, Inscriptions, s. 124. Ayrıca kırş. Cook, Zeus II 1, s. 835.

çekmektedirler¹²⁰ Bu değişken hava durumu, iklim bilimindeki verilerle açıklanabilmektedir. Trakya üzerinden Kuzeypatı Anadolu'nun içlerine kadar gelen karasal kutup havası sık sık kasırgalara neden olmaktadır. Phrygia Bölgesi'nin de yer aldığı "Orta Anadolu Platosu'nun üzerindeki ısınmış hava ile karşılaşan soğuk kutup havası, hava katmanlarında büyük düzensizlik yaratmakta ve dikey hava akımları özellikle ilkbahar ve yaz başlangıcında aşırı yağışlara neden olmaktadır..."¹²¹ Sakarya kıvrımının ortasında ve İznik Gölü'nün güneydoğusunda yer alan bölgeler ise, Marmara Bölgesi'nin iklimsel etkisinde bulunmaktadır. Bu bölgelerde, "Akdeniz ve Karadeniz hava akımları birbirleriyle kesişir..."¹²² Söz konusu bölgeler, iklimsel olarak geçiş bölgeleridir. Bölge güneye doğru, İznik Gölü'nün güney ve güneydoğusundaki sıradağlarla Marmara Bölgesi'nin iklim özelliklerinden yavaş yavaş kurtulup yüksek Orta Anadolu Platosu'na ve dolayısıyla başka bir iklime açılır. Özellikle bahar aylarında ve yaz başlangıcında yoğun ve şiddetli hava hareketlerine sahne olan bu bölge, iklim şartlarına aşırı bağımlı olan Phrygia'nın çiftçi halkını derinden etkilemiştir. Zor hava ve doğa şartları, bunlardan son derece etkilenen ve doğaüstü güçlere, doğaya, iklime aşırı bağımlı olan bu çiftçi halkı, çok eski dönemlerden itibaren tanrısal bir güce sığınmaya iterek gökgürültüsü ve fırtına tanrısının kültüne tapınmaya yönelmiş olmalıdır. Söz konusu koşulların aşırı dindar yaptığı yöre halkınının bu özelliği, hangi dinde olursa olsun, bugüne kadar hiç değişmemiştir.

Kültün doğduğu ve geliştiği merkezlerin, Kuzeypatı Phrygia'da, bugünkü Eskişehir İli'nde yer alan antik Dorylaion ve Nakoleia kentlerinin bulunduğu bölge ile Güney Bithynia'daki bugünkü Bilecik İli olduğu daha önce belirtilmişti. Zeus Bronton'a sunulmuş adakların bulunduğu bölgelerin en belirgin özelliği tarım ve çiftçiliktir¹²³. Geçim kaynakları özellikle tahıl tarımı ve hayvancılıktır¹²⁴. Söz konusu yörelerin bu özelliği günümüzde de sürmektedir. Phrygia ve Bithynia bölgelerinde gözlemlenen bu durum, ele geçen sayısız mezar ve adak taşları üzerindeki betimlerden açıkça anlaşılmaktadır. Taşların üzerinde çok sık olarak saban, öküzler, sabana koşulmuş öküzler, öküz başları¹²⁵, başak, çiftçilik aletleri ve benzer betimler görülmektedir. Zeus Bronton'a adanmış olan eserlerin üzerine de sık sık öküzler ya da öküz başları kabartması işlenmiştir. Bu tür kabartmaların etkileri yazıtlarda da görülmektedir. Bir yazıtta (Kat No 273) Δι Βροντωντι βοων (öküzlerin Zeus Bronton'una), bir başka yazıtta ise (Kat. No. 66) περι βοδς τροφίμου (besili öküz için) ifadeleri geçmektedir. Adakları sunanların büyük kesiminin çiftçiler ve aileleri olduğu düşünülürse bu betimlerin neden bu kadar sık tercih edildiği anlaşılmaktadır. Büyük tarım bölgeleri olan Phrygia ve Bithynia'da bu tür motiflere sıkça rastlanmaktadır. Mezar taşları üzerinde özellikle, ölünün hayattayken

¹²⁰Bkz Cox-Cameron, MAMA V, s XXXVII dipn 3: "The frequency and violence of the thunder storms in late spring and summer are known to every traveller on the plateau..."

¹²¹Bkz Hüttenroth, Türkiye, s 105 vd.

¹²²Bkz yuk age., s 111

¹²³Çiftçiler, özellikle de Roma İmparatorluk Dönemi çiftçileri hakkındaki önemli bir makale için bkz. MacMullen, Peasants

¹²⁴Bkz. Belke-Meisich, TIB 7, s 62 vd ve Waelkens, Votive and Tombstones, s 277 vd Bithynia için bkz Şahin, Nikaia II I, s 1 vd. (Einleitung)

¹²⁵Öküzlerin sabana bağlanmasında kullanılan boyunduruk için bkz Hagenow, Weingarten, s 214 vd.

yaptığı işi gösteren çifte bağlanmış iki öküz motifi belgelenmektedir. Bu motif, adak yazıtlarında çok sık belgelenen $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}$ veya $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho$ $\beta\omicron\omega\nu$ (öküzler için, öküzlerin esenliği için) ifadesinin resimsel biçimidir¹²⁶. "Bir çift öküz bir çiftçinin sahip olduğu en önemli maldır"¹²⁷ Eserlerin üzerindeki öküz başı motifinin anlamı öküzlerin esenliğinin dilenmesidir. Bithynia ile Phrygia arasındaki sınır bölgesinde, adak yazıtları çoğunlukla $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho$ veya $\pi\epsilon\rho\acute{\iota}$ $\beta\omicron\omega\nu$ amaçlı sunulmaktadır. Antik kaynaklarda Frigler'de, bir çiftçinin öküzünü öldüren veya sabanını çalanların ölümle cezalandırıldığı yazmaktadır¹²⁸. Buradan Phrygia'da çifte koşulan öküzlerin ne kadar değerli olduğu anlaşılmaktadır. L. Robert, adak taşları üzerinde betimlenmiş olan öküz başı motifinin, kurban edilmiş bir öküze ve ardındaki törensel yemeğe işaret ettiğini söylemektedir¹²⁹. Drew-Bear ise, bu düşüncenin doğru olmadığını belirtmektedir. Ona göre, üzerinde öküz başı betimi olan her altının bir kurban törenini simgelediği söylenemez. Eğer, öküzün boynuzları arasında bir tören kurdelası asılı ise, o zaman bir kurban töreninden söz edilebileceğini eklemektedir. Drew-Bear, Phrygia'da eserlerin üzerine resmedilmiş öküz başlarının çoğunun kurdela taşımadığına işaret etmektedir. Başlar, tarla süren öküzleri betimlemektedir. Bir çift öküzün basit bir çiftçi ailesinin herşeyi olduğuna yukarıda değinilmişti. Çiftçilerin adak olarak oldukça pahalı olan bir öküzü kurban ettikleri düşünülemez. Fakat, üzerinde öküz ya da öküz başı betimi olan bir altar ya da steli adak olarak sunmaları, çiftçilerin ekonomik güçleri ile örtüşmektedir. Antik Dönem'de sığır, çoğunlukla sabana koşulmak üzere yetiştirilen iş hayvanıdır. Et ve süt üretimi için yetiştirildiği genellikle görülmemektedir¹³⁰. Bu nedenle, hayvanlar çiftçiler tarafından çok önemsenmiş ve sağlıklarıyla güvenlikleri için tanrılara, özellikle de Zeus'a sık sık adaklar sunulmuştur.

Bundan başka, Phrygia Bölgesi'nin Antik Dönem'de aynı zamanda büyük bir bağcılık ve şarapçılık merkezi olduğu bilinmektedir¹³¹. Bu olgu, bölgede İslam Dini'nin yerleşme süreciyle birlikte ortadan kalkmıştır. Amphora, krater, üzüm salkımı, asma yaprağı, asma dalları ve bağcılık aletleri¹³² gibi motifler yoğun bağcılık ve şarapçılığın göstergeleridir ve sayısız eser üzerinde betimlenmişlerdir. Sözü edilen tüm bu betimler, tanrının simgesi kartal gibi, Zeus Bronton'a sunulmuş eserler üzerinde de çok sık işlenmektedir. Bütün bu olgular, tanrının hem hava hem de bereket tanrısı olduğunun göstergesidir.

Zeus Bronton yazıtları incelendiğinde, birçok yazıtta adakların sunulma nedenlerinin ve-

¹²⁶Bkz. Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 2006 dipn. 371.

¹²⁷Bkz. Robert, *OMS II*, s. 1357.

¹²⁸Kırs. Jacoby, *FGH Hist.*, II A, No. 90 Fragment 103 i (Nikolaos von Damaskos): "Φρύγες ὄρκοις οὐ χρώνται οὐτ' ὀμνόντες οὐτε ἄλλους ἐξορκούντες (2) ἐὰν δέ τις παρ' αὐτοῖς γεωργικὸν βόων ἀποκτείνῃ ἢ σκευὸς τῶν περὶ γεωργίαν κλέψῃ, θανάτῳ ζημιούσιν." Bundan başka, Columella'da sığırların yetiştirilmesi, bakımı, beslenmesi gibi çok çeşitli konular hakkında zengin bilgiler bulunmaktadır, bkz. *Colum VI 1-11*. Ayrıca, Antik Dönem'de hayvanların bakımı ve tarım hakkında bkz. *Varro rust.*, XX-XXVI.

¹²⁹Bkz. Robert, *A Travers l'Asie Mineure*, s. 297.

¹³⁰Bkz. Waelkens, *Votive and Tombstones*, s. 284, dipn. 99.

¹³¹Bkz. Waelkens, *yuk. age.*, s. 277 vd.

¹³²*Falx vinitoria* için bkz. Hagenow, *Weingarten*, s. 191 vd.

rilmiş olduğu görülmektedir. Bunları ὑπέρ ya da περί *praepositio*'ları aracılığıyla dile getirilmektedir. Yazıtlarda genellikle ὑπέρ'in daha fazla tercih edildiği gözlemlenmektedir. Kuzeybatı Phrygia'daki yazıtlarda, adağın sunulma nedeni daha sık verilmektedir. Bu bölgeden ele geçen 97 Zeus Bronton adağında herhangi bir neden belirtilmiştir. Bithynia Bölgesi'nin adaklarında adağın neden sunulduğuna daha az değinilmektedir (toplam 13 adak). Bu bölgedeki adaklarda genellikle ὑπέρ *praepositio*'su kullanılmıştır. Sadece bir adakta περί *praepositio*'su geçmektedir¹³³. Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nde ise hem ὑπέρ hem de περί *praepositio*'ları kullanılmıştır. Bu iki bölge dışında sadece Galatia Bölgesi'nden bir yazıtta adağı sunma nedeni verilmiştir¹³⁴.

Adakların başlıca sunum nedenlerinin, bölgede yaşayan çiftçi nüfusun anlaşılabilir dileklerinden oluştuğu görülmektedir. Bunların başında, doğal olarak çiftçinin tarla veya bağından elde ettiği ürün gelmektedir. Çiftçilerin ürünün iyi yetişmesi ve bol olması için tanrıya yakardıkları anlaşılmaktadır. Geçimlerini özellikle tarımdan sağlayan bu insanlar için elde edecekleri ürünün iyi ve bol olması yaşamsal bir önem taşımaktadır. Ekini yağmuruyla besleyecek ve güneş ışığıyla büyütecek hava tanrısına yakarmak kadar doğal bir şey olamazdı. Bu nedenle, yazıtlarda sık olarak ὑπέρ καρπῶν¹³⁵ veya περί καρπῶν¹³⁶ ifadelerine rastlanmaktadır. Bu ifadelerin başka dileklerle birleştirilmiş şekilleri de sıklıkla belgelenmektedir¹³⁷. Yazıtlarda tanrıdan bolluk ve bereket istendiğini gösteren ὑπέρ εὐθελείας¹³⁸ gibi ifadeler de görülmektedir. Bundan başka, yine çiftçiler için vazgeçilmez olan hayvanlarının, yukarıda da değinildiği gibi, özellikle de çifte koştığı öküzlerinin sağlık ve esenliği oldukça önemlidir. Yazıtlarda ὑπέρ βοῶν¹³⁹ veya περί βοῶν¹⁴⁰ ifadelerine sık rastlanmaktadır. Adakların hem ürün hem de öküzler için sunulduğu da olmaktadır¹⁴¹. Ayrıca, içinde öküzlerin geçtiği başka dilekler de görülmektedir¹⁴². Ancak, yine de, Bronton Adakları'nda dile getirilen sunma nedenlerinin çok büyük bir kısmı, sanıldığı gibi çiftçinin ürünü ve hayvanının esenliği değildir. Adakların daha çok çiftçilerin bizzat kendilerinin ve

¹³³Bkz. Kat. No. 279.

¹³⁴Bkz. Kat. No. 300 (ὑπέρ τῶν ἰδίων πάντων κ τῆς κόμης)

¹³⁵ὑπέρ καρπῶν için bkz. Kat. No. 1, 23, 245?; ὑπέρ τῶν καρπῶν için bkz. Kat. No. 287.

¹³⁶περί καρπῶν için bkz. Kat. No. 22, 100, 108?.

¹³⁷Bkz. örn. Kat. No. 6 (ὑπέρ βοῶν καὶ καρπῶν); Kat. No. 14 (ὑπέρ καρπῶν καὶ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No. 268 (ὑπέρ σωτηρίας καρπῶν); Kat. No. 48 (περὶ τῶν τέκνων ἰδίων – περὶ πατρίδος πολυθενίας – περὶ καρπῶν τηλεσφορίας); Kat. No. 135 (περὶ ἑαυτῶν κ τῶν ἰδίων κ τῶν καρπῶν κ τῆς [κώ]μης σωτηρίας); Kat. No. 150 (περὶ καρπῶν κ τῶν πατρῶνων κ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας); Kat. No. 218 (περὶ ἑαυτῶν καὶ [τῶν ἰδίων] πάντων καὶ τῶν καρπῶν [καὶ τῆς] Νακολέων σωτηρίας)

¹³⁸Kat. No. 2, 242, 48 (περὶ τῶν τέκνων ἰδίων – περὶ πατρίδος πολυθενίας – περὶ καρπῶν τηλεσφορίας)

¹³⁹ὑπέρ βοῶν için bkz. Kat. No. 3, 24, 234

¹⁴⁰περὶ βοῶν için bkz. Kat. No. 26

¹⁴¹Bkz. Kat. No. 6 (ὑπέρ βοῶν καὶ καρπῶν)

¹⁴²Bkz. Kat. No. 68 (ὑπέρ τῆς Γαίου Κορνηλίου Λουγείνου σωτηρίας καὶ παντὸς τοῦ οἴκου καὶ τῶν θρεμμάτων); Kat. No. 73 (ὑπέρ τετραπόδων κ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No. 66 (περὶ βοῶς τροφίμου κ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No. 105 (περὶ βοῶν κ τῶν ἰδίων); Kat. No. 106 ([- - περὶ β]οῶν κ ἀνθρώπων); Kat. No. 126 (περὶ βοῶν κ τῶν ἰδίων πάντων)

ailelerinin sağlık ve esenliği için sunulduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlarda bu istekleri dile getiren ὑπὲρ ἑαυτοῦ¹⁴³, περὶ ἑαυτοῦ¹⁴⁴, ὑπὲρ ἑαυτῶν¹⁴⁵, ὑπὲρ ἑαυτῶν κ τῶν ἰδίων πάντων¹⁴⁶, περὶ τῶν ἰδίων πάντων¹⁴⁷, ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας¹⁴⁸, ὑπὲρ τῶν ἰδίων¹⁴⁹, ὑπὲρ τῶν ἰδίων πάντων¹⁵⁰, ὑπὲρ ἑαυτοῦ κ τῶν ἰδίων¹⁵¹ gibi pek çok ifadeye rastlanmaktadır. Benzer ifadeler yazıtlarda çok çeşitli kombinasyonlarla ve başka dileklerle birlikte belgelenmektedir¹⁵². Yine, çiftçiler ürünlerinin, hayvanlarının ve kendilerinin yanı sıra, köylerinin de sağlık ve esenliği için adak sunmuşlardır. Yazıtlarda ὑπὲρ τῶν ἰδίων καὶ τῆς κώμης σωτηρίας¹⁵³ veya περὶ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας κ τῆς κώμης¹⁵⁴ gibi ifadelerle ve benzerlerine sıkça rastlanmaktadır¹⁵⁵. Bir yazıtta ise, adağın Zeus Bronton'a ürünün yanı sıra

¹⁴³Bkz. Kat. No 7, 76, 141, 191

¹⁴⁴Bkz. Kat. No 97.

¹⁴⁵Bkz. Kat. No 16, 167, 188, 228

¹⁴⁶Bkz. Kat. No. 5, 130, 252, 254.

¹⁴⁷Bkz. Kat. No 49, 75, 79.

¹⁴⁸Bkz. Kat. No 67.

¹⁴⁹Bkz. Kat. No. 77, 122, 157, 163, 169, 171, 177, 196, 209, 239

¹⁵⁰Bkz. Kat. No 88, 95, 162, 182, 190

¹⁵¹Bkz. Kat. No 54, 127, 249, 255, 259, 260, 262, 280, 294.

¹⁵²Bkz. Kat. No 14 (ὑπὲρ καρπῶν καὶ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No 15, 179 ve 233 (ὑπὲρ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας); Kat. No 30 (ὑπὲρ τῶν ἰδίων καὶ τῆς κώμης σωτηρίας); Kat. No. 31 (ὑπὲρ ἰδίων πάντων); Kat. No. 82, 133, 142 (ὑπὲρ ἑαυτοῦ κ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No 73 (ὑπὲρ τετραπόδων κ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No. 74 (ὑπὲρ θρέψαντος Στρατονείκου κ ἑαυτοῦ κ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No. 101 (ὑπὲρ γυναικὸς κ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No 116 ([ὑπὲρ τοῦ?] ἰδίου); Kat. No 159 (ὑπὲρ τῆς ἰδί[α]ς σωτη[ρία]ς καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῆς κώμης); Kat. No 164 (ὑπὲρ τῶν ἰδίων πάντων καὶ Ουεζαϊτῶν); Kat. No. 212 (ὑπὲρ πάντων σωτηρίας); Kat. No 231 ([ὑπὲρ] τ[ῶ]ν ἰδίων π[ά]ντ[ων] καὶ τῆς κώμης] σωτηρίας); Kat. No. 233 (ὑπὲρ)[ἑ]αυτοῦ κ τ[ῶ]ν ἰδίων π[ά]ντ[ων] κὲ ὑπὲρ τ[ῶ]ν κω[?]μ[η]τ[ῶ]ν?); Kat. No 48 (περὶ τῶν τέκνων ἰδίων – περὶ πατρίδος πολυθενίας – περὶ καρπῶν τηλεσοφίας); Kat. No 66 (περὶ βοῶς τροφίμου κ τῶν ἰδίων πάντων); 102, 148 ve 152 (περὶ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας); Kat. No 104 ([--- περὶ τ[έ]κνων [κ τῶν ἰδίων πάντων] σωτηρίας); Kat. No 105 (περὶ βοῶν κ τῶν ἰδίων); Kat. No 109 ([--- περὶ][τέ]κνων σω[τη]ρίας); Kat. No. 111 ([--- π]ερὶ ἑαυτῶν κ τῶν ἰδίων π[ά]ντ[ων] σωτηρίας); Kat. No 112 ([--- περὶ] τέκν[ων] κ ἑαυτ[ῶ]ν); Kat. No. 114 (περὶ ἑαυτοῦ κ τῶν ἰδίων); Kat. No 139 ve 175 (περὶ ἑαυτῶν κ τῶν ἰδίων); Kat. No 126 (περὶ βοῶν κ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No 135 (περὶ ἑαυτῶ[ν] κ τῶν ἰδίων κ τῶν καρπῶν κ τῆς [κώ]μης σωτηρίας); Kat. No. 138 (περὶ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας κ τῆς κώμης); Kat. No. 147 (περὶ τῶν ἰδίων κ τέκνων σωτηρίας); Kat. No. 150 (περὶ καρπῶν κ τῶν πατρῶνων κ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας); Kat. No. 153 (περὶ ἑαυτῶν κ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας); Kat. No 161 (περὶ τῆς ἑαυτῶν κ Λουκίλλης κ Οὐαλεριανοῦ κ Ἰουλίου τέκνων); Kat. No 178 (περ/ά/ ἑαυτῶν καὶ τῶν τέκν[ων] σωτηρίας); Kat. No 183 (περὶ ἑαυτῶν κ τῶν ἰδίων σωτηρίας); Kat. No 279 (περὶ τῶν ἰδίων). Bkz. αυίσα Kat. No. 91 (--- σωτηρίας χάριν) ve Kat. No. 237 (ὑπὲρ τῶν θεῶν [-----] πάντων ---)

¹⁵³Bkz. Kat. No 30

¹⁵⁴Bkz. Kat. No. 138

¹⁵⁵Κίς. Kat. No. 159 (ὑπὲρ τῆς ἰδί[α]ς σωτη[ρία]ς καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῆς κώμης); Kat. No. 231 ([ὑπὲρ] τ[ῶ]ν ἰδίων π[ά]ντ[ων] καὶ τῆς κώμης] σωτηρίας); Kat. No. 233 (ὑπὲρ)[ἑ]αυτοῦ κ τ[ῶ]ν ἰδίων π[ά]ντ[ων] κὲ ὑπὲρ τ[ῶ]ν κω[?]μ[η]τ[ῶ]ν?); Kat. No 250 (ὑπὲρ τῆς κώμης καὶ τῶν νεανίσκων); Kat. No 135 (περὶ ἑαυτῶ[ν] κ τῶν ἰδίων κ τῶν καρπῶν κ τῆς [κώ]μης σωτηρίας); Kat. No 164 (ὑπὲρ τῶν ἰδίων πάντων καὶ Ουεζαϊτῶν); Kat. No. 170 (ὑπὲρ τῆς σωτ[η]ρίας τῆς Ἐπ[ι?]κώμιας)

Nakoleia'nın (Seyitgazi) ve sakinlerinin esenliği için sunulduğu görülmektedir¹⁵⁶ Birkaç yazıtta geçen ὑπὲρ ἀδελφοῦ Διοφάνου¹⁵⁷ veya ὑπὲρ Μηνοφίλ[ου]¹⁵⁸ gibi ve benzer¹⁵⁹ ifadelerden, adakların olasılıkla hasta olan şahısların iyileşmesi için sunulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, kölelerin, büyük arsa veya çiftlik sahibi olan efendileri ve onların sahip olduğu her şeyin esenliği için adak sundukları bilinmektedir. Böyle bir adak Zeus Bronton'a da sunulmuştur¹⁶⁰. Adaklarda köleler ile efendilerinin ve ailelerinin esenlikleri de sıklıkla dile getirilmektedir¹⁶¹. Zeus Bronton, Dorylaion ve Nakoleia çevresiyle¹⁶² Bilecik civarında yaşayan çiftçinin başı sıkıştığında başvurduğu, yardım dilediği baş tanısıdır. Phrygia'da adakların, Zeus Thallos¹⁶³, Zeus Ampeleites¹⁶⁴, Zeus Alsenos¹⁶⁵ veya Zeus Petarenos¹⁶⁶ gibi öteki bereket tanrılarına da çoğunlukla benzer nedenlerle sunulduğu görülmektedir¹⁶⁷. Fakat, Zeus Thallos ile Zeus Ampeleites, Yukarı Porsuk Vadisi'ndeki yerleşim yerlerinde (örn Appia ve çevresinde) yaşayan halkı gözeten tanrıyken, Zeus Alsenos ile Zeus Petarenos Emirdağ (Afyon) ve çevresinde yaşayan çiftçilerin koruyucu tanrılarıdır. Herbir bölgenin kendi koruyucu tanrısı olduğu anlaşılmaktadır. Zeus Bronton ise özellikle Dorylaion ve Nakoleia teritoryumları ile bugünkü Bilecik ve çevresindeki halkın koruyucu tanrısıdır.

Yazıtlardan Zeus Bronton'un kültürünün başka tanrılarla ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu tanrılardan birisi Zeus Astrapton'dur. Dört Bronton adağında Zeus Bronton'un yanı sıra bu tanrının adı geçmektedir. Kat No. 66'da adak, tanrıya Zeus Perses ve Zeus

¹⁵⁶Krş. Kat No. 218 (περὶ ἑαυτῶν καὶ [τῶν ἰδίων] πάντων καὶ τῶν καρπῶν [καὶ τῆς] Νακολέων σωτηρίας)

¹⁵⁷Bkz. Kat No 84

¹⁵⁸Bkz. Kat No 215.

¹⁵⁹Krş. Kat No 33 (περὶ υἱοῦ Ἀντικίου); Kat No 74 (ὑπὲρ θρέψαντος Στρατονεῖκου κ̅ ἑαυτοῦ κ̅ τῶν ἰδίων πάντων); Kat. No. 101 (ὑπὲρ γυναικὸς κ̅ τῶν ἰδίων πάντων); Kat No. 247 (ὑπὲρ τοῦ πατρὸς Ἀντιπάτρου); Kat No 251 (ὑπὲρ τοῦ πατρὸς Εὐελπίστου).

¹⁶⁰Krş. Kat. No 68 (ὑπὲρ τῆς Γαίου Κορνηλίου Λονγείνου σωτηρίας καὶ παντὸς τοῦ οἴκου καὶ τῶν θρεμμάτων)

¹⁶¹Bkz. Kat No. 103 ([περὶ ----]ων κ̅ ἀνθ[ρ]ώπων κ̅ τῶν κυρίων); Kat No. 106 ([--περὶ β]οῶ[ν κ̅ ἀν]θρώπων); Kat No 150 (περὶ καρπῶν κ̅ τῶν πατρῶνων κ̅ τῶν ἰδίων πάντων σωτηρίας).

¹⁶²Dorylaion ile Nakoleia çevresinde yaşayan çiftçilerin tapındıkları başka tanrılar ve tapınma nedenleri için bkz. Cox-Cameron, MAMA V, No. 10 ve 11 (Hosios kai Dikaois), 120, 132 ve 133 (Men Ouranios Avdan'da Zeus Bronton'dan başka bu tanrının da tapınım gördüğü anlaşılmaktadır), 155, 173 (Zeus ve Apollon), 174, 182 (Zeus, Herakles ve Papas), 184 ve 185 (Hosios kai Dikaois), 212 (Hypsistos), 213 (Meter Kybele), 215, 216 (Zeus Abozenos), 217, R7 (Men Ouranios ve Apollon), R8 (Zeus Basilikos), R16 (Papas), R20 (Theos Helios), KB9 (Hosios kai Dikaois)

¹⁶³Bkz. örn. Drew-Bear et alii, Votive Steles, No 392 (ὑπὲρ τῶν ὑπαρχόντων), 423 (ὑπὲρ τῶν ὑπαρχόντων), 442 (ὑπὲρ τῶν ὑπαρχόντων), 566 (ὑπὲρ κτήνου), 567, 597, 601 (περὶ ὄμου), 602

¹⁶⁴Bkz. örn. Drew-Bear et alii, Votive Steles, No 391 (ὑπὲρ τῶν ὑπαρχόντων), 580 (ὑπὲρ ὑπαρχόντων), 581 (ὑπὲρ τῶν ὑπαρχόντων), 588 (ὑπερὶ ὑπαρχόντων).

¹⁶⁵Bkz. örn. Drew-Bear et alii, Votive Steles, No. 31, 38a, 44, 88, 140, 166, 255, 305, 336, 338, 348, 488, 490, 495, 498, 532, 535, 548, 552.

¹⁶⁶Bkz. örn. Drew-Bear et alii, Votive Steles, No 263, 265, 349, 500, 526 (ὑπὲρ ἰδίου σώματος), 534, 549, 562

¹⁶⁷Ayrıca krş. şu örnekler: Drew-Bear et alii, Votive Steles, No 89, 112, 134, 167, 192, 236, 246, 266, 281, 340 (ὑπὲρ τοῦ ἰδίου σώματος), 352, 353, 365, 389, 425, 465 (διὰ παιδίων), 522 (Hosios kai Dikaois'a), 609 (Meter Malene'ye); Haspels, Highlands, s. 295 vd. No 3, 16, 99, 102, 116, 122, 130, 144, 145.

Astrapton'la (Διὶ Περωῶν κ Βροντῶντι κ Ἀστράπτοντι) birlikte ve περὶ βοῶς τροφίμου κ τῶν ἰδίων πάντων dileğiyle sunulmuştur¹⁶⁸. Bu dileklerden, tanrının hayvanları ve insanları gözetene yönü ortaya çıkmakta ve onun bir bereket tanrısı olduğu anlaşılmaktadır. Yine, Kat. No. 297'deki altarın yazıtında eserin Theos Strapton'a ve Bronton'a sunulduğu yazılıdır ([θε]ῶ Στράπτοντι καὶ Βρο[ντ]ῶντι)¹⁶⁹. Theos Strapton'la olasılıkla Zeus Astrapton kastedilmektedir. Bundan başka, Kat. No. 302 (Διὶ Βροντῶντι καὶ Ἀστραπτοῦντι)¹⁷⁰ ile 315'teki (Διὸς Βροντῶντος καὶ Ἀστράπτοντος)¹⁷¹ adakların her iki tanrıya birlikte adandıkları görülmektedir. Tanrının adı Zeus Bronton'un yanında Zeus Astrapaios olarak değil, Zeus Astrapton olarak geçmektedir. Fakat, Astrapton¹⁷² *epitethon*'uyla kastedilen olasılıkla aynı anlama gelen Astrapaios *epitethon*'udur.

"Şimşek çaktıran Zeus" anlamına gelen Zeus Astrapaios'un kültü karakter bakımından gök gürültüsü ve fırtına tanrısı Zeus Bronton'la uyum içindedir. Bu nedenle, her iki tanrının çiftçi halk tarafından birlikte tapınım görmesi şaşırtıcı değildir. Antik literatürde¹⁷³ de rastlanan Astrapaios¹⁷⁴ *epitethon*'u Anadolu'da özellikle Bithynia Bölgesi'nde belgelenmiştir¹⁷⁵. Zeus Astrapaios, cezazalandırıcı Zeus Keraunios gibi yıldırımıyla yıkıcı olan bir tanrı değildi. Daha çok, "gökyüzünün uzaklarında şimşegi (ἀστραπή) göstererek çiftçiler için vazgeçilmez yağmuru haber veren dostçul bir tanrıydı"¹⁷⁶. Zeus Astrapaios veya Zeus Astrapton bir hava tanrısı olmasının yanı sıra, aynı zamanda Zeus Bronton gibi bir tarım ve çiftçi tanrısıdır ve bu açıdan kültü Bronton'la uyum sağlamaktadır. Zeus Astrapaios'un bir bereket tanrısı olduğu, Bithynia'dan bir yazıtta tanrıça Demeter'le birlikte tapınım görmesinden anlaşılmaktadır¹⁷⁷.

Zeus Bronton'un kültünün Sabazios'la da ilişkili olduğu, Eskişehir'den ele geçmiş iki farklı yazıtta her iki tanrının isimlerine birlikte rastlanmasından anlaşılmaktadır. Kat. No. 4'deki

¹⁶⁸Bkz. Drew-Bear, *Nouvelles*, s. 48 vd. No. 25 Lev. 17; SEG 28 (1978) s. 339 No. 1186; VÉRIHAC, Drew-Bear, s. 236; ŞAHİN, Nikaia II 1, No. 702 dipn. 1; J. – L. ROBERT, *Bull. Épig.* 1982, s. 408 No. 401; Drew-Bear–Naour, *Divinités*, s. 1992 dipn. 308.

¹⁶⁹Buresch, *Lydien*, s. 76 vd. No. 37; Keil, *Kulte Lydiens*, s. 261 No. XLIII, 1; Cox–Cameron, *MAMA V*, s. 172 No. ZB 10; Drew-Bear, *Nouvelles*, s. 49; TAM V 1, No. 585; de Hoz, *Lydische Kulte*, s. 278 No. 58 3, kış ayrıca s. 22 dipn. 101 ve s. 56.

¹⁷⁰Ramsay, *Laodiceia Combusta*, s. 235 vd. No. 1; Cox–Cameron, *MAMA V*, s. 172 No. ZB 9; Drew-Bear, *Nouvelles*, s. 49.

¹⁷¹IG XII 3 Suppl. 1359; Cox–Cameron, *MAMA V*, s. 172 No. ZB 7; Schwabl, *Zeus I. Epiklesen*, s. 282 s. v. Ἀστραπαῖος; Drew-Bear, *Nouvelles*, s. 49; Drew-Bear–Naour, *Divinités*, s. 1994 dipn. 315.

¹⁷²*Epitethon* için bkz. Schwabl, *Zeus I. Epiklesen*, s. 282 s. v. Ἀστράπτων.

¹⁷³Bkz. Aristot. *Mund*, VII p. 401 a 16; Orphei hymni, 15, 9: ἀστραπαῖε, βρονταῖε, κεραύνιε, φυτάλιε Ζεῦ Orpheus İlahileri'nde Zeus Astrapaios'a da övgü vardır: kış. Orphei hymni, 20.

¹⁷⁴*Epitethon* için bkz. Schwabl, *Zeus I. Epiklesen*, s. 282 s. v. Ἀστραπαῖος; Cook, *Zeus II 1*, s. 815 vd. ve s. 817 dipn. 2 ve 3. Mysia Bölgesi'nde Zeus Astrapaios adına kutlanan ve bir benzerine Atina'da da rastlanan bir bayram vardır, bkz. Cook, *age.*, s. 815.

¹⁷⁵Kültün Bithynia'daki belgeleri için bkz. ŞAHİN, Nikaia II 1, No. 701 ve 702; ŞAHİN, Nikaia II 2, No. 1505; ŞAHİN, *Zeus Astrapaios*, s. 221 vd. Yine kış. ŞAHİN, *Zeus*, s. 26 vd. s. v. Zeus Asstrapaios.

¹⁷⁶Kış. ŞAHİN, *Zeus Astrapaios*, s. 222: " . . . , der freundliche ἀστραπαῖος läßt in der Ferne den Schein (ἀστραπή) der Blitze aufleuchten, welche eine Nebenerscheinung des heilbringenden Gewitterregens sind."

¹⁷⁷Bkz. ŞAHİN, Nikaia II 1, No. 701.

stelin yazıtında Διὸ Βροντῶντι [Σ]αουαδίῳ ifadesi geçmektedir¹⁷⁸ Yine aynı şekilde, Kat No. 150'deki eserlerin üzerinde de Διὸ Βροντῶντι κ Σαουαδίῳ görülmektedir¹⁷⁹. Zeus Bronton'un yanında adı geçen Saouadios ile tanrı Sabazios'un kastedildiğini düşünmek mantıklıdır. Yine, Eskişehir'de, Aşağı Ilıca'da bulunmuş olan bir başka yazıtta Διὸ Σαουαδίῳ belgelenmektedir¹⁸⁰. Yazıttan synkretik bir tapınının söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Eskişehir Bölgesi'nde Sabazios'un adının Saouadios biçiminde yazıldığı anlaşılmaktadır. Tanrının adı, Anadolu'da ve öteki bölgelerde de klasik biçim olan Σαβάζιος dışında farklı şekillerde belgelenmiştir¹⁸¹.

Antik kaynakların büyük bir kısmında ve modern literatürde Phrygia kökenli bir tanrı olarak geçen Sabazios'un (Σαβάζιος)¹⁸² asıl kökeni bilinmemektedir. Ancak, buluntular onun Anadolu'lu, yani Phrygia'lı veya Trakia'lı olabileceğini göstermektedir. Anadolu'da kültle ilgili buluntular daha çok Phrygia ve Lydia'dan¹⁸³ kaynaklanmaktadır. Sabazios, birçok yönünün yanı sıra bir bereket tanrısıdır ve yağmur göndererek ürünün yetişmesini sağlar. Çiftçileri, hayvanları ve tarım ürünlerini korur. Sabazios, doğaya hakim olduğu gibi halkların ve insanların kaderleri üzerinde de etkili bir tanrıdır. Bir doğa ve bereket tanrısı olması onun bu yönleriyle Zeus Bronton'un kültüyle uyum içinde olduğunu göstermektedir. Toprağa bağlı yöre halkı bu yüzden her iki tanrıya birden adak sunmuş olmalıdır. Lydia'da Zeus Sabazios'a adanmış olan adak taşları üzerinde krater ve kantharos betimleri görülmektedir¹⁸⁴. Zeus Bronton'a adanan adak taşları üzerinde de çok sık bağcılıkla ilgili motifler bulunmaktadır¹⁸⁵. Her iki tanrının da bağcılık ve şarapçılıkla ilgisi olduğu ve üzümleri ve bağları korudukları anlaşılmaktadır. Sabazios Kültü'nün, tıpkı Zeus Bronton gibi, Phrygia'lı tanrıça Kybele'yle de ilişkili olduğu bilinmektedir¹⁸⁶. Zeus Bronton'a ve Sabazios'a birlikte sunulan bu her iki eser aynı zamanda mezar taşıdır¹⁸⁷. Yazıtta tanrıların isimleri, mezarı korumak amacıyla apotropaik anlamda kullanılmıştır. Zeus Bronton için tanrının tapınım gördüğü bölgelerde çok

¹⁷⁸Yazıt için bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. 74 vd No 157 Lev 41; Frei, Phrygische Toponyme, s. 18 vd No 8 ve s. 23 vd; SEG 38 (1988) s 397 No. 1306.

¹⁷⁹Bkz Frei, Phrygische Toponyme, s. 19 vd No 9N; SEG 38 (1988) s 397 vd No 1307

¹⁸⁰Bkz Frei, yuk. age., s. 22 No. 10N: "Κιμελαεις ἐνχώριτοι ἐπὶ ἱερᾷ χώρᾳ περ[ι] | καρπῶν Διὸ Σαουαδίῳ εὐχήν".

¹⁸¹Bkz Johnson, Sabazios Reserch, s. 1585 vd

¹⁸²Sabazios kültü ile ilgili genel olarak bkz. Eisele, Sabazios; Schaefer, Sabazios; Picard, Sabazios; Faut, Sabazios; Nilsson, Religion II, s. 658 vd; Tatcheva-Hitova, Sabazios; Vermaseren et alii, Sabazios I; Johnson, Sabazios Reserch; Lane, Sabazios II; Lane, Sabazios III; Gicheva, Sabazios; Takacs, Sabazios; Kuzeydoğu Lydia'da Sabazios kültü ile ilgili olarak bkz.: Malay, Inscriptions; Lydia'daki belgeler için krş. de Hoz, Lydische Kulte, s. 20 No 51 Sabazios veya Zeus Sabazios

¹⁸³Lydia'da, Demirci'nin güneydoğusundaki Küpüler ve Elek köylerinde bulunmuş ve tanrıya adanmış olan adak taşları Zeus Sabazios'un burada bir tapınağı olduğunu düşündürmektedir, bkz. Malay, Inscriptions, s. 49 vd No 62-65

¹⁸⁴Krş Malay, Inscriptions, Lev. 11 Fig 26-27, Lev 12 Fig 28, Lev 13 Fig 30 ve 32A

¹⁸⁵Bkz. "Adakların Üzerindeki Motiflerin Listesi"

¹⁸⁶Bkz Simon, Kybele, s. 744.

¹⁸⁷Bkz "Mezar Taşı Olan Zeus Bronton Adakları" kısmı.

sık gözlemlenen bu olgu, Sabazios için Kat. No. 4'deki yazıtla ilk defa belgelenmektedir

Bundan başka, bir yazıtta (Kat. No. 317) Zeus Bronton'un adının ana tanrıça ile birlikte anıldığı görülmektedir: [Διὶ Βρ]οντωντι καὶ Μητρὶ Πλιτα[---]¹⁸⁸. Yazıt, Zeus Bronton'un ana tanrıça ile ortak tapınım gördüğünü gösteren ilk ve tek yazılı belgedir. Ayrıca, Zeus Bronton'a küçük bir Kybele Heykelciği'nin¹⁸⁹ (Kat. No. 215, Lev. 66) sunulmuş olması, tanrının kültürünün bir şekilde ana tanrıça ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Literatürde "Phrygialı" olarak geçen tanrıça Kybele¹⁹⁰ bir bereket tanrısıdır ve bitkilerin büyümesi ve olgunlaşmasını sağlar. Antik kaynaklarda tarımın ve bağıcılığın başlangıcının Phrygia Bölgesi'nden ve Kybele'den kaynaklandığı geçmektedir¹⁹¹. Tanrıçanın kültü Dionysos ve Sabazios'la da ilişki içindedir¹⁹². Bereketi simgeleyen ana tanrıça ile yine bir bereket tanrısı olan Zeus Bronton'un kültürlerinin tarımsal açıdan benzer oldukları anlaşılmaktadır.

Zeus Bronton'un bunların dışındaki bereket tanrılarıyla da ilişkisi belirlenmiştir. Kat. No. 286'daki altarın yazıtından, eserin Zeus Bronton'un yanı sıra Zeus Karpodotes ve Zeus Eukharistos'a (Διὶ Βροντωντι καὶ Διὶ Καρποδοτή καὶ Διὶ Εὐχαρίστῳ) sunulduğu anlaşılmaktadır¹⁹³. Ayrıca, Kat. No. 249'daki yazıtta, adağın Zeus Bronton Karpodotes'e ([Διὶ] Βροντωντι[ι] Καρποδοτή) sunulduğu görülmektedir¹⁹⁴. Bu son yazıtta, Karpodotes Zeus Bronton'un bir *epitethon*'u olarak kullanılmıştır. "Ürün veren" anlamına gelen καρποδοτής sıfatından, Zeus Karpodotes'in de bir bereket tanrısı olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁵. Bu açıdan, tanrının kültürünün Zeus Bronton'un kültüne çok yakın olduğu, hatta kültürlerin iç içe geçtiği söylenebilir. Kat. No. 286'daki altarın aynı zamanda Zeus Eukharistos'a sunulduğunu belirtmiştik. Zeus Eukharistos, "İyiliksever Zeus" anlamına gelmektedir ve kült bu yazıtla ilk kez belgelenmektedir. S. Şahin, yazıtta adı geçen üç tanrıyla aslında tek bir tanrının kastedildiğini belirtmektedir¹⁹⁶. Ona göre, bu nedenle her üç tanrı için altarın üzerine sadece bir tek büst dikilmiş ve yazıtın sonunda tekil τῷ θεῷ ifadesi kullanılmıştır. Bazen Bronton, bazen Karpodotes

¹⁸⁸Macpherson, Galatia, No. 64; Mitchell et alii, Catalogues, s. 68 vd. No. 54a Lev. 3.

¹⁸⁹Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 324 No. 518.

¹⁹⁰Kültle ilgili genel olarak bkz. Rapp, Kybele; Schwenn, Kybele; Faut, Kybele; Nilsson, Religion II, s. 640 vd.; Naumann, Kybele; Vermaseren, CCCA; Özkaya, Cybele; Simon, Kybele; Takacs, Kybele. Simon ve Takacs'ta tanrıça ile ilgili geniş kaynakça bulunmaktadır. Ayrıca, Zeus ile Kybele'nin kültürleri arasındaki ilişki hakkında genel olarak bkz. Naumann, Drei Altäre, s. 163.

¹⁹¹Krş. Lucr., 2, 610-613: "*hanc variae gentes antiquo more sacrorum Idaeam vocitant matrem Phrygiasque catervas dant comites, quia primum ex illis finibus edunt per terrarum orbes fruges coepisse creari*" "*Çeşitli halklar eski dini geleneklere göre onu Ida'nın anası olara isimlendirirler ve onun Frig refakatçileri olduğunu belirtirler. Çünkü onlar toprak ürünlerinin ilk önce bu ülkede üretilerek buradan tüm dünyaya yayıldığını söylerler*"

¹⁹²Krş. Simon, Kybele, s. 744.

¹⁹³Bkz. Şahin, Nikaia II 1, No. 1085 Lev. 16.

¹⁹⁴Bkz. Şahin, Nikaia II 1, No. 1084 Lev. 15; Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1952 dipn. 158; SEG 40 (1990) s. 365 No. 1145.

¹⁹⁵Zeus Karpodotes için bkz. Adler, Karpodotes, s. 2007; Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1949 vd.; Şahin, Nikaia II 1, No. 1084 ve 1085'teki bilgiler.

¹⁹⁶Bkz. Şahin, Nikaia II 1, No. 1085.

ya da Bennis, Agathios vb. şekillerde çağrılan bu Zeus, ὑπὲρ σωτηρίας, ὑπὲρ καρπῶν veya ὑπὲρ βοῶν gibi yakarımlarda bulunanlara yardım vadedmektedir. Bunlardan başka, Kat. No. 199'daki altarın Zeus Agathios Bronton'a adanmış olma olasılığı vardır. Agathios, Zeus'un başlı başına bir *epitethon*'u olarak belgelenmiştir¹⁹⁷. Bereket tanrısı olduğu anlaşılan Zeus Agathios'un kültüne Bithynia'da, Sakarya Vadisi ve çevresinde sık rastlanmaktadır¹⁹⁸. Kült Phrygia'da da belgelenmiştir¹⁹⁹. Zeus Agathios'un adının mezar taşlarında Zeus Bronton'unki gibi apotropaik anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır²⁰⁰. Zeus, Phrygia ve Bithynia bölgelerinde Karpodotes, Karpodoter, Karpophoros, Agathios ve benzeri *epitethon*'larla birçok kez karşımıza çıkmaktadır²⁰¹. Bütün bu *epitethon*'larla aslında sadece tek bir bereket tanrısının kastedildiğini düşünmek mantıklıdır.

Nakoleia'da (Seyitgazi) bulunmuş olan Kat. No. 66'daki eser, Zeus Bronton ile Zeus Astrapaios'un yanı sıra Zeus Perses'e de (Persôn) adanmıştır (Διὶ Περσῶν κ̅ Βροντῶντι κ̅ Ἀστράπτοντι)²⁰². Zeus Περσῶν, Seyitgazi'de ya da Phrygia'da bu yazıt dışında belgelenmemiştir. Anadolu'da tanrı yaygın bir kült olarak tanınmamaktadır. Kula'da (Manisa) bulunmuş olan bir yazıtta Διὶ Πέρσῃ geçmektedir²⁰³. Doğu Karia ile Güney Phrygia arasında bulunan Karayük Ovası'ndan ele geçen bir yazıtta ise θεοὶ (*sic*) Ἑλλήνων καὶ Περσῶν okunmaktadır²⁰⁴. Perses, *epitethon* olarak kesin değildir ve Kula'dakinden başka örneği yoktur. Zeus Περσῶν ile olasılıkla Pers kökenli bir baş tanrı kastedilmektedir. Ancak, Phrygia'da Pers kültürünün etkisinden söz etmek olası değildir. Nakoleia ve çevresinde herhangi bir Pers kolonisinden ya da etkisinden de söz edilemez. Sadece, Lydia'da Hierokaisareia ve Hypaipa'da bir Pers kültü olan Anaitis belgelenmiştir²⁰⁵. Fakat, Lydia'daki bu ve benzer birkaç kült, bölgede yaşamış ve bu kültlere tapınmış olan Pers Soylularının torunları aracılığıyla sonraki nesillere aktarılmış ve zamanla Yunanlılaşmış kültürler olarak yerli halk arasında tapınım görmemiştir. Phrygia'nın komşusu olan Lydia'da Persler'in kültürel bir etkisi olmamıştır. Ayrıca, Akhamenidler'in ele geçirdikleri ülkelerdeki insanları kendi dinlerine tapınmaları için zorlamadıkları bilinmektedir²⁰⁶. Phrygia'da da bir Pers etkisinden söz edilemeyeceği için, Zeus

¹⁹⁷Bkz. Schwabl, Zeus I. Epiklesen, s. 254 ve Schwabl, Zeus II Kultbelege, s. 1149.

¹⁹⁸Bkz. Şahin, Nikaia II 1, No. 1061–1067. Pisidia Antiokheiası'ndan da Zeus Kalakagathios isimli bir tanrı bilinmektedir, bkz. SEG 6 (1032), No. 550. Yine, benzer Zeus Arkhagathos kültü için bkz. Şahin, Nikaia II 1, No. 1071.

¹⁹⁹Phrygia'daki Zeus Agathios adakları için bkz. Drew-Bear, Local Cults, s. 249.

²⁰⁰Kırş. Şahin, Nikaia II. I, No. 1061 ve 1066.

²⁰¹Bkz. Şahin, Zeus Bennis, s. 788 vd. dipn. 47–51.

²⁰²Bkz. Drew-Bear, Nouvelles, s. 48 vd. No. 25 Lev. 17; SEG 28 (1978) s. 339 No. 1186; Vérilhac, Drew-Bear, s. 236; Şahin, Nikaia II 1, No. 702 dipn. 1; J. – L. Robert, Bull. Épig. 1982, s. 408 No. 401; Drew-Bear–Naour, Divinités, s. 1992 dipn. 308.

²⁰³Bkz. Robert, Hellenica VI (1948), s. 105 No. 42 = IAM V 1, No. 267 = de Hoz, Lydische Kulte, s. 298 No. 61 48. Zeus Perses hakkında genel olarak bkz. de Hoz, Lydische Kulte, s. 79.

²⁰⁴Bkz. Robert, OMS V (1989), s. 746 vd.

²⁰⁵Bkz. de Hoz, Lydische Kulte, s. 11 vd. ve s. 73 vd. Anadolu'daki Anaitis kültü hakkında bkz. Nilsson, Religion II, s. 672 vd. Anadolu'daki Pers dini hakkında bkz. Nilsson, age, s. 674 vd.

²⁰⁶Bkz. de Hoz, Lydische Kulte, s. 2 vd. ve s. 78 dipn. 502.

Bronton'un neden Zeus Περω̄ν'la birlikte tapınım gördüğü konusu bugün için açık değildir.

Süprüen'den ele geçmiş olan bir levha üzerindeki (Kat. No. 226) yazıttan, taşın Zeus Bronton'a ve Soter'e sunulduğu anlaşılmaktadır (Διὶ Βροντῶντι καὶ Σωτήρι). Burada Zeus Soter kastedilmektedir ve tanrının kültü Phrygia'da belgelenmiştir²⁰⁷. Kötülüklerden kurtaran ve koruyan Zeus Soter'in kültüne Anadolu'da birçok merkezde rastlanmaktadır²⁰⁸. Zeus Soter'in hava ve çiftçi tanrısı Zeus Bronton'la birlikte tapınım görmesi, çiftçilerin karşılaştıkları zorluklarda her iki tanrıya da yakardıklarını göstermektedir.

Şarhöyük'te bulunmuş olan bir stelin (Kat. No. 73) yazıtında eserin Zeus Bronton Dagustes'e sunulduğu yazılıdır (Διὶ Βροντῶντι Δαγουστη)²⁰⁹. Zeus Dagustes daha önce başlı başına belgelenmiştir Bursa Müzesi'ndeki bir stel sadece bu tanrıya adanmıştır²¹⁰. Eskişehir Müzesi'nde bulunan bir stel de yine bu tanrıya adaktır²¹¹. Yazıtlarda Dagustes Zeus'un tek başına bir *epitethon*'u olarak görülmektedir. Ancak, Zeus Bronton Dagustes ilk defa belgelenmektedir. Burada, Zeus Bronton ve Zeus Dagustes olmak üzere iki ayrı tanrının varlığı düşünülebilir. Fakat, bu durumda arada olması beklenen καὶ bağlacının yokluğu dikkat çekmektedir. Δαγουστη sözcüğü burada olasılıkla Zeus Bronton'un *epitethon*'u durumundadır ve bir *toponym*'den oluşturulmuştur. Adının Daguta (Δάγυα, Δαγούα) olduğu düşünülen bu yerin Phrygia'da, ya Phrygia-Bithynia ya da Phrygia-Mysia sınır bölgesinde bulunduğu sanılmaktadır²¹². Ancak kesin yeri henüz bilinmemektedir. Bursa'da ele geçmiş olan bir onur yazıtında ἡ Δαγουτηνῶν χώρα geçmektedir²¹³. Bu yazıtı, Zeus Bronton'un Zeus Dagustes'le birlikte tapınım görmesi şeklinde değil de, olasılıkla "Daguta" olarak adlandırılan bir yerin Zeus Bronton'una bir adak şeklinde anlaşılmalı ve Daguta'da Zeus Bronton Kültü'nün varlığı düşünülmelidir. Ayrıca, Bursa ve Eskişehir müzelerindeki adaklardan anlaşıldığı şekliyle, Zeus Dagustes'in de adı mezar taşlarında apotropaik anlamda kullanılmıştır.

Bunların dışında, hiçbir yazıtta isimleri birlikte geçmese de Zeus Bronton ile Zeus Limnenos'un aynı kutsal alanda birlikte tapınım görmüş oldukları anlaşılmaktadır. Seyitgazi'ye bağlı Yazıdere Köyü'nde (Beygir Tokadı'nda) özellikle bu iki tanrının tapınım gördüğü bir kutsal alan²¹⁴ olduğuna aşağıda değinilmiştir (bkz. Kültün Coğrafi Dağılımı, Buluntu Yerleri ve Kutsal Alanlar). Her iki tanrı için çok sayıda ele geçmiş olan adak taşları,

²⁰⁷Bkz. Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 2014 vd (X. Zeus Sôter)

²⁰⁸Bkz. Schwabl, Zeus I. Epiklesen, s. 362 vd.; Schwabl, Zeus II. Kultbelege, s. 1474 vd. Ayrıca yine bkz. Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 2014 vd (X. Zeus Sôter); Şahin, Nikaia II 1, No. 1131-1132.

²⁰⁹Bkz. Riel, Inscriptions, s. 165 dipn 3 (Sadece yazıt verilmiştir); SEG 44 (1994) s. 362 No. 1069, 3.

²¹⁰Kıř (Env. No. eski 1051). Dörner, Inschriften, s. 114 vd. No. 4 Fig. 40 (Μένανδρος Ἰππιωνος κ̅ Ἀμμια οἱ θρέψαντες | κ̅ Ἀπολλώνιος κ̅ Διονύσιος | Γείμωνι συντρ(ό)φω κ̅ Διὶ Δαγουστη | ἀνέστη[σαν]); Ferri, Zeus di Bitinia, s. 247 vd. Fig. 11; Pfuhl-Möbius II, s. 505 No. 2100 Lev. 302.

²¹¹Kıř (Env. No. A-105-67) Riel, Inscriptions, s. 165 dipn 3 (Σωκράτης πλατρί Μηγοφίλω καὶ ἀδελφῶ Διονυσίω κ̅ Διὶ Δαγλουστη γούχῃ); SEG 44 (1994) s. 362 No. 1069, 2.

²¹²Bkz. Belke-Mersich, IIB 7, s. 229 vd. s. v. Daguta; Schwertheim, Hadrianoi, I K. 33, s. 26 vd. No. 27; Chaniotis, Inschriften, s. 133; Zgusta, Ortsnamen, s. 146 vd. § 225.

²¹³Bkz. Dörner, Inschriften, s. 120 Fig. 41.

²¹⁴Yazıdere'deki kutsal alan hakkında bkz. Drew-Bear, Nouvelles, s. 43-47 s. v. Sanctuaire de Campagne, Lev. 13-15.

tanrıların kültlerinin yakınlığını göstermektedir²¹⁵. Adaklardan, Zeus Limnenos'un da bir çiftçi tanrısı olduğu ve kendisine ὕπερ καρπῶν veya περὶ βοῶν için yakarıldığı anlaşılmaktadır.

Zeus Bronton'un Apollon'la da ortak tapınım gördüğü anlaşılmaktadır²¹⁶. İki Bronton adasında tanrının adı belgelenmektedir. Kuyucak'ta bulunmuş olan Kat. No. 32'nin yazıtında Διὶ Βροντῶντι καὶ Ἀπόλλωνι²¹⁷ geçmektedir. Kurşunlu'da (Pazarıyeri/Bilecik) bulunmuş olan Kat. No. 270'in yazıtında ise, κατὰ κέλευσιν τοῦ θεοῦ Φο[ί]βου²¹⁸ ifadesine rastlanmaktadır. Ayrıca, Roma'da ele geçen ve Zeus Bronton'a Latince adanmış olan bir stelin (Kat. No. 311) üzerinde *lyra* çalan figür (bkz Fig. 85–86 ve Lev. 87) Apollon olarak anlaşılmak istenmiştir²¹⁹. Cox ve Cameron, Apollon kültürünün Kuyucak ve çevresinde sık belgelendiğini belirtmektedirler²²⁰. Kuyucak'taki adak, iki tanrının birlikte tapınım gördüğünün tek yazılı belgesidir. Belki de bu iki tanrı, Kuyucak'taki tek bir tapınakta σύννοοι θεοί olarak birlikte tapınım görmekteydi²²¹. Kurşunlu'daki adağın yazıtındaki ifade tek olup Zeus Bronton'un kültürünün Apollon kültürü ile ilişki içinde olduğunu destekler niteliktedir. Yazıttan, Zeus Bronton için adağı, Paulos ve Phoibos kardeşlerin anneleri Rufina ile birlikte Tanrı Phoibos'un, yani Apollon'un emri üzerine sundukları öğrenilmektedir. Tanrı Phoibos, büyük bir olasılıkla adağı sunanlara rüyada görünmüştür. Genel olarak, Zeus ile Apollon'un birlikte tapınım gördükleri bilinmektedir²²². İnsanlar, Zeus Bronton'da olduğu gibi, Apollon'a da bizzat kendilerinin, ailelerinin veya yakınlarının esenliği için adak sunuyorlardı.

Bir başka Zeus Bronton adasında tanrı karşımıza Hermes'le²²³ birlikte çıkmaktadır. Zengibar Kalesi'nde, Palaia Isaura Akropolisi'nin hemen altındaki bir kayaya kabartma olarak işlenmiş olan Kat. No. 301'deki yazıtta Διὶ Βροντῶντι καὶ Ἑρμῆι okunmaktadır. Adak, hem Zeus Bronton'a hem de Tanrı Hermes'e sunulmuştur. Bu yazıt, birçok Zeus Bronton adası içerisinde, iki tanrının birlikte tapınım gördüğünü gösteren tek yazılı belgedir. Yazıtın üzerine, bir niş içerisinde bugün neredeyse tamamıyla silinmiş iki figür işlenmiştir (bkz katalogda Fig. 80). Yanlarındaki *attribut*'lardan figürlerin Zeus Bronton ile Hermes oldukları

²¹⁵Bu kutsal alanda bulunmuş olan Zeus Bronton adakları için bkz. Kat. No. 101–121 Zeus Limnenos adakları henüz yayımlı olmayıp tarafımdan yayıma hazırlanmaktadır.

²¹⁶Bkz. Rodenwaldt, Zeus Bronton 1919, s. 80.

²¹⁷Bkz. Cox–Cameron, MAMA V, s. 85 No. 181 Lev. 44.

²¹⁸Bkz. Von Domaszewski, Inschriften, s. 174 No. 14; Cox–Cameron, MAMA V, s. 172 No. ZB 12; Şahin, Nikaia II 2, No. 1508; SEG 32 (1982) s. 347 vd No. 1254.

²¹⁹Bkz. örn. Dessau, ILS II 1, No. 3046.

²²⁰Bkz. Cox–Cameron, MAMA V, No. 183 ve No. R7 (appendix). Ayrıca bkz. age., s. XXV ve XLI ve No. 173; R 4; KB 7; KB 8.

²²¹Krş. Cox–Cameron, yuk. age., s. XLI. Cox ve Cameron, bu tür ortak bir tapınağın Ayvacık'ta da olabileceğini belirtmektedirler.

²²²Bkz. Cox–Cameron, yuk. age., No. 173: Διὶ καὶ Ἀπόλλωνι εὐχὴν; Şahin, Nikaia II 1, No. 1030; Robert, OMS II (1969), s. 1359 vd; Drew-Bear, Nouvelles, s. 48: Διὶ καὶ Ἀπόλλωνι εὐχὴν. Bayat'da bulunan bir adak yazıtında, Ἐτσοηνοί halkı Διὶ Γαλακτίνῳ için yine κατὰ ἐπιταγὴν Ἀπόλλωνος üzerine sunuda bulunmaktadır; Ramsay, Historical Geography, s. 235.

²²³Hermes için genel olarak bkz. Baudy, Hermes; Ley, Hermes; Halm-Tisserant–Siebert, Kerykeion.

anlaşılmaktadır. Zeus Bronton'la Hermes'in kültlerinin ortak yanlarının olduğuna işaret eden bir başka belge ise, adakların üzerindeki Hermes betimleridir²²⁴. Hermes, eserler üzerinde çıplak olarak *kerykeion* ve para kesesi ile betimlenmektedir. Birçok işlevinin yanı sıra çobanların da tanrısı olan Hermes, hayvan sürülerinin gelişip çoğalmasını, esenliğini sağlıyor ve onları koruyordu. Bu açıdan bakıldığında, Hermes'in, çobanların da adak sunduğu çiftçi tanrısı Zeus Bronton'la ortak tapınım görmesi anlamlıdır. Hermes betimleri, Zeus Brontaios'a sunulmuş eserler üzerinde de görülmektedir²²⁵.

Zeus Bronton'un birlikte belgelendiği bir başka tanrı ise *Hosios*'tur. Bütün adaklar içinde sadece birinde, Kat. No 65'deki stelin yazıtında 'Οσίω καὶ Διὶ Βροντῶντι²²⁶ geçmektedir. Burada olasılıkla, *Hosios kai Dikaios* ²²⁷ diye bilinen tanrı çiftinden sadece *Hosios* söz konusudur. Bazı eserlerin tek başına *Hosios*'a adandığı bilinmektedir²²⁸. Zeus Bronton'un ve *Hosios*'un isimlerinin yazıtta birlikte geçmesinden iki kült arasında bir ilişki olduğu düşünülebilir. Ancak, bunun ne tür bir ilişki olduğu yazıttan çıkartılamamaktadır. *Hosios kai Dikaios* Anadolu'lu bir tanrı olup, kültü özellikle Phrygia'da ve Kuzeydoğu Lydia'da (Maionia) belgelenmiştir. M. Riel, kültün kökeninin Kuzeybatı Phrygia'da aranması gerektiğini belirtmektedir²²⁹. Tanrının tapınımına Mysia, Galatia ve Moesia'da da rastlanmaktadır²³⁰. Ayrıca Bithynia, Lykaonia ve Pamphylia'da da adaklar ele geçmiştir. Tanrının Phrygia'daki betimlerinde yan yana duran iki ayrı figür görülmektedir. Figürlerden *Dikaios* attribut olarak elinde adaletin simgesi olan terazi taşıırken, *Hosios* cezayı sembolize eden bir sopa taşımaktadır. Bir yazıtta tanrı ἄγγελος²³¹ olarak isimlendirilmiştir ve sözcük olasılıkla, tanrının insanlarla tanrılar arasındaki ilişkiyi sağlayan rolünü açığa çıkarmaktadır. *Hosios kai Dikaios* haberci tanrılar niteliğinde olup güneş tanrısı Helios'un emrinde ve hizmetindedirler. Haberciler kimseye görünmeden at üzerinde ülkede dolaşır ve iyi ya da kötü insanların yaptıklarını tanrı Helios'a haber verirler. Helios tarafından iyi insanlar ödüllendirilir, kötüler ise cezalandırılır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, Phrygia ve Lydia'nın kırsal kesimlerinde, insanlar soyut adalet kavramını kişileştirerek tek ya da çift insan biçiminde düşünmüş olmalıdırlar. Tanrıya sunulmuş olan eserler genellikle kırsal kesimde yaşayan (çiftçi) halkın basit adaklarıdır. Kütahya'nın 22 km güneybatısında yer alan Yayla Baba Köyü'nde *Hosios kai Dikaios*'un bir kutsal alanı belirlenmiştir²³².

Roma'da ele geçmiş olan Latince bir yazıtta (Kat. No. 310) Zeus Bronton'un ve Hekate'nin

²²⁴Bronton adakları üzerindeki öteki Hermes betimleri için bkz. Kat. No. 171, 196 ve 275.

²²⁵Krş. Z. Brontaios No. 4 ve 6.

²²⁶Bkz. Drew-Bear, Nouvelles, s. 40 No. 6 Lev. 12; SEG 28 (1978) s. 337 No. 1181; Riel, *Hosios kai Dikaios* I, s. 22 No. 43.

²²⁷*Hosios kai Dikaios* için bkz. Känel, *Hosios kai Dikaios*; Riel, *Sanctuaire*; Riel, *Hosios kai Dikaios I-III*; Merkelbach, *Hosios kai Dikaios*; de Hoz, *Lydische Kulte*, s. 59 vd.

²²⁸Krş. örn. Riel, *Hosios kai Dikaios* III, No. 5 ve 6.

²²⁹Bkz. Riel, *Hosios kai Dikaios* II, s. 101 vd.

²³⁰Bkz. Känel, *Hosios kai Dikaios*, s. 542.

²³¹Bkz. Riel, *Hosios kai Dikaios* I, No. 1 (Ἀγγέλω Ὀσίω).

²³²Bkz. Riel, *Sanctuaire*.

(Aecate) rahibi olan (sacerdus (*sic*) Dei Brontontis et Aecate) bir kişinin Mithras için yapay bir mağara (*speleum*) yaptırdığı yazılıdır. Rahip Flavius Septimius Zosimus'un hem Bronton'un hem de Hekate'nin rahipliğini yapması, bu tanrıların ortak tapınım gördüklerini ve belki de ortak bir tapınakları olduğunu düşündürmektedir. Bu yazıtla birlikte, iki tanrının kültleri ilk defa bir arada karşımıza çıkmaktadır. Hekate'nin²³³ kültü Phrygia'da, özellikle de Kuzeybatı Phrygia'da yaygındır. Ele geçmiş olan ve bugün müze depolarında bulunan sayısız adak taşı ve Hekatia, kültün kanıtlarıdır²³⁴. Fakat, Phrygia'da ele geçen hiçbir yazıtta Zeus Bronton ve Hekate birlikte belgelenmemiştir. Phrygia'da bulunmuş ve yurtdışına kaçırılmış bir yuvarlak stelin (bkz. Lev. 89, 1 ve metinde Şek. 10) üzerinde, Zeus'un yanında belirtilmiş olan *polos*'lu tanrıçanın Hekate olduğu düşünülmüştür²³⁵. Zeus Bronton'un Anadolu'da Hekate ile birlikte tapınım görmediği anlaşılmaktadır.

Söz konusu Latince yazıtın bir başka farklı yönü ise Zeus Bronton rahibinin Mithras²³⁶ (Deo Soli invicto Mithe) için bir *Mithreum* yaptırmasıdır. Yazıtta fazla bilgi verilmemektedir ve Flavius Septimius Zosimus'un Zeus Bronton'un ve Hekate'nin rahibi olarak neden bir *speleum* yaptırdığı açık değildir. Fakat, Mithras Kültü'nün Tanrıça Hekate ile bağlantısı bilinmektedir. Mithras Dini'nde Hekate "dünyanın ruhunu" simgelemektedir²³⁷.

Bu tanrıların dışında, İnönü'de Zeus Bronton'a adanmış olan bir altarın oldukça zarar görmüş olan yan yüzlerinden birisine (bkz. Lev. 48 ç ve Lev. 50 ğ), olasılıkla tanrı Helios'un bir büstü işlenmiştir. G Rodenwaldt, bugün Brüksel'de bulunan ve Kütahya çevresinden kaynaklanan yuvarlak bir stelin (bkz. Şek. 10 Lev 89) üzerindeki Zeus büstünü Zeus Bronton, yanındaki tanrıçayı Hekate, alttaki figürleri ise Helios ve Selene olarak yorumlamıştır²³⁸. Eğer Rodenwaldt'in yorumu doğru ise, tanrı, Hekate'nin yanı sıra Helios ve Selene ile de tapınım görmüş olmalıdır (bu stelle ilgili olarak arkeolojik değerlendirme kısmına bakınız). Ancak, hiçbir Bronton adığında tanrı ile Helios'un (ve Selene'nin) isimleri yan yana belgelenmemiştir. Bundan başka, kültü Bronton'un kültüne yakın gözüken ve bir hava, gök gü-rültüsü ve bereket tanrısı olduğu anlaşılan Zeus Brontaios'un, adakların incelenmesi sonucunda Phrygia'da belgelenmediği ve Bronton'la ortak tapınım görmediği anlaşılmıştır²³⁹.

Cox ve Cameron, Kuyucak'ta (Eskişehir) bulunmuş olan bir yazıtta (bkz. burada Kat. No 28) dayanarak Zeus Bronton ile Zeus Bennios'un ortak tapınım gördüğünün ilk kez bu yazıtla

²³³Tanrıça Hekate için bkz. Kraus, Hekate; Phrygia Bölgesi için özellikle s. 166 vd; Lochman, Grabsteine, s. 463 vd.

²³⁴Söz konusu belgeler tarafımdan toplanmış olup, tanrıça Hekate ve Anadolu'daki kültü hakkında bir monografi hazırlanacaktır. Bu çalışmanın ön hazırlıkları yapılmış olup konu ile ilgili literatür çalışması tamamlanmıştır.

²³⁵Krş. Rodenwaldt, Zeus Bronton Stel bugün Brüksel'dedir, kış. Cumont, Catalogue, s. 65 vd. No 53.

²³⁶Mithras ve kültü ile ilgili olarak bkz. Cumont, Textes et Monuments; Vermaseren, Mithras; Vermaseren, Corpus Mithriacae; Merkelbach, Mithras; Beck, Mithraism; Jacobs, Mithrasmysterien. Ayrıca bkz. Schwertheim, Mithras; MacMullen, Paganism, s. 118 vd; Nilsson, Religion II, s. 668 vd.

²³⁷Krş. Merkelbach, Mithras, s. 281 Fig 21. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kat. No. 310.

²³⁸Bkz. Rodenwaldt, Zeus Bronton, s. 77 vd.

²³⁹Bkz. katalogta Zeus Brontaios No. 1-7 ve metinde 7 kısım.

belgelendiğini belirtmişlerdir²⁴⁰ Fakat, sonraki araştırmalar, yazıtta geçen Διὶ Βροντῶντι καὶ βέννει Σερεωνῶ ifadesinde Zeus Bennios'un kastedilmediğini ortaya koymuştur. βέννει sözcüğü τὸ βέννος sözcüğünün *dativus* halidir ve "kült cemaati" anlamına gelmektedir²⁴¹. Yazıtta, Zeus Bronton'a yapılmış bir adak ve Serea? isimli bir yerin Kült Cemaati'ne (olasılıkla Zeus Bronton'un Kült Cemaati) sunulmuş bir çelenk söz konusudur (aş. bkz.). Bu nedenle, Zeus Bronton'un ve Zeus Bennios'un adlarının birlikte geçtiğini söylemek olanaklı değildir. Gerçekte bu iki tanrının isimlerinin birlikte anıldığı bir yazıt yoktur²⁴². Zeus Bennios kültü Phrygia'da (özellikle Yukarı Porsuk Vadisi'nde) ve Güney Bithynia'da belgelenebilir²⁴³. Fakat, kültleri birbirine yakın olan bu iki tanrı birlikte tapınım görmemiştir.

Zeus Bronton adakları incelendiğinde, tanrının yazıtlarda Βροντῶν'un yanı sıra başka bazı *epitethon*'larla anıldığı görülmektedir. Söz konusu *epitethon*'lardan birisi Μέγας'tır. Altı yazıtta bu sifata rastlanmaktadır²⁴⁴. Kat. No. 172'nin yazıtında ise tanrı "Megistos" olarak anılmaktadır (Διὸς Μεγίστου²⁴⁵) Megas ve Megistos sıfatları ile tanrının büyüklüğü ve gücü vurgulanmaktadır. Eskişehir'in Sarayören (Alpanos) Köyü'nde Zeus Bronton'un bir tapınağı bulunmaktaydı ve tanrı burada Μέγας ve Ἐπιμάρτυρος sıfatlarıyla tapınım görmekteydi²⁴⁶. Zeus Bronton'un belgelenen bir başka sıfatı, yukarıda da belirtildiği gibi Ἐπιμάρτυρος'tur. Sarayören'deki kutsal alandan kaynaklanan Kat. No. 48'in yazıtında Διὶ Βροντῶντι Ἐπιμάρτυρος²⁴⁷ geçmektedir. Yanlış yazılmış olan *epitethon*'dan olasılıkla Epimartyros kastedilmektedir. Sözcük, tanrıların tanıklığını, bir şeyin tanrıların gözetimi altında geliştiğini ifade etmektedir. Yazıtta adı geçen rahipler, adağı kendi çocukları, vatanda bolluk ve ürünün olgunlaşması için tanrıya sunmuşlardır. Bu *epitethon*'la, tanrının yazıtta istenen gelişmelere tanık olması istenmiş olmalıdır.

Bunlardan başka, tanrının başka birçok tanrı için, özellikle de sağlıkla ilgili tanrılar için

²⁴⁰Bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. 82 vd. No. 176; s. 83: "This is the only text in which Bronton and Bennios occur together...". Bkz. ayrıca s. XXXVIII, XLI vd., XLIV ve No. 210

²⁴¹Bkz. Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1998 ve Schwabl, Zum Kult des Zeus II, s. 348 vd. τὸ βέννος sözcüğüyle ilgili olarak bkz. Kat. No. 168

²⁴²Krş. Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1998 dipn. 335

²⁴³Örnekleri için genel olarak bkz. Şahin, Zeus Bennios; Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1952 vd.; Schwabl, Zum Kult des Zeus II. W.M. Ramsay uzun zaman önce Zeus Bennios ve Zeus Bronton'un kültlerinin Türkmen Dağı'nın batı ve doğusunda belgelendiğini belirtmiştir, bkz. Ramsay, Sepulchral Customs, s. 257 vd. Gerçekten de Zeus Bennios Türkmen Dağı'nın güney ve batı kesimlerinde, Zeus Bronton ise dağın kuzey ve doğu bölgelelerinde tapınım görmekteydi. Fakat, Zeus Bennios'a adanmış adakların Zeus Bronton'a adanmış olanlardan son derece az olduğu gözlemlenmektedir. Bunun nedenini Cox ve Cameron, Hıristiyanlığın Türkmen Dağı'nın batısına doğusundan daha çabuk yerleşmesine bağlamaktadırlar, krş. Cox-Cameron, MAMA V, s. XXXVIII

²⁴⁴Bkz. Kat. No. 97 (Διὶ Βροντῶντι Μεγάλω); Kat. No. 234 (Διὶ Βρο[ντῶ][ντι Με]γάλω); Kat. No. 235 (Διὶ [Βροντῶ]ντι Μεγάλω); Kat. No. 305 (Θεῶ Μεγάλω Βροντῶντι); Kat. No. 306 (Θεῶ Μεγάλω | Βροντ(ῶ)ντι); Kat. No. 308 (Διὶ Μεγάλω Βροντ(ῶ)ντι)

²⁴⁵Huart, Konia, s. 249 No. 1; Körte, Studien VI, s. 418 No. 29; Mendel, Catalogue Istanbul III, s. 50 vd. No. 844; Ferri, Zeus di Bitinia, s. 245 vd. No. 844 Fig. 9; Cox-Cameron, MAMA V, s. 173 No. ZB 39; Frei, Inschriften und Reliefs, s. 139 vd. No. 2

²⁴⁶Bkz. Kat. No. 97

²⁴⁷Macpherson, Inscriptions, s. 15 No. 9; SEG 14 (1957) s. 185 No. 787

sıklıkla kullanılan Ἐπήκοος sıfatını taşıdığı görülmektedir. Üç Bronton adağında bu *epitethon* belgelenmiştir²⁴⁸. *Epitethon* ile kendisine yakarılan tanrıdan duaları duyması ve istekleri yerine getirmesi arzu edilmekteydi. Ἐπηκόω Θεῶν ifadesi ile Zeus Bronton'un duaları işiten bir tanrı olduğu vurgulanmaktadır. Bu ifade ile adağı sunanlar ailelerinin esenliğini (Kat. No. 171) dilemiş ve bunun tanrı tarafından duyularak adağın kabul edilmesini istemişlerdir²⁴⁹.

Kat. No. 249'daki yazıtta [Διὶ] Βροντῶντ[ι] Καρποδότῃ²⁵⁰ geçmektedir. Karpodotes bu sefer Zeus Bronton'un bir *epitethon*'u olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce, Zeus Bronton'un Zeus Karpodotes'le birlikte tapınım görmüş olduğunu belirtmiş (bkz. yukarı; ayrıca Kat. No. 286) ve Kat. No. 249'daki yazıtta değinmiştik. "Ürün veren" anlamına gelen καρποδότης sıfatı bereket tanrısı olan Zeus Bronton'un karakteriyle uyum içindedir. Son olarak, Kat. No. 311'deki (Iovi Sancto Brontonti)²⁵¹ ve 313'deki ([Iuppiter] [Sa]NCTE BRONTON)²⁵² Latince yazıtlarda Sanctus sıfatı belgelenmektedir.

Zeus Bronton'un kültü, öncelikli olarak, taşrada tapınım görmüştür. Ancak kült, kısıtlı olarak kentlerde de tapınım görmüş ve tanrı, diğer klasik tanrılar arasında, alt sıralarda yer almış olmalıdır²⁵³. Ancak, Zeus Bronton bir kent tanrısı değildir ve şehirlerin dinsel yaşamlarında herhangi bir etkisi olmamıştır. Bronton kültürünün sıkça görüldüğü bölgede yer alan Dorylaion²⁵⁴ ve Nakoleia'nın²⁵⁵ kent sikkelerinde Zeus betimine çok sık rastlanmaktadır²⁵⁶. Zeus, sikkelerde bilinen klasik tarzda betimlenmiştir. Tanrının üzerinde *himation* vardır ve gövdesinin üstü çıplaktır. Elinde asa tutmaktadır. Genellikle yakınında bir kartal ve yıldırım demeti betimi bulunmaktadır. Tanrı bu genel Zeus İkonografisi'nde ayakta ya da oturur durumda betimlenmektedir. Zeus Bronton sikkelerde karşımıza çıkmamaktadır. Kültün sikke-

²⁴⁸Kırs Kat. No. 171 (Διὶ Βροντῶντι Ἐπηκόω); Kat. No. 307 (Θεῶ Ἐπηκόω [Βρ]λοντῶντι); Kat. No. 314 (Θεῶ Βροντῶντι Ἐπηκόω).

²⁴⁹Ἐπήκοος *epitethon*'u ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Kat. No. 171

²⁵⁰Bkz. Şahin, Nikaia II 1, No. 1084 Lev. 15; Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1952 dipn. 158; SEG 40 (1990) s. 365 No. 1145

²⁵¹Bkz. CIL VI No. 432; de Montfaucon, Antiquity, Lev. 13; Winckelmann, Monumenti, s. 63 vd. Fig. 50; Dessau, ILS II 1, No. 3046; Matz-Duhn, Antike Bildwerke III, s. 147 vd. No. 3773; Ramsay, Inscriptions, s. 123 vd.; Cook, Zeus II 1, s. 839 Fig. 795; Cox-Cameron, MAMA V, s. 172 No. ZB 5; Vermeule, Drawings, s. 26 Fol. 48 No. 367 s. 72 No. 367 (Fig. 84); Wrede-Harprath, Codex Coburgensis, s. 54 No. 50; Calza et alii, Antichità, s. 102 vd. No. 124 Lev. 79; Schraudolph, Götterweihungen, s. 226 No. L75 Lev. 33; Landucci-Gattinoni, Iuppiter Tonans, s. 147 dipn. 43; Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1996 dipn. 321

²⁵²Bkz. Annibaldi, Scoperta, s. 99 vd. No. 59

²⁵³Bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. XXXIX Zeus Bronton yazıtları içinde bir iki örnek, tanrının kentlerde de tapınım görmüş olduğunu göstermektedir. Örn. bkz. Kat. No. 96 (Dorylaion'lu bir adamın adağı) ve 218 (Nakoleia'luların adağı)

²⁵⁴Cavedoni, Zeus Bronton'un Dorylaion sikkelerinde betimlendiğini belirtmektedir, kırs. Cavedoni, Annotazioni, s. 132. Fakat, sikkelerde genel Zeus İkonografisi'nde işlenmiş bir Zeus betimi, dolayısıyla genel olarak Zeus söz konusudur.

²⁵⁵Zeus, Nakoleia sikkelerinde Dorylaion'a oranla çok daha az belgelenmektedir. Bu konuda bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. XL.

²⁵⁶Bkz. Head, Phrygia, s. 195 No. 2-4, s. 198 No. 16; von Aulock, Münzen I, No. 679, 683; von Aulock, Münzen II, No. 173-191, 214-215, 236-239, 265, 290 ve 297

lerde belgelenmemesi Bronton'un bir kırsal kesim tanrısı olmasından kaynaklanmaktadır.

Zeus Bronton'a Roma'da sunulmuş olan adaklar, tanrının burada tapınım görmüş olan Iuppiter Tonans ile karşılaştırılmasına neden olmuştur. Hatta bazı araştırmacılar, Iuppiter Tonans ile aslında Zeus Bronton'un kastedildiğini belirtmektedir²⁵⁷. Ancak, her iki tanrı arasında herhangi bir ilişki yoktur ve Anadolu'daki sayısız buluntu, Zeus Bronton Kültü'nün kökeninin Anadolu'da olduğunu açık biçimde göstermiştir. İmparator Augustus'un Iuppiter Tonans için Roma'da, Kapitol'de bir tapınak yaptırdığı bilinmektedir²⁵⁸. Aslında, Augustus'un Roma için yabancı ve orada daha önce tapınım görmemiş olan bir tanrı için tapınak yaptırmasının gerçek nedeni hâlâ tartışılmaktadır. St. Weinstock, her ne kadar Zeus Keraunos ve Iuppiter Fulgur'a tapınmış olsalar da, ne Yunanlılar'ın ne de Romalılar'ın aslında gerçek bir gökgürültüsü tanrılarının olmadığını belirtmektedir²⁵⁹. Iuppiter Tonans hakkında incelemelerde bulunan F. Landucci-Gattinoni, makalesinde Zeus Bronton ve kültürüne değinmiştir²⁶⁰. Landucci-Gattinoni, Augustus'un Roma'da tapınak yaptırdığı Iuppiter Tonans'ın kültürünü Anadolu'dan getirdiğini belirtmektedir. Ona göre, Augustus Roma Eyaleti yapmaya karar verdiği Galatia'yı Roma'ya bağlayabilmek için, Galatia Kralı Amyntas'ın koruyucu tanrısı olan Zeus Bronton'u Roma'ya getirtmiştir²⁶¹. Böylece, Roma'da daha önce tanınmayan ve halk tarafından yabancı bulunan kült Roma'ya gelmiş olmalıdır. Yine, Landucci-Gattinoni'ye göre, Zeus Bronton Frig değil, bir Kelt kültürüdür²⁶². Kelt kralı Amyntas, Keltleri birleştirmek için en büyük tanrıları olan "Gök gürlütüsü Tanrısı'nı" koruyucu tanrı olarak seçmiştir ve bu tanrı komşu bölge Phrygia'da Zeus Bronton olarak tanınmaktadır²⁶³. Landucci-Gattinoni'nin bütün bu söylediklerinin tutarlı ve belgelere dayanan bir yönü yoktur. Çalışmamızın da açıkça gösterdiği gibi Zeus Bronton bir Frig

²⁵⁷Weinstock, İmparator Augustus'un Roma'da, Kapitol'de Iuppiter Tonans için bir tapınak yaptırdığını ve bu tanrı ile aslında Zeus Bronton'un kastedildiğini belirtmektedir, kış Weinstock, Tonans, s. 1706.

²⁵⁸Bkz Suet Aug, XXIX 3: "*Tonanti Iovi aedem consercrauit liberatus periculo. cum expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam eius fulgur praestinxisset servumque prelucentem exanimasset*" Ayrıca kış. Cass Dio, LIV 4, 2-4: "*καὶ τὸν τοῦ Διὸς τοῦ Βροντῶντος ἐπικαλουμένου ναὸν καθιέρωσε· περὶ οὗ δύο ταῦτα παραδέδονται, ὅτι τότε τε ἐν τῇ ἱερουργίᾳ βρονταὶ ἐγένοντο, καὶ μετὰ ταῦτα ὄναρ τῷ Αὐγούστῳ τοιόνδε ἐπέστη τῶν γὰρ ἀνθρώπων, τὸ μὲν πρὸς τὸ ξένον καὶ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ τοῦ εἴδους, τὸ δὲ καὶ ὅτι τοῦ Αὐγούστου ἴδρυτο μέγιστον δὲ ὅτι πρῶτῳ οἱ ἀνιόντες ἐς τὸ Καπιτώλιον ἐνετύχχανον, προσερχομένων τε αὐτῷ καὶ σεβόντων, ἔδοξε τὸν Δία τὸν ἐν τῷ μεγάλῳ ναῷ ὄντα ὀργῆν ὡς καὶ τὰ δεύτερα αὐτοῦ φερόμενον ποιῆσθαι, καὶ ἐκ τούτου ἐκείνῳ τε εἰπεῖν ἔλεγεν ὅτι προφύλακα τὸν Βροντῶντα ἔχει, καὶ ἐπειδὴ ἡμέρα ἐγένετο, κώδωνα αὐτῷ περιῆψε, βεβαιῶν τὴν ὀνειρώξιν "* Suetonius'un belirttiğine göre, İmparator Augustus Kuzey İspanya'da bir seferdeyken geceleyin önünde meşale taşıyarak yürüyen kölenin üzerine yıldırım düşer ve onu öldürür. Bu olay, ölümden son anda kurtulan Augustus'u çok etkiler ve bunun üzerine Roma'da Iuppiter Tonans için bir tapınak yaptırır. Cassius Dio, Iuppiter Tonans'ın Yunancasını Ζεὺς Βροντῶν olarak vermiştir. Res Gestae'da ise tanrının adı Βροντήσιος olarak geçmektedir.

²⁵⁹Weinstock, Roma'dan ele geçmiş ve kesin buluntu yerleri bilinmeyen Zeus Bronton adaklarının da Via Appia Nuova'da bulunmuş olabileceklerini belirtmektedir, bkz yuk. age, s. 1706

²⁶⁰Bkz Landucci-Gattinoni, Iuppiter Tonans, s. 147 vd.

²⁶¹Bkz Landucci-Gattinoni, yuk. age, s. 152.

²⁶²Kış yuk. age, s. 152

²⁶³Kış yuk. age, s. 151.

kültürdür ve birkaç buluntu dışında Galatia veya Galatlar'la hiçbir ilgisi yoktur. Zeus Bronton'un İmparator Augustus'un Roma'da tapınak yaptırdığı Iuppiter Tonans'la herhangi bir ilgisinin olmadığı da anlaşılmaktadır.

Bundan başka, İtalya'da, Pompeii'de ele geçmiş olan bir heykel kaidesindeki yazıttan, heykelin Zeus Phrygios'u betimlediği ve ona adandığı anlaşılmaktadır²⁶⁴. Cox ve Cameron, heykeli diken Gaius Iulius Hephaistion isimli şahsın belki de Zeus Bronton'u kastederek bu adağı sunduğunu belirtmektedirler²⁶⁵. Cook ise, bu *epitethon*'un antik bir kaynaktan geçtiğini belirtmektedir²⁶⁶. Ancak, Ζεὺς Φρύγιος başka herhangi bir yazıtta belgelenmemiştir ve bu *epitethon*'la Zeus Bronton'un kastedildiği kuşkuludur.

A. B. Cook, Zeus Bronton'un aynı zamanda bir yer altı tanrısı (khtonik) olduğunu ve kültürünün mağaralarda mistik törenlerle tapınım gördüğünü belirtmektedir²⁶⁷. A. Körte'nin 1900 yılında yayımladığı ve İnönü'den kopyaladığı bir yazıtta Διὶ ἐξ αὐλῆς ἐπηκόω θεῶν geçmektedir²⁶⁸. Altar, İnönü'deki mağaralara çok yakın bir yerde bulunmuştur. Körte, yazıttaki bu ifadeyle kastedilen tanrının yörede yoğun tapınım gören Zeus Bronton olduğunu belirtmektedir²⁶⁹. Körte'nin bu düşüncesi, İnönü'den Bronton'a adanmış birçok adak taşı ele geçtiği için mantıklıdır. Fakat, Zeus Bronton'un İnönü'de mağarada da tapınım görmüş olması olasılık dahilinde ise de, tanrının tapınım gördüğü başka hiçbir yerde mağara olgusu karışımıza çıkmamaktadır. Bu nedenle, tanrının kültürünün mağara ile ilişkili olduğu veya mağarada tapınım gördüğünü söylemek olanaklı değildir. Cox ve Cameron da kültürün mağara ile ilişkilendirilemeyeceğini belirtmektedirler²⁷⁰. Cook, tanrının khtonik karakterini vurgulamaktadır. Kat No. 136'da Zeus Bronton'un adı Θεοὶ Καταχθόνιοι'la birlikte geçmektedir. Fakat, bu eser bir mezar taşıdır ve tanrıların adı yazıtta mezarı koruma (apotropaik) amaçlı kullanılmıştır. Zeus Bronton'un adının çok sık olarak, özellikle Dorylaion ve Nakoleia çevresindeki mezar

²⁶⁴Pompeii'deki Iuppiter Optimus Maximus'un tapınağında ele geçmiş olan heykel kaidesindeki yazıttan, Gaius Iulius Hephaistion isimli bir şahsın, tapınağa Zeus Phrygios'un heykelini diktiği anlaşılmaktadır:

Γάιος Ἰούλιος Ἡφαιστίωνος
2 υἱὸς Ἡφαιστίων, ἱερατεύσας
τοῦ πολιτεύματος τῶν Φρυ-
4 γῶν, ἀνέθηκε Δία Φρύγιον
Lκζ' Καίσαρ(ος), Φαρμουθ(ι) Σεβαστῆ.

Kaide bugün Napoli Müzesi'ndedir. Konu hakkında bkz. CIG III, No. 5866 c; IG XIV, No. 701; Dittenberger, OGIS II, No. 658 (İskenderiye'den?); IGR I, No. 458; Cox-Cameron, MAMA V 1937, s. 176.

²⁶⁵Bkz. Cox-Cameron, MAMA V 1937, s. XXXIX dipn. 18.

²⁶⁶Cook, Zeus II 1, s. 569 dipn. 7 (Hesykhios Βαγαῖος ἢ Ζεὺς Φρύγιος, μέγας, πολὺς, ταχύς)

²⁶⁷Bkz. Cook, yuk. age., s. 836 vd.

²⁶⁸Bkz. Körte, Studien VI, s. 419 vd. No. 32; Robert, Hellenica X (1955) s. 36 vd.; SEG 16 (1959) s. 201 No. 753 Ayrıca bkz. G. Klaffenbach, Gnomon 28 (1956) s. 452.

²⁶⁹Bkz. Körte, yuk. age., s. 420: "Ist meine Kombination richtig, so war der Zeus aus der Höhle gewiss kein anderer als der hier und in der Umgegend so viel verehrte Bronton, zu dessen chthonischem Charakter der Wohnsitz in der Höhle so gut passt"

²⁷⁰Bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. XLIII (A Chthonic Deity?).

taşlarında mezarı korumak amaçlı kullanıldığını görmekteyiz (birçok örnek için bkz Mezar Taşı Olan Zeus Bronton Adaklarının Listesi) Tanının bölgede çok güçlü olduğu ve kendisinden ve gücünden çekinildiği anlaşılmaktadır. Kat No 298'de geçen "τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν γλυκύτητι (onun [Z. Bronton'un] huyu yumuşak olsun!)" ifadesi bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Bu açıdan, tanının bir yer altı yönünün olduğu düşünülebilir. Bunlardan başka, yazıtlarda tanının khtonik yönüne işaret edecek doğrudan bir bilgi yoktur.

Yazıtlarda, Zeus Bronton'un kültüyle ilgili organizasyon ve dini törenler hakkında az da olsa bilgi bulunmaktadır. Ondört Bronton Adağı'nda rahip isimlerine rastlanmaktadır²⁷¹. Adları geçenlerden birçoğu büyük bir olasılıkla Zeus Bronton'un rahipleridir. Yazıtlarda rahip isimlerinin geçmesi kültle ilgili kutsal alan ya da tapınaklara işaret etmektedir²⁷². İçinde rahip adı geçen yazıtların buluntu merkezleri (kült organizasyonlarının olduğu yerler) Eskişehir'de (Kat. No. 150) Kuzkaya (Kat. No. 2), Yörükkırka (Kat. No. 26), Kuyucak (Kat. No. 32) ve Sarayören'dir (Kat. No. 47-48). Bilecik'te ise, Ahmetler (Kat. No. 271), Pazaryeri (Kat. No. 272) ve Çırağan Damları'dır (Kat. No. 294). Ayrıca, Zengibar Kalesi (Isparta) (Kat. No. 301) ile Kadınhanı'ndan (Konya) (Kat. No. 302) da rahip adı geçen yazıtlar vardır. Anadolu dışından, iki yazıt Roma'dan (Kat. No. 309-310), bir yazıt ise Kerç Boğazı'ndan (Karadeniz) (Kat. No. 314) bilinmektedir²⁷³. Yörükkırka'da bulunmuş olan (Kat. No. 26) adakta πρῶτος ἱερεὺς geçmektedir. Yine, Sarayören'de bulunmuş olan bir yazıttan (Kat. No. 47) Zeus Bronton'un iki rahibi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler sonucunda, bu yerlerde çok rahipli bir kült alanı ya da organizasyonun düşünülmesi mantıklıdır. Bunun dışında, bir rahibin iki farklı kutsal alanın sorumluluğunu üstlendiği de görülmektedir²⁷⁴.

Bazı yazıtlardan, bir şahsın Zeus Bronton'un yanı sıra başka bir tanının da rahipliğini yaptığı anlaşılmaktadır. Kuyucak'ta ele geçmiş olan bir yazıttan (Kat. No. 32), Aur(elius) Asklepiades isimli bir şahsın hem Zeus Bronton'un hem de Apollon'un rahibi olduğu öğrenilmektedir. Yine, Roma'dan bir yazıttaki (Kat. No. 310) bilgiye göre, Fl(avius) Septimius Zosimus isimli bir şahıs hem Zeus Bronton'un hem de Hekate'nin rahipliğini yapmaktadır. Bu bilgiler, bu tanılara söz konusu merkezlerde σύνναοι θεοί olarak tapınılan kutsal alanların olduğunu düşündürmektedir.

Bunlardan başka, bir imparator rahibinin (ἀρχιερεὺς) hem Zeus Bronton'a hem de Zeus Astraptoun'a adak sunduğu görülmektedir (krş Kat. No. 302). Birkaç yazıtta ise (Kat. No. 271-272), rahip isimleri *genitivus* halde olup tanının adından hemen sonra gelmektedir. Kat. No. 271'de geçen Διὶ Βροντῶντι Ἀπελλιναρίου (Apellinarios'un Zeus Bronton'una) ifadesinde Apellinarios büyük bir olasılıkla tanının rahibinin adıdır. Kat. No. 272'deki Διὶ

²⁷¹Krş Kat. No. 2, 26 (πρῶτος ἱερεὺς), 32 (Zeus Bronton'un ve Apollon'un rahibi), 47 (iki rahip), 48, 150 (iki farklı köyün birden rahibi), 271 (rahibin ismi *genitivus* halde), 272 (rahibin ismi *genitivus* halde), 294, 301, 302 (ἀρχιερεὺς), 309 (Roma'da Zeus Bronton rahibi, Latince), 310 (Roma'da Zeus Bronton ve Hekate rahibi, Latince) ve 314 (Zeus Bronton'a adanmış olan bir tapınağın rahibi)

²⁷²Zeus Bronton'un kült organizasyonu hakkında bkz Cox-Cameron, MAMA V, s. XXXIX vd.

²⁷³Zeus Bronton'un belirlenmiş veya olası kutsal alanları hakkında bkz. 4. Bölüm: "Kültün Coğrafi Dağılımı, Buluntu Yerleri ve Kutsal Alanlar"

²⁷⁴Krş. Kat. No. 150: Apoköylüleri'nin ve Arsou(Areou?)köylüleri'nin rahibi.

Βροντῶντι Μειλησί[ου] ἱερέος (Rahip Milesios'un Zeus Bronton'una) ifadesi bu düşüncüyü desteklemektedir²⁷⁵. Fakat, bunlardan başka, Zeus Bronton adaklarında tanının adından sonra *genitivus* halde şahıs adı gelen birkaç yazıt daha bulunmaktadır²⁷⁶. Bu şekildeki ifadeler Anadolu'da bir dizi yazıtta da tanınmaktadır²⁷⁷. Zeus Bronton adaklarındaki bu ifadeler genelde Bilecik ve çevresinde görülmektedir. Bilim dünyasında bu durum ve *genitivus* halde adı geçen şahıslar "yöresel kült ocaklarının ya da yöresel aile veya dernek kültlerinin kurucuları" olarak anlaşılmaktadır²⁷⁸. Bronton adaklarında adı geçen kişilerden bir kısmı tanının özel kült kurucuları olmalıdır. Bu olgunun geç Yunanlılaşan ve Hıristiyanlığı geç kabul eden Maionia'da (Kuzeydoğu Lydia) daha sık belgelendiği bilinmektedir²⁷⁹.

Bazı Zeus Bronton adakları kült cemaatleri²⁸⁰ ve dini törenler hakkında bilgi vermektedir²⁸¹. Yazıtlarda genellikle bir şahıs, adak ve kültle ilgili masrafları karşılamakta ve cemaate bir çelenk adamaktadır²⁸². Cemaat ise, seçilmiş olan bazı memurları (örn. ἐπιμελούμενος²⁸³, βραβεύοντος²⁸⁴ veya εὐθυνοῦντος²⁸⁵) aracılığıyla adağı (töreni) gerçekleştirmektedir. Adak işlemleri cemaat tarafından organize edilmektedir. Yazıtlarda adı geçen bütün bu işlemler özel kuralları olan dini bir tören veya bayrama (olasılıkla hasat bayramına) işaret etmektedir. Çelengin adanması, tanrıya sununun yapılması çok özel aşamalara sahip işlemler olmalıdır. Bütün bu işlemler ve aşamaları hakkında henüz yeterli bilgi bulunmamaktadır. Fakat, eldeki bilgiler burada dini içerikli ve bir çelenk adanması ile doğrudan ilişkili olan bir bayramın (hasat bayramı?) söz konusu olduğunu göstermektedir²⁸⁶. Yazıtlarda adı geçen çelenk, törenlerde doğrudan rol oynuyor olmalıdır²⁸⁷. Kat. No. 28'de Zeus Bronton'a bir adak ve olasılıkla

²⁷⁵Krş Kat No 266

²⁷⁶Krş Kat No. 202, 272, 274, 288 ve belki 295.

²⁷⁷Bu belgeleri S Şahin toplamıştır, krş Şahin, Nikaia II 2, No 1509 ve ayrıca krş Riel, Inscriptions, s. 161 vd No. 8'de verilen örnekler

²⁷⁸Bkz Şahin, Nikaia II 2, No 1509 ve Herrmann, Men, s. 421 vd Krş. ayrıca Frei, Inschriften und Reliefs, s. 153 vd

²⁷⁹Genel olarak bkz Herrmann, Men

²⁸⁰Örn Kat No 217'de Ὀμμέανοι δημόται geçmektedir. Ommeanoi Cemaati daha önce belgelenmemiştir Ommeanoi olasılıkla Gürleyik Köyü'nün yakınlarındadır

²⁸¹Bkz. Kat No 1, 22, 23, 28, 29, 100, 168, 217, 218, 245, 287, 298 ve ayrıca Zeus Brontaios No 7

²⁸²Krş. örn Kat No 22 ve 23

²⁸³ἐπιμελείσθαι fiiliyle vurgulanmak istenen bayram ve tören işlerinin cemaat adına yürütülmesi ve bütün sorumluluğun üstlenilmesidir, krş Kat No 22 ve 245

²⁸⁴Krş Kat No 22 *Brabeutes*'lerin asıl görevi sportif yarışmalarda kazananlara çelenk ödülünü (βραβεῖον) dağıtmaktır. Köy cemaatlerinde ise, *brabeutes*'ler *epimeletes*'lerle birlikte kült işlemlerinin yürütülmesinden sorumludurlar βραβευτής'ler ve bu memuriyet hakkında bkz. Schuler, Ländliche Siedlungen, s. 238 vd

²⁸⁵Krş Kat No 287 Yazıtta εὐθυνοῦντος Ἀπολλωνίδου Γεμελλείνου ifadesi geçmektedir Apollonides Gemellinos köyde, bayram veya bir kutlama sırasında erzak temini işiyle görevli bir memurdur. εὐθυνοῦντος *participium*'u ile ilgili zengin açıklamalar için bkz Şahin, Nikaia II 1, No 1083.

²⁸⁶Konuyla ilgili olarak bennos sözcüğünün anlamı ve Zeus Bennios hakkında genel olarak bkz Şahin, Zeus Bennios; Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1952 vd ; Schwabl, Zum Kult des Zeus II

²⁸⁷Cox ve Cameron, MAMA V, s. 82 No 175'deki yazıtta (Μάρκος Σερανοῖς στέφανον ἰ Σερανοῖ Διὶ Κτησίφῳ ἢ εὐχῆν) söz konusu olan çelenkle, olasılıkla taşın (stel) bizzat kendisinin kastedildiğini belirtmektedir-

Serea isimli bir yerin kült cemaatine bir çelenk sunusu söz konusudur²⁸⁸ (yuk. bkz.). Burada, Zeus Bronton'a yapılan adağın yanı sıra, bu tanrıyla ilgili dini bir tören veya bir bayram nedeniyle, Markus isimli birisinin Serea?'nın kült cemaatine bir çelenk, para veya benzeri bir şey sunması söz konusudur. Yazıtta adı geçen çelenk, kabartma olarak stelin üzerine resmedilmiştir. Kat. No. 168'de ise, ἐστεφάνωσαν τὸ βέννος Διὸς Βροντῶ(ν)τος ifadesi geçmektedir. Buna göre, yazıtta adı geçen iki şahıs Zeus Bronton'un Bennos'unu çelenklendirmişler, yani ona bir çelenk sunmuşlardır. Bir tanrının kültü etrafında toplanan ve kült işlem ve törenlerini yürüten bu cemaat kendi başına bir şahıs gibi çelenklendirilmekte, yani bir çelenk hediyesi almaktadır. Sözü geçen çelenk hediyesinden kastedilen bizzat çelengin kendisi olabilir. Ama bundan kastedilen, büyük bir olasılıkla, cemaate yapılan parasal bir yardım veya bir tür tarım ürünü hibesi olmalıdır²⁸⁹. Yazıtlarda geçen bu kısıtlı bilgilerden, bütün bu kült işlem ve törenleri ile rahipler ve öteki memurların görevleri hakkında henüz kesin sonuçlar çıkartılamamaktadır²⁹⁰.

Kült işlemleri hakkındaki bilgiler dışında, Zeus Bronton yazıtlarında sık gözlemlenen bir durum ise, Pagan κατὰ ἐπιταγήν ifadesine sık rastlanmasıdır²⁹¹. Bu ifade, daha çok Bithynia Bölgesi'nin Bronton adaklarında görülmektedir. Fakat, Phrygia'daki öteki adaklarda da bu ve benzer ifadelerle rastlanmaktadır. Bu ifadeyle tanrı, insanlara kendisine adak sunmalarını emretmektedir. Yazıtlarda bazen benzer κατὰ κέλευσιν τοῦ θεοῦ²⁹² veya ἐξ ἐπιταγῆς²⁹³ ifadelerine de rastlanmaktadır. Tanrının adak emrini insanlara ne şekilde verdiği bilinmemektedir. Ancak, bazı adak stelleri üzerindeki betimler (krş. örneğin katalogda Zeus Brontaios No 4, Lev. 88) bilim dünyasında rüya gören insanlar olarak yorumlanmıştır ve tanrıların insanlara adak emirlerini rüya aracılığıyla verdiği düşünülmektedir²⁹⁴. İnsanlar, olasılıkla rüyalarında tanrıyı görüyor ve ondan emir alınca da adağı sunuyor olmalıdırlar²⁹⁵.

Bu ve benzer ifadelerin sıkça belgelenmesi, görüldüğü bölgede Pagan İnanış'ın son derece

ler. Tanrıya bir çelenk değil, ama üzerinde çelenk betimi olan bir adak adanmakta ve στέφανον sözcüğüyle bu kastedilmektedir. Drew-Bear ve Naour ise, yazıtlarda geçen çelenk sözcüğü ile, aslında para veya toprak ürünleri gibi bir başışın söz konusu olabileceğini belirtmektedir, bkz. Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 1999 dipn 337

²⁸⁸Yazıtta geçen βέννει sözcüğü ile "kült cemaati" kastedilmektedir, bkz. Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 1998 ve Schwabl, *Zum Kult des Zeus II*, s. 348 vd. *Bennos* sözcüğünün "hasat bayramı" anlamına geldiği konusunda genel olarak bkz. Şahin, *Zeus Bennios*

²⁸⁹Krş. Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 1999 dipn 337

²⁹⁰Özellikle son yıllarda, Anadolu'daki yerel kültürler hakkında bilgi veren ve senelerce müze depolarında gizli kalmış olan birçok yazıtın yayımlanmasıyla kültürler ve kült organizasyonları üzerinde çalışmak için zengin malzeme birikmiştir. Bu bağlamda, Antik Dönem'de Anadolu'daki yerel kültürler, kült personeli ve ilgili kült törenleri hakkında çalışmaların yapılması büyük önem taşımaktadır

²⁹¹Bu ifadenin görüldüğü yazıtlar için bkz. Kat. No. 56, 172, 196, 214, 246, 249, 257, 258, 259, 260, 261, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 281, 285

²⁹²Bkz. Kat. No. 89, 90, 144, 217, 270 (κατὰ κέλευσιν τοῦ θεοῦ Φοίβου), 278.

²⁹³Bkz. Kat. No. 124

²⁹⁴Konu hakkında bkz. Stuten, *Daikrates' Dream*, s. 5 vd. ve 24 vd.

²⁹⁵Bu konuda bkz. Rouso, *Votive Offerings*, s. 330 vd.

kuvvetli olduğuna işaretir²⁹⁶. Bundan başka, Zeus Bronton Kültü'nün merkezi olan Dorylaion-Nakoleia arasındaki bölgeyle Bilecik çevresinde Hıristiyanlık eserlerinin az belgelenmesi, bu yörelerde Pagan Dini'nin çok güçlü olduğunu ve Hıristiyanlığın buraya oldukça geç girdiğine işaret etmektedir.

Phrygia Bölgesi'nin her yerine olmasa da belirli bir yöresine damgasını vurmuş ve çok yoğun tapınım görmüş olan Frig tanrısı Zeus Bronton'dan söz ederken Phrygia'nın kendisiyle gurur duyduğu Zeus Aizanon kültünden de bahsetmek gerekmektedir. İ. S. 2. yy.'a tarihlenen²⁹⁷ Aizanoi'daki Zeus Tapınağı²⁹⁸, Phrygia'da Zeus Kültü'nün önemini kanıtlayan muhteşem bir yapıdır (bkz. Lev. 90, 1-2) Tapınağın Zeus için dikildiği çok erken bir dönemde (1829 yılında) anlaşılmıştır²⁹⁹. Zeus, Aizanoi Kenti'nin baş tanrısıdır³⁰⁰. Fakat, kentin en eski ve köklü tanrıçası Meter Steunene'nin kültü önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir³⁰¹. İ. Ö. 3. yy.'da, bölgede Makedon Kolonileri'nin kurulmasıyla birlikte, kökeni yüzyıllar öncesine dayanan bu Zeus Kültü'nün ve söz konusu bölgenin Yunanlaşmaya başladığı düşünülmektedir³⁰². Zeus Kültü'nün ve Tapınağı'nın İmparator Augustus Dönemi'nde son derece büyük bir üne ve saygınlığa kavuştuğu ve ayrıca kentin Yunanlaşmasını tamamlamış olduğu, Aizanoi'lu bir vatandaşın ἀρχιερεὺς τῶν ἐπὶ Ἀσίας Ἑλλήνων unvanıyla karşımıza çıkmasından anlaşılmaktadır³⁰³. İ. S. 3. yy.'ın başlarında kent, kültün ulaştığı ün ve saygınlık derecesinin bilincinde olarak, gururlu bir şekilde kendisini "*kutsal, dokunulmaz ve Zeus Kültü'nün hizmetinde*" olarak tanımlamıştır³⁰⁴.

Bilim dünyasında Aizanoi Zeus'unun bir kehanet tanrısı olduğu düşünülmüştür³⁰⁵. Tapınağın altında oluşturulmuş olan kapalı mekan ise, kehanet işlemlerinin yürütüldüğü yer olarak anlaşılmak istenmiştir. Fakat, tanrının kehanet yönünü kanıtlayacak kesin bir delil bugüne kadar belgelenememiştir³⁰⁶. Tapınağın altındaki söz konusu mekanın, kentin önemli kültlerinden olan Meter Steunene için oluşturulduğu da düşünülmüş; ama, eldeki deliller daha

²⁹⁶Krş Cox-Cameron, MAMA V, s. XLI

²⁹⁷Tapınağın tarihi için bkz. Körte, Alter von Zeustempel; Naumann, Zeustempel, s. 7

²⁹⁸Aizanoi Zeus Tapınağı için genel olarak bkz. Weber, Zeus Tempel; Naumann, Zeustempel; Hesberg, Rez zu Naumann; Rheidt, Römischer Luxus; Rheidt, Ländlicher Kult

²⁹⁹Bkz Naumann, Zeustempel, s. 3 dipn 22. Aizanoi'daki tapınağın Zeus için dikildiğini ilk G Th Keppel fark etmiştir, Krş Narrative of a Journey Across the Balcan also of a Visit to Azani in the Years 1829-30 II (1831) s. 204 ve 237. Tapınakta ele geçmiş olan yazıtlardan yapının bu tanrıya adandığı anlaşılmıştır, genel olarak bkz Naumann, Zeustempel, s. 36 vd

³⁰⁰Naumann, yuk. age., s. 36 vd ve s. 86 (H. von Aulock, Zur Münzprägung von Aizanoi) Zeus ile Aizanoi'daki öteki kültler hakkında bkz ayrıca Robert, Documents 1981, s. 331 vd (XVIII Fleuves et Cultes d'Aizanoi)

³⁰¹Meter Steunene için bkz Wiegand, Μητήρ Στευνήνη; Naumann, Meter Steunene Genel olarak bkz. Rheidt, Römischer Luxus; Rheidt, Ländlicher Kult; Rheidt, Aizanoi

³⁰²Naumann, Zeustempel, s. 9.

³⁰³Naumann, yuk. age., s. 9.

³⁰⁴Bkz yuk. age., s. 10 dipn 80.

³⁰⁵Körte, Studien VI, s. 398 vd; Naumann, yuk. age., s. 37

³⁰⁶Wörle, Aizanoi II, s. 69 dipn 25; Rheidt, Römischer Luxus, s. 494.

çok bunun aksini göstermiştir³⁰⁷. Tanrıçanın kült merkezi kentin biraz dışında yer alan mağarada bulunmaktadır. R. Naumann, Aizanoi Zeus'unun Hitit Hava Tanrısı gibi "yağmur bağışlayan" bir Anadolu tanrısı olabileceğini söylemekte, fakat bunun dışında, kültün niteliği hakkında fazla bilgiye sahip olmadıklarını da itiraf etmektedir³⁰⁸. J ve L. Robert de kültün gerçek niteliğinin tam bilinmediğini, fakat kültün *mythos*'una dayanarak onun "tarlaların zenginliğinin tanrısı" olabileceğini belirtmektedirler³⁰⁹. Bu düşüncede Aizanoi Zeus'unun tarım ve bereket karakteri dile getirilmektedir. Daha sonraları, 1995 yılında M. Wörle, Aizanoi'dan yayımladığı bir yazıtta geçen ([Δι]) 'Αναδότη *epitethon*'u sayesinde, kültün ilk kez tarım niteliğinin ortaya çıktığını ve Naumann'ın düşüncesinde haklı olduğunu belirtmektedir³¹⁰. Wörle'ye göre, söz konusu *epitethon* Καρποδότης (ürünveren) ile aynı anlamda olup, Aizanoi Zeus'unun bölgede tarım ve hayvancılığı gözeten ve esenliklerini sağlayan karakterine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Aizanoi Zeus'u ile Zeus Bronton'un kült açısından örtüşüklerini görmekteyiz. Esasen büyük bir tarım bölgesi olan Phrygia'da (ve Bithynia gibi çevre bölgelerde) havadan ve tarım ürünlerinin esenliğinden sorumlu çok çeşitli tanrıların karşımıza çıkması kaçınılmazdır. Çeşitli *epitethon*'larla belgelenen bütün bu tanrıların kökeninde olasılıkla binlerce yıldır tapınım gören bir yerli Anadolu tanrısı yatmaktadır. Anadolu'da Hitit Dönemi'nden beri sayısız hava tanrısının belgelenmesi ise bu düşünceyi desteklemektedir.

³⁰⁷Rheidt, Römischer Luxus, s. 493 vd

³⁰⁸Naumann, Zeustempel, s. 37

³⁰⁹Bkz. J - L Robert, Bull. Épig. 1941, No. 399

³¹⁰Wörle, Aizanoi II, s. 69: "So paßt sich das neue Epitheton also gut in die bäuerliche Religiosität der Region ein und bestätigt für den Zeus Αιζανῶν erstmals ausdrücklich, daß auch in seinem Kult agrarische Bezüge von Bedeutung waren".

3.1. Mezar Taşı Olan Zeus Bronton Adakları

Ἐσχατα μερόπων δώματα καὶ τείχεα
τύμβοι πιστότερα δόμων σώμασιν

"Das letzte Haus und die letzten Mauern der Menschen sind die Gräber,
sie sind den Körpern treuer als die Häuser!"³¹¹

Zeus Bronton'a sunulmuş olan eserlerin 94 tanesinin yazıtında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Tanrıya adanmış sıradan bir adak yazıtında, en basit örneği ile şöyle bir ifade izlenmektedir: ὁ/ἡ δεῖνα τοῦ δεῖνος Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν. Adaklarda sık sık adağı sunma nedeni de verilmektedir, örneğin: ὁ/ἡ δεῖνα τοῦ δεῖνος ὑπὲρ βοῶν κ̅ καρπῶν Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν veya ὁ/ἡ δεῖνα τοῦ δεῖνος ὑπὲρ ἑαυτῶν κ̅ τῶν ἰδίων πάντων Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν. Yazıtlar, bu kalıplar temel alınarak çok çeşitli varyasyonlarla karşımıza çıkmaktadır. Ancak, kalıpların içinde zaman zaman hiç de sıradan olmayan ifadeler görülmektedir. Bunlardan en dikkati çeken, yazıtlarda bazı şahıs isimlerinin, tıpkı tanrının adı gibi, ismin *dativus* halinde, tanrının adından önce ya da sonra yazılmış olmasıdır. İsimlerle tanrının adı arasında çoğunlukla "κ̅" (καί)³¹² bağlacının olduğu görülmektedir. Ancak, bu bağlacın olmadığı ve hepsinin ard arda yazıldığı örnekler de vardır. Yazıtlarda, adağın, Zeus Bronton'un yanı sıra bir ya da birkaç kişiye birden sunulduğu anlaşılmaktadır. Fakat, bazılarında belgelenen μνήμης χάριν, γλυκυτάτοις, ζῶντες ve ζῶν κ̅ φρονῶν gibi ifadelerden, bu tür adakların açıkça mezar taşı³¹³ olduğu anlaşılmaktadır. Hatta, bu tür eserlerin öncelikle mezar taşı olduğunu ve aynı zamanda tanrıya da sunulduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Zeus Bronton adakları içindeki bu tür eserlerin, "85 yazıt" gibi ezici bir çoğunlukla Kuzeybatı Phrygia'dan kaynaklandığı görülmektedir. Ancak, benzer durum, az da olsa (9 tane) Bithynia Bölgesi'ndeki Bronton adaklarında da vardır. Bu iki bölge dışında ele geçirmiş olan Zeus Bronton adaklarında mezar taşı olanına rastlanmamaktadır.

Yazıtlar incelendiğinde farklı birkaç durum göze çarpmaktadır. Öncelikle, Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndeki yazıtlarla Bithynia Bölgesi'ndekiler arasında bazı ifade farklılıkları olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bunlara aşağıda değinilmektedir. Yazıtları, bu iki bölge içinde önce, ölmüş olan şahısların isimleriyle tanrının adı arasında κ̅ (veya καί) bağlacı

³¹¹ Şahin, Der Pantomime Krispos, s. 294 satır 1-2 (pantomim ustası Krispos'un Herakleia Pontike'de bulunmuş olan mezar taşının üzerindeki şiirden ilk iki satır, Almanca çeviri: Sencer Şahin).

³¹² Mezar taşı olan yazıtlarda bu bağlaç, Phrygia Bölgesi'nin öteki yazıtlarında da (ve diğer Bronton yazıtlarında) çok sık belgelendiği gibi, çoğunlukla κ̅ şeklinde *ligatur*'lu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bunların içinde καί şeklinde yazılmış olanlar da vardır, bkz. Kat. No. 17, 27, 40, 57, 185, 190, 207, 220, 230. Kat. No. 11'de κέ şeklinde geçmektedir. Bithynia Bölgesi'ndeki Bronton yazıtlarında κ̅ *ligatur*'u çok az belgelenmiştir. Yazıtlardaki sözcüklerin yazımında *ligatur*'a çok sık başvurulmasına rağmen, κ̅ *ligatur*'unun kullanımının yörede alışkanlık olmadığı anlaşılmaktadır. *Ligatur*'un görüldüğü örnekler için bkz. Kat. No. 267, 274, 275, 281. Kat. No. 289'da κέ şeklinde geçmektedir. Anadolu'nun öteki bölgelerinden ele geçirilmiş olan Bronton adaklarından sadece Galatia'daki bir yazıtta (Kat. No. 300) bu *ligatur* görülmektedir.

³¹³ Söz konusu adaklar, kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla çalışmanın sonunda 16. kısımda topluca listelenmiştir.

olanlar ve olmayanlar diye ayırmak olanaklıdır. Kuzeybatı Phrygia'daki yazıtlarda çoğunlukla κ bağlacının olduğu görülmektedir³¹⁴. Ancak, az da olsa bu bağlacın olmadığı yazıtlar da vardır³¹⁵. Bazı yazıtlarda, yazıtın zarar görmüş olması nedeniyle, bağlacın olup olmadığı bilinmemektedir³¹⁶. Bithynia Bölgesi'ndeki az sayıdaki yazıtta ise, bağlacın hem yazıldığı hem de yazılmadığı görülmektedir³¹⁷.

Yazıtlarda, ölen şahısların kimliğini ve ailesi ile bağına açıklayan sözcüklere, mezar yazıtlarında olağan olduğu üzere, sıklıkla rastlanmaktadır. Kuzeybatı Phrygia'daki Bronton yazıtlarında belgelenen sözcükler şunlardır: πατρι³¹⁸, μητρι³¹⁹, ἀδελφῶ³²⁰, υἱῶ³²¹, γονεῦσι(ν)³²², ἀνδρι³²³, συνβίῳ³²⁴, τέκνῳ³²⁵, γυναικί³²⁶, θρεπτῶ³²⁷, ἀδελφῆ³²⁸, γαμετῆ³²⁹, πάτρῳι³³⁰, πάπῳ³³¹, μάμῆ³³² ve συντρόφῳ³³³. Bithynia'daki mezar taşı olan Bronton yazıtlarında ise, ölünün aile bağlarını gösteren sözcüklere çok az rastlanmaktadır. Sadece bir yerde συννεύῳ³³⁴ ve bir yerde de πατρι³³⁵ geçmektedir. Bunların dışında, Kuzeybatı Phrygia'daki yazıtlarda, ölüye olan sevgiyi, saygıyı ve bağlılığı belirten γλυκυτάτοις³³⁶ (veya γλυκυ-

³¹⁴Krş. Kat. No 11, 12, 13, 17, 18, 21, 25, 27, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 50, 51, 53, 55, 57, 58, 62, 63, 70, 71, 72, 78, 80, 83, 85, 87, 88, 94, 95, 139, 142, 146, 156, 165, 179, 183, 185, 186, 189, 190, 192, 193, 198, 204, 205, 207, 216, 219, 220, 229, 230, 237, 240.

³¹⁵Örn. bkz. Kat. No. 93, 129, 67, 181, 224.

³¹⁶Krş. Kat. No. 4, 19, 96, 99, 140, 201.

³¹⁷Örn. bağlacın olduğu yazıtlar Kat. No. 278 ve 283'tür. Bağlacın olmadığı yazıtlar ise Kat. No. 252 ve 257'dir.

³¹⁸Krş. Kat. No. 4, 13, 19, 27, 35, 40, 41, 42, 50, 51, 57, 58, 70, 71, 80, 85, 99, 129, 137, 140, 165, 189, 190, 198, 201, 205, 224, 230.

³¹⁹Krş. Kat. No. 11, 13, 19, 39, 41, 45, 70, 71, 83, 85, 99, 146, 165, 189, 205.

³²⁰Krş. Kat. No. 51, 63, 95, 185, 207.

³²¹Krş. Kat. No. 17, 21, 93, 94, 183?

³²²Krş. Kat. No. 19, 34, 61, 186.

³²³Krş. Kat. No. 18, 53, 156, 193.

³²⁴Krş. Kat. No. 25, 55, 139, 236.

³²⁵Krş. Kat. No. 25?, 87, 216.

³²⁶Krş. Kat. No. 142, 229.

³²⁷Krş. Kat. No. 78, 209.

³²⁸Krş. Kat. No. 62.

³²⁹Krş. Kat. No. 38.

³³⁰Krş. Kat. No. 63.

³³¹Krş. Kat. No. 99.

³³²Krş. Kat. No. 99 ve 162 (ιδία μάμῆ)

³³³Krş. Kat. No. 209.

³³⁴Krş. Kat. No. 262.

³³⁵Krş. Kat. No. 293.

³³⁶Krş. Kat. No. 13, 19, 34, 85, 165, 181?, 186.

τάτω³³⁷—γλυκυτάτη³³⁸), φιλιτάτω³³⁹, θεοφιλήτοις³⁴⁰, θεοφιλήτω³⁴¹, πολυτειμήτω³⁴², gibi ifadeler de sıklıkla görülmektedir. Bithynia'daki örneklerde bu tür ifadelere hiç rastlanmamaktadır. Mezar yazıtlarının ayrılmaz bir parçası olan μνήμης χάριν³⁴³ ve yine, çok sık belgelenen ζῶντες³⁴⁴, ζῶντες κ φρονούντες³⁴⁵, ζῶν κ φρονῶν³⁴⁶, ζώση κ φρονούση³⁴⁷, ζόντι³⁴⁸, ζῶν³⁴⁹ gibi ifadeler Kuzeybatı Phrygia'daki Bronton yazıtlarında belgelenmektedir. Bithynia'da ise bu ifadeler yoktur. Sadece bir yazıtta πατρὶ χάριν geçmektedir³⁵⁰.

Bunların dışında, Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndeki yazıtların kendi içinde de farklı özellikleri vardır³⁵¹. Yazıtlardaki ifadeleri basit ayrımlarla gruplamak olanaklıdır. Ancak, bir grupta yer alan bazı yazıtların öteki gruplardan birisine uyduğu da görülmektedir.

1. Şahısların isimleri tanının adından önce yazılmaktadır: τῶ/τῆ δεινὶ κ Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν (veya τῶ/τῆ δεινὶ Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν). Bu en sık görülen durumdur³⁵². Bazen de tanının adından önce πατρὶ δεινὶ κ μητρὶ δεινὶ μνήμης χάριν κ Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν³⁵³, πατρὶ δεινὶ μνίας ἔνεκον Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν³⁵⁴, ἀνδρὶ γλυκυτάτω μνήμης χάριν ἐξέτελεσε κ Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν³⁵⁵ ya da πατρὶ δεινὶ κ μητρὶ δεινὶ γλυκυτάτοις μνήματος φιλιτάτου τὴν ἑώνιον χάριν κ Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν³⁵⁶ gibi yazıtlara rastlanmaktadır³⁵⁷. Bu tür yazıtları aşağıda, üçüncü numarada saymak da olanaklıdır.

2. Şahısların isimleri tanının adından sonra yazılmaktadır: Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν κ τῶ/τῆ δεινὶ (veya Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν τῶ/τῆ δεινὶ). Bu durum daha az belgelenmektedir³⁵⁸.

³³⁷Krş. Kat No. 51, 156

³³⁸Krş. Kat No 11, 39, 83, 236

³³⁹Krş. Kat No. 50, 87.

³⁴⁰Krş. Kat No 99

³⁴¹Krş. Kat No. 198

³⁴²Krş. Kat No. 137

³⁴³Bkz. Kat No 12, 13, 19, 51, 70, 71, 129 (μνίας ἔνεκον), 150, 156, 165 (biraz farklı biçimde), 219, 236.

³⁴⁴Krş. Kat No 72, 167, 204

³⁴⁵Krş. Kat No. 150.

³⁴⁶Krş. Kat No. 97, 186

³⁴⁷Krş. Kat No 229.

³⁴⁸Krş. Kat No. 41

³⁴⁹Krş. Kat No 92, Kat. No 96 (ζῶς olarak yanlış yazılmıştır), 179?

³⁵⁰Krş. Kat No 293

³⁵¹Burada, Bronton yazıtlarında, iki bölge arasında görülen bir farka değinmek gerekmektedir. Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndeki Zeus Bronton yazıtlarında, tanının adı, birkaç yazıt dışında (örn İnönü adakları), yazıtın en sonunda yazılmaktadır. Bithynia Bölgesi'nde ise, durumun bunun tam tersi olduğu ve tanının adının yazıtın başında ('Αγαθῆ τύχη'den sonra) yazıldığı görülmektedir.

³⁵²Örn bkz. Kat No 4, 11, 17, 18, 21, 25, 27, 35, 37, 38, 42, 44?, 45, 50, 55, 57, 58, 62, 63, 78, 80, 85, 93, 94, 95, 99, 181, 185, 189, 198, 205, 216, 224, 240?

³⁵³Krş. örn Kat No 70 71

³⁵⁴Krş. örn Kat No. 129

³⁵⁵Krş. örn Kat No 156.

³⁵⁶Krş. örn. Kat No 165

³⁵⁷Bu gruba şu yazıtlar da dahil edilebilir: Kat No 13, 19, 236.

³⁵⁸Örn bkz. Kat No 4, 39, 40, 53, 63, 87, 139, 142, 149, 183, 190, 207, 230.

Ölmüş olan şahısların isimlerinin tanının adından sonra yazılmış olması, isimlerin belki de yazıtta sonradan eklendiği düşüncesini akla getirmektedir. Bu durumda, önce adak olan eserlerin sonradan mezar taşına çevrildikleri düşünülebilir. Fakat, bu gruptakilerin az sayıda olması, bu şeklin yaygın bir uygulama olmadığını düşündürmektedir. Yukarıda, birinci gruptaki eserlerin sayıca fazla olması da bu düşüncüyü desteklemektedir.

3. Bunların dışında, bazı yazıtlarda ölmüş olan şahısların isimlerinin, tanının adının önünde ya da sonunda değil, yazıtın herhangi bir yerinde olduğu görülmektedir³⁵⁹

4. Ölmüş şahısların isimlerinin yazılmayıp, sadece aile bağlarının (anne, baba, kardeş vs. gibi) verildiği yazıtlar da vardır³⁶⁰. İfadeleri tanının adından önce veya sonra gelebilmektedir. Ancak, bazı yazıtlarda, şahıs kendi adını baba adı ile beraber andığı için, babasının adını tekrar yazmaya gerek görmemiştir³⁶¹

5. Yazıtlarda geçen ζῶντες, ζῶντες κ̅ φρονούντες, ζῶν κ̅ φρονῶν, ζῶση κ̅ φρονούση, ζόντι ve ζῶν ifadelerinden şahısların, mezar taşını ölmeden önce kendileri veya yakınları için hazırladıkları ve tanıya sundukları anlaşılmaktadır³⁶². Yazıtın birinde, bir şahsın mezar taşını ölen annesine ve henüz hayatta olan babasına sunduğu görülmektedir³⁶³. Eser, aynı zamanda babasının da mezar taşı olarak düşünülmüştür. Yukarıdaki ifadelerin belgelendiği yazıtlarda μνήμης χάριν sözüne rastlanmamaktadır³⁶⁴.

6. Bunların dışında, yukarıda belirtilen durumlara uymayan veya değişik ifade edilmiş yazıtlar da vardır. Aşağıda, bu tür örneklerle ve yazıtlardaki bazı özelliklere değinilmektedir.

Kat. No 18'de, zarar görmüş olan mezar yazıtı, biçim olarak yukarıda 1 duruma uymasına rağmen, yazıtın ifade ediliş şekli farklıdır. Burada, Philoksene isimli bir kadın, steli kendi kocasına ve Zeus Bronton'a sunduğunu belirtmektedir. Yine, Kat. No 61'in yazıtının da benzer şekilde ifade edildiği görülmektedir.

Kat. No 40'ın yazıtı, yüz sene önce bilim dünyasında tartışmaya yol açmıştır. Ramsay, üst kısmı kırık ve kayıp olan yazıtın Zeus Bronton'la birlikte Πατήρ Θεός'a adandığını belirtmekte ve bir sonraki satırda kendi söylediği ile çelişerek πατήρ θεός'un Zeus Bronton'un bir *epitethon*'u olduğunu eklemektedir³⁶⁵. Körte ise, Πατήρ Θεός diye bir tanının olmadığını, yazıtın Zeus Bronton'a ve adı yazılmayan ölmüş bir adama adandığını ve bu şahsın steli di-

³⁵⁹Örn bkz Kat. No. 41, 51, 61, 88?, 137, 192, 201, 209, 222

³⁶⁰Örn. bkz Kat. No. 34 (γονεῦσι γλυκυτάτοις), 40 (καὶ πατρὶ θεῶ), 83 (μητρὶ γλυκυτάτη), 99 (πατρὶ κ̅ μητρὶ θεοφιλήτοις. Bu yazıtta baba adı bellidir: Aleksandrios), 140 (πατρὶ), 146 (μητρὶ), 156 (ἀνδρὶ γλυκυτάτῳ), 186 (γονεῦσι γλυκυτάτοις), 189 (πατρὶ), 193 (ἀνδρὶ), 205 (μητρὶ), 220 (πατρὸς ψυχῆς)

³⁶¹Kırsı örn. Kat. No. 85, 99 ve 198

³⁶²Kırsı Kat. No. 72 (ζῶντες ἑαυτοῖς κατεσκεύασαν), 92 (αὐτῷ ζῶν), 94 (ἑαυτῷ κ̅ υἱῷ Προφίμῳ), 96 (ζῶν/ἀνέστησεν ἑαυτῷ), 97 (ζῶν κ̅ φρονῶν περὶ ἑαυτοῦ), 150 (ζῶντες κ̅ φρονούντες), 167 (ζῶντες ὑπὲρ ἑαυτῶν), 179 (κ̅ ἑαυτῷ ζῶν?), 186 (ζῶν κ̅ φρονῶν ἔθετο), 189 (πατρὶ κ̅ ἑαυτῷ κ̅ μητρὶ), 204 (ζῶντες ἑαυτοῖς), 229 (ζῶση κ̅ φρονούση)

³⁶³Kat. No. 41 (πατρὶ ζόντι κ̅ μητρὶ κατοικομένη)

³⁶⁴Sadece bir yazıtta bu ifade görülmektedir, kırsı Kat. No. 150. Ancak, burada söz konusu olan yazıt gerçek bir mezar yazıtıdır. Zeus Bronton için yazılmış adak yazıtı aynı taşın öteki yüzündedir

³⁶⁵Bkz. Ramsay. Inscriptions, 123 vd.

kenlerin babası olduğunu belirtmektedir³⁶⁶ Ona göre baba, ölmesiyle birlikte Frig inançlarına da uygun olduğu üzere, tanısallaşmıştır³⁶⁷. Körte mantıklı açıklamalarıyla, yazıtın Zeus Bronton'un yanı sıra bir insana adandığını, yani, eserin aynı zamanda bir mezar taşı olduğunu göstermektedir. Burada incelediğimiz birçok yazıtın da gösterdiği gibi, Körte'nin düşüncesi doğrudur. Cox ve Cameron da Körte'nin haklı olduğunu belirtmişlerdir³⁶⁸.

İki eserin yazıtı öteki mezar yazıtlarından farklı ifade edilmiştir: Kat. No. 162³⁶⁹ ve 190. Ayrım, "εὐχὴν" sözcüğünde belirginleşmektedir. Kat. No. 190'da tanrının adından sonra καὶ πατρὶ sözcüğü gelmekte ve onu εὐχὴν izlemektedir. Burada, adağı hem tanrı hem de bir şahıs birlikte almış gözükmektedir. Kat. No. 162'nin üzerinde iki yerde yazıt bulunmaktadır: başlık profili ve kaide. Başlık profili üzerindeki yazıt Zeus Bronton'a sade bir adaktır ve sonu εὐχὴν ile bitmektedir. Fakat, kaide üzerindeki sonradan eklendiği anlaşılan yazıtta, aynı şahsın, eseri kendi annesine (veya büyükannesine) adak olarak sunduğu görülmektedir: ἰδίᾳ μόνῃ εὐχὴν. Dikkati çeken, anne sözcüğünden sonra da εὐχὴν'nin gelmesidir. Burada, altarın çok açık biçimde Zeus Bronton'un yanı sıra anneye de sunulduğu anlaşılmaktadır. İnsanların tanrıyla birlikte adak kabul etmesi, bilim dünyasında ölen şahısların tanısallaştırıldığı fikrini düşündürmüştür³⁷⁰. E. Haspels, burada söz konusu olan adakların aynı zamanda mezar taşı olarak anlaşılmasının doğru olmadığını belirterek, bunların Zeus Bronton'a ve ölmüş olan insanların saygıdeğer anısına adandıklarını söylemektedir³⁷¹. Bu düşüncesini Cox ve Cameron'un³⁷² aynı yöndeki fikirlerine dayandırmaktadır. Haspels, bu tür yazıtlarla insanların tanısallaştırıldığını söylemenin ileri gitmek olduğunu belirtmektedir. Ölülerin hatıralarının bu şekilde kutlanmasıyla, dünyevi bağımlılığın aşılaraq en ulvi insan derecesine ulaşıldığını ve bunun asla tanısallaşmak anlamına gelmediğini de eklemektedir.

Bunlardan başka, mezar taşı olan Bronton adakları içerisinde iki büyük stel dikkati çekmektedir: Kat. No. 70 ve 71. İkisi de Ayvacık'ta bulunmuş olan ve zamanında olasılıkla yan yana duran stellerin yazıtları incelendiğinde, eserlerin bir karı kocanın mezar taşı olduğu ve yazıttaki ifadelerin kelimesi kelimesine aynı verildiği görülmektedir. Steller birbirlerinden, üzerlerindeki kabartma betimlerle ayrılmaktadır. Birisinin üzerinde bir erkek büstü vardır ve bunun baba Apollas'ı betimlediği anlaşılmaktadır. Ötekisinde ise, bir kadın büstü görülmektedir ve bu da anne Apollonia'nın betimidir. Büstlerden başka, şahısların günlük uğraşlarını gösteren motiflerin betimleri de görülmektedir. Çocukları Theudas, Hermes ve Tatas, anne ve babaları için iki ayrı mezar taşı yaptırıp yazıtını ortak formüle ederek taşlara yazdırmıştır.

³⁶⁶Bkz. Körte, Studien VI, s. 442 No. 74.

³⁶⁷Yuk. age. s. 443 dipn. 2

³⁶⁸Cox-Cameron, MAMA V, s. 111 vd. No. 232

³⁶⁹Altarın gövdesi üzerinde oldukça zarar görmüş bir büst betimi vardır. Büstün hatları kaybolmuştur ve kimi betimlediği bilinmemektedir. Fakat büstün, adağı sunan Ariston'nun ölmüş olan annesini (veya büyükannesini) betimlediği söylenebilir. Mezar taşı olan Bronton eserleri üzerinde ölülerin büstlerinin betimlenmesi bölgede görülen bir durumdur, bkz. Kat. No. 173 ve 176

³⁷⁰Bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. XXXVII vd. (Are the Dead Divine?)

³⁷¹Haspels, Highlands, s. 204.

³⁷²Cox-Cameron, MAMA V, s. XXXIV vd. (The Tomb as a Dedication)

Bunun dışında, Kat No. 12'nin yazıtı kırık olmasına rağmen, eserin üzerine işlenmiş motiflerden bir kadının mezarı olduğu anlaşılmaktadır. Stelin üzerine bir çift sandalet, iğ ve üzerine ip sarılmış öreke betimlenmiştir. Betimler yörede kadınların mezarlarında görülmektedir.

Kat. No. 78'in ve 209'un yazıtlarından, eserlerin besleme (θεραπετός veya συντρόφω [süt kardeşi]) Apollonios ile Teimon'un mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır. Beslemelerin mezar taşında Zeus Bronton'un adının geçmesi, alt statüdeki insanların da tanrıya yakınlaşabildiklerinin göstergesidir. Bronton'a beslemelerin dışında kölelerin de adak sunduğu bilinmektedir³⁷³.

Kat. No. 149'un (. . Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν Νεάρχου ψυχῆ), Kat. No. 220'nin (. . πατρός ψυχῆς καὶ Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν) ve Kat. No. 173'ün (. . Μαξίμου ψυχῆς πατρός σὺν τοῖς ἰδίοις εὐξάμενοι ἀνέθηκον εὐχὴν) yazıtlarında, ötekilerden farklı olarak, "övlülerin ruhu" için sunuların yapıldığı belirtilmektedir. Son mezar taşının "dua edilerek" dikildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu altarın gövdesi üzerinde ölen şahsın büstü betimlenmiştir (Lev 53 a)

Kat. No. 150'deki altarın üzerinde iki farklı yazıtın bulunduğu ve bunlardan ön yüzdeki Zeus Bronton'a ve Saouadios'a (Sabazios) bir adak, sağ yan yüzdeki ise, Aurelius Kyriion ve eşi Domne'nin mezar yazıtı olduğu anlaşılmaktadır. Adak taşı, sonraki bir dönemde farklı kişiler tarafından mezar taşı olarak kullanılmıştır. Yazıtlar farklı karakterlerde yazılmıştır

Kat. No. 176'nın yarım yazıtında, onun bir mezar taşı olduğuna işaret eden herhangi bir bilgi yoktur. Ancak, gövdesi üzerinde betimlenmiş olan bir erkek büstü, altarın aynı zamanda bir mezar taşı olabileceğine işaret etmektedir (Lev. 57 a). Gerçekten bir mezar taşı olan Kat. No. 173'ün üzerinde, yukarıda da belirtildiği gibi, ölünün bir büstü betimlenmiştir. Olasılıkla Kat. No. 176 da bir mezar taşıdır.

Kat. No. 207'nin yazıtında yıl verilmiştir: ἔτους σα'. Bütün mezar taşı olan Bronton yazıtlarının içinde bir tek bu eserde tarih verildiği görülmektedir. Eser, *Sulla aera*'sına göre İ S 116-117 yıllarındandır.

Kat. No. 219, bir ulaşım memuru (ἀμαξάρχης) olan Aur(elius) Papas ve eşi Aur(elia) Kseuna'nın mezarıdır. Yazıtta, Aur(elius) Onesimos Papas isimli birisinin, övlülere son görevini saygıyla yerine getirdiği, yani mezar taşını onlar için diktirdiği yazılıdır. Bu ifade biçimi ötekilerden ayrılmakta ve tek kalmaktadır.

Kat. No. 136'nın yazıtı öteki mezar yazıtlarından farklıdır. Üst kısmı kayıp olan yazıtta, altarın Zeus Bronton'un yanı sıra yer altı tanrılarına adandığı anlaşılmaktadır. Seyitgazi'de Battal Gazi Türbesi'nin içindeki bir duvara örülmüş olan eserin üzerinde, havaya kalkmış iki kol (ve eller) motifi betimlenmiştir. *Theoi Katakhthonioi* 'un adının geçtiği yazıtlar mezar yazıtlarıdır ve tanrıların adı genellikle mezar lanetlerinde anılmaktadır³⁷⁴. Tanrının adı tipik Lydia mezar beddua ve lanetlerinde görülmektedir ve mezarı ve ölüyü koruyucu işlevi vardır³⁷⁵. Bundan başka, Antik Dönem'de çok çeşitli eserlerin üzerine betimlenmiş olan havaya kaldırılmış çift el motifi mezar taşlarında belgelenen bir motiftir ve beddua ve lanet anlamına

³⁷³Beslemeler için bkz. Kat. No. 68, 74 ve 157; köleler için bkz. Kat. No. 10, 68 ve 292

³⁷⁴Bkz. De Hoz, *Lydische Kulte*, s. 21 dipn. 95; genel olarak bkz. Steuding, *Manes*, s. 2316 vd. ve Steuding, *Inferi*, s. 234 vd.

³⁷⁵Bkz. De Hoz, yuk. age

gelmektedir³⁷⁶. Bu motifle belirtmek istenen, mezara, mezar taşına, içindeki ölüye ve mezarla ilgili bütün eşyalara karşı işlenecek suç için öç alan tanrı ve bizzat öç kastedilmektedir. El motifleriyle bu suçu işleyecek olanlar tehdit edilir; dolayısıyla ellerin koruyucu ve belayı savuşturucu (apotropaik) rolü vardır. Cox ve Cameron, yazıttaki ifadenin ve eserin üzerindeki el motiflerinin, eserin aynı zamanda bir mezar taşı olduğunun göstergesi olduğunu belirtmekte ve mezar yazıtının belki altanın duvara örülü yüzünde olabileceğini söylemektedirler³⁷⁷. Taşın üzerindeki tek yazılı kısım bu yüz ise, Cox ve Cameron, o zaman altanın kendisiyle ilgili ve üzerinde mezar yazıtının bulunduğu bir mezar taşının yanında durduğunu veya büyük bir mezar yapısının (*heroon*) içinde yer alabileceğini belirtmektedirler.

Bithynia'daki mezar taşı olan Zeus Bronton adaklarına genel olarak bakıldığında, yazıtlarda, ölmüş olan şahısların isimlerinin genellikle tanrının adından sonra yazıldığı görülmektedir³⁷⁸. Bir yazıtta ölülerin isimleri tanrının adından önce yazılmıştır³⁷⁹. Bazı yazıtlarda ise, tıpkı Kuzeybatı Phrygia'daki örneklerde olduğu gibi, şahısların isimlerinin tanrının adından uzakta yazıldığı belirlenmektedir³⁸⁰. Bir tek yazıtta ölmüş olan babanın adı yazılmamıştır³⁸¹. Yazıtlardan beş tanesi 'Αγαθῆ τύχη dileği ile başlamaktadır³⁸². Dikkati çeken bir başka nokta, Phrygia Bölgesi'nde olağan olan εὐχὴν sözcüğünün olmamasıdır. Yine, Bithynia Bölgesi'ndeki öteki Bronton adaklarında sık görülen "τὸν βωμὸν ἀνέστησαν" ifadesine sık rastlanmaktadır³⁸³. Bundan başka, bölgenin adak yazıtlarında sık belgelenen "κατὰ ἐπιταγήν" veya benzeri ifadelerin mezar taşı olan bu yazıtlarda da bulunması dikkati çekmektedir³⁸⁴. Mezar taşı olan altaların yazıtlarında, eserlerin Zeus Bronton'un emri gereği dikildiğinin belirtilmesi, yöre insanının dini inançları ile öbür dünya olgusu arasında kurduğu bağa işaret etmesi açısından önemlidir.

Bütün mezar yazıtlarına genel olarak bakıldığında, metinlerin, buluntu yeri olan bölgelerdeki asıl mezar yazıtlarına oranla hayli kısa tutulduğu ve ölü ile ilgili fazla ayrıntının verilmemesi görülmektedir³⁸⁵. Mezar taşlarının ezici çoğunlukla stel³⁸⁶ (47 tane) veya altar³⁸⁷ (35

³⁷⁶Bkz Pfuhl-Möbius II, s. 537; Groß, Menschenhand, s. 97 vd. ve dipn. 8, ayrıca bkz Klaffenbach, Epigraphik, s. 57.

³⁷⁷Bkz Cox-Cameron, MAMA V, s. 108 vd No 225 Fig 47

³⁷⁸Bkz Kat No 252, 257, 264, 278, 283

³⁷⁹Bkz Kat No 256.

³⁸⁰Bkz Kat No. 262 ve 289

³⁸¹Bkz Kat No 293. Ölen şahıs kendisini baba adı ile tanımladığı için babası Pytheos'un adını aşağıda tekrar etmemiştir

³⁸²Bkz Kat. No. 252, 256, 262, 278 ve 283

³⁸³Bkz Kat No 252, 256, 257, 278, 283.

³⁸⁴Krş. Kat No 257 ve 278.

³⁸⁵Kuzeybatı Phrygia'daki mezar yazıtlarına genel olarak bakıldığında, özellikle Yukarı Porsuk Vadisi'ndeki (Kütahya) yerleşim yerlerinden ele geçen mezar yazıtlarının son derece uzun yazıldıkları ve zengin bilgiler verdikleri görülmektedir

³⁸⁶Krş Kat No 4, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 21, 25, 27, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 50, 51, 53, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 70, 71, 72, 78, 80, 83, 85, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 129 ve 209

³⁸⁷Krş. Kat. No. 136, 137, 139, 140, 142, 146, 149, 150, 156, 162, 165, 167, 173, 176, 179, 181, 183, 185, 186,

tane) olduğu görülmektedir. Bunların dışında, bir yuvarlak altar³⁸⁸, bir blok³⁸⁹ ve dört tane de levha³⁹⁰ mezar taşıdır. Altı eserin ne tipte olduğu bilinmemektedir³⁹¹, ancak bunlar da olasılıkla stel veya altardır. Dikkati çeken bir durum ise, hiçbir Bronton büstünün mezar taşı olmadığıdır. Küçük boyutlu steller de mezar taşı olarak kullanılmamıştır.

Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndeki mezar taşı olan adakların büyük çoğunlukla Eskişehir ve köylerinde bulunduğu görülmektedir³⁹². Sadece üç eser Kütahya çıkışıdır³⁹³. Bithynia'daki yazıtlar ise büyük çoğunlukla Bilecik'ten kaynaklanmaktadır³⁹⁴. Sadece, Göynük³⁹⁵ ve İzmit'ten³⁹⁶ birer eser bilinmektedir.

Zeus Bronton adaklarında gözlemlenen bu farklılık, çeşitli bilim adamlarınca yüzyıl önce farkedilmiş ve yorumlanmıştır. W.M. Ramsay, Zeus Bronton'a adanmış her adak taşının aynı zamanda bir mezar taşı olduğunu belirtmiştir³⁹⁷. Ancak, A. Körte bu fikre karşı çıkmış ve her adağın mezar taşı olmadığını örneklerle göstermiştir³⁹⁸. Gerçekten de, katalogdaki örneklerden de anlaşıldığı gibi, tanrıya adanan eserlerin önemli bir bölümünün (223 tanesinin) sadece adak olduğu görülmektedir. Adaklar çoğunlukla, adağı sunanın kendisinin, ailesinin, köyünün, hayvanının ve ürününün sağlık ve esenliği için sunulmuştur. Ramsay'ın ortaya attığı "*insanların Phrygia'da öldükleri zaman tanrısallaştığı ya da bir tanrıya eş tutulduğu*" fikri bilim dünyasında hayli tartışılmış ama genelde ilgi görmemiştir³⁹⁹. S. Şahin ise, bu tür adakların aynı zamanda mezar taşı oldukları fikrine karşı çıkmış ve bu taşların gerçek işlevlerinin anlaşılabilmesi için bunların zamanında durdukları yerin bilinmesinin gerekli olduğunu belirt-

189, 190, 192, 193, 198, 201, 204, 205, 256, 257, 262, 264, 278, 283, 289 ve 293

³⁸⁸Krş Kat No 207.

³⁸⁹Krş Kat No 216

³⁹⁰Krş Kat No. 219, 220, 222, 224

³⁹¹Krş Kat No. 229, 230, 236, 237, 240, 252.

³⁹²Bkz. bu çalışmanın arkasındaki "Mezar Taşı Olan Zeus Bronton Adakları" listesi

³⁹³Krş Kat No. 176?, 207 ve 162

³⁹⁴Arkadaki "Mezar Taşı Olan Zeus Bronton Adakları" listesine bakınız.

³⁹⁵Krş Kat No 289

³⁹⁶Krş Kat No 293.

³⁹⁷Bkz Ramsay, *Sepulchral Customs*, s. 257: "*Almost every inscription in which he is mentioned is a grave-stone*"; Ramsay, *Preliminary Report*, 273; Cumont, *Bronton* RE III 1, s. 891; Cook, *Zeus* II.1, s. 836 dipn 11 H Beer de bu fikre katılanlardandır, krş 'Απαρχή, s. 114: "*In kleinasiatischen Provinzen, besonders in Phrygien, war es üblich Grabinschriften in der Form einer Weihinschrift an Totengötter, besonders an Ζεύς Βροντων abzufassen in derartigen Weihungen aber kehrt sehr oft der Begriff εὐχή wieder.*"

³⁹⁸Bkz Körte, *Radet*, s. 404: "*Ramsay geht sicherlich zu weit, wenn er Journal of Hell. stud. V 255 ff alle Weihungen an Zeus Bronton sepulchral auffaßt* . . ."; Körte, *Studien* V, s. 443: "*Dieser Stein ist ein neuer Beweis dafür, dass nicht jede Weihung an Zeus Bronton notwendig zugleich sepulchral ist, wie Ramsay noch immer anzunehmen geneigt ist*"; Körte, *Studien* VI, s. 409: "*Diese Inschrift ist wiederum eine nichtsepulchrale Weihung an Zeus Bronton.*" Krş Rodenwaldt, *Zeus Bronton*, s. 82.

³⁹⁹Bkz Körte, *Studien* VI, s. 74; Cox-Cameron, *MAMA* V, s. XXXIV vd; Haspels, *Highlands*, s. 203 vd; Waelkens, *Privateifikation*, s. 259 vd ve 280 vd; Pfuhl-Möbius II, s. 500. Ancak, L. Robert, Ramsay'in düşüncelerine katılmış ve Phrygia'da halkın ölülerini Zeus Bronton ile özdeşleştirip tanrılaştırdığını söylemiştir, bkz. Robert, *Malédiction*s, s. 267

miştir⁴⁰⁰. Fakat, burada incelediğimiz bütün örneklerin de açıkça gösterdiği gibi, söz konusu eserler gerçekten de mezar taşıdır. Cox ve Cameron, Bronton yazıtlarının bu özelliğini ayrıntılı biçimde değerlendirmiş ve eserlerin mezar taşı olduklarını açıkça göstermişlerdir⁴⁰¹.

M. Waelkens, burada Kat. No. 40'ın yazıtı gibi örneklerden yola çıkarak, insanların mezar taşlarında tanısallaştırılması ("Privatdeifikation") olgusuna değindiği uzun makalesinde, bu durumun sadece Phrygia'ya özgü olmadığını belirtmekte ve bu bölge dışından yaklaşık otuz örnek vermektedir⁴⁰². Söz konusu olgunun Roma İmparatorluk Dönemi'nde batı eyaletlerinde de görüldüğünü eklemektedir⁴⁰³. Bu örneklerden yola çıkarak, bir Frig geleneği olmadığını gösterdiği insanların ölmeleriyle birlikte tanısallaştırılması olgusunun, Anadolu'da yine de özellikle Phrygia'da yoğun belgelendiğini belirtmekte⁴⁰⁴ ve bu bölgeden de birçok örnek saymaktadır⁴⁰⁵. Waelkens, Zeus Bronton'un adının geçtiği mezar taşlarının ise, insanların tanısallaştırılması olarak algılanmaması gerektiğini belirtmekte, yazıtlarda geçen εὐχήν sözcüğünün sadece tanrı için geçerli olduğunu vurgulamaktadır⁴⁰⁶. Waelkens'a göre, bu tür yazıtlarla asıl amaçlanan, bölgenin güçlü bir tanrısının isminin mezar yazıtında anılmasıyla mezarın soygunculara karşı korunmasının sağlanmasıdır⁴⁰⁷. Buradan, Zeus Bronton'un veya öteki tanrıların adlarının mezar taşlarında apotropaik anlamda kullanıldıkları sonucu çıkmaktadır. Waelkens, Phrygia Bölgesi'nin mezar taşlarında, öç alan tanrılardan çok sık söz edilmesinden veya yer altı tanrılarının isimlerinin çok sık geçmesinden, bu bölgede mezarların çok sık soyulduğunun ya da zarar gördüğünün anlaşıldığını belirtmektedir. Bu durumda, yöre halkı dini güçleri kullanarak soygunculara karşı caydırıcılık aramıştır. Kütahya Bölgesi'ndeki mezar

⁴⁰⁰Bkz. Şahin, Nikaia II 1, No. 1088: "Bu sunuların kullanılma amaçları yeterince açık değildir. Bunların sepulkral amaca hizmet ettiklerine ilişkin varsayım ise yeterince inandırıcı gözüküyor --- Ancak, adı geçen bu adak yazıtları da, alışık olduğu üzere, yaşayan kişilerin yararına ὑπὲρ τοῦ θεῖου --- kaleme alınmışlardır. Bu yazıtların hemen hepsinin sonunda dedikasyon kavramı εὐχήν --- yer almakta bazılarında ise dedikasyon formül ifadesi κατὰ ἐπιταγήν --- ya da κατὰ κέλευσιν τοῦ θεοῦ --- bulunmaktadır. Bu durum sözü edilen sunuların, yazıtlarda sununun yöneltildiği kişilerin ölümünden sonra değil, bir adak niyetini ya da bir tanrısal buyruğu ---olasılıkla rüya aracılığıyla--- takiben gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca, bazı yazıtlarda --- tanrının yanı sıra adağın yöneltildiği kişilerin, sunucuların bizzat kendileri olduğunu da gözönünde tutmak gerekir. Bütün bunlar, bu adak-armağanların aynı zamanda mezar taşı olduklarına ilişkin savı çürütmektedir. Taşların ve üzerlerindeki yazıtların gerçek amaçlarını daha yakından saptayabilmek için ilkin bunların gerçekte dikili buldukları yerleri saptayabilmemiz çok yararlı olabilirdi. Ancak taşların buluntu yerleri bu konuda hemen hiçbir ipucu vermemektedir".

⁴⁰¹Bkz Cox-Cameron, MAMA V, s. XXXIV vd (The Tomb as a Dedication).

⁴⁰²Bkz Waelkens, Privatdeifikation, s. 264-269 arası

⁴⁰³Bkz. yuk age s. 266 vd. Hem Yunanca hem de Latince örnekler vardır. Bu durum Roma'da da sık görülmektedir. Ayrıca, genel olarak bkz. Wrede, Consecratio.

⁴⁰⁴Waelkens, yuk age s. 269. Waelkens, tanısallaştırma olgusunun Anadolu'da sık görülmesini, ülkenin tarihi geçmişine bağlamaktadır. Özellikle Phrygia'da çok sık belgelenmesini, diğer bölgelere oranla buradan çok daha fazla mezar taşının günümüze gelebilmesi olarak göstermektedir.

⁴⁰⁵Waelkens, yuk age s. 263 vd.

⁴⁰⁶Bkz Waelkens, yuk age s. 281 ve 282: "Demnach kann die Gruppe unserer Inschriften nicht als ein Hinweis darauf verstanden werden, die Toten seien nach phrygischem Jenseitsglauben Götter geworden".

⁴⁰⁷Yuk age s. 282 vd.

taşlarında tanrıça Hekate'nin adı çok sık geçmektedir⁴⁰⁸. Kara Hekate (Ἐκάτη Μέλαινα) ismiyle karşımıza çıkan tanrıça, yazıtlarda mezarı koruyucu bir roledir⁴⁰⁹. Cox ve Cameron, Zeus Bronton'un kültürünün yayıldığı bölgelerdeki mezar yazıtlarında öç alan tanrıların, yer altı tanrılarının veya tanrıça Hekate'nin adının hiç görülmemesinden, bu bölgelerde Zeus Bronton'un (ya da öteki birkaç tanrının) bu işlevi üstlendiğini belirtmektedirler⁴¹⁰. Bütün bunlardan da anlaşılmalıdır ki, bu tür mezar taşları çoğunlukla bölgenin güçlü tanrısı Zeus Bronton'un korumasına alınmıştır. Maionia'dan (Kuzeydoğu Lydia) ele geçen bir yazıtta "Onun huyu yumuşak olsun!"⁴¹¹ ifadesi, Zeus Bronton'un gücünden ve hisminden korkulduğunun kanıtıdır⁴¹². Bu tür mezar taşlarının çoğunlukla Zeus Bronton'a sunulduğu buradaki örneklerden açıkça anlaşılmalıdır. Ancak, Zeus Bronton'dan başka, bazı tanrıların da isimlerinin benzer şekilde geçtiği görülmektedir. Bunlar Zeus⁴¹³, Zeus Agathios⁴¹⁴, Zeus Dagustes⁴¹⁵, Zeus Dios⁴¹⁶, Zeus ve Apollon⁴¹⁷, Apollon⁴¹⁸, Ana Tanrıça⁴¹⁹ ve Sabazios'tur⁴²⁰. Fakat, Zeus Bronton'un isminin ezici çoğunlukla belgelenmesi, onun yöredeki en güçlü ve en çekinilen tanrı olduğunu düşündürmektedir.

Bu tür mezar taşlarının zamanında nerede dikili oldukları sorusu bilim dünyasında tartışılmıştır. Waelkens, Ramsay'in "*Phrygia'nın kutsal alanlarında hem adak taşları hem de adak*

⁴⁰⁸Örn. Lochman, Grabsteine, s. 459 vd No. 258; s. 483 vd No. 263 Ayrıca bkz. Strubbe, APAI EPIITYMBIOI, No. 155; 181-182; 190; 204; 207; 222; App 1 No. J; 215 ve Waelkens, Privatdeifikation, s. 284 vd

⁴⁰⁹Yuk. age No 263: "Γίς ἄν ποσοίσει χεῖρα τὴν βαρύφθονον Ἐκάτης μελαίνης περιπέσοιτο δαίμοσιν"

⁴¹⁰Bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. XXXVI vd

⁴¹¹τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν γλυκύτητι

⁴¹²Bkz. Kat No 298, kış. Petzl, Neue Inschriften, s. 19 vd No. 1 Lev 5, 2

⁴¹³Krıř. Cox-Cameron, yuk age, s. 176 No Z B 4^a: "Ἐλεύθερος θρεψάση κ Διὶ εὐχὴν".

⁴¹⁴Krıř. Şahin, Nikaia II 1, No 1061: "Διὶ Ἀγαθίω, Μαξίμω καὶ Ῥουφείνῃ Ἀρητος καὶ Μάξιμος ἀνέθηκαν ὑπὲρ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἰδίων πάντων εὐχῆς χάριν"; No 1066: "Διὶ Ἀγαθίω Αὐρ Ἐρμογένης σὺν τῷ ἀδελφῷ Ἐλπιδηφόρῳ, πατρὶ Ἐρμει καὶ μητρὶ Πρίμῃ τὸν βωμὸν ἀνέστησαν εὐχῆς χάριν".

⁴¹⁵Krıř. Dörner, Inschriften, s. 114 vd No. 4 Fig. 40: "Μένανδρος Ἰπίπωνος κ Ἀμμία οἱ θρέψαντες | κ Ἀπολλώνιος κ Διονύσιος | Γεῖμωνι συντρ(ό)φω κ Διὶ Δαγουστη | ἀνέστη[σαν]" Bu yazıt için ayrıca bkz. Ferri, Zeus di Bitinia, s. 247 vd Fig. 11 ve Pfuhl-Möbius II, s. 505 No 2100 Lev 302. Bu yazıtla ilgili olarak bkz. Kat No 209 Bir başka yazıt için bkz. Riel, Inscriptions, s. 165 dipn 3: Σωκράτης πατρὶ Μηνοφίλω καὶ ἀδελφῷ Διονυσίω κ Διὶ Δαγλουστη εὐχὴν Kış SEG 44 (1994) s. 362 No. 1069, 2.

⁴¹⁶Krıř. Körte, Radet, s. 409 No 55: "Ἀγαθῇ τύχῃ Σόλων ἱερός κατὰ ἐπιταγὴν Δ[ι]ὶ Δίω εὐχὴν. κ ἑαυτῷ ζῶν". Bu yazıt için şu yayınlara da bakınız: Armanet, Inscriptions, s. 194 No. 10 = Ramsay, Studies, s. 275 No 4 = Ramsay, Dablís-Doris, s. 237

⁴¹⁷Krıř. Drew-Bear, Nouvelles, s. 48 No. 24: "Αὐρ Ἀντίπατρος Ἀντιπάτρου ἱερεὺς περὶ συνβίου κ τέκνων κ τῶν ἰδίων Θυμελικῷ, Εὐχοδότῃ Διὶ κ Ἀπόλλωνι εὐχὴν"

⁴¹⁸Krıř. Cox-Cameron, MAMA V, s. 169 No KB 8: "Ἀκόλας κ Ἡδονὴ τέκνω κ πατρὶ κ Ἀπόλλωνι εὐχὴν". Aynı yayında, olasılıkla s. 169 No KB 7 de bu gruba girmektedir: "Διόνυσος Ἡλίω καὶ Ἀπόλλωνι εὐχὴν"

⁴¹⁹Krıř. Haspels, Highlands, s. 342 No. 115: "Ὀνησίμος Τατα[] καὶ [] ΑΛΙΟΝΟΡ[] [] τέκνοις κ Μητρὶ θεῶν εὐχὴν"

⁴²⁰Bkz. Kat. No 4 ve 150 Tanrı Sabazios'un adı da apotropaik anlamda kullanılıyor olmalıdır

ve mezar olan taşlar birlikte duruyordu"⁴²¹ iddiasını örneklerle çürütmüştür⁴²². Yine, Ramsay'in "Bu bölgede mezar taşları çoğunlukla tapınakların çevresine dikiliyorlardı"⁴²³ sözünü ise, bugüne kadar arkeolojik bir kanıt ele geçmediği için, sadece bir "düşünce" olarak değerlendirmektedir⁴²⁴. Waelkens'a göre bu tür mezar taşları mezarlıklarda duruyor olmalıdır⁴²⁵. Katalogdaki eserlerden yirmi tanesinin buluntu yeri yayınlarda "mezarlık" olarak verilmiştir⁴²⁶. Burada, mezarlık ifadesinden anlaşılması gereken, antik⁴²⁷, eskiden kullanılmış⁴²⁸ (geçen yüzyıllarda) veya hâlâ kullanılmakta olan⁴²⁹ köy mezarlıklarıdır. Eserler incelendiğinde, sadece sekiz⁴³⁰ tanesinin mezar, geriye kalan oniki⁴³¹ tanesinin ise adak olduğu görülmektedir. Eğer mezarlıklarda bulunmuş olan eserlerin tamamı mezar taşı olsaydı, mezar olan Zeus Bronton adaklarının zamanında mezarlıklarda dikili olabileceği düşüncesi için önemli bir delil elde edilmiş olabilirdi. Ancak, tamamen adak içerikli olan taşların da köy mezarlıklarında ele geçmiş olması, mezar taşı olanların zamanında nerede durdukları konusunda fikir yürütülmesine katkıda bulunmamaktadır⁴³². Fakat, yine de, aslen mezar taşı olan eserlerin mezarlıklarda durduklarını düşünmek mantıklıdır.

Sonuç olarak, hava ve bereket tanrısı olan Zeus Bronton'un, bölgesinde güçlü bir tanrı olması ve kendisinden korkulması nedeniyle, adının mezar taşlarında koruyucu ve belayı savuşturucu anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

⁴²¹Bkz Ramsay, Dablis-Doris, s. 236 vd

⁴²²Bkz Waelkens, Privatdeifikation, s. 261 vd

⁴²³Bkz yuk. age

⁴²⁴Bkz yuk. age s 163

⁴²⁵Yuk. age s 283 Bkz ayrıca Haspels, Highlands, s. 203 vd ve Rodenwaldt, Zeus Bronton, s. 82: "Es ist sehr gut möglich, daß in den Grabbezirken Altäre für Zeus Bronton neben den eigentlichen Grabstelen aufgestellt wurden. Das würde ihre relative Häufigkeit gegenüber Weihungen an andere Gottheiten erklären ohne daß dadurch die Existenz von Weihungen, die keinerlei sepulkrale Beziehung haben, ausgeschlossen werden soll".

⁴²⁶Krş. Kat. No. 10, 12, 37, 61, 139, 140, 141, 147, 153, 184, 185, 192, 199, 207, 241, 250, 254, 260, 277, 317

⁴²⁷Krş. Kat. No 61 ve 317

⁴²⁸Krş. Kat. No 241, 250 ve 277

⁴²⁹Burada, antik ve eskiden kullanılmış olan mezarlıkların dışında kalanlar söz konusudur.

⁴³⁰Krş. Kat. No 12, 37, 61, 139, 140, 185, 192 ve 207

⁴³¹Krş. Kat. No 10, 141, 147, 153, 184, 199, 241, 250, 254, 260, 277 ve 317

⁴³²Bkz Rodenwaldt, Zeus Bronton, s. 82. Rodenwaldt, mezar taşı olan Zeus Bronton adaklarının nekropol'lerde dikili olduklarını söylemektedir. Yine ayrıca, elde kesin veriler olmasa da, mezar taşı olmayanların da zamanında mezarlıklarda, diğerlerinin yanında duruyor olabileceklerini eklemektedir. Böylece, bu taşların da bir şekilde mezar taşı karakteri taşıdıklarını belirtmektedir.

4. KÜLTÜN COĞRAFİ DAĞILIMI, BULUNTU YERLERİ VE KUTSAL ALANLAR

Bir Anadolu tanrısı olan Zeus Bronton'un kültünün dağılım alanı Anadolu'nun her yöresi olmayıp, kataloğun düzenlenmesinden de anlaşıldığı gibi, başlıca birkaç bölgeden oluşmaktadır. Kültün merkezi ve en yoğun belgelendiği yer Kuzeybatı Phrygia⁴³³ Bölgesi'dir. İkinci sırada birçok adağın ele geçtiği Bithynia⁴³⁴ gelmektedir. Bu iki bölge (bkz. Harita 1) dışında, kültün yoğun belgelendiği bir yer yoktur. Sadece, Anadolu'da (bkz. Harita 2) birkaç adak bulunmuştur. Yerel bir Anadolu tanrısı olması nedeniyle şaşırtıcı bir durum ise, Zeus Bronton Kültü'nün imparatorluğun başkenti Roma'da belgelenmiş olmasıdır. Roma dışında, Ege Adaları'ndan Santorin (antik Thera) (bkz. Harita 4) ile Karadeniz'de, Kerç Boğazı'ndaki Kytaiion Kenti'nden de (bkz. Harita 3) birer adak bilinmektedir.

Birkaç yüzyıldır tanınan kültün yayılım alanı hakkında çeşitli bilim adamlarınca yorumlarda bulunulmuştur. Bu konuda ilk fikir öne sürenlerden birisi, Phrygia Bölgesi'ni iyi tanıyan ve sayısız Bronton adağı yayımlamış olan W.M. Ramsay'dir. Ramsay 1884 yılında, kültün dağılımının Dorylaion, Nakoleia ve Troknada veya Trikomia kentleriyle sınırlı kaldığını ve bu bölgenin dışında çok az belge tanındığını yazmıştır⁴³⁵. 1897 yılında F. Cumont, Zeus Bronton hakkında yazdığı sözlük maddesinde kültün merkezinin Dorylaion olduğunu söylemiştir⁴³⁶. Bunun üzerine A. Körte, 1900 yılında, Zeus Bronton'un kültünün sadece Dorylaion ile sınırlı kalmadığını ve çok daha geniş bir bölgeye yayıldığını belirtmiştir⁴³⁷. Ona göre kült, kuzeyde Sakarya Kıvrımı'na, doğuda Yukarı Sakarya Bölgesi'ne ve Haymana'ya, güneyde Phrygia-Lykaonia Sınır Bölgesi'ne ve batıda Rhyndakos Nehri'ne (Kocasu) kadar yayılmıştır. Körte, sınırlarını çizdiği bu bölgenin, aynı zamanda, Frig halkının ve geleneklerinin çok güçlü biçimde kök saldırdığı bir yer olduğunu belirtmiştir. Körte'nin daha o yıllarda, kültün dağılım alanı hakkındaki gerçeğe oldukça yaklaşmış olduğu görülmektedir. Sonraki yıllarda yapılan araştırmalar, Dorylaion ve Nakoleia kentlerinin bulunduğu bölgenin, gerçekten de kültün merkezi olduğunu göstermiştir. Özellikle, 1937 yılında Cox ve Cameron'un Eskişehir ve köylerinde

⁴³³Phrygia Bölgesi için bkz. Ruge, Phrygia, s. 781-868.

⁴³⁴Bithynia Bölgesi için bkz. Ruge-Brandis, Bithynia, s. 507-539.

⁴³⁵Ramsay, Sepulchral Customs, s. 257 vd.: "The area within which he is worshipped is a narrow one, including only the district between Nakoleia, Dorylaion and Troknada or Trikomia. Outside of this district, I know only of three, one at Cotyiaion, one at Ancyra of Galatia, and one in Rome erected by a Greek named Aur Poplius."

⁴³⁶Cumont, Bronton RE III 1, s. 891: "Die Hauptstadt des Kultus des Zeus B. war allem Anschein nach in Dorylaeum."

⁴³⁷Körte, Studien VI, s. 410: "Als sein Hauptgebiet wird man den Landstrich ansehen dürfen, der im Norden durch den Mittellauf des Sangarios, im Osten durch dessen Oberlauf und die Haimaneh, im Süden etwa durch die Grenze von Lykaonien und Phrygien, im Westen durch den Rhyndakos umschlossen wird. Dieser Bezirk ist zugleich das Gebiet, in dem sich das phrygische Volkstum am reinsten und kräftigsten erhalten hat." Krş Cumont, Bronton RE Suppl. I, s. 258.

yaptığı kısa süreli araştırma, birçok yeni yazıtın yanı sıra sayısız Zeus Bronton adağının ele geçmesiyle sonuçlanmıştır⁴³⁸. Önceden tanınanlar da göz önüne alındığında, Dorylaion ve Nakoleia'nın bu kültürün ana merkezi olduğu kesinlik kazanmıştır. Sonraki yıllarda da bu yerlerden sayısız Bronton adağı bulunmuş ve bulunmaya da devam etmektedir⁴³⁹.

Kült, Phrygia'nın⁴⁴⁰ sadece kuzeybatısında belgelenmekte olup, Orta, Güney ve Doğu Phrygia'dan hemen hiç buluntu yoktur. Kuzeybatı Phrygia'da⁴⁴¹ ise, buluntular özellikle Dorylaion ve Nakoleia çevresinde son derece artmakta⁴⁴², Kotiaion ile Aizanoi teritoryumundan da birkaç buluntu ele geçmektedir. Katalogda, adaklar Antik Dönem'deki bölgelere göre ayrıldıktan sonra, herbir adağın buluntu yeri modern yerleşim (köy, ilçe, kent vs.) isimlerine göre verilmiştir. Birçok yerin antik ismi bilinmediği için bu yol tercih edilmiştir. Aşağıda önce Kütahya ile Eskişehir'in köylerinden ele geçen adakların buluntu yerlerine değinilmektedir. Sonra, Bilecik ve çevresiyle öteki buluntu yerleri ele alınmaktadır.

Buluntu yeri haritasında (bkz. harita 1) açıkça görüldüğü gibi, adaklar Kütahya çevresinde, kentin batısı ile güneybatısında karşımıza çıkmaktadır. Kentin en batısındaki adak Emet ile Simav ilçeleri arasında yer alan Ulaşlar'dan, kuzeyde ise Tavşanlı'dan ele geçmiştir⁴⁴³. Tavşanlı'nın az güneydoğusunda, Yağmurlu ya da Yağmurlar isimli köyde bir Bronton altarı bulunmuştur⁴⁴⁴. Bu yerlerde adaklar az sayıdadır. Yağmurlu'nun güneyindeki Aizanitis'de, Zobu (Sopu) ve Virancık (Örencik) köylerinden de adaklar vardır⁴⁴⁵. Aizanitis'in doğusunda, Porsuk (Tembris⁴⁴⁶) Nehri'nin yukarı vadilerindeki antik yerleşim yerlerinden birkaç adak tanınmaktadır. Bu bölgede özellikle Aslanapa çevresinde Zeus Bronton Kültü'ne tapınım olduğu belgelenmektedir. Aslanapa'nın Çal, Pınarbaşı (Girei) ve Terziler köylerinden ele geçmiş olan Bronton adakları⁴⁴⁷ bölgenin adak tipine uymaktadır. Çal'dan yuvarlak stel, Pınarbaşı'ndan yuvarlak altar, Terziler'den ise kabartma büst bulunmuştur. Yine, bu bölgeden Yayla Baba Köyü'nden küçük bir altar ele geçmiştir⁴⁴⁸. Bunlardan başka, Kütahya'nın doğusundan, Başören ve Akoluk köylerinden iki adak tanınmaktadır⁴⁴⁹. Bütün bu buluntular, tapının bu çevrede az da olsa tapınım gördüğünü kanıtlamaktadır. Bölgenin Zeus Bronton Kültü'nün çok güçlü olduğu kuzeydoğu bölgelerinden etkilendiği anlaşılmaktadır. Kütahya'da buluntu yoğunluğu olmadığından tapınak ya da kutsal alan olasılığı da yoktur.

⁴³⁸Genel olarak bkz. Cox-Cameron, MAMA V

⁴³⁹Her sene Eskişehir ve Seyitgazi müzelerine yeni eserler gelmektedir

⁴⁴⁰Phrygia Bölgesi'nin sınırları için bkz. Waelkens, Türsteine, s. 42 vd

⁴⁴¹Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ne giren antik kentler ve bölgeler hakkında bkz. Waelkens, age, s. 44-143.

⁴⁴²Kültürün dağılımı ve bu bölge hakkında bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. XXXVIII vd (Distribution of the Inscriptions ve Diffusion of the Cult)

⁴⁴³Bkz. Kat No 206 (Ulaşlar) ve 160 (Tavşanlı)

⁴⁴⁴Bkz. Kat No. 159

⁴⁴⁵Bkz. Kat No 199 ve 207

⁴⁴⁶Tembris Nehri için bkz. Ganschow, Tembris ve Ruge, Tembris

⁴⁴⁷Bkz. Kat No 134, 208 ve 210.

⁴⁴⁸Kat No 170 Kütahya'nın 22 km güneybatısında yer alan Yayla Baba Köyü'nde *Hosios kai Dikaios* için bir kutsal alan belirlenmiştir, bkz. Riel, Sanctuaire

⁴⁴⁹Kat No 67 ve 162. Buluntu yeri sadece Kütahya diye geçenler de vardır, bkz. Kat. No 213, 215 ve 241

Kütahya, Eskişehir ve Seyitgazi arasında kalan bölgenin çok yoğun buluntu verdiği görülmektedir (bkz. harita 1). Zeus Bronton'un kültünün antik Dorylaion ile Nakoleia'nın teritoryumu olan bu bölgede çok yaygın olduğu ve tanrının birbirlerine çok yakın birçok antik yerleşimde tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Öncelikle, batıdaki Türkmen Dağı'nın kuzey eteklerindeki yerleşimlerde birçok adak ele geçmiştir. Bu durum, bölgeyi dolaşan ve birçok yeni Bronton adağı bulan C.H.E. Haspels'in çalışmasından da açıkça anlaşılmaktadır⁴⁵⁰. Belirli bir merkezden ele geçmiş olan çok sayıda adak, o yerde büyük bir olasılıkla bir kutsal alan olduğuna işaret etmektedir. Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nde de belirli köylerden çok sayıda adağın ele geçtiği görülmektedir. Bazı yazıtlarda geçen rahip isimleri de tanrının organize olmuş tapınak ya da kutsal alanlarına işaret etmektedir⁴⁵¹. Buna göre, Türkmen Dağı'nın kuzey ve kuzeydoğusundaki bazı köylerde gözlemlenen buluntu yoğunluğu, bu yerlerde tanrının olasılıkla kutsal alanları olduğunu düşündürmektedir. Örneğin Avdan'da tanrının bir kutsal alanı olduğu fikri bilim dünyasında kesinlik kazanmıştır. Geçekten de, bu yerleşimden ele geçmiş olan yirmidört adet adak olasılıkla bir tapınağa işaret etmektedir⁴⁵². Ancak, köyde bir tapınağa ait olduğu kanıtlanabilecek herhangi bir mimari kalıntı belirlenememiştir. Cox ve Cameron Avdan'dan ele geçmiş olan bir Bronton adağının (Kat. No. 4) üzerindeki 'Αουαδιφ sözcüğünden yola çıkarak, bu sözcüğün Avdan'ın antik adı olabileceğini belirtmişlerdir⁴⁵³. Fakat, Avdan'ın antik adı P. Frei tarafından Marlakkos (veya Marlakkon) olarak belirlenmiştir⁴⁵⁴. Yine, Avdan'dan başka, Aşağı Ilıca⁴⁵⁵, Ayvacık⁴⁵⁶ ve Kuyucak'ta⁴⁵⁷ ele geçen birçok adaktan bu yerlerde kutsal alanlar olduğu anlaşılmaktadır. Biraz daha doğuya gidildiğinde, Süpüren⁴⁵⁸, Karapazar⁴⁵⁹ ve Sarayören (Alpanos)⁴⁶⁰ köylerindeki buluntu yoğunluğu, bura-

⁴⁵⁰Krş. Haspels, Highlands, s. 295 vd. (Appendix III Graeco-Roman and Byzantine Inscriptions) No. 103, 127-129, 132-138, 142-143, 147-151, 154. Bu bölgenin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki durumu için bkz. age., s. 163 vd. Zeus Bronton kültü ile ilgili olarak bkz. age., s. 200 vd. ve özellikle 203 vd.

⁴⁵¹Krş. Kat. No. 2 (Kuzkaya); Kat. No. 26 (Yörükürka); Kat. No. 32 (Kuyucak); Kat. No. 47 (Sarayören-iki rahip); Kat. No. 48 (Sarayören); Kat. No. 150 (Eskişehir); Kat. No. 271 (Ahmetler); Kat. No. 272 (Pazaryeri); Kat. No. 294 (Çırağan Damları); Kat. No. 301 (Zengibar Kalesi); Kat. No. 302 (Kadınhanı); Kat. No. 309 (Roma); Kat. No. 310 (Roma); Kat. No. 314 (Kytaiion).

⁴⁵²Bkz. Kat. No. 1, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 100, 125, 155, 156, 163, 164, 165, 166, 184, 185, 186, 187, 245.

⁴⁵³Cox-Cameron, MAMA V, s. 74 vd. No. 157 ve XL. Yine bkz. Zgusta, Ortsnamen, s. 82 § 78-2 harita 32.

⁴⁵⁴Frei, Phrygische Toponyme, s. 18 vd. No. 8 ve s. 23 vd. Bkz. Belke-Mersich, TIB 7, s. 199 s. v. Avdan.

⁴⁵⁵Bkz. Kat. No. 68, 69, 167, 189, 190, 219, 220, 221, 222. Ayrıca, Haspels, age., s. 24 dipn. 34, s. 196 vd., s. 224, s. 274, s. 349 vd.; Cox-Cameron, age., s. 174 vd. (ZB 82-86); Belke-Mersich, age., s. 192 s. v. Aşağılıca.

⁴⁵⁶Bkz. Kat. No. 5, 6, 70, 71, 99, 126. Peter Frei ve ekibi Ayvacık civarında Zeus Bronton'un (belki Apollon'la birlikte) bir kutsal alanını belirlemişlerdir, krş. Frei, Forschungen 1989, s. 193. Ayvacık'ın güneyinde, Yanıklık'ta bulunan kutsal alan, mermer çıkarmak amacıyla yok edilmiştir. Kutsal alanda, stellerin zamanında üzerine oturtuldukları ve çevreye saçılmış kalın ve yassı taş levhalar görülmektedir. Bu altlıkların üzerlerinde, stellerin saplık kısımlarının girdiği derin oyuklar seçilmektedir, krş. yuk. age. s. 198 Fig. 1.

⁴⁵⁷Bkz. Kat. No. 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 154. Kuyucak için bkz. Cox-Cameron, yuk. age., s. XXIII ve s. XXV, s. 82 vd., s. 149 vd.; Zgusta, age., s. 556; Waelkens, age., s. 126 vd.; Drew-Bear, Local Cults, s. 251 vd.; Belke-Mersich, age., s. 320 s. v. Kuyucak.

⁴⁵⁸Bkz. Kat. No. 3, 4, 24, 25, 188, 226. Süpüren için bkz. Cox-Cameron, age., s. XXIII, s. 63 ve s. 71 vd.;

lardaki olası kutsal alanlara işaret etmektedir. Bunlardan başka, Nakoleia Teritoryumu'nda bulunan yerleşim yerlerinden birçok buluntu göze çarpmaktadır. Bu bölgede, Seyitgazi'de⁴⁶¹ (Nakoleia⁴⁶²) ve biraz kuzeydoğudaki Yazıdere Köyü'nün Beygir Tokadı⁴⁶³ Mevki'nde Zeus Bronton'un kutsal alanları olduğu anlaşılmaktadır. Beygir Tokadı'ndaki kutsal alanda Zeus Bronton'un yanı sıra Zeus Limnenos da tapınım görmekteydi⁴⁶⁴. Bundan başka, Yazıdere'nin kuzeyindeki Kıravdan'da da bir tapınak vardır⁴⁶⁵. Kuzeybatıya gidildiğinde, burada kaşımıza antik Dorylaion'un⁴⁶⁶ yer aldığı bugünkü Şarhöyük çıkmaktadır. Şarhöyük'te de Zeus Bronton'un bir tapınağı vardır⁴⁶⁷. Burasının kuzeybatısında, Eğriöz'de⁴⁶⁸ ve ayrıca batıda İnönü'de⁴⁶⁹ de tapınaklar belirlenmiştir. İnönü'deki Zeus Bronton tapınağına, başlığında Zeus büstü kabartması bulunan altınlar sunuluyordu⁴⁷⁰. İnönü'nün adı, ilçede bulunan büyük bir mağaradan kaynaklanmaktadır. Mağara ve çevresinde bulunan sayısız antik kalıntıdan burada zamanında önemli sayılabilecek bir merkezin bulunduğu anlaşılmaktadır⁴⁷¹. Ancak, İnönü'deki antik yerleşimin yeri saptanamamıştır ve antik adı da bilinmemektedir.

Kuzeybatı Phrygia'da, Zeus Bronton kutsal alanlarının olduğu merkezler dışında birçok yerde bir veya iki eser ele geçmiştir (bkz. harita 1). Bu yerlerde, köylülerin adaklarını kutsal alanlar yerine örneğin tarlalarının yanı başına diktikleri düşünülebilir. Kuzeybatı Phrygia'daki buluntu yerlerine genel olarak bakıldığında, dikkati çeken Nakoleia'nın güney ve doğusundan çok az adağın ele geçmiş olmasıdır. Kültürün dağılımının güney sınırının Nakoleia'nın güneyi

Belke-Mersich, age., s. 392. Süpüren'de bulunan yazıtlarda Οὐεζαῖται *ethnikon*'una rastlanmıştır (burada Kat. No. 164) ve burasının Οὐεζα ya da benzeri isimli bir yer olduğu düşünülmektedir, krş. Zgusta, age., s. 457 § 970 harita 365; Belke-Mersich, age., s. 392 s. v. Süpüren

⁴⁵⁹Bkz. Kat. No. 146, 151, 204, 205 Karapazar için bkz. Belke-Mersich, age., s. 293 s. v. Karapazar

⁴⁶⁰Bkz. Kat. No. 45, 46, 47, 48, 97, 198, 234, 235 Alpanos için bkz. Belke-Mersich, age., s. 181 s. v. Alpanos Tanrının Alpanos/Sarayören'deki tapınakta hem Megas hem de Epimartyros *epitethon*'larıyla tapınım gördüğü anlaşılmaktadır, krş. Kat. No. 97, 234, 235 ile 48.

⁴⁶¹Bkz. Kat. No. 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 135, 136, 137, 138, 139, 152, 153, 168, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 218, 232, 233, 238, 242, 243.

⁴⁶²Nakoleia için bkz. Ruge, Nakoleia; Belke-Mersich, age., s. 344 s. v. Nakoleia. Bu yayında s. 346'da antik kentle ilgili zengin kaynakça verilmektedir; Olshausen-Wörrle, Nakoleia ve Waelkens, Tüsteine, s. 122 vd.

⁴⁶³Bkz. Kat. No. 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 77, 78, 158. Yazıdere için bkz. Drew-Bear, Nouvelles, s. 43 vd. (Sanctuaire de Campagne); Belke-Mersich, yuk. age., s. 227 s. v. Çukurağıl

⁴⁶⁴Buradan ele geçmiş olan küçük boyutlu steller için bkz. katalogda "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" kısmı (Kat. No. 101-128)

⁴⁶⁵Bkz. Kat. No. 77, 78, 158 Kıravdan için bkz. Belke-Mersich, TIB 7, s. 303 s. v. Kıravdan.

⁴⁶⁶Bkz. Ruge, Dorylaion; Drew-Bear, Dorylaion; Makris, Dorylaion; Belke-Mersich, yuk. age., s. 238 vd. s. v. Dorylaion. Yayında s. 241 vd.'da zengin kaynakça vardır. Ayrıca bkz. Waelkens, yuk. age., s. 131 vd.

⁴⁶⁷Buradan ele geçen adaklar için bkz. Kat. No. 53, 73, 74, 75, 201, 203, 236 Şarhöyük'teki kazılar hakkında bkz. Darga, Şarhöyük-Dorylaion

⁴⁶⁸Bkz. Kat. No. 141, 142, 143.

⁴⁶⁹Bkz. Kat. No. 171, 172, 173, 174, 175, 176?, 196, 316.

⁴⁷⁰Krş. metinde "Başlıkta Zeus Büstü Olanlar" kısmı (Kat. No. 171-176).

⁴⁷¹İnönü için bkz. Belke-Mersich, age., s. 281 s. v. İnönü, Lev. 22, 23 ve 144; Körte, Studien VI, s. 417-418; Frei, Inschriften und Reliefs, s. 137

olduğu anlaşılmaktadır. Doğuda ise Galatia Bölgesi'ne giren birkaç adak bilinmektedir.

Zeus Bronton'un kültünün yukarıda sözü edilen bölgelerden başka, Eskişehir'in kuzey ve özellikle de kuzeybatı bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir (bkz. harita 1). Bu yerleşimler Antik Dönem'de Bithynia Bölgesi'nin içinde kalmaktadır⁴⁷². Kültün, Bithynia'nın her yerinde değil, fakat güneyde, özellikle bugünkü Bilecik İli'nin güney ve güneydoğu bölgelerinde yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bilecik'in⁴⁷³ birçok köyünden, özellikle de Karasu Nehri'nin (Sakarya'nın Bilecik yakınlarından geçen bir kolu) vadilerinden sayısız Bronton altarı ele geçmiştir. Dorylaion'un kuzeyinde, Sündiken Dağları'nın kuzey ve güney yamaçlarında tanrıya yoğun tapınım vardır. Sakarya Nehri'nin orta kıvrımında bulunan bölgelerde, özellikle de Gölpazarı'nın (Tataion) güneyinde, İnhisar–Yakacık çevresinde yoğun buluntu belgelenmiştir⁴⁷⁴. Fakat, tanımı yapılan bu yerlerin dışında, Bithynia Bölgesi'nin başka bölgelerinden de Bronton adakları ele geçmiştir. En kuzey buluntusu olarak İzmit'ten (Nikomedea)⁴⁷⁵, en batı buluntusu olarak İnegöl'ün kuzeyindeki Hamzabey Köyü'nden⁴⁷⁶, en doğu buluntusu olarak ise Kuzfındık'tan⁴⁷⁷ (Bolu) birer adak tanınmaktadır. Yine, Mudurnu'nun (Modrene) güneyindeki Hüsamettindere ile Göynük'te de adaklar ele geçmiştir⁴⁷⁸. Tanrının çok yoğun tapınım gördüğü Bilecik'in güneyi ile güneydoğusunda birkaç Zeus Bronton tapınağı belirlenebilmektedir. Özellikle Pazaryeri⁴⁷⁹ ve çevresindeki buluntular burada, Ahmetler⁴⁸⁰ ile Kurtköy'de⁴⁸¹ tapınakların varlığına işaret etmektedir. Yine, bu bölgenin biraz doğusundaki Başköy⁴⁸² ile

⁴⁷²Kültün bu bölgelerdeki dağılımı hakkında bkz. Cox–Cameron, MAMA V, s. XXXIX. Kültün görüldüğü bölge administratif anlamda "Phrygia Epiktetos" olarak da adlandırılan bölgenin içinde yer almaktadır. Strabon'a göre Dorylaion, Kotieion, Nakoleia ve Kadoi gibi kentler Phrygia Epiktetos Bölgesi'nin içindeydiler, bkz. Strab., XII 8. 12 (p. 576). Phrygia Epiktetos ve sınırları hakkında bkz. Şahin, Phrygia Epiktetos, s. 266. Yayında s. 267'de bu bölge içindeki Frig izlerine değinilmektedir.

⁴⁷³Bilecik'in bizzat kendisi görünüşe göre antik bir yer değildir. Çünkü buradan herhangi bir antik eser ele geçmemiştir ve var olan eserler başka yerlerden getirilmiştir, bkz. Şahin, Nikaia II 1, s. 79 (IV Karasu Vadisi).

⁴⁷⁴Bkz. Şahin, yuk. age., No. 1080–1105 (Orta Sakarya Kıvrımı'nın içindeki bölgelerden) Gölpazarı'nda ele geçmiş olan antik taşlar, olasılıkla 4 km doğuda yer alan Arcaklar isimli antik yerleşimden geliyor olmalıdır, bkz. Waelkens, Türsteine, s. 41 d) Gölpazarı.

⁴⁷⁵Bkz. Kat. No. 293.

⁴⁷⁶Bkz. Kat. No. 288. Hamzabeyköy'ün bulunduğu Yenişehir ile İnegöl arasında kalan bölgede Frig izleri saptanmıştır. Örneğin Yenişehir'in 30 km doğusundaki Vezirhan'da bir Geç Frig yerleşmesi bulunmaktadır, bkz. Waelkens, yuk. age., s. 38 dipn. 26. Bu nedenle Zeus Bronton'un bu bölgede belgelenmesi şaşırtıcı değildir.

⁴⁷⁷Bkz. Kat. No. 292.

⁴⁷⁸Bkz. Kat. No. 291 (Hüsamettindere), No. 290 (Kilciler) ve 289 (Yukarı Kınık).

⁴⁷⁹Bkz. Kat. No. 272, 273?, 274. Bkz. Şahin, Nikaia II 2, No. 1504–1511 (Pazaryeri civarından).

⁴⁸⁰Bkz. Kat. No. 267, 268, 271. Şahin, Ahmetler'de Dablenoi ve Pronnaeitai halk gruplarının tapındığı ve Apellinarios'un Zeus'u ile Milesios'un Zeus'u diye ayrılan iki kült görüşünün olduğunu belirtmektedir. Buna göre, Ahmetler'de tanrının olasılıkla iki tapınağı vardır, bkz. Şahin, Nikaia II 1, s. 84. Şahin, tapınaklardan bir tanesinin lokalizasyonu için köyün 3 km güneybatısındaki Sırasöğütler Mevkii'sini düşünmekte ve burada antik bir yapının temel kalıntılarını gördüğünü söylemektedir. Bkz. ayrıca Şahin, Zeus Bennisos, s. 773 vd.

⁴⁸¹Bkz. Kat. No. 250, 259, 260. Kurtköy'den ele geçmiş Frig izlerinin buradaki kanıtı olan kapı biçimli mezar stelleri için bkz. Waelkens, Türsteine, s. 41 vd. No. 19–20.

⁴⁸²Bkz. Kat. No. 249, 258, 264, 265. Başköy'deki cami minaresinin kaidesine örülmüş olan parça halindeki bir altarın Zeus Bronton'a adanmış olma olasılığı vardır, bkz. Şahin, Nikaia II 1, No. 1154. Şahin, Başköy'de Zeus

Başköy'ün kuzeydoğusundaki Yakacık'ta⁴⁸³ da tapınaklar vardır. Bundan başka, Söğüt'ün güneyinde yer alan Nanedere'de⁴⁸⁴ de tanrının bir tapınağı bulunmaktadır. Bilecik'ten, olasılıkla Bronton'u betimleyen birçok yazıtsız Zeus büstü ele geçmiştir (bkz. "Zeus Büstleri").

Sakarya Nehri'nin Orta Kıvrımı içinde kalan bölgelerde ve nehrin bazı yan kollarının (Karasu, Gökçesu) vadilerindeki yerleşimlerde Roma İmparatorluk Dönemi'nde yoğun bir Frig etkisi göze çarpmaktadır⁴⁸⁵. Bu bölgelerde ele geçmiş olan birçok arkeolojik⁴⁸⁶ ve epigrafik belge, burada bir zamanlar Frigler'in oturduğunu göstermektedir. Eski Frig Uygarlığı'nın izleri Göynük'ün güneyindeki Soğuk Çam (eski Kermanus Köy-Germanos) ve Vezirhan gibi yerlerde belgelenmiştir⁴⁸⁷. Söz konusu bölgelerde tipik bir Frig eseri olan kapı biçimli mezar stelleri ele geçmiştir⁴⁸⁸. Çok daha önemlisi, buralarda Frig tanrısı olan Zeus Bronton'a birçok adak belgelenmesi, yörede bir zamanlar oturan Frig etniğinin Roma Dönemi'ndeki önemli bir kanıtı olsa gerektir. Cox ve Cameron, Bithynia'nın güneyinden ele geçen Zeus Bronton adaklarını, bölgenin Phrygia'dan kültürel bakımdan etkilendiğinin kanıtı olarak görmek istemişlerdir⁴⁸⁹. Ancak, Körte'ye göre, bu durum kültürel bir etkileşim olmayıp, söz konusu bölgeler etnik bakımdan Phrygia'ya aitti⁴⁹⁰. Mendel ise, Gölpazarı çevresinden ele geçmiş olan kapı biçimli mezar stellerinin bölgedeki Frig etniğiyle açıklanabileceğini belirtmiştir⁴⁹¹. Tüm bu belge ve buluntular, özellikle de Zeus Bronton adakları, Phrygia ile kültürel bir etkileşimden çok, bölgede çok eskiden beri var olan Frig etniğine işaret etmektedir. Bunun sonucu olarak, Bronton Kültü'nün Dorylaion-Nakoleia merkezli bölgeden kuzey, kuzeybatı yönünde yayıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Kült, bu bölgedeki Frig etniği tarafından tapınım görmüştür ve bölgenin ikinci büyük merkez olduğu anlaşılmaktadır. Güney Bithynia'daki adaklar Kuzeybatı Phrygia'dakilerle eş zamanlı olmalıdır. Stilistik ayrılıkların ve yazıtlardaki farklılıklarının coğrafi ayırmadan kaynaklandıkları düşümlenebilir.

Yukarıda belirtilen bölgelerden başka, Anadolu'da birkaç yerde çok az Zeus Bronton adığı belgelenmiştir. Maionia Bölgesi'nin (Kuzeydoğu Lydia) içinde yer alan Kula (Manisa) yakınlarındaki Emre ve Esenyazı (Görnevit/Gürne[v]it) köylerinden birer adak bilinmektedir⁴⁹² (bkz harita 2). Bu adaklar Zeus Bronton Kültü için aynı zamanda en batıda bulunmuş adak-

Bronton ile Apollon Akrelenos'un birlikte tapınım gördüğü bir tapınaktan söz etmektedir, age No 1030 ve s 80
⁴⁸³Bkz Kat No 247, 251, 266. Buradaki tapınak için bkz Şahin, yuk. age., s. 78. Bu tapınakta Milesios ve Apellinarios isimli şahıslar tanrının rahipliğini yapmaktaydılar.

⁴⁸⁴Bkz Kat No 281, 282, 283, 284, 296

⁴⁸⁵Bu konuda bkz Şahin, Phrygia Epiktetos, s 267 vd

⁴⁸⁶Bölgedeki Frig tipi kaya mezarları için bkz Şahin, Nikaia II.2, No 1230 ve 1349-1350

⁴⁸⁷Waelkens, Türsteine, s 38 dipn 26 ve s. 39 dipn 28. Germanos Frig yazıtı için bkz Tuğrul-Fıratlı, Germanos, Krş. Şahin, Nikaia II 1, s 79

⁴⁸⁸Waelkens, yuk. age., s. 38 vd. No. 11, s 40 vd. No 12-21. Adapazarı çevresinden ele geçmiş olan steller için bkz Cremer-Şahin, Adapazarı, s 142 vd. No. 3-5 Lev. Lev 8

⁴⁸⁹Bkz Cox-Cameron, MAMA V, s XXXIV ve XXXVIII vd.

⁴⁹⁰Bkz Körte, Studien V, s 398 ve s. 442

⁴⁹¹Bkz Mendel, Inscriptions, s 400

⁴⁹²Bkz Kat No 297 (Emre) ve 298 (Esenyazı).

lardır. Galatia Bölgesi'nde yer alan İkizafer⁴⁹³ (İkikilise/Mihallıççık yakınlarında) ve Akköprü'den (Beylikahır) de birer adak ele geçmiştir⁴⁹⁴ (bkz. harita 1). Galatia buluntuları kültürün en doğudaki belgeleridir. Yine, Isauria Bölgesi'nde bulunan Zengibar Kalesi'nden⁴⁹⁵ (Isaura Palaia-Muratbağı), Lykaonia Bölgesi'nde bulunan Kadınhanı'ndan⁴⁹⁶ (Pithoi/Konya) ve olasılıkla Alanya'dan (Pamphylia) birer Zeus Bronton adayı bilinmektedir⁴⁹⁷ (bkz. harita 2). Alanya Müzesi'ndeki küçük altar en güneyden tanınan adaktır. Bütün bu dağınık ve tek tük buluntular kültürün bu yerlere yayıldığına göstergesi değildir. Söz konusu adaklar Kuzeybatı Phrygia kökenli insanların, göç ettikleri yerlerde kendi dinsel geleneklerini devam ettirdiklerinin göstergesi şeklinde yorumlanmalıdır. Ancak, bazı eserlerin adı geçen bu yerlere, herhangi bir nedenle günümüzde götürülmüş olmaları da olasıdır⁴⁹⁸.

Bir Anadolu tanrısı olduğu, Phrygia ve Bithynia bölgelerinde çok fazla belgelenmesinden açıkça anlaşılan Zeus Bronton'un kültürüne Anadolu dışında da rastlanmaktadır. Özellikle imparatorluğun başkenti Roma'dan beş tanesi Eski Yunanca, beş tanesi de Latince kaleme alınmış olan on adet adak tanınmaktadır. Adakların bir kısmı Roma'nın bir banliyö semti olan Via Appia Nuova'da bulunmuştur⁴⁹⁹. Buluntu yerleri bilinmeyen ötekilerin de bu yerden kaynaklandıklarını düşünmek mantıklıdır⁵⁰⁰. Zeus Bronton'un Via Appia Nuova'da olasılıkla bir tapınağı olduğunu söylemek doğru olacaktır⁵⁰¹. Latince yazıtlardan ikisinde tanrının rahiplerinin adı geçmektedir (Kat. No. 309 ve 310). Bu bilgi, tanrı için burada bir tapınak olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Yunanca yazıtlarda Yunanca şahıs isimlerine, Latince yazıtlarda ise çoğunlukla Latince isimlere rastlanmaktadır. Yunanca kaleme alınmış olanlar, olasılıkla Anadolu'dan, daha doğrusu Kuzeybatı Phrygia'dan (veya Bithynia'dan), başkente giden şahısların sunuları şeklinde değerlendirilebilir. Latince olanlar da Roma kökenli şahısların sunuları şeklinde anlaşılabilir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde başkente birçok değişik etnikten insanın yaşadığı bilinmektedir. Tanrının kültürü olasılıkla bu Anadolu insanları tarafından Roma'da kısıtlı bir kesime de tanıtılmış ve sürdürülmüşe benzemektedir. Ancak, Latince iki yazıtta (Kat. No. 309 ve 310) saygın ve iyi kökenlerden gelen Romalı rahiplerin adlarının geçmesinden kültürün bir kısmı Romalılarca tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat, kültürün çoğunluk tarafından tapınım gördüğü ve Roma'da önemli olduğu söylenemez.

Roma dışında, Zeus Bronton'un kültürüne Kerç Boğazı'ndaki Kytaiion Kenti ile Ege adala-

⁴⁹³ İkizafer için bkz. Belke-Restle, IIB 4, s. 175 vd s v İkizafer

⁴⁹⁴ Bkz. Kat. No. 299 (İkizafer) ve 300 (Akköprü)

⁴⁹⁵ Zengibar Kalesi için bkz. Belke-Mersich, IIB 7, s. 420 vd s v Zengibar Kalesi ve Belke-Restle, IIB 4, s. 198 vd s v Leontopolis

⁴⁹⁶ Kadınhanı için bkz. Belke-Mersich, IIB 7, s. 362 vd s v Pithoi

⁴⁹⁷ Bkz. Kat. No. 301 (Zengibar Kalesi), 302 (Kadınhanı) ve 303 (buluntu yeri bilinmiyor ama Alanya çevresinden kaynaklanmış olabilir)

⁴⁹⁸ Birçok eserin yapı malzemesi olarak kullanılmak üzere asıl buluntu yerinden çok uzaklara taşındığı bilinmektedir. Fakat, Zengibar Kalesi'ndeki eser kayaya işlenmiş bir kabartma olup olasılıkla hâlâ *in situ* durmaktadır

⁴⁹⁹ Bunlar şu eserlerdir: Kat. No. 304, 305, 312 ve 313

⁵⁰⁰ Krş. Weinstock, *Ionians*, s. 1706

⁵⁰¹ Krş. Annibaldi, *Scoperta*, s. 98 vd

ndan Santorin'de de (antik Thera) rastlanmaktadır⁵⁰². Her iki yerden de sadece birer adak bilinmektedir. Santorin buluntusu olasılıkla Anadolu şahıs veya şahısların adağı olmalıdır. Çünkü tanrı bu sunuda karşımıza, kültü yine Anadolu'da belgelenmiş olan Zeus Astrapton'la birlikte çıkmaktadır. Kytaion'daki adağın da yine Anadolu geleneğinden kaynaklandığını düşünmek hatalı olmayacaktır. Çünkü, bu kentte daha önce herhangi bir hava tanrısının kültü belgelenmemiştir. Theos Bronton'un Kytaion'da önemli bir tanrı olduğu, ona çevresindeki çeşitli yapı grubuyla birlikte bir tapınak adanmasından anlaşılmaktadır. Buna rağmen, sadece bir eserin ele geçmesi şaşırtıcıdır. Tanrının burada neden tapınım gördüğü bugün için açık değildir. Anadolu'nun dışındaki bölgelerde belgelenen adakların çok olmaması, kültün o yörelerin yerli geleneği olmadığını ve başka bölgelerden geldiğinin kanıtıdır. Yine de, yerli Anadolu tanrısı Zeus Bronton'un Anadolu dışında iki tapınağının varlığı önemlidir ve bu durum Roma'da tapınım görmüş (ve orada tapınağı) olan tanrıça Kybele'yi hatırlatmaktadır.

Kuzeybatı Phrygia'daki Bronton adaklarında, Phrygia Bölgesi'nin yazıtlarında genel olarak gözlemlendiği gibi, sık sık *toponym* isimlerine ya da *ethnikon*'lara rastlanmaktadır⁵⁰³. Bithynia'daki yazıtlarda ise sadece bir köyün adı geçmektedir⁵⁰⁴. Bunların dışında, Kytaion'da ele geçmiş olan yazıtta yine bir *toponym* belgelenmektedir⁵⁰⁵.

Bugüne kadar, bir Zeus Bronton tapınağı veya kutsal alanına ilişkin mimari kalıntılara çok az rastlanmıştır. Peter Frei ve ekibi, Ayvacık'ın Yanıklık Mevkii'nde tanrının bir kutsal alanı olduğunu belirtmektedirler⁵⁰⁶. Bu düşünce, burada Bronton adaklarından başka, stellerin oturdukları altlıklar ve kiremit parçaları gibi bazı delillerin olmasına dayanmaktadır. Yanıklık'ta mimari bir oluşum gözlemlenmemiştir. Fakat, Yazıdere'de (Seygitgazi'nin kuzeydoğusunda), Beygir Tokadı Mevkii'ndeki olası kutsal alanın bulunduğu yerde, platformu andıran bazı düz oluşumlar ile basit duvar kalıntılarına rastlanmıştır (bkz. 6.1.1.2.1. "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" kısmı). Belki de burada, üstü açık bir kutsal alan söz konusudur. Bu gibi kalıntıların olduğu yerler ile, buluntuların yoğunlaştığı ve kesin kanıtların olmadığı yerlerde, gözlemlerle belirlenen noktalarda küçük açmalar yapılması, yerel kutsal alanların görünümü ve mimarisi hakkında kuşkusuz çok önemli bilgiler verecektir. Zeus Bronton'a adanmış olan eserlerin bir kısmının mezar taşı olduğuna değinilmişti. Eserler büyük bir olasılıkla mezarlıklarda durmaktaydı⁵⁰⁷. Adak olan eserlerden belirli buluntu yerlerinde yoğunlaşmaların olasılıkla tapınak ya da kutsal alanlarda durduklarını, tek tük bulunanların ise, belki de adağı sunan çiftçinin tarlasının başında durduğunu düşünmek olanaklıdır.

⁵⁰²Bkz. Kat. No 314 (Kytaion) ve 315 (Thera)

⁵⁰³Bkz. Μαυλακκηνοί (Kat. No. 1, 22, 23, 100, 245); Μασικηνοί (Kat. No. 14); Σερανοί (Kat. No. 28, 29, 168); 'Αββοκώμη (Kat. No. 49, 69); Δάγουτα/Δαγοῦτα (Kat. No. 73); Δορυλάειον (Kat. No. 96); Βρειτηνοί (Kat. No. 105); Αποκώμη (Kat. No. 150); 'Αρσουκώμη/'Αρεουκώμη (Kat. No. 150); 'Αμμιτεανός (Kat. No. 154); Οὐεζαίται (Kat. No. 164); 'Αβουαδεινείται (Kat. No. 168); 'Επικώμια (Kat. No. 170); 'Ενεαπηγείτης (Kat. No. 211); Ομμέανοι δημόται (Kat. No. 217); Νακολέων (Kat. No. 218)

⁵⁰⁴Bkz. 'Οντοραϊτών κώμη (Kat. No. 287)

⁵⁰⁵Bkz. ἡ πατρις Κοιτειῶν (Kat. No. 314)

⁵⁰⁶Krş. Frei, Forschungen 1989, s. 193

⁵⁰⁷Krş. bölüm 3.1 "Mezar Taşı Olan Zeus Bronton Adakları" kısmı

5. TANRININ TAPINIM GÖRDÜĞÜ DÖNEM VE ADAKLARIN TARİHLERİ

Büyük bir olasılıkla, çok eski devirlerden beri tapınım görmüş olan gök gürültüsü ve çiftçi tanrısı Zeus Bronton'un kültüne ve tanrıya adanmış adak taşlarına, ilk olarak Roma İmparatorluk Dönemi'nde rastlanmaktadır. Kült ile ilgili bugüne kadar ne Hellenistik Dönem'den ne de daha erken bir devirden arkeolojik veya epigrafik bir belge bilinmemektedir. Antik kaynaklarda da kült hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Bunun nedeni, büyük bir olasılıkla, kültün uzak bir eyalette ve taşrada tapınım görmüş olması ve tanınmamasıdır. Antik yazarların taşralı tanrıya değer vermemiş ve dolayısıyla söz etmemiş olmaları da mümkündür. Aslında tanrının tapınım gördüğü bölgelerde, külte ilişkin önceki dönemlerden somut eserlerin olmamasının mantıklı nedenleri vardır. Bu bölgeler, özellikle de Phrygia Bölgesi, İmparatorluk Dönemi'nde, Yunan Kültürü'nün en güzel örneklerini vermiş olan Batı Anadolu'daki⁵⁰⁸ büyük sanat merkezlerinden etkilenmiştir. Bu merkezler çok eski devirlerden beri köklü bir geleneği sürdürmüş ve çevredeki bölge ve kentleri derinden etkilemişlerdir. Tanrılara kabartmalarla süslü adak taşı sunulması, ayrıca, ölümler için mezar taşı dikilmesi, Phrygia'ya, Roma Dönemi'nde, Batı Anadolu'nun Yunanlılaşmış kültüründen geçen bir olgudur⁵⁰⁹. Ancak, yerli halk arasında gelenek olmayan bu tür uygulamaların bölgede yerleşip kökleşmesinde Roma yerleşmelerinin, kurumlarının ve dünya görüşünün büyük etkisi vardır. Ayrıca, söz konusu olgunun gerçekleşmesinde, Romalıların bölgede büyük düzenlemelerle işlettikleri zengin mermer ocaklarının rolü yadsınamaz. Konu ile ilgili başka bir olgu ise, ilkin İmparatorluk Dönemi'nde, *pax Romana*'nın gelmesiyle birlikte, taşra halkına kadar ulaşan bir gönencin gözlemlenmesidir. Bu dönemde, çiftçiler de tanrılarına adayacakları sunular için maddi güce kavuşmuşlardır. Bunlardan başka, önceki dönemlerden herhangi bir adağın ele geçmemesinin nedenlerini, Roma Dönemi öncesinde Anadolu'da yaşanan tarihi gelişmelerde aramak doğru olacaktır. Roma öncesinde Phrygia'nın ve komşu bölgelerin sosyoekonomik durumu herhangi bir gelişme, özellikle de kentleşme olgusu için uygun değildi. Bu bağlamda, Büyük İskender'in ardılları arasında bu bölgede sürmüş olan uzun savaşları, Galatlar'a karşı düzenlenen askeri saldırıları, Galatlar'ın karşı saldırılarını ve tüm bunların bölgeye verdiği zararları hesaplamak gerekmektedir⁵¹⁰. Daha sonraları, Mithridates Savaşları ile Romalı memurların (örn *publicani*) açgözlülüğü bölgede derin ve kapanması uzun yıllar alan yaralar açmıştır. Kısacası, İmparator Augustus'tan önce bölgeye barış ve huzurun geldiğini söylemek olanaklı değildir. Bölgede gerçek anlamda kentsel bir gelişmenin varlığından ve halk yığınla-

⁵⁰⁸Batı Anadolu'da, özellikle zengin ve kentsel kültürle yoğrulmuş kıyı kentlerinde yaşayanların Anadolu'nun iç kesimlerine çöl olarak bakmaları hakkında bkz. Rheidt, *Ländlicher Kult*, s. 237 ve Mitchell, *Anatolia I*, s. 7.

⁵⁰⁹Bkz. Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, s. 28 vd. (T. Lochman, *Style and Dating*).

⁵¹⁰Bkz. Waelkens, *Türsteine*, s. 15. Bölgedeki bu ve sonraki dönemlerde olan gelişmelerin kısa bir özeti için bkz. Belke-Mersich, *IIB 7*, s. 73 vd.

nın ekonomik rahatlığından ilkin 2. yy 'da söz edilebilir⁵¹¹. Anadolu'nun iç kısımları kentleşme olgusuyla ilk kez Roma İmparatorluk Dönemi'nde tanışmıştır⁵¹². Genel olarak, bölgenin Frig Krallığı'nın yıkıldığı dönem olan İ. Ö. 7. yy 'ın sonlarından Hellenistik Dönem'in içlerine kadar hiçbir gelişme göstermeyen durağan bir karakteri olduğu söylenebilir⁵¹³. Bu dönemde Phrygia ve yakınındaki bölgeleri, kısacası Anadolu'nun iç kesimlerini, çoğunlukla bugün de olduğu gibi, sadece köylerden oluşan bir yöre olarak tanımlamak hatalı olmayacaktır. Gerçi, Hellenistik Dönem'de özellikle Seleukoslar ile Attaloslar tarafından hanedan isimleri taşıyan birçok yeni kentin kurulmasıyla Yunan örneğinde bir kentleşme olgusu başlamıştır⁵¹⁴. Bazısı daha önce var olan yerleşimler üzerine, bir kısmı da askeri koloniler üzerine kurulmuş olan bu kentler, krallara bağlı olmalarına rağmen, iç işlerindeki kısmi demokratik yapılarıyla çevredeki yerli halka örnek olup onların Yunanlaşmasına büyük katkı sağlamışlardır. Bu durum, sonradan gelen Roma'nın işini büyük ölçüde kolaylaştırmıştır. Fakat, bu olgu yine de, büyük oranda polis'lerle sınırlı kalıp geniş bir kitleye ve coğrafyaya yayılamamıştır. Ama, Roma'nın Anadolu'ya ayak basmasıyla birlikte, özellikle de İmparatorluk Dönemi'nde, bu durağanlık ve geri kalmışlık baş döndürücü bir hızla değişecek ve her alanda bir patlama yaşanacaktır⁵¹⁵. İşte, bu barış, huzur ve gelişme döneminde yüzyıllardır tapınım gören yöre tanrısına sunulan adaklar da somut olarak birer birer sahneye çıkmaya başlayacaktır. Yazıtlardan elde edilen bilgilerle birlikte arkeolojik veriler dikkate alındığında, Zeus Bronton adaklarının tarihleri hakkında genel bir sonuca ulaşılabilmektedir. Bu sonuçlara aşağıda değinilmektedir.

Kültürün varlığından haberdar olunmasını sağlayan, yukarıda da belirtildiği gibi, İmparatorluk Dönemi'nde tanrıya adanmış olan yazıtlı adak taşlarıdır. Birkaçı dışında, Zeus Bronton adaklarını kesin tarihlemek bugün için olanaklı değildir. Sayısız Zeus Bronton sunusu içerisinde sadece beş tanesinin yazıtında tarih verilmektedir. Bu eserlerden üç tanesi Kütahya'nın teritoryumunda bulunmuştur⁵¹⁶. Önemli bir tespit ise, Eskişehir Bölgesi'nde, yani

⁵¹¹Bkz. Waelkens, yuk. age., s. 15

⁵¹²Phrygia'nın geçirdiği kentleşme evrimi, bölgede yer alan Aizanoi Kenti'nin geçirdiği genel gelişme evreleriyle iyi şekilde izlenebilmektedir. Bu konuda bkz. Rheidt, *Römischer Luxus*, s. 479 vd. ve Rheidt, *Ländlicher Kult*, s. 237 vd. Ayrıca, Aizanoi hakkında genel olarak bkz. Körte, *Alter von Zeustempels*; Günther, *Ehrendekret*; Hoffmann, *Aizanoi*; Naumann, *Ulpil*; Naumann, *Festung*; Naumann, *Meter Steunene*; Naumann, *Erdbeben*; R.-F. Naumann, *Rundbau*; Naumann, *Heroon*; Naumann, *Restaurierungen*; Naumann, *Türsteine*; Naumann, *Zeustempel*; Naumann, *Aizanoi-Bericht*; Rheidt, *Aizanoi-Vorbericht*; Rheidt, *Aizanoi-Bericht*; Rheidt, *Aizanoi*; Robert, *Documents 1981*; Türktüzün, *Säulensarkophage*; Türktüzün, *Çavdarhisar*; von Mosch, *Neue Porträtfund*; von Mosch, *Neue Satyr*; Wörrle, *Aizanoi I*; Wörrle, *Aizanoi II*; Wörrle, *Inchriftenfunde*; Wulf, *Grabbauten*

⁵¹³Bkz. Rheidt, *Ländlicher Kult*, s. 237

⁵¹⁴Bkz. Belke-Mersich, *TIB 7*, s. 74.

⁵¹⁵Bkz. Rheidt, *Ländlicher Kult*, s. 237: "*Unter römischer Herrschaft ändert sich das Bild schlagartig. Das Tempo, in dem das ländliche Anatolien urbanisiert, das Fernstraßensystem ausgebaut wurde und gleichzeitig ein ganzes Netzwerk von Städten entstand, ist atemberaubend.*"

⁵¹⁶Adaklardan iki tanesi, Kat. No. 159 (Yağmurulu) ve 207 (Virancık) Aizanitis'de, üçüncüsü ise, Kat. No. 241 Kütahya'da ele geçmiştir. Aizanitis'de bulunanlar Aizanoi Kenti'nin yazıt korpusunda yayımlanmıştır, bkz. Levick-Mitchell, *MAMA IX*, s. 20 No. 50-51 Lev. 7. Kütahya'da bulunan için bkz. Perrot et alii, *Exploration*, s.

116 No. 77; *Σύλλογος* 1884, s. 71 No. 36 ve Cox-Cameron, *MAMA V*, s. 173 No. ZB 34

antik Dorylaion ve Nakoleia ile teritoryumlarında, içinde tarih veren bir Zeus Bronton adağının ele geçmemiş olmasıdır. Yine, Bithynia adaklarının içinde de tarih veren yoktur. M. Wörle, Antik Dönem'de Aizanoi ve teritoryumunda sanılanın aksine, Actium⁵¹⁷ *aera*'sının⁵¹⁸ değil, Sulla⁵¹⁹ *aera*'sının kullanılmış olduğunu yeni bulunan bir yazıtı dayanarak göstermiştir⁵²⁰. Buna göre, eserlerden Tavşanlı'nın güneydoğusunda, Yağmurlu isimli köyden ele geçmiş olan altarın yazıtında (Kat. No. 159), ilk satırda ἔτους σκζ' = 227 geçmektedir. Bu tarih, Sulla *aera*'sına göre İ. S. 142/143 yıllarını vermektedir. Bundan başka, Aizanitis'de yer alan Virancık Köyü'nde bulunmuş olan yuvarlak altarın (Kat. No. 207) yazıtının sonunda ἔτους σα' = 201 görülmektedir. Burada da, Sulla *aera*'sına göre İ. S. 116/117 yılları söz konusudur. Aizanitis'den ele geçen ikinci eserin (Kat. No. 241) yazıtında verilen rakamlardan sonuncusu kesin olmayıp olasılıkla bir *stigma*'ya aittir. Buna göre, sene ἔτους σμζ' = 246 olarak anlaşılabilir. Eser, yine Sulla *aera*'sına göre İ. S. 161/162 yıllarındandır. Bu üç eserin verdiği tarih, İ. S. 2. yy.'in ilk çeyreği ile son çeyreği arasında değişmektedir. Buna göre, Zeus Bronton'un İ. S. 2. yy.'da tapınım gördüğü anlaşılmaktadır.

Tarih veren öteki iki yazıtı bakacak olursak, birincisi Maionia (Kuzeydoğu Lydia) Bölgesi'nde ele geçmiş olan bir stel üzerindedir (Kat. No. 298). Ancak, yazıtta tarihin olduğu yer zarar görmüş olup sadece son rakam okunabilmektedir: [Ἔ]τους []α'. Bunun dışında ay ismi *Panemos* ile 6. gün (μη(νός) Πανήμου ζ') kalmıştır. Yazıtı yayımlayan G. Petzl, eserin İ. S. 2. ve 3. yy.'lar arasından olabileceğini söylemektedir. Petzl ayrıca, eserin üzerindeki dua eden adam kabartmasının giysisi ile Kefaret Yazıtları'ndaki figürlerin giysileri arasında benzerlikler olduğunu belirtmektedir. Kefaret Yazıtları İ. S. 2. ve 3. yy.'lara aittir⁵²¹. Yazıtta verilen tarih için Lydia'da kullanılan *Sulla aera*'sı geçerlidir. Tarih veren beşinci ve son eser ise, Kerç Boğazı'nın yakınlarındaki Kytaiion'da ele geçmiş olan yazıttır (Kat. No. 314). Yazıtta son satırda Ἐν τῷ αλφ' ἔτει καὶ μηνὶ Δεῖω α' = "531 senesinde ve *Deios* Ayı'nın birinde" geçmektedir. Bu bölgede Bosporos Krallığı'nda kullanılmış olan *aera* geçerlidir⁵²². Buna göre, yazıttaki tarih İ. S. 234/5 yıllarına eşitlenmektedir. Bu tarihle herhangi bir Zeus Bronton adağı İ. S. 3. yy. içlerine kesin tarihlenmiş olmaktadır. Sonuç olarak, tarih veren yazıtlara göre, Bronton adakları 2. ve 3. yy.'larda belgelenmektedir.

Kült ile ilgili bir başka tarihleme kriteri ise, Zeus Bronton yazıtlarının 43⁵²³ tanesinde gö-

⁵¹⁷Antik Dönem'de bazı bölge ve kentler, senelerin sayımında, Augustus'un İ. Ö. 2 Ekim 31'de, Actium'da, Antonius'a karşı kazandığı zaferi başlangıç olarak almışlardır. Actium *aera*'sından anlaşılması gereken budur.

⁵¹⁸Birçok araştırmacı Antik Dönem'de bölgede Actium *aera*'sının kullanıldığını belirtmiştir, bkz. Levick-Mitchell, MAMA IX, s. LIV vd.; Waelkens, Türsteine, s. 48 vd.; Leschhorn, Ären, s. 234 vd. ve 246 vd.

⁵¹⁹Sulla'nın İ. Ö. 85-84 yıllarında Mithridates'e karşı kazandığı zafer, Anadolu'nun birçok bölgesinde senelerin sayımında başlangıç olarak kabul edilmiştir. Sulla *aera*'sından anlaşılması gereken bu bilgidir.

⁵²⁰Bkz. Wörle, Aizanoi II, s. 72 vd.

⁵²¹Genel olarak bkz. Petzl, Beichtinschriften 1994.

⁵²²Leschhorn, Ären, s. 453 No. 205 c. Bu *aera*'nın başlangıcı İ. Ö. 297/6 yıllarıdır, bkz. Peri, Chronologie, s. 303 vd. İ. S. 5. ve 6. yy.'lara kadar kullanılan bu *aera* hakkında bkz. Leschhorn, yuk. age, s. 44 vd. ve s. 86 vd.

⁵²³317 Zeus Bronton adağının içinde sadece 43 tanesinde *Aurelius* soyadının görülmesi adakların büyük çoğunluğunun İ. S. 212 yılından önceye ait olduğunu düşündürmektedir.

ritlen imparatorluk soyadı (*nomen gentilicium*) *Aurelia* veya *Aurelius*'tur⁵²⁴. Yazıtlarda zaman zaman adağı sunan kişinin ya da yakınlarının bu soyadını taşıdıkları görülmektedir. Soyad, İ. S. 212 senesinde İmparator Caracalla'nın *Constitutio Antoniniana* adı verilen bir kanunu çıkarılmasıyla ilgilidir⁵²⁵. Kanuna göre, imparatorlukta herkes *Aurelia* veya *Aurelius* soyadını taşıyarak "Roma vatandaşı" olma hakkı tanınmıştır. Kanun o kadar etkili olmuştur ki, çıkmasının hemen ardından bir çok insan bu soyadını kullanmış, ancak, 3. yy.'ın ortalarından itibaren soyadını kullananlar hızla azalmıştır⁵²⁶. Zeus Bronton yazıtlarından birinde bu soyadı geçiyorsa, İ. S. 212 tarihi yazıt için *terminus post quem*'dir. Sonuç olarak, İ. S. 3. yy.'ın ilk çeyreğinde Zeus Bronton adaklarının sık belgelendiği görülmektedir.

Eserlere ve yazıtlarına tek tek bakıldığında, bazılarında, adakları tarihlemeye yardımcı olacak bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Örneğin, Kat. No. 174'deki altanın yazıtında 'Οκλατίω καὶ Ἀββέντω ὑπάτοις ifadesi geçmektedir. Burada iki ayrı *consul*'un ismi geçiyor gibi gözükmemektedir. Fakat, P. Frei⁵²⁷ burada bir hata olduğunu, isimlerle aslında sadece bir şahsın kastedildiğini söylemekte ve bu kişinin İ. S. 218 yılında *consul ordinarius* olan M. Oclatinius Adventus⁵²⁸ olduğunu belirtmektedir⁵²⁹. İfadedeki sorunlu durumlara rağmen, ὑπάτοις sözcüğünden dolayı burada *consul* adının geçtiği kesindir ve eser bu yılda dikilmiştir. Söz konusu altar İnönü'de bulunmuş olup başlığına bir Zeus büstü kabartması işlenmiştir (bkz. Lev. 54, a-ç). İnönü'den benzer bir grup⁵³⁰ altar ele geçmiştir. Bunların özellikleri aynı tipolojide yapılmış olmaları ve ortak stil özellikleri göstermeleridir. Bu grup içinden birinin dikildiği tarihin kesin bilinmesi, öteki altanların da yaklaşık aynı dönemde dikildiklerine işaret eder. Özellikle Kat. No. 175'deki altar buradakine çok benzemekte olup olasılıkla aynı usta tarafından yapılmış ve onunla aynı zamanda dikilmiş olmalıdır. Buna göre, İnönü'de ele geçen ve aynı özellikleri gösteren altanların İ. S. 3. yy.'ın ilk çeyreğinden kaynaklandıklarını söylemek hatalı olmayacaktır. Altarlardan Kat. No. 174 ile 175'in yazıtında ayrıca *Aurelius* soyadı geçmektedir. Bu eserlerin, her koşulda İ. S. 212 yılından sonra dikildikleri kesindir. Ayrıca, eserlerden Kat. No. 173 ve 176 birer mezar taşıdır. Bundan başka, Şarhöyük/Dorylaion'dan ele geçmiş olan Kat. No. 73'teki stelin yazıtından, adağı Voc(onius) Plotis Themison (Οὔωκ. Πλωτίς Θεμίσιων) isimli bir şahsın sunduğu anlaşılmaktadır. Dorylaion'dan İ. S. 3. yy.'ın ilk yarısından Q. Voconius Aelius Stratonicus isimli bir şahıs bilinmektedir⁵³¹. Yine, bu ve Dorylaion'da bulunmuş olan başka bir grup yazıt üzerinde geçen isimlerden, Dorylaion'da nüfuslu bir Voconii ailesinin yaşadığı anlaşılmaktadır ve yazıtlar İ. S. 3. yy.'ın ilk yarısından

⁵²⁴Bkz. Kat. No. 5, 22, 25, 32, 33, 34, 41, 43, 48, 50, 51, 53, 54, 61, 70, 71, 75, 82, 92, 94, 95, 97, 127, 150, 157, 158, 167, 168, 174, 175, 186, 192, 204, 219, 222?, 237, 239, 244, 248, 263, 286, 304, 311 (Latince)

⁵²⁵Bkz. Herrmann, Überlegungen, s. 519 vd.; bkz. ayrıca Koch, Einige Weihreliefs, s. 542

⁵²⁶Bkz. Levick-Mitchell, MAMA IX, s. LVI

⁵²⁷Frei, Inschriften und Reliefs, s. 144 vd. No. 5

⁵²⁸Bu şahıs için bkz. PIR² (1970) s. 408 vd. No. 9 (özellikle sayfa 410 vd.)

⁵²⁹Bu yazıt ve söz konusu isimdeki çarpıklıklar hakkında Kat. No. 174'de verilen bilgilere bakınız

⁵³⁰Bkz. "Başlıkta Zeus Büstü Olanlar" Kat. No. 171-176

⁵³¹Bkz. Radet, En Phrygie, s. 563 vd. No. VII ve Körte, Radet, s. 399 vd. özellikle de 401 vd. Tarihlleme kriterleri için bak. Körte, age s. 402.

kaynaklanmaktadır⁵³². Voc(onius) Plotis Themison da bu aileye mensup olmalıdır. Dolayısıyla, söz konusu stelin İ. S. 3. yy.'ın ilk yarısında adandığı düşünülebilir⁵³³. Yine, Kat. No. 150'de incelenmiş olan altarın üzerinde farklı zamanlarda yazılmış iki yazıt bulunmaktadır. İlk Zeus Bronton ve Sabazios'a bir adak olup şahıs isimlerinde *Aurelius* yoktur. Yan yüzeye yazılmış olan ikinci yazıt bir mezar yazıtıdır ve şahıs isimlerinin önünde *Aurelius* soyadı bulunmaktadır. Taşı yayımlayan P. Frei, ön yüzdeki yazıtın İ. S. 2. ve 3. yüzyıllardan, sağ yan yüzdeki ise, *Aurelius* isminden dolayı İ. S. 3. yy.'ın ilk on yılından olduğunu söylemektedir⁵³⁴. Bu eser için her koşulda 2. veya 3. yy.'lar söz konusudur.

Bithynia'da, Ahmetler Köyü'nde (Pazaryeri/Bilecik) bulunmuş olan Kat. No. 271'deki altarın yazıtında Κοῦνθίου ismi geçmektedir. S. Şahin bu ismin yine aynı köyde bulunmuş ve Zeus Bennios'a adanmış olan bir altarın⁵³⁵ yazıtında da geçtiğini belirtmektedir⁵³⁶. Zeus Bennios altarı yazıtındaki yıl nedeniyle İ. S. 210 senesine kesin tarihlenebilmektedir. Buna göre, bu altarın da yaklaşık aynı tarihlerden olduğu düşünülebilir. Yazıtta *Aurelius* soyadının geçmiyor olması da eserin 212 yılından önce adandığını düşündürmektedir. Zeus Bronton ile Zeus Bennios'un aşağı yukarı aynı zaman dilimi içinde tapınım gördükleri bilinmektedir. Kat. No. 274'deki altarı yayımlayan Th. Corsten, altarın, harf karakterleri ve büstlerin saç kesiminden dolayı İ. S. 1. yy.'dan olduğunu belirtmektedir⁵³⁷. Ancak, büstlerin saç kesimini neden 1. yy.'a tarihlediğini açıklamamaktadır. Fakat, söz konusu altar büyük bir olasılıkla Ahmetler'den (Pazaryeri) kaynaklanmaktadır ve burada ele geçmiş olan benzer altarla aynı zaman dilimi içinde (3. yy) yapılmış olmalıdır (bkz. Kat. No. 267, 271 ve 273). S. Şahin, yazıtlarına dayanarak, Bithynia'da ele geçmiş olan Zeus Bronton adaklarının birçoğunun İ. S. 2. veya 3. yy.'lardan kaynaklandığını belirtmektedir⁵³⁸. Kat. No. 254 ve 262'nin yazıtlarını İ. S. 1. veya 2. yy.'lara tarihlemektedir. Kat. No. 263'deki altarı ise, nedenini belirtmeden (olasılıkla yine yazıtına dayanarak) İ. S. 3. veya 4. yy.'lara tarihlemektedir. Fakat, Zeus Bronton adakları içerisinde İ. S. 1. ve 4. yy.'lara kesin tarihlenebilen bir örnek yoktur. Bu nedenle, burada söz konusu olanları da 2. veya 3. yy.'lar içinde düşünmek doğru olacaktır.

Anadolu dışında ele geçmiş olan Zeus Bronton adaklarından, Kytaiion'daki eserin yazıtında yıl verildiğine ve eserin 3. yy.'dan kaynaklandığına yukarıda değinilmişti. Bundan başka, Roma'daki adaklardan birinde, orada bulunmuş olan adakların aşağı yukarı hangi dönemden kaynaklandıklarını açıklamaya yardımcı olabilecek bir bilgi vardır. Kat. No. 304'deki altarın üzerinde iki ayrı yazıt bulunmaktadır. Altarın başlık profili üzerine Latince bir yazıt, gövdeye ise Yunanca Zeus Bronton'a adak yazıtı kazınmıştır. Altar Roma'da, Via Appia Nuova'da bu-

⁵³²Bu yazıtlar için bkz. Cox-Cameron, MAMA V, s. 13 No. 24 ve s. 35 No. 61; Körte, Radet, s. 413 No. 66

⁵³³Yazıtta *Aurelius* soyadı geçmemektedir. Stel İ. S. 212'den hemen önce ya da bu tarihten çok ileri bir dönemde, *Aurelius* soyadı moda olmaktan çıktıktan sonra dikilmiş olabilir.

⁵³⁴Bkz. Frei, Phrygische Toponyme, s. 19 vd. No. 9N; SEG 38 (1988) s. 397 vd. No. 1307.

⁵³⁵Bkz. Şahin, Nikaia II 2, No. 1503.

⁵³⁶Bkz. Şahin, age., No. 1509 Lev. 32; SEG 32 (1982) 347 vd. No. 1254. Ayrıca bkz. Frei, Inschriften und Reliefs, s. 151 vd. No. 7 Lev. 22, 1.

⁵³⁷Bkz. Corsten, Prusa II, s. 104 vd. No. 1015.

⁵³⁸Bkz. Kat. No. 247, 248, 253, 270, 272, 273, 286, 287.

bulunmuştur ve olasılıkla tanrının oradaki tapınağından gelmektedir. Tarihleme açısından altarın önemi Latince yazıttan kaynaklanmaktadır. Yazıt, altarın İmparator Marcus Antonius Gordianus ile eşi İmparatoriçe Furia Sabinia Tranquillinia'nın sağlık ve selametleri için sunulduğunu belirtmektedir. Yunanca yazıt ise Zeus Bronton'a sunu yazıtıdır. Altar, Latince yazıtta geçen imparator ve imparatoriçe isimleri nedeniyle tarihlenebilmektedir. Buna göre eser, İmparatoriçe Tranquillinia'nın adı geçtiği için, Gordianus'un Tranquillinia ile evlendiği 241 yılı ile öldürüldüğü 244 yılları arasında olmalıdır. Via Appia Nuova'da bu altarla birlikte bulunmuş olan öteki üç eser de aynı tarihlerden olmalıdır⁵³⁹. Roma'daki buluntu yerleri kesin bilinmeyen, ancak yine olasılıkla Via Appia Nuova'dan kaynaklanan diğer adakların⁵⁴⁰ da İ. S. 3. yy.'in ilk yarısında dikildiklerini söylemek hatalı olmayacaktır.

Adakların tarihlenmesinde bir başka unsur ise, aynı bölgeden ele geçmiş olan öteki adak⁵⁴¹ ile mezar⁵⁴² taşlarıdır. Söz konusu eserlerle Bronton adakları arasında stilistik açıdan büyük benzerlik vardır. Eserlerin işleniş biçimleri, şekilleri ve ayrıntılar paralellik göstermektedir. Söz konusu eserlerle Bronton adakları aşağı yukarı aynı zaman dilimi içerisinde üretilmiştir. Buna göre, katalogda bulunan bir tek yuvarlak steli, benzer örneklerle dayanarak tarihlenen olanaklıdır. Kat. No. 134'de incelenmiş olan stel Kütahya'nın Aslanapa İlçesi'nin Çal isimli köyünde bulunmuş olup küçük bir parça olarak kalmıştır (bkz. "Yuvarlak Stel" kısmı). Eserin üst kısmı, üzerindeki kabartmalarla birlikte kaybolmuştur ama kaide tamdır. Benzer yuvarlak steller Kütahya'da, özellikle Porsuk Nehri'nin yukarı vadilerindeki yerleşim yerlerinden çok sayıda ele geçmiştir. Kütahya Bölgesi'nde bulunmuş olan mezar stelleriyle adak taşlarını incelemiş olan T. Lochman, stelleri stilistik açıdan üç farklı gruba ayırarak kronolojik olarak sıralamıştır⁵⁴³ (krş. Şek. 12). 1. varyantı İ. S. 220-230 yıllarına, 2. varyantı İ. S. 220-240 yıllarına, 3. varyantı ise İ. S. 240-250 yıllarına tarihlenmektedir. Stelin sadece alt parçası kaldığı için eserin tarihini kaide biçimiyle değerlendirmek olanaklıdır. Stelin kaidesi düz olduğu için Lochman'ın 3. varyantına uymaktadır. Bu nedenle, eserin İ. S. yaklaşık 240-250 yılların-

⁵³⁹Bkz. Kat. No. 305, 312 ve 313.

⁵⁴⁰Bkz. Kat. No. 306, 307, 308, 309, 310 ve 311. Kat. No. 311 için çeşitli yayınlarda bazı tarihler önerilmiştir. Örneğin İ. S. 150/200 için bkz. Wrede-Harprath, *Codex Coburgensis*, s. 54 No. 50. Yine İ. S. 3. yy. için bkz. Schraudolph, *Götterweihungen*, s. 226 No. L75.

⁵⁴¹Bölgede bulunmuş olan öteki adak taşları için bkz. Robert, *OMS II* (1969), s. 1355 vd. Lev. 27; Robert, *Documents 1983*, s. 528 Fig. 5 ve s. 530 vd. Fig. 1-15; Robert, *Documents 1985*, s. 467 vd. Fig. 1; Koch, *Weihreliefs*, Lev. 12, 1 ve 2; Koch, *Zeus Thallos*, Lev. 8; Koch, *Einige Weihreliefs*, Lev. 207-210; Cremer, *Zeus Thallos*, Fig. 1-2; Cremer, *Zeus-Votive*, s. 124 vd. Fig. 3 ve Lev. 11, 2; Bloesch, *Tier*, No. 334 Lev. 58; Şahin, *Nikaia I*, No. 631; Riel, *Nouveaux Monuments*, No. 1 ve 4 Lev. 12; Pohl, *Ein Phryger*, Lev. 7, 4.

⁵⁴²Aynı bölgeden ele geçmiş olan mezar taşları için bkz. Pfuhl-Möbius II, örn. No. 1137-1138, 1153, 1155, 2089-2090, 2164; Gibson, *Koç Collection I*, Lev. 2 a-b ve Lev. 3 a; Gibson, *Gravestones*, s. 82 Fig. 19-20, s. 84 Fig. 24-25; Lochman, *Grabsteine*, No. 258, 261 ve diğerleri; Lochman, *Une Stèle*, s. 457 vd. No. 2-8; Lochman, *Deux reliefs*, s. 17 No. 5-7; Lochman, *Provinzkunst*, Lev. 18-21; Mendel, *Catalogue Brousse*, No. 45-51; Künlz, *Inchriften*, s. 81 vd. Lev. 7, 2-3; Koch, *Funerary Sculpture*, No. 35; Koch, *Ein Grabrelief*, s. 91 vd. Lev. 6 ve 38; Tybout, *Barbarians*, s. 35 vd. Lev. 2.

⁵⁴³Bkz. Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, (T. Lochman, *Style and Dating*) s. 29 (tabloya bakınız: *Typology of Steles from the Upper Tembris Plain*) ve s. 33 vd. (*The Upper Tembris Plain*)

dan olduğu söylenebilir. Yuvarlak stelden başka, Zeus Bronton'a sunulmuş olan kabartma biçimli Zeus büstleri de daha dar bir zaman dilimi içine tarihlenebilmektedir. Tanrıya toplam üç tane kabartma büst adanmıştır (Kat. No. 210-212). Her üçü de yine Kütahya'da, Porsuk Nehri'nin yukarı vadilerindeki yerleşim yerlerinde ele geçmiştir (bkz. harita 1). Bu bölge kabartma biçimli büstler için merkezdir ve buradan özellikle Zeus Ampeleites ve Zeus Thallos'a adanmış sayısız büst ele geçmiştir. T. Lochman, kabartma biçimli büstleri, stilistik özelliklerini göz önüne alarak ve bölgenin mezar taşlarıyla karşılaştırarak İ. S. 180 ile 220 yıllarına tarihlemektedir⁵⁴⁴. Zeus Bronton'a sunulmuş olan büstler de bu dönemde üretilmiş olmalıdır. Büstler, İ. S. 2. yy.'ın son çeyreği ile 3. yy.'ın ilk çeyreğinden kaynaklanmaktadır.

Zeus Bronton'a adanan altarlar, steller, büstler ve öteki eserler taşra stilinde yapılmıştır⁵⁴⁵. Genel olarak son derece basit tarzda işlenmiş olan adaklar çoğunlukla küçük taşra atölyelerinde üretilmiş eserlerdir. Bu nedenle, eserleri, Batı Anadolu'nun herhangi bir büyük sanat okulunun üretimiyle doğrudan karşılaştırmak mümkün değildir. G. Rodenwaldt 1919 senesinde, taşra eserlerinin stilleri ve tarihleri hakkında "*taşradaki geç döneme ait, kalitesiz eserlerin stilistik kriterleri saptanırken çok dikkatli olunmalıdır*"⁵⁴⁶ demiştir. Bu tür eserlerde stil kriterleri tarihleme yönünden yanıltıcı olabilmektedir. Bu katalogda eserleri gruplandırığımız tipoloji içinde, adaklarda stilistik bir gelişme izlenememiştir. Bütün eserlerin aşağı yukarı aynı zaman dilimi içinde üretildikleri düşünülebilir. T. Lochman, Yukarı Porsuk Vadisi'ndeki yerleşimlerde ele geçmiş olan üçgen alınlıklı stellerin kullanılmaya başlandığı tarihi İ. S. 180/190 yılları olarak vermektedir⁵⁴⁷. Dorylaion ve Nakoleia teritoryumundan ele geçmiş olan benzer stellerin de yaklaşık bu tarihlerden itibaren (belki biraz daha erken bir dönemde) kullanılmaya başlandığı düşünülebilir. Lochman, Kurudere'de (Emirdağ/Afyon) ele geçmiş olan üçgen alınlıklı küçük boyutlu stelleri İ. S. 160-210 yılları arasına tarihlemektedir⁵⁴⁸. Zeus Bronton'a adanmış olan küçük boyutlu stellerin (özellikle Yazıdere buluntularının) Kurudere'dekilere tip olarak çok benzemesi, Bronton stellerinin yaklaşık aynı zamanda üretildiklerini akla getirmektedir (bkz. "Üçgen Alınlıklı Küçük Steller").

Epigrafik veriler ışığında, Phrygia'daki adak ve mezar taşları genel olarak İ. S. 2. ve 3. yy.'lar ile 4. yy.'ın başlarına tarihlendirilmektedir⁵⁴⁹. M. Waelkens, Zeus Bronton adaklarının görüldüğü bölgelerde çok sık belgelenen ve bir Frig fenomeni olan kapı biçimli mezar stelleri

⁵⁴⁴Drew-Bear et alii, yuk. age, s. 33 vd. özellikle 34 ve s. 29: tipolojik çizim Kütahya Bölgesi'ndeki Yukarı Porsuk Vadisi'nde yer alan yerleşimlerdeki antik eserlerin, özellikle de kapı biçimli mezar taşlarının tarihlenmesi hakkında bkz. Waelkens, Türsteine, s. 92 vd.

⁵⁴⁵Taşra eserlerinin sanatsal açıdan basit düzeyleri ve stilistik yönden tarihleme kriterleri açısından çok zayıf olmaları konusunda bkz. Meyer, Urkundenreliefs, s. 215 vd.

⁵⁴⁶Rodenwaldt, Zeus Bronton, s. 78: "*Stilistische Kriterien sind bei provinziellen Werken später Zeit und schlechter Qualität mit besonderer Vorsicht anzuwenden*"

⁵⁴⁷Bkz. Drew-Bear et alii, Votive Steles, (T. Lochman, Style and Dating) s. 29 (tablo: Typology of Steles from the Upper Tembris Plain. Triangular Steles, 1 çizim).

⁵⁴⁸Bkz. yuk. age s. 29 (Typology of Steles from Kurudere).

⁵⁴⁹Bkz. Rodenwaldt, Zeus Bronton, s. 84; Koch, Einige Weihreliefs, s. 542; Koch, Weihreliefs, s. 130 vd.; Lochman, Grabsteine, s. 494 vd.; Lochman, Provinzkunst, s. 66 vd.

üzerindeki çalışmaları sonucunda, stellerin büyük çoğunluğunun İmparatorluk Dönemi'nden, özellikle de 2. ve 3. yy 'lardan kaynaklandığını belirtmektedir⁵⁵⁰ Aslında bu tablonun, genel olarak Phrygia ile Orta Anadolu'nun bütün mezar taşlarında gözlemlendiğini belirtmekte ve Hellenistik Dönem ile İ. S. 1. yy.'dan çok az mezar taşı ele geçtiğini eklemektedir⁵⁵¹. Waelkens'in çalışması, bu stellerin İ. S. 3. yy.'ın sonunda neredeyse tamamen tükendiğini, hatta üretimin daha 3. yy.'ın ortalarında oldukça azaldığını göstermiştir⁵⁵². Bunun nedeni ise, 3. yy.'da yaşanan büyük ekonomik krizin geniş halk kitlelerinin alım gücünü büyük ölçüde azaltmasıdır. Ayrıca, İ. S. 3. yy.'ın ikinci yarısıyla birlikte, Phrygia ile komşu bölgeleri de etkileyen kuzeyden gelen yıkıcı barbar, özellikle de Got akınları, yıllarca barış ve rahat içinde yaşamaya alışmış olan Anadolu'yu oldukça sarsmış ve yüzyıllarca sursuz yaşayan kentler, müthiş bir korkunun etkisiyle acele olarak savunma duvarları yapmaya başlamıştır⁵⁵³. Waelkens ayrıca, tek nedenin ekonomik kriz olmadığını, o dönemde kentlerdeki yapılaşma ve inşaat faaliyetlerinin durması veya tamamen ortadan kalkmasıyla birçok mermer ve taş ocağının da yok olduğunu, bunun doğal sonucu olarak, mezar stellerini üreten atölyelerin de ortadan kalktığını belirtmektedir. Örneğin, İ. S. 260/70 yıllarından itibaren lüks Attika ve Dokimaion lahitleri artık üretilmez olmuştur. Çünkü artık zengin, soylu ve kentli vatandaşlardan oluşan üst sınıfın neredeyse ortadan kalkmasıyla, bu pahallı lahitleri alacak kitle kalmamıştır⁵⁵⁴. 3. yy.'ın sonlarına doğru, ekonomik gücü zayıflayan zenginlerin de mezar taşı olarak artık kapı biçimli mezar stellerini tercih etmeye başladıkları görülmektedir⁵⁵⁵. Bütün bu gelişmeler, kaçınılmaz olarak Zeus Bronton adaklarını da etkilemiştir. En erken kesin tarihlenmiş adak, yazıtındaki tarihten İ. S. 116/117 yıllarından olduğu anlaşılan Kat. No. 207'deki yuvarlak altardır (bkz. yuk.). En geç kesin tarihlenmiş adaklar ise, Anadolu dışından, Kytaiion'daki (Kat. No. 314) adak İ. S. 234/5 yıllarından, Roma'daki bir adak (Kat. No. 304) da İ. S. 241/244 yıllarındandır. Anadolu'dan ise, İ. S. yaklaşık 240/250 yıllarına tarihlenen yuvarlak steli (Kat. No. 134) sayabiliriz. Bu ve yukarıda sayılan örnekler dışındaki adakları kesin tarihlemek olanaklı değildir. Bu bağlamda, adakların genel olarak İ. S. 2. yy.'ın ilk çeyreği ile 3. yy.'ın ilk yarısı arasında sunuldukları söylenebilir. Az sayıda birkaç adağın ise, 3.

⁵⁵⁰Krş. Waelkens, Türsteine, s. 15: "*Freilich stammt die überwältigende Mehrheit der erhaltenen Exemplare aus der römischen Kaiserzeit, und zwar aus dem 2. und 3. Jh.*".

⁵⁵¹Bkz. yuk. age., s. 15

⁵⁵²Bkz. yuk., age., s. 16.

⁵⁵³Nikaia, Dorylaion, Sardes, Prusias gibi birçok kentte bu acıklı durumun tanıklığını yapmış olan acele örülmüş surlar bulunmaktadır. A. Körte, Dorylaion'daki surların bu özelliğini kavramış ve durumu iyi analiz etmiştir, bkz. Körte, Radet, s. 391 vd. Kendisinden önce surlarda çalışmış olan G. Radet surların acele yapılmış olduklarını anlamamış, hatta surların bazı kısımlarını anıtsal yapılar olarak tanımlamıştır, bkz. Radet, *En Phrygie*, 497 vd. Körte, Dorylaion surlarının yapılmasının nedeninin Got saldırıları olduğunu görmüştür. Körte, aceleyle örüldüğü anlaşılan duvarların içinde rastlanan onur dekretlerinin, heykel kaidelerinin ve süslü mezar taşlarının bir dönemin kibirli zenginliğinin göstergesi olduğunu belirtmekte ve elleri ceplerine zengin menüli şölenler, bayramlar ve lüks yapılar için giden zenginlerin. kesenin ağzını açmaları için artık daha iyi bir nedenleri olduğunu da eklemektedir, bkz. yuk. age., s. 393

⁵⁵⁴Bkz. Waelkens, Dokimeion, s. 128

⁵⁵⁵Krş. örn. Waelkens, Türsteine, No. 253, 276, 423, 789.

yy.'in 2. yarısında üretildiği düşünülebilir 4 yy.'da tanrıya adandığı kesin belirlenebilen bir eser bilinmediği için, bu yüzyıl Bronton adakları için söz konusu olmamaktadır. Stilistik ve epigrafik ipuçları bu düşünceyi desteklemektedir. Zaten, yukarıda belirtilmiş olan nedenlerden dolayı, 4. yy.'da olasılıkla hiçbir Bronton adığı sunulmamıştır. Bu dönemde kültün tamamen ortadan kalkmış olması da olasıdır. Anadolu dışındaki adakların 3. yy.'ın ilk yarısından kaynaklanması, buralarda külte Anadolu'dan biraz daha geç bir dönemde tapılmaya başladığını göstermektedir. Bu dönemde kült Anadolu'da popülerliğini neredeyse kaybetmiştir. Özellikle 3. yy. sonları ile 4. yy. başları için önemli olan bir başka olguya da değinmek gerekmektedir. Bu dönem, öteki dünya motifleriyle insanları keşfetmeye başlayan ve hızla yayılan Hıristiyanlık Dini'nin güçlendiği bir evredir⁵⁵⁶. Yeni dinin güç kazandığı bir dönemde, kökeni çok eski zamanlara kadar inen yerli kültürlerin (inananları müthiş bir direnç gösterebilir de) zayıfladığı ve zamanla Hıristiyanlığa yenik düştüğü anlaşılmaktadır. Pagan Dini'ne ait inançlar ve adaklar İ. S. 3. yy. sonları ile 4. yy. başlarında sona ermektedir. Bu olgu, Antik Dönem'in sona ermesiyle gözlemlenen genel bir durumdur. Pagan dinler yerini Hıristiyanlığa bırakmıştır. Bronton kültürüne tapınım ve ilgili adaklar da bu dönemde sona ermiş olmalıdır.

Zeus Bronton'a adak sunmuş olan halk kitlesinin profiline genel olarak bakıldığında, adakları satın alanların ezici çoğunluğunun kırsal kesimde yaşayan çiftçiler, çobanlar ve aileleri olduğu görülmektedir. Aynı çiftçiler, çoğunlukla kapı biçimli mezar taşlarını tercih etmişlerdir. Waelkens, kapı biçimli mezar taşlarını dikenlerin büyük çoğunluğunun çiftçilerle çobanlar olduğunu belirtmektedir⁵⁵⁷. Ancak, az da olsa tüccar⁵⁵⁸, maliye⁵⁵⁹ ve ulaşım⁵⁶⁰ memurları, *bouleutes*⁵⁶¹, rahip⁵⁶², *misthotes*⁵⁶³ gibi daha varlıklı, nüfuzlu ve üst sınıfa dahil kişiler de adak sunmuştur. Kült cemaatlerinin de adakları vardır⁵⁶⁴. Ayrıca, zanaatkârların⁵⁶⁵, köle⁵⁶⁶ ve beslemelerin⁵⁶⁷ de adakları belgelenmiştir. Sonuç olarak karşımızda, Kuzeybatı Phrygia ile Bithynia (özellikle Güney Bithynia) Bölgesi'nden kaynaklanan ve az tanınan Roma Eyalet Sanatı'nın güzel örnekleri olan, geç devir taşra eserleri bulunmaktadır.

⁵⁵⁶Bölgede Hıristiyanlık Dini için bkz. Gibson, *Christians*, s. 2 vd ve bütün korpus; Levick-Mitchell, *MAMA X*, s. XXXVI vd (Christianity); Haspels, *Highlands*, s. 205 vd (V Christian Communities); Mitchell, *Anatolia II*, s. 37 vd ve özellikle s. 53 vd Ayrıca genel olarak bkz. MacMullen, *Paganism*, s. 131 vd ve Fox, *Pagans and Christians*

⁵⁵⁷Bkz. Waelkens, *Gürsteine*, s. 16.

⁵⁵⁸Bkz. Kat No. 174

⁵⁵⁹Bkz. Kat No 92 (ὁ ταμίαις)

⁵⁶⁰Bkz. Kat No 219 (ἀμαξάρχης)

⁵⁶¹Bkz. Kat No. 96 (βου[λευ]τῆς ὄν)

⁵⁶²Bkz. Kat No. 2, 26, 32, 47, 48, 150, 271, 272, 294, 301, 302, 309, 310 ve 314 (ιερεύς, πρῶτος ἱερεύς, ἱερεῖς, ἀρχιε[ρε]ύς, sacer(dos))

⁵⁶³Bkz. Kat No 177 (μισθωτῆς τῆς κόμης)

⁵⁶⁴Bkz. Kat No 1, 14, 22, 23, 28, 168, belki 298, Z. *Brontaios* No. 7

⁵⁶⁵Bkz. Kat No 308 (οἱ τεχνεῖται)

⁵⁶⁶Bkz. Kat. No 10 (δοῦλος), 68 (Ἰ'Αγ]άθων δοῦλος [γ]εωργός), 215 (οἰκονόμος) ve 292 (δοῦλ[ο]ς)

⁵⁶⁷Bkz. Kat No 68 (τὸ τρέμμα), 74 (ὁ θρέψαντος), 78 (ὁ θρεπτός), 157 (ὁ θρέψαντος), 209 (ὁ θρεπτός) ve Z. *Brontaios* No. 6'da (ὁ θρεπτός)

6. ZEUS BRONTON'A SUNULAN ADAKLAR

Zeus Bronton'a sunulmuş olan adaklar katalogda ilk önce ana buluntu bölgelerine göre coğrafi gruplara ayrılmıştır. Buluntu profili bu ayrımı zorunlu kılmaktadır. Bronton adakları Anadolu'nun her yerinde değil, belirli bölgelerde ele geçmektedir. Söz konusu coğrafi bölgeler katalogda "Kuzeybatı Phrygia", "Bithynia", "Anadolu'nun Başka Bölgeleri" ve "Anadolu'nun Dışındaki Bölgeler" olarak ayrılmıştır. Antik yerleşimlerin isimleri çoğunlukla bilinmediği için, adakların buluntu yerleri için katalogda modern yerleşim isimleri verilmiştir.

Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'yle anlatılmak istenen genel olarak bugünkü Eskişehir ve Kütahya illeridir. Bronton'a sunulan adaklar bu bölgede genelde antik Dorylaion ve Nakoleia kentlerinin çevresinden kaynaklanmaktadır. Her iki kentin sınırları henüz tam belirlenmemiştir.⁵⁶⁸ Yine, Porsuk Nehri'nin (Tembris) yukarı vadilerinden (Kütahya'nın Altıntaş İlçesi ve çevresi) ve Türkmen Dağı'nın kuzeyindeki bölgelerden adaklar bilinmektedir. Bu nedenle bölge, katalogda Kuzeybatı Phrygia Bölgesi (Eskişehir ve Kütahya illeri) (krş. Kat. No. 1-245) olarak isimlendirilmiştir (ayrıntılar için bkz. 5. bölüm).

Bithynia Bölgesi'nden anlaşılması gereken daha çok Phrygia-Bithynia Sınır Bölgesi'dir ve bu bölgede bugün Bilecik İli bulunmaktadır. Buradan ele geçen Bronton adaklarının buluntu yerleri modern köy isimleriyle verilmiştir. Bithynia Bölgesi'nin içine giren bugünkü Bolu İli'nin Göynük ve Mudurnu ilçelerinde de Bronton adakları bulunmuştur. Ayrıca İzmit'ten bir adak tanınmaktadır. Bu tür dağınık buluntular nedeniyle bölge genel olarak Bithynia olarak isimlendirilmiştir. Ancak, kültürel bu bölgede özellikle Bilecik ve çevresinde yaygındır (krş. Kat. No. 246-296).

Üçüncü coğrafi bölge, Anadolu'da Phrygia ve Bithynia bölgelerinin dışındaki az sayıda Bronton adağının ele geçtiği yerlerdir. Antik bölge isimleriyle Maionia'dan (Kuzeydoğu Lydia), Galatia'dan, Isauria'dan, Lykaonia'dan ve Pamphylia'dan birkaç adak bilinmektedir. Sayıca az olmasına rağmen buluntular toplu olarak kendi başlarına bir grup oluşturmaktadır (krş. Kat. No. 297-303).

Coğrafi ayrımın son grubunun içine Anadolu'nun dışından ele geçen Bronton adakları girmektedir. Bu grup kendi içinde üç ayrı bölgeyi içermektedir: Roma, Kytaion Kenti (Karadeniz'de, Kerç Boğazı'nın yakınında) ve Thera Adası (Santorin) (krş. Kat. No. 304-315). Roma on adakla en büyük grubu oluştururken diğerleri birer adakla sınırlı kalmaktadır.

Coğrafi ayırmadan sonra her bir bölge içinde eserlerin tipolojik ayrımı yapılmıştır. Çoğunlukla yüzey buluntusu olan eserlerin büyük kısmının hava şartlarından son derece kötü durumda olması tipolojiyi yer yer zorlaştırmıştır. Ancak, yine de, eserlerin bu tür bir ayırım için uygun oldukları görülmektedir. Zeus Bronton adaklarına genel olarak bakıldığında, Kuzeybatı Phrygia'daki eserleri beş ana gruba ayırmak olanaklıdır. Eserler en çok ele geçen

⁵⁶⁸Peter Frei'in hazırladığı Dorylaion Kenti'nin yazıt kataloğu sayesinde bu kentin ve Nakoleia'nın bölge sınırları kesin belirlenebilecektir.

tiplerden başlayarak steller, altarlar, Zeus büstleri, Kybele heykelciği ve türü belirlenemeyenler olmak üzere gruplandırılmıştır. Son iki grup dışında her bir tür kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır. Yine, Bithynia Bölgesi'nde bulunmuş olan eserler tip olarak sadece iki grup oluşturmaktadır. Bunlar, en çok ele geçen altarlar ve sadece iki tane olan stellerdir. Altarlar kendi içinde ayrılmaktadır. Anadolu'nun öteki bölgelerinde bulunmuş olan eserlerle Anadolu dışından ele geçmiş olanlar tipolojik ayırım yapmak için yeterli sayıda değildir. Bu nedenle, eserler sadece coğrafi ayırım içinde incelenmiştir. Bütün bu gruplara, tipolojik ayırım nedenlerine ve özelliklerine aşağıda ayrıntılı olarak değinilmektedir. Her bir adak tipinin genel özelliklerini yansıtan örnek çizimler katalogdaki eserlerden yararlanılarak çizilmiş ve metinde verilmiştir. Çizimlerde o grubu en iyi anlatan ve en sağlam olan eserden yararlanılmış ve eserlerin eksik yerleri öteki benzer örneklerin yardımıyla tamamlanarak çizilmiştir. Çizimlerle kendisinden yararlanılarak çizilen eserin bizzat kendisi değil, temsil ettiği grubun bütün özelliklerini yansıtan genel ve simge bir tip kastedilmektedir.

Zeus Bronton'a adanmış ve bu katalogda incelenmiş olan eserlerin hepsinin üzerinde, Roma'da bulunmuş olan beş Latince adak dışında (Roma'dan beş tane de Yunanca adak bilinmektedir), Eski Yunanca yazıt vardır. Yazıtlar ve içerikleri katalogda ayrıntılı olarak incelenmiş ve gerekli bilgiler verilmiştir. Kanımızca, eser ve yazıtı bir bütündür ve bu çalışmada eserlerin hem arkeolojik hem de epigrafik açıdan değerlendirilmesine özen gösterilmiştir. Antik bir eseri yazıtından bağımsız incelemek ve yorumlamak, özellikle eserler buradaki gibi yazıtlarıyla ayrılmaz bir bütün oluşturuyorlarsa, olanaklı değildir. Yine aynı şekilde, eserlerin sadece yazıtlarını inceleyip üzerine yazıldıkları anıtları dikkate almamak da olmaz. Bu tür çalışmalar sonuçları bakımından eksik kalacak ve bilimsel güvenilirlikleri azalacaktır. Zeus Bronton hakkında bilgi veren birinci ve en önemli kaynak adakların yazıtlarıdır. İkinci olarak eserin tipi, stili ve üzerindeki betimler gelmektedir. Bu nedenle, buradaki çalışmada yazıtların değerlendirilmesine özel önem verilmiş ve kült hakkında bütün bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Tarihleme kriterlerinde hem arkeolojik hem de epigrafik veriler dikkate alınmıştır.

Zeus Bronton'a adanmış olan eserler genellikle mermerden yapılmıştır. Yayınlarda eserlerin yapıldıkları mermer türleri hakkında bilgi verilmemektedir; çoğunlukla sadece "mermer" olduğu belirtilmektedir. Eğer varsa, renk farkı belirtilmiştir. Katalogda malzeme olarak, zaman zaman kırmızılı ya da kırmızı damarlı⁵⁶⁹, mavimsi ya da mavi damarlı⁵⁷⁰, mor damarlı⁵⁷¹ ve kahverengi-gri damarlı⁵⁷² mermerlere rastlanmaktadır. Katalogdaki otuzbeş eserin malzemesi ise gri renkli mermerdir⁵⁷³. Ancak, burada mermerin hava şartlarından etkile-

⁵⁶⁹Krş. kırmızılı mermer Kat. No 163, 221; kırmızı damarlı sarımsı mermer Kat. No 274; kırmızı damarlı beyaz mermer Kat. No 138; büyük kırmızı lekeleri olan mermer Kat. No 139; kırmızı damarlı gri mermer Kat. No. 66; kırmızı damarlı mermer Kat. No 291

⁵⁷⁰Krş. mavimsi mermer Kat. No. 67, 69, 147, 148, 171, 172; mavi mermer Kat. No. 91; mavi damarlı mermer Kat. No. 160; mavi lekeli ve damarlı mermer Kat. No 68

⁵⁷¹Krş. mor damarları olan mermer Kat. No 38

⁵⁷²Krş. kahverengi gri damarlı mermer Kat. No. 86.

⁵⁷³Krş. Kat. No 1, 5, 12, 13, 15, 18, 23, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 36, 39, 43, 45, 46, 48, 64, 88, 105, 120, 127, 129, 130, 136, 159, 165, 173, 174, 175, 177, 178, 181, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 208, 210, 226, 316

nerek grileşmesi veya dıştan gri görünmesi söz konusu olabilir. Katalogdaki yirmidört eser ise beyaz mermer olarak not edilmiştir⁵⁷⁴. Dört eserin yayınlarda Dokimaion Mermeri'nden olduğu belirtilmektedir⁵⁷⁵. Anadolu'da çıkarılan mermer çeşitleri, analizleri ve mermerin hangi yöreden (veya ocaktan) kaynaklandığının anlaşılmasını sağlayan sistemler üzerindeki kapsamlı araştırmalar genel olarak eksiktir. Antik Dönem'de, Zeus Bronton'un kültürünün yoğun olarak görüldüğü bölge olan Kuzeybatı Phrygia'da ve Phrygia'nın genelinde zengin mermer ocaklarının varlığı bilinmektedir. Bu ocaklardan bazıları bugün de işletilmektedir. Büyük bir merkez olan Dokimaion Mermer Ocakları, ona bağlı çalışan büyük atölyeler ve ürettikleri eserler iyi tanınmaktadır ve konu ile ilgili birçok kapsamlı araştırma yapılmıştır⁵⁷⁶. Kütahya'nın Altıntaş İlçesi'nde de antik mermer ocaklarının⁵⁷⁷ ve çeşitli eserlerin işlendiği atölyelerin⁵⁷⁸ varlığı bilinmektedir. Birçok Bronton adağının ele geçtiği Dorylaion (Eskişehir) ve çevresinde bulunmuş olan eserlerin çoğu mermerden üretilmiştir. Çoğunlukla kırmızı damarlı olan ve "Dokimaion" diye adlandırılan bu mermer büyük olasılıkla Dorylaion veya çevresindeki yerel ocaklardan çıkarılmıştır⁵⁷⁹. Zeus Bronton için önemli bir merkez olan Nakoleia'da (Seyitgazi) bulunmuş olan eserlerde ise, daha çok kireçtaşının kullanıldığı görülmektedir. Burada olasılıkla yerel taş ocakları olmalıdır⁵⁸⁰. Ancak, mermerden yapılmış eserler de vardır. Bithynia ve öteki bölgelerde de Bronton adakları için mermer kullanılmıştır.

Zeus Bronton'a adanan yirmitüç eser farklı kalitedeki kireçtaşından üretilmiştir⁵⁸¹. Küçük bir adak steli ise, kireçtaşının yumuşak bir türü olan ve Seyitgazi ile çevresinde çıkan küfeki taşından yapılmıştır⁵⁸². Yumuşak yapısı nedeniyle taş, zaman içerisinde çok aşınmış ve stel ile üzerindeki yazıt zarar görmüştür. Yayınlarda bir eserin mavi kireçtaşından yapıldığı belirtilmektedir⁵⁸³. Bunun dışında, katalogda sünger taşı⁵⁸⁴, bazalt⁵⁸⁵ ve gri taştan⁵⁸⁶ yapılmış çok

⁵⁷⁴Krş Kat No 2, 17, 19, 25, 47, 83, 100, 128, 132, 134, 143, 157, 162, 168, 176, 190, 198, 206, 209, 218, 270, 284, 296, 298.

⁵⁷⁵Krş Kat No 4?, 8, 9, 164

⁵⁷⁶Krş. Wiegartz, Säulensarkophage; Röder, Bericht; Röder, Marmor Phrygium; Fant, Unfinishes Sarcophagus Lids; Fant, New Finds; Fant, Cavum Antrum; Waelkens, Carrières; Waelkens, Dokimeion; Waelkens, Phrygian Quarry; Waelkens, Ateliers; Waelkens, Türsteine; Naumann, Zeustempel, s. 79 vd

⁵⁷⁷Krş. Röder, Marmor Phrygium, s. 311 vd

⁵⁷⁸Waelkens, Türsteine, s. 88 vd.

⁵⁷⁹Yuk age, s. 131

⁵⁸⁰Yuk age, s. 123

⁵⁸¹Bu eserler için bkz Kat No 22, 37, 40, 51, 116, 133, 137, 141, 179, 194, 197, 200, 214, 225, 242, 243, 263, 275, 278, 282, 285, 292, 295

⁵⁸²Krş burada Kat No 101. Bu stelin bulunduğu Yazıdere'deki kutsal alanda Zeus Limnenos'a adanmış olan adak taşlarının büyük bir kısmı küfeki taşından yapılmıştır. Yumuşak dokusundan dolayı günümüze kadar oldukça zarar gören bu taş nedeniyle Zeus Linmenos adakları ve yazıtları çok kötü durumdadır. Aynı kutsal alana sunulmuş olan Zeus Bronton adakları genellikle mermer olduğu için, taşların yapısı, insan eliyle kırılmasının dışında iyi durumdadır.

⁵⁸³Krş Kat No 51

⁵⁸⁴Krş Kat No 44

⁵⁸⁵Krş Kat No 131

⁵⁸⁶Krş Kat No 220 ve 222

az sayıda eser görülmektedir. Ayrıca, istisna bir durum olarak, bir Bronton adağı kayaya işlenerek oluşturulmuştur⁵⁸⁷. Yayınlarda, kataloğa alınan bazı eserlerin hangi malzemeden yapıldıkları belirtilmemektedir⁵⁸⁸.

Zeus Bronton'a sunulmuş olan adaklar genel olarak taşra stilinde işlenmiştir. Bu stilin genel özellikleri, motiflerin son derece basitleştirilerek verilmesi, şekillerin çizgisel olması ve katı bir simetrisinin uygulanmasıdır. Bütün bu özellikler, İ. S. 2. yy 'ın ortasından 3. yy 'ın içlerine kadar gözlemlenen yerel Frig stilinin ayrıntılarıdır⁵⁸⁹. Bu stilin genel özelliklerini Phrygia Bölgesi'ndeki dönemin bütün eserlerinde görmek olanaklıdır. Özellikle zengin dekore edilmiş mezar taşlarında bütün özellikler çok iyi izlenebilmektedir⁵⁹⁰. Burada söz konusu olan, Roma Eyalet Sanatı olgusudur. Phrygia gibi uzak ve taşra bir bölgede bile, Roma Eyalet Sanatı'nın ne kadar derin kök salmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu sanatın tipik özelliklerine sadece Phrygia'da değil, bölgeye komşu olan yörelerde de sayısız mezar ve adak taşında rastlanmaktadır. Phrygia'da, özellikle de Kuzeybatı Phrygia'da İ. S. 2. ve 3. yy 'larda komşu bölgeleri de etkileyen yoğun bir heykeltıraşlık faaliyetlerinin varlığına tanık olmaktayız. Bu durumu, o yüzyıllardaki ekonomik gönençle ve bölgedeki zengin mermer ocaklarının varlığıyla açıklamak olanaklıdır.

⁵⁸⁷Krş Kat No 301

⁵⁸⁸Krş Kat No 20, 33, 34, 35, 49, 50, 57, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 151, 152, 183, 192, 204, 223, 229, 231, 234, 235, 240, 241, 246, 251, 266, 293, 299, 300, 302, 306, 308, 309, 310, 312, 314, 315 ve Zeus Brontaios No 5

⁵⁸⁹Söz konusu stil özellikleri için genel olarak bkz. Drew-Bear et alii, Votive Steles, (T Lochman, Style and Dating); Lochman, Provinzkunst Ayrıca bkz Koch, Einige Weihreliefs; Koch, Weihreliefs; Koch, Zeus Thallos

⁵⁹⁰Genel olarak bkz Lochman, Grabsteine; Waelkens, Türsteine; Koch, Ein Grabrelief; Koch, Funerary Sculpture

6.1. KUZEBATI PHRYGIA (Eskişehir-Kütahya) (Kat. No. 1-245)

6.1.1. STELLER (Kat. No. 1-134)

Burada, stel (στήλη) sözcüğü ile kastedilen biçim, genel anlamı ile, tek başına ve dik duran, belirli bir kalınlığı olup eni boyundan dar olan ve genellikle mezar veya adak taşı olarak kullanılan dört köşe yüksek taş levhalardır⁵⁹¹. Ancak, Bronton adakları içinde bu tanım dışında kalan bir yuvarlak stel bulunmaktadır (bkz. aş.). Anadolu'nun her bölgesinden çeşitli boy ve tipte binlerce stel bilinmektedir⁵⁹². Phrygia Bölgesi'nde de steller mezar veya adak taşı olarak oldukça yaygındır. Sadece bu bölgeye özgü olan stel tipleri de vardır. Phrygia'ya özgü bir tip olan "kapı biçimli steller" ile "niş biçimli steller" çok iyi tanınmaktadır ve kapsamlı biçimde araştırılmıştır⁵⁹³. Kapı biçimli mezar stelleri Phrygia'nın hemen her bölgesine yayılmışken, niş biçimli steller daha çok Yukarı Porsuk Nehri'nin vadilerindeki bölgelerde görülmektedir. Phrygia'nın kuzeybatı bölgelerinde ise, yukarıdaki iki stel türüyle de benzeşen ama daha basit biçimlendirilmiş olan bir stel tipi görülmektedir. Temel biçimiyle üçgen alınlık, yüksek kaide ve gövdeye sahip olan bu stel türü Kuzeybatı Phrygia'da ele geçen Bronton adakları için en çok tercih edilmiş olan adak tiplerinden birisidir. Bu stel tipinin özellikle Dorylaion ve Nakoleia'da çok tutulduğu, bölgenin bir özelliği olduğu ve yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bölgede başka tanılara da bu tip steller adanmıştır. Bu bölge dışında bu tip stellerin hemen hiç görülmediği anlaşılmaktadır. Burada, genelde 10-20 cm kalınlığında mermer levhalar üzerine hafif kabartma olarak işlenmiş ve son derece stilize edilmiş steller söz konusudur. Katalogda bu türe giren toplam 133 stel çalışılmıştır (krş. Kat. No. 1-133 Lev. 1-29). Stel adaklarına genel olarak bakıldığında, eserleri iki gruba ayırmann olanaklı olduğu anlaşılmaktadır. Büyük çoğunluğu "Naiskos Steller" oluşturmaktadır. Bu tipte stellerin profillendirilmiş yüksek veya alçak üçgen alınlıkları vardır. Alınlığın iç kısmında genellikle kabartma bir betim, çoğunlukla da patera veya rozet (veya öküz başı, krater, vs.) bulunmaktadır. Alınlığın boş bırakılmış olduğu da görülmektedir. Alınlık kısmı birkaç profille gövdeye bağlanmaktadır. İki stelin bu profil kısımlarından birisi dış sırası biçiminde işlenmiştir (bkz. Lev. 7 Kat. No. 39 a ve Lev. 10 Kat. No. 60 a) Stellerin gövdesi üzerinde

⁵⁹¹ Krş. Möbius, Stele; Pfuhl-Möbius I, s. 50 vd.; Waelkens, Türsteine, s. 4.

⁵⁹² Anadolu'daki mezar stelleri ve tipleri için genel olarak bkz. Pfuhl-Möbius I ve II. Ayrıca çok genel olarak bkz. Wujewski, Sepulchral Stelae. Bugüne kadar, sadece Anadolu'da bulunmuş ve bölgelere göre çeşitli tipleri gösteren steller kullanım amaçları, tarihsel dönem, stil ve tipoloji açısından incelenmemiştir. Bu tür bir çalışma, Anadolu'da bulunan antik malzemenin daha doğru değerlendirilmesi ve iyi tanınması açısından büyük yarar sağlayacağı gibi, kuşkusuz araştırmacılar için de vazgeçilmez bir başvuru kaynağı olacaktır.

⁵⁹³ Kapı biçimli mezar stelleri M. Waelkens tarafından araştırılmış ve kapsamlı biçimde yayımlanmıştır, bkz. Waelkens, Türsteine. Yine, Phrygia Bölgesi'nin bir özelliği olan niş biçimli mezar stelleri, T. Lochman tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Konu ile ilgili birkaç makale için bkz. Lochman, Grabsteine; Lochman, Une Stèle; Lochman, Provinzkunst; Lochman, Deux reliefs.

Dor düzenindeki sütunların stilize betimleri bulunmaktadır. Başlık ve kaideleriyle betimlenen bu sütunlar steli sağda ve solda sınırlamaktadır. Gövde üzerinde Eski Yunanca yazıt ve onun üst veya alt kısmında hafif kabartma betimler bulunmaktadır. Üzerinde herhangi bir kabartma betim olmayan steller de vardır. Gövde kısmından sonra genellikle oldukça yüksek ve geniş işlenmiş olan kaide kısmı gelmektedir. Kaidenin alt kısmında, büyük boy stellerde stelin bir yere oturtularak dik durmasını sağlayan saplık (geçme) kısmı bulunmaktadır. Günümüze kadar stellerin hiçbirinde saplık kısmı sağlam kalamamıştır⁵⁹⁴. Genellikle bir metrenin üzerinde olan büyük steller, doğal kayalara oyulan veya taştan oluşturulan oyuklara oturtuluyor olmalıdır⁵⁹⁵. Bronton adaklarında küçük boy stellerde saplık kısmının olmadığı görülmektedir.

Naiskos stellerin genel olarak iki farklı boyda işlendikleri gözlemlenmektedir. Bunlardan ilkinde stellerin boyları 60–70 cm'nin üzerindedir ve çoğunlukla 1 m'nin üzerinde büyük steller görülmektedir. Boyları kimi zaman 2 m'ye ulaşanlar da vardır. Büyük bir grup oluşturan büyük "Naiskos Steller" (krş. Kat. No. 7–98) katalogda "Üçgen Alınlıklı Büyük Steller" grubunun içinde incelenmiştir. İkinci gruptaki eserlerde stellerin boyları genellikle 60–70 cm'nin altındadır. Bu gruptaki küçük naiskos steller ise, "Üçgen Alınlıklı Küçük Steller" grubunda incelenmiştir. Küçük naiskos steller sayıca daha azdır (krş. Kat. No. 129–133). Üçgen alınlıklı büyük steller grubuna giren fakat tip olarak farklılık gösteren iki stel "Değişik Tipler" adı altında incelenmiştir (krş. Kat. No. 99–100). Bunlardan ilki, alınlık kısmının iki katlı olmasıyla ötekilerden tip olarak ayrılmaktadır. Öteki stel ise, aynı mermer levha üzerinde yan yana işlenmiş iki stelden oluşmaktadır. Eserler aşağıda ayrıca incelenmektedir.

Steller başlığı altında bir başka grubu ise, yine üçgen alınlıklı steller grubuna giren ama naiskos biçimli olmayan steller oluşturmaktadır. Bunların en büyük özelliği gövde üzerinde sütun betiminin olmamasıdır. Bu steller "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" olarak incelenmiştir ve burada boyut olarak yine iki ayrı tip gözlemlenmektedir. Sayıca az olan birinci gruptaki stellerin boyları genellikle 60 cm'nin üzerindedir (krş. Kat. No. 1–6). Sayıca daha fazla olan ikinci gruptaki steller ise genellikle 60 cm'nin altındadır (krş. Kat. No. 101–128) ve bu ikinci grup aynı kutsal alanda toplu olarak bulunmuştur (Yazıdere/Seyitgazi, bkz. aş.)

Stellerin üçüncü ve son alt grubunu bir tek eserle "Yuvarlak Stel" oluşturmaktadır. Bu tipten bir tek örnek olmasına rağmen, biçim olarak ötekilerden tamamen farklı olduğu için, stel başlı başına ayrı bir grup altında incelenmiştir. Bu şekilde yuvarlak steller (tondo) aslen Yukarı Porsuk Vadisi'ndeki bölgelerin (Kütahya) karakteristiğidir. Bu eserin de ayrıntılı ince-

⁵⁹⁴Yine de birkaç eserde saplık kısmı seçilebilmektedir, krş. Lev. 5 Kat. No. 24; Lev. 6 Kat. No. 26; Lev. 19 Kat. No. 87 a.

⁵⁹⁵Peter Frei ve ekibi tarafından 1988 yılında Eskişehir çevresinde gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında, Ayvacık civarında Zeus Bronton'un bir kutsal alanı belirlenmiştir, krş. Frei, Forschungen 1989, s. 193. Ayvacık'ın güneyinde, Yanıklık olarak isimlendirilen yerde bulunan kutsal alan, mermer çıkarmak amacıyla yok edilmiştir. Frei, çevrede birçok taş, kiremit ve seramik parçası bulunduğunu belirtmektedir. Burada bulunan 1,80 m yüksekliğinde bir stel Zeus Bronton'a adanmıştır. Ayvacık'ta bulunmuş olan birkaç Bronton adağı da olasılıkla buradan kaynaklanmaktadır. Oldukça zarar görmüş olan bu kutsal alanda, stellerin zamanında üzerine oturtuldukları ve çevreye saçılmış kalın ve yassı taş levhalar görülmektedir. Bu altlıkların üzerlerinde, stellerin saplık kısımlarının girdiği derin oyuklar seçilmektedir, krş. yuk. age s. 198 Fig. 1.

lemesi aşağıda yapılmaktadır.

Zeus Bronton'a sunulan stellerin bir kısmı aynı zamanda mezar taşıdır. Bu tip steller bölgede sadece mezar taşı olarak zaten kullanılmaktadır. Aynı zamanda mezar taşı olan adak stellerine aşağıda değinilmektedir. Özet olarak, Zeus Bronton'a Kuzeybatı Phrygia'da başlıca iki tip stel adanmıştır: üçgen alınlıklı steller ve yuvarlak stel. Üçgen alınlıklı steller büyük ve küçük olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu gruplar da kendi içinde üçgen alınlıklı basit steller ve naiskos steller olmak üzere bölünmüştür. Büyük stellerin içinde değişik tipler grubu bulunmaktadır. Bütün bu alt gruplara aşağıda tek tek değinilmektedir.

6.1.1.1. ÜÇGEN ALINLIKLIL BÜYÜK STELLER (Kat. No. 1-100)

6.1.1.1.1. Üçgen Alınlıklı Basit Steller (Kat. No. 1-6)

Üçgen alınlıklı büyük stellerin ilk grubunu gövdesinde sütun betimi olmayan steller oluşturmaktadır. Bunlar katalogda "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" olarak adlandırılmıştır. Bu grupta sadece altı stel bulunmaktadır. Stellerin boyları 60 cm ile 1, 60 m arasında değişmektedir. Eserler genel olarak oldukça zarar görmüştür. Stellerin fazla yüksek olmayan, düz ve hafif dışa taşkın kaideleri, düzgün gövdeleri ve alçak üçgen alınlıkları vardır. İki stelin (Kat. No. 1, Şek. 1 ve 6, Şek. 2) alınlığında *patera*, bir stelde ise (Kat. No. 2) kartal betimlenmiştir. Stel Kat. No. 1 bitkisel süslerle işlenmiş zarif alınlığı ile dikkat çekmektedir ve özenli işçiliği nedeniyle biraz daha erken bir dönemden olmalıdır. Gruptaki son stel (Kat. No. 6, Şek. 2) tip olarak diğerlerinden ayrılmaktadır. Stelin gövdesi kalın bir çerçeve içine alınmıştır. Eser aslında bu biçimiyle bütün stellerin içinde tektir. Fakat, gövdesinde sütun betimi olmadığı için bu grup içinde incelenmiştir. Eserlerin üzerinde çelenk⁵⁹⁶, girland ve çifte koşulmuş öküz başları kabartması görülmektedir. Betimler⁵⁹⁷ bu grup için özel değildir, her grupta vardır. Kat. No. 1'in üzerindeki küçük sarkık girland motifi oldukça zarif işlenmiştir. Girland motifi Zeus Bronton eserlerinde çok sık olmasa da görülmektedir⁵⁹⁸. Kat. No. 3 ve 5'in yazıtları daha özenli yazılmıştır.

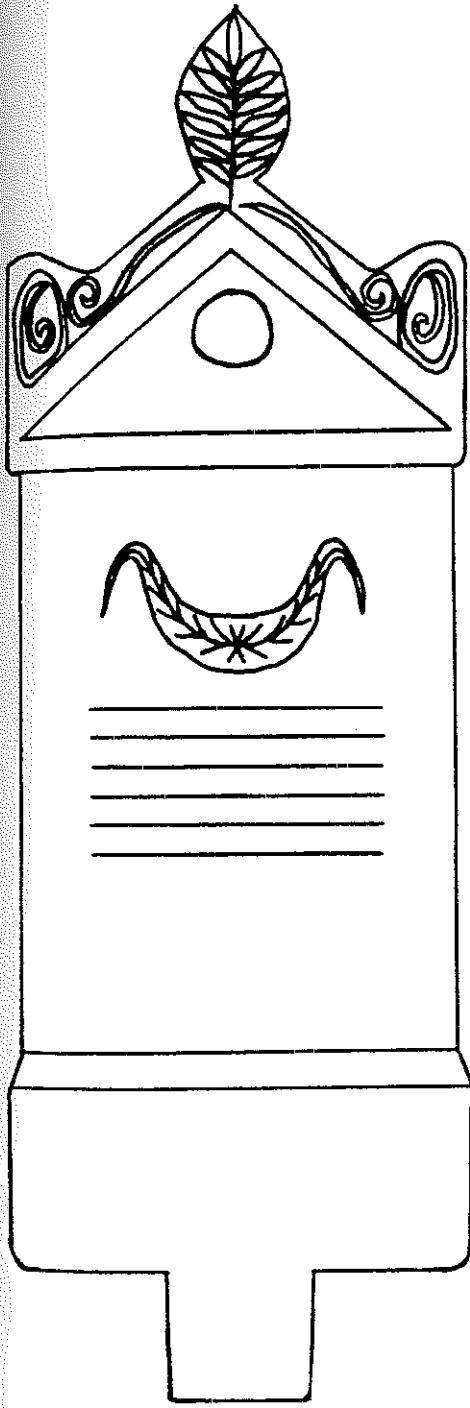
Gruptaki ilk eser (Kat. No. 1, Şek. 1) Avdan'da bulunmuştur. Antik adı Marlakkon ya da Marlakkos olan bu yerleşimden çok sayıda Zeus Bronton adağı bilinmektedir⁵⁹⁹ ve burada büyük bir olasılıkla Zeus Bronton'un bir tapınağı olmalıdır. Yine, grupta Kuzkaya'dan bir tane (Kat. No. 2), Süpren ve Ayvacık'tan da ikişer tane eser bulunmaktadır. Kuzkaya'dan Zeus Bronton'a bir altar sunusu bilinmektedir (krş. Kat. No. 157). Süpren'de bulunmuş olan steller (Kat. No. 3-4) tip olarak birbirlerine benzemektedir. Kat. No. 3 ile aynı yerde bulunan bir naiskos stelin (bkz. Kat. No. 24) yazıtından her iki eserin aynı şahıs, yani çiftçi Epinikos'un oğlu Apollon tarafından öküzlerinin esenliği için adandığı anlaşılmaktadır. Her iki stel de birbirlerine çok benzemektedir ve ikisinin de üzerinde çifte koşulmuş öküz başları kabartması vardır. Bu köyde stellerin tip olarak çok sevilip tutulduğu, aynı tarz stellerin (krş. Kat. No. 3, 4, 24, 25 ve olasılıkla bir stel olan 226) görülmesinden anlaşılmaktadır. Bu köyden tanrıya

⁵⁹⁶Antik Dönem'de çelenk hakkında genel olarak bkz. Blech, Kranz

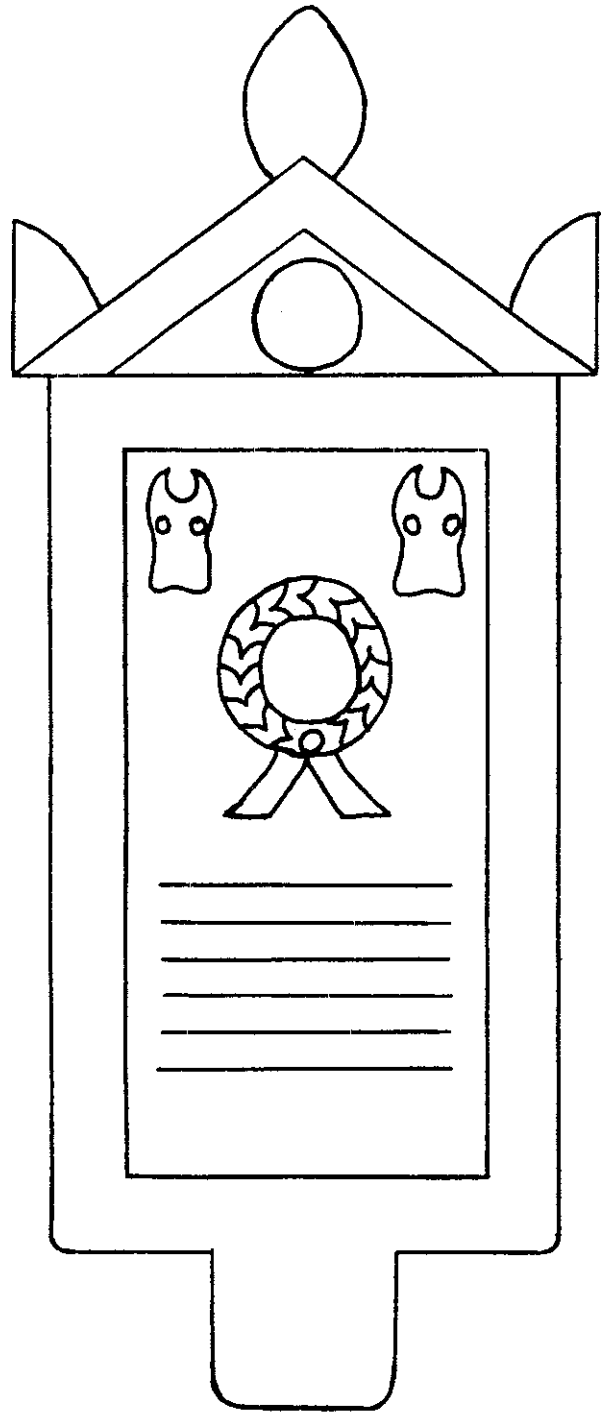
⁵⁹⁷Anadolu'daki antik eserler üzerine betimlenmiş olan motifler hakkında toplu bir çalışma yoktur. Pfuhl ve Möbius mezar taşları üzerinde görülen birçok motif hakkında değerlendirmede bulunmuşsa da (krş. Pfuhl-Möbius I-II) toplu bir başvuru kaynağı hâlâ eksiktir. Motiflerin belirlenmesi, sınıflandırılması, yorumlanması ve bölgesel farklılıkların incelenmesi, arkeolojik malzemenin daha iyi değerlendirilebilmesi açısından önem taşımaktadır.

⁵⁹⁸Krş. Kat. No. 8; 14; 28; 30; 55; 81; 139; 141; 153; 156; 160; 161; 171; 177; 217; 310; Zeus Brontaios No. 4

⁵⁹⁹Krş. Kat. No. 1, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 100, 125, 155, 156, 163, 164, 165, 166, 184, 185, 186, 187, 245?

Şek. 1

Şek. 2

sunulmuş bir altar da (kırş Kat No 188) bilinmektedir. Süpren'de bulunmuş olan ikinci stel (Kat. No. 4) aynı zamanda bir mezar taşıdır ve bu grupta tektir. Eser, zamanında olasılıkla bir mezarlıkta duruyordu. Mezar ve adak taşlarının aynı tipte işlendikleri anlaşılmaktadır. Ayvacık'ta bulunmuş olan iki stel ise, biçim olarak birbirlerinden farklıdır. Yukarıda, stel Kat. No. 6'nın (Şek. 2) gövdesindeki çerçeve nedeniyle farklı olduğu belirtilmişti. Her iki stelin üzerinde çelenk betimi bulunmaktadır. Ayvacık'tan tanrıya adanmış başka eserler de (kırş Kat. No. 5, 6, 70, 71, 99, 126) ele geçmiştir ve burada da olasılıkla tanrının bir tapınağı vardır. Bu gruptaki iki stel dışında Ayvacık'tan üç tane büyük naiskos stel (Kat. No. 70, 71 ve 99) bir tane de küçük stel (Kat. No. 126) bulunmuştur. Bu köyde de stellerin, özellikle de büyük boyutlu olanların, adak olarak sevildiği anlaşılmaktadır. Sonuç olarak, bu gruptaki stellerin az olmasından bu tiplerin Bronton adakları için fazla tercih edilmediği anlaşılmaktadır.

6.1.1.1.2. Naiskos Steller (Kat. No. 7-98)

Zeus Bronton'a sunulan adaklar içerisinde en büyük grubu 91 eserle "Naiskos Steller" oluşturmaktadır. Bu gruptaki stellerin birçoğu kırık ve parçalanmıştır ve birçok stelin üçgen alınlığı kırılıp kaybolmuştur. Ancak, kırık parçaların biçiminden eserlerin bu gruba girdikleri anlaşılmaktadır. Sağlam kalabilmiş steller sayesinde bu gruptaki eserlerin tipolojik özellikleri belirlenebilmektedir. Günümüze kadar hemen hiç zarar görmeden gelebilmiş (saplık kısmı hariç) iyi durumdaki büyük bir stel (Kat. No. 71, Şek. 3) bu grubun genel özelliklerini en iyi şekilde yansıtmaktadır. Bu gruptaki stellerin boyları genellikle 1, 50 m ve üzerindedir. Buradaki stellerin en büyük ve bir öncekilerden ayrılan özelliği gövde üzerinde, steli sağ ve sol kenarlardan sınırlayan stilize sütun betimlerinin olmasıdır. Steller yüksek alınlıklı işlenmiş olup alınlıkta yanlarda ve tepede akroterler bulunmaktadır. Hemen hemen hiçbir stelin akroteri tam olarak korunmamıştır. Yarım korunmuş olanlardan üzerlerinin bitkisel süslerle bezenildiği anlaşılmaktadır. Palmet biçimli akroterler de görülmektedir. Alınlığın üçgen kısmı bir veya birkaç kez profillidir. Alınlık içerisinde *patera*, öküz başı, üzüm salkımı, krater ve rozet gibi kabartma motifler bulunmaktadır. Stellerin gövdesi genel olarak yukarıya doğru hafif daralıp incelmektedir. Gövde üzerine başlıkları ve kaideleriyle işlenen stilize sütunlar Dor düzenindedir. Gövdenin alt kısmında oldukça yüksek ve geniş olan kaide kısmı vardır. Kaidenin altında, orta kısımda steli bir yere oturtmaya yarayan geçme kısmı, yani saplık bulunmaktadır. Saplık tıpkı akroterler gibi kırılması en kolay olan kısımdır ve genelde korunamamıştır.

Stellerin üzerinde, sadece bu gruba özgü olmayan ve hemen her eserde görülen tekdüze kabartma betimler bulunmaktadır. Genel olarak motiflerin çok çeşitli olmadığı söylenebilir. Çoğunlukla çelenk, insan büstü, girland, öküz başları, saban⁶⁰⁰, kartal, yıldırım demeti, iğ ve öreke, yün sepeti, sandık, sandalet, bağcı bıçağı (*falx vinitoria*)⁶⁰¹, bağcı çapası (*dolabra*)⁶⁰², krater, üzüm salkımları ve balta gibi betimler görülmektedir. Üzerinde herhangi bir betim olmayan steller de vardır.

Bu gruptaki eserlerin hemen hepsi Eskişehir ve çevresinden ele geçmiştir. Avdan'dan⁶⁰³ on, Seyitgazi'den⁶⁰⁴ dokuz, Kuyucak'tan⁶⁰⁵ sekiz, Alpanos'dan⁶⁰⁶ ve Şarhöyük'ten⁶⁰⁷ dört adet eser bilinmektedir. Büyük olasılıkla adları sayılan bu yerlerde Zeus Bronton'un kutsal

⁶⁰⁰ Antik Dönem'de saban hakkında genel olarak bkz. White, *Agricultural*, s. 123 vd.

⁶⁰¹ Bağcı bıçağı ilgili olarak bkz. Saint-Denis, *Falx Vinitoria* ve White, *Agricultural*, s. 93 vd. Fig. 71-73; Hagenow, *Weingarten*, s. 191 vd.

⁶⁰² Bağcı çapası ilgili olarak bkz. White, *Agricultural*, s. 61 vd. Fig. 37.

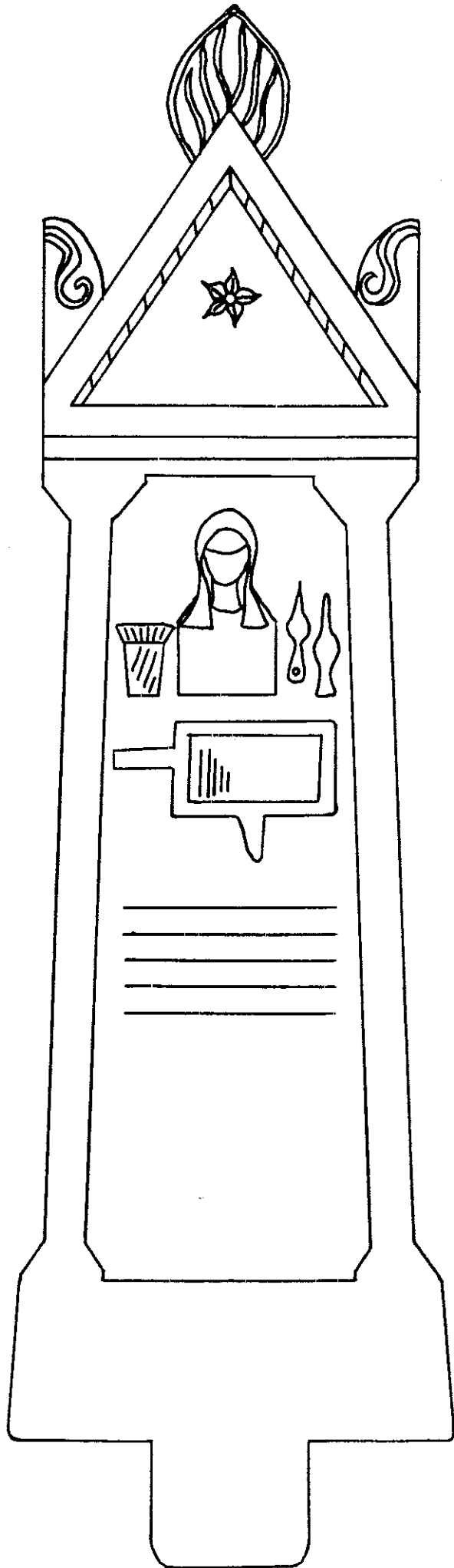
⁶⁰³ Krş. Kat. No. 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23.

⁶⁰⁴ Krş. Kat. No. 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44.

⁶⁰⁵ Krş. Kat. No. 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35.

⁶⁰⁶ Krş. Kat. No. 45, 46, 47, 48.

⁶⁰⁷ Krş. Kat. No. 53, 73, 74, 75.

Şek. 3

alanları olmalıdır (krş. yuk "Üçgen Alınlıklı Basit Steller"). Kıravdan⁶⁰⁸, Hamidiye⁶⁰⁹, Süpren⁶¹⁰, Kırka⁶¹¹, Aşağı Ilıca⁶¹², Sıcaeddin⁶¹³ ve Ayvacık'tan⁶¹⁴ ise ikişer adet eser bu gruptadır. Birçok başka köyden bu gruba giren birer stel bilinmektedir⁶¹⁵. Yine bu grupta, Eskişehir çevresinden olup tam buluntu yeri bilinmeyen birçok stel vardır⁶¹⁶. Adı geçen bu buluntu yerlerinden Zeus Bronton için altın sunuları da ele geçmiştir (krş. aş).

Naikos stellerin yarısına yakın kısmının aynı zamanda mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır⁶¹⁷. Stellerin birkaçında bölgenin mezar taşlarında görülen tipik betimler bulunmaktadır. Örneğin Kat. No. 70 ve 71 (Şek 3) bir karı kocanın mezar taşlarıdır. Burada ilginç olan, kadın ve erkek için iki ayrı mezar taşının yaptırılmış ve her iki stele de aynı yazının yazdırılmış olmasıdır. Ölmüş olan karı kocanın çocukları, babaları Apollas ve anneleri Apollonia'nın hatırasına ve Zeus Bronton'a stelleri sunmuşlardır. Baba Apollas'ın mezar taşının üzerinde, kendisini betimleyen erkek büstünün dışında, onun hayattayken yaptığı işe işaret eden betimler işlenmiştir. Bunlar, çifte bağlanmış bir çift öküz başı, bağcı bıçağı (*falx vinitoria*) ve bağcı çapası (*dolabra*), balta ve içinden üzüm salkımları fıskıran kırater betimidir. Apollas'ın, yörenin hemen öteki insanları gibi, çiftçilik ve bağcılıkla geçinmiş olduğu anlaşılmaktadır. Anne Apollonia'nın mezar taşının üzerinde ise, kendisini betimleyen kadın büstünün dışında, onun iyi bir ev hanımı olduğuna işaret eden yün sepeti⁶¹⁸, iğ, öreke ve sandık⁶¹⁹ gibi motifler bulunmaktadır. Bu gruptan bu iki stel ve Kat. No. 12 (olasılıkla bir kadının mezar taşı) ve Kat. No. 72'nin üzerinde Phrygia Bölgesi'nde yoğun olarak ele geçmiş olan kapı biçimli mezar taşlarının üzerindeki betimler görülmektedir. Aynı zamanda mezar taşı olan diğer steller motif bakımından bunlar kadar zengin değildir.

⁶⁰⁸Krş Kat No. 77, 78

⁶⁰⁹Krş Kat No 61, 62

⁶¹⁰Krş Kat No 24, 25

⁶¹¹Krş Kat No 26, 27

⁶¹²Krş Kat No 68, 69

⁶¹³Krş Kat No 49, 50.

⁶¹⁴Krş Kat No. 70, 71

⁶¹⁵Krş Sivrihisar (Kat No 79), Çavlum (Kat No 52), Uluçayır (Kat No 88), Karahöyük (Kat No 91), Yukarı Söğüt (Seyitgazi) (Kat No 65), Değişören (Kat No 66), Karabayır Çiftliği (Kat No 87), Başören (Kat No 67), Sultandere (Kat No 13), İmişoğlu (Kat No 72), Alpiköy (Kat No 51), Kayapınar (Kat No 80), Aşağı Çavlan (Kat No 81), Gündüzler (Kat No 82), Alınca Köyü (Kat No 86), Yukarı Kalabak (Kat No 83)

⁶¹⁶Krş Kat No. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 76, 84, 85, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98

⁶¹⁷91 stelden 50 tanesi sadece adak, 41 tanesi de mezar taşı ve adaktır. Aynı zamanda mezar taşı olanlar şunlardır: Kat No. 11, 12, 13, 17, 18, 19, 21, 25, 27, 34, 35, 37, 38, 39, 40?, 41, 42, 44, 45, 50, 51, 53, 55, 57, 58, 61, 62, 63, 70, 71, 72, 78, 80, 83, 85, 87, 88, 93, 94, 95, 96

⁶¹⁸Yün sepetinin yorumlanması hakkında bkz. Waelkens, *Votive and Tombstones*, s. 278 ve 294 dipn. 12; Pfuhl-Möbius II. s. 541

⁶¹⁹Mezar taşlarındaki sandık motifi için bkz. Calder, *MAMA I*, No. 420, 422, 424; Pfuhl-Möbius II. s. 541 ve No. 2301, 2304, 2306; Waelkens, *Türsteine*, s. 12 ve krş. (Sachregister) s. 318 Alabastrotheke ve s. 319 Kiste

6.1.1.1.3. Değişik Tipler (Kat. No. 99–100)

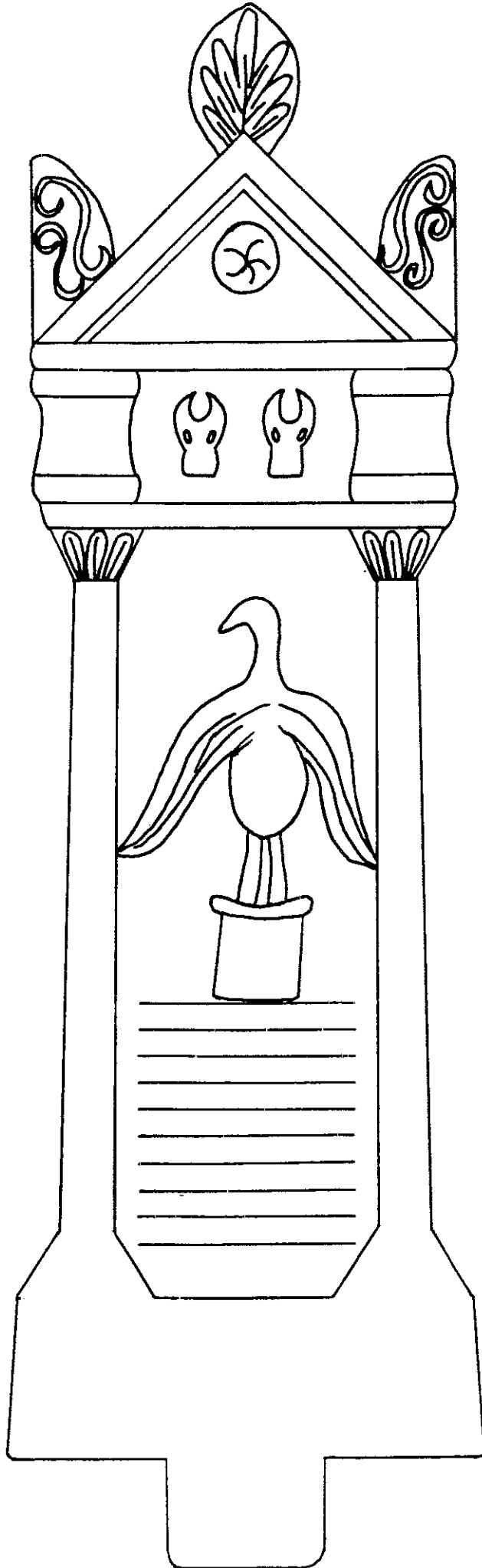
Bu grup sadece iki eserden oluşmaktadır. Burada, iki steli diğerlerinden ayıran ve ayrı bir grup oluşturmalarına neden olan durum, stellerin ötekilerden farklı tipte işlenmiş olmasıdır. Birinci stel (Kat No 99, Şek 4) oldukça büyük (2, 20 m) bir eser olup naiskos biçimlidir. Yüksek ve dışa taşkın kaidesi olan stelin, uzun gövdesi yukarı doğru hafif daralmaktadır. Saplık kısmı kırılmıştır. Gövde üzerindeki sütunların başlıkları palmet biçimlidir ve bu özellik öteki stellerde görülmemektedir. Sütunların üzerinde, ince bir profil kısmından sonra bir ara bölme gelmektedir. Bu bölmede, sağ ve solda, sütun başlıklarının üzerine gelen yerlerde küçük ve basık altarlar işlenmiştir. Altarlar üstteki alınlığı taşıyor görünümündedir. Bölme içinde iki öküz başı kabartması görülmektedir. Stelin yüksek üçgen alınlığı bu bölme üzerinde yükselmektedir. Alınlık içinde bir *patera* betimi vardır. Yüksek ve süslü akroterler kırılmıştır. Stelin gövdesi üzerinde, bir altar üzerinde kanatlarını açmış duran büyük ve beceriksizce işlenmiş bir kartal betimi vardır. Steli öteki naiskos stellerden ayıran ana ayrıntı, alınlığın alt kısmındaki ara bölmedir. Bölgenin bilinen naiskos stel ikonografisinde bu kısım yoktur ve eser bu özelliği ile Bronton adakları içinde de yoktur. Bu kısım, olasılıkla steli yapan ustanın bir buluşudur ve buluşun rağbet görmediği, tek kalıftan anlaşılabilir. Eserin öteki stellerden daha erken olmadığı, aksine onlar bölgede yaygın biçimde üretildikleri sırada, hatta belki biraz da geç bir dönemde yapıldığı düşünülebilir.

Stel Ayvacık'ta bulunmuştur. Ayvacık'tan, başka Bronton adakları⁶²⁰ da ele geçmiştir ve burada, daha önce belirtildiği gibi, tanrının olasılıkla bir kutsal alanı olmalıdır. Ayvacık'ta bulunan toplam altı adağın hepsi de steldir. Eserlere bakıldığında, çeşitli boyutlarda oldukları anlaşılmaktadır. İki stel (krş. Kat. No. 5–6, Üçgen Alınlıklı Basit Steller) orta boy, bir stel (krş. Kat. No. 126 [Çeşme Mevkii'nden]) oldukça küçük boyutlu, diğer ikisi (krş. Kat. No. 70–71, Naiskos Steller) ise buradaki stel gibi büyük boyutludur. Katalogdaki 70 ve 71 numaralı büyük boyutlu stellerin mezar taşı olduklarına yukarıda değinilmişti. Buradaki stel de aynı zamanda bir mezar taşıdır. Bu üç stel aynı yerde ve olasılıkla bir mezarlıkta duruyor olmalıdır. Fakat, stellerin kutsal alanda dikili olmaları da söz konusu olabilir. Hiçbir eser ilk durduğu yerde bulunmadığı için zamanında nerede durdukları bugün bilinmemektedir. Fakat, Ayvacık'ta Yanıklık Mevkii olarak adlandırılan yerde, olasılıkla Zeus Bronton'un bir kutsal alanı olduğu, orada *in situ* olarak bulunan eser ve stel altlıklarından anlaşılmaktadır⁶²¹.

Stelin yazıtından, Philippos isimli bir şahsın babası Aleksandros'a ve annesine, yine Appas'ın mirasçıları olan Aleksandros, Dionysios ve Philippos'un büyük babaları ve büyükannelerine ve Zeus Bronton'a bu adağı sundukları anlaşılmaktadır. Philippos ve Appas olasılıkla kardeşler ve Aleksandros, Dionysios ve Philippos amcaları Philippos ile ölmüş olan büyükbaba ve büyükannelerine bu mezar taşını dikmişlerdir. Ayvacık'ta çok büyük boyutlu

⁶²⁰Krş. Kat. No. 5, 6, 70, 71, 99, 126.

⁶²¹Krş. Frei, Forschungen 1989, s. 193.

Şek. 4

stellerin daha çok mezar taşı olarak sevilip tutulduğu anlaşılmaktadır. Sadece adak olan steller daha küçük boyutludur.

Bu grubun ikinci eseri büyük parça şeklindeki bir steldir (krş. Kat. No. 100, Şek. 5). Eser sonraki bir dönemde, bir yerde kullanılmak amacıyla bütün kenarlarından düzgün biçimde kesilmiştir. Ancak, geriye kalan ayrıntı ve sütunlardan eserin ilk şeklini oluşturmak mümkün olmaktadır. Eserin diğer stellerden ayrılan ve bu grupta incelenmesine neden olan özelliği, büyük bir taş levha üzerinde birbirlerine bitişik iki ayrı stel biçiminde işlenmiş olmasıdır. Taş yüzeyinde, yüksek ve geniş bir kaide üzerinde üç sütunun yükseldiği görülmektedir. En sağdaki sütunun sadece kaidesinden çok küçük bir kısım kalmıştır. Öteki sütunlar açıkça görülebilmektedir. Stelin eldeki bilgilerden yararlanılarak çizimi yapılmıştır, bkz. Şek. 5. Stelin üst kısmı kesildiği için alınlık kaybolmuştur. Ancak, Şek. 5'de de önerildiği gibi, eserin olasılıkla iki ayrı alınlığı olmalıdır. Gövde üzerinde üç sütunun işlenmiş olması bu düşünceyi desteklemektedir. Kaidenin alt kısmında ve orta yerde büyük ve tek bir saplık kısmı düşünülmelidir. Stelin bu biçimiyle başka örneği yoktur ve Zeus Bronton adakları içinde tektir. P. Frei eserin ortasındaki sütun nedeniyle bunun bir kapı biçimli stel olabileceğini belirtmektedir⁶²². Eser tip olarak gerçekten de Phrygia'da çok yaygın olan kapı biçimli mezar stellerine benzemektedir. Ancak, stellerin gövdesi üzerinde kapı motifi olmadığı için eserin kapı stelleri şeklinde tasarlanmadığı anlaşılmaktadır. Steli yapan usta, büyük bir olasılıkla, bölgede çok tutulan kapı biçimli stellerden tip olarak etkilenmiştir. Kapı biçimli steller incelendiğinde, birbirine bitişik stellerin varlığı ve bunların alınlıklarının çoğunlukla niş tipli⁶²³ olduğu görülmektedir⁶²⁴. Ancak, düz olanlarına da rastlanmaktadır⁶²⁵. Buradaki stel, normal naiskos biçimli ve Dor sütunlu olduğu için alınlık kısmının nişli olarak işlenmiş olması zayıf bir olasılıktır. Çizimde sağdaki stelin sol, soldaki stelin de sağ köşe akroterleri bitişik olarak verilmiştir. Kapı biçimli stellerde bu şekildeki akroterlerin bitişik olduğunu gösteren örnekler vardır⁶²⁶.

Stel Avdan'da (höyüğün batısındaki tarlada) bulunmuştur. Avdan'da Zeus Bronton'a birçok adağın sunulduğuna ve burada tanrının bir tapınağının olduğuna yukarıdaki bölümlerde değinilmişti. Eserin yazıtından bunun bir adak olduğu ve Marlakkos'lu (veya Marlakkon'lu) Demetrios tarafından ürün için tanrıya sunulduğu anlaşılmaktadır. Marlakkos'un Avdan'ın antik adı olduğunu P. Frei ispatlamıştır⁶²⁷. Avdan'da ele geçen öteki Zeus Bronton adakları genellikle orta boy eserler olup içlerinde altınlar da bulunmaktadır. Stel ve altar sunularının bu köyde çok sevildiği anlaşılmaktadır.

⁶²²Bkz Frei, phrygische Toponyme, s. 11 No. 1N.

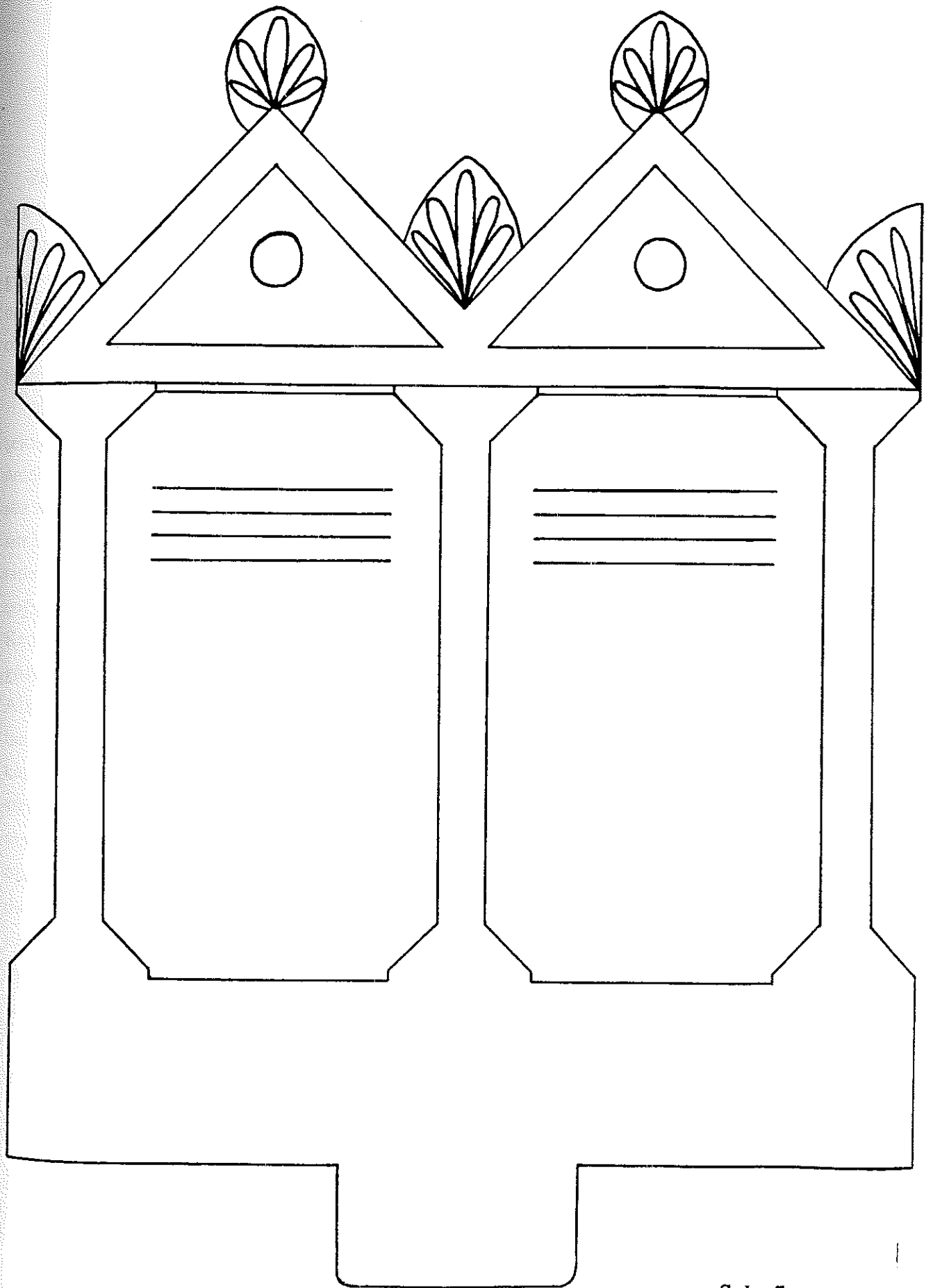
⁶²³Krş. Waelkens, Türsteine, s. 5 vd. (Typ E Bogenstelen). Niş tipli tek kapılı mezar stelleri için bkz. Lochman, Grabsteine, örn. No. 259, 261.

⁶²⁴Krş. Waelkens, yuk. age., örn. No. 75 Lev. 12; No. 93 Lev. 16; No. 199 Lev. 16; No. 200 Lev. 18.

⁶²⁵Krş. yuk. age., örn. No. 377 Lev. 57; No. 535 Lev. 79; No. 580 Lev. 81; No. 584 Lev. 81.

⁶²⁶Krş. yuk. age., örn. No. 332 Lev. 48; No. 357 Lev. 49.

⁶²⁷Krş. Frei, Phrygische Toponyme, s. 10 vd. ve burada Kat. No. 1.

Şek. 5

6.1.1.2. ÜÇGEN ALINLIKLIL KÜÇÜK STELLER (Kat. No. 101-133)

6.1.1.2.1. Üçgen Alınlıklı Basit Steller (Kat. No. 101-128)

Zeus Bronton'a genellikle büyük boyutlu eserler adanmıştır. Ancak, tanrı için bir grup küçük boyutlu stel sunulduğu da görülmektedir. Küçük boyutlu steller sadece otuziki tanedir. Bu tip stellerin boyları genellikle 60 cm'den azdır. "Üçgen Alınlıklı Küçük Steller" grubuna giren eserler iki bölüme ayrılmıştır. Birincisi "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" olup bu grubun başlıca özelliği gövde üzerinde sütun betiminin olmamasıdır. İkinci grubu "Naiskos Steller" oluşturmaktadır ve bu stellerin gövdesi üzerinde, tıpkı büyük boyutlu örneklerde olduğu gibi, başlık ve kaideleri olan sütunlar bulunmaktadır. Naiskos stellere aşağıda ayrıca değinilecektir.

"Üçgen Alınlıklı Basit Steller" grubunu oluşturan stellerin büyük çoğunluğu kırık parça şeklindedir. Sadece birkaç stel bütün durumdadır (krş Kat. No. 101, 121, 126). Burada genelde yüksek ve gövdeden daha geniş kaideleri ve dar ve uzun gövdeleri olan küçük steller söz konusudur (krş Şek. 6⁶²⁸). Stellerin birçoğunun sadece kaide kısımları kalmış, alınlık kısımları kaybolmuştur. Gövde ile alınlık arasında genellikle basit ve düz bir profil bulunmaktadır. Alınlık da düz profillerden oluşturulmuştur. Stellerin sağlam olanlarından alınlıkların çoğunlukla dar ve yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Geniş ve basık alınlıklı olan da vardır (krş Kat. No. 121). Alınlığa çeşitli motiflerin betimlendiği görülmektedir. Bunlar öteki stellerde de görülen ve yörenin tipik betimlerinden olan öküz başı, rozet, *patera* ve üzüm salkımıdır. Alınlıkta motif bulunmayan steller de vardır. Palmet biçiminde betimlenmiş oldukları anlaşılan akroterler çoğunlukla korunamamıştır. Yazıtlar genellikle stellerin gövdesini tamamen kaplamaktadır. Birkaç stelin üzerinde, yazıtın yanı sıra bazı kabartmalara rastlanmaktadır. Bir stelin (Kat. No. 121) üzerinde kanatları açık, küçük bir çelenk üzerinde duran ve gagasıyla yine küçük bir çelenk tutan bir kartal betimi vardır. Bir başka stelin (Kat. No. 124) üzerine olasılıkla bir çelenk kabartması işlenmiştir. Diğer bir stelin üzerinde ise, düz bir dal üzerinde duran kartal kabartması görülmektedir. Kartalın kanatları açık olmayıp, güvercin benzeri betimlenmiştir. Bu gruptaki stellerin kaidelerinde bir yere oturtulduklarını gösteren geçme, yani saplık kısımlarının olmadığı sağlam kalmış birçok kaideden anlaşılmaktadır. Genellikle yüksek olan kaidelerin alt kısmı düz işlenmiştir.

Üçgen alınlıklı basit stellerin büyük bir kısmı (krş Kat. No. 101-121) Seyitgazi'ye bağlı Yazıdere Köyü'nün 2, 5 km kuzeyinde Beygir Tokadı (Köle Deresi) adıyla bilinen yerde bulunmuştur. Eserler bir bütün oluşturmakta ve büyük bir olasılıkla bir kutsal alandan kaynaklanmaktadır. Bugün bu stellerin hepsi Seyitgazi Müzesi'nde korunmaktadır. 1978 yılında Eskişehir Müzesi Müdürü Dünder Tokgöz, Eskişehir çevresinde yaptığı tescil çalışmaları sırasında Beygir Tokadı'ndaki bu kutsal alanı keşfetmiş, fakat burasını önce Roma Devri'nden

⁶²⁸Bu şekil Kat. No. 126'dan yararlanılarak çizilmiştir.

bir "açık ağıl" olarak tanımlamıştır⁶²⁹. Ancak, 1979 yılında Yazıdere köylülerinin söz konusu yerden taş çektiklerinin duyulması, hemen ardından burada kaçak kazıların olması ve birkaç yazılı taşın ortaya çıkmasıyla Eskişehir Müzesi olaya el koymuş ve Dündar Tokgöz başkanlığında bir ekip burada onbeş gün çalışmalarda bulunmuş ve bu yerin bir kutsal alan olduğunu belirlemiştir. Yüzeysel araştırmaları sonucunda Beygir Tokadı diye bilinen yerin 50 m yüksekliğinde, doğu-batı uzunluğu 800 m, güney-kuzey genişliği 400 m olan bir platform olduğu anlaşılmıştır. Platformun kayalık olduğu ve üzerinde çok az toprak tabakası bulunduğu görülmüştür. Platform üzerinde, duvarları moloz taşlardan oluşturulmuş odacıklar bulunmaktadır⁶³⁰. Odaların ortası düzleştirilmiş ve olasılıkla kutsal alan olarak kullanılmıştır. Molozlar arasında bazı yerlerde ise, temel taşlarına ait izler görülmektedir. Ekip çalıştığı sırada burası tamamen moloz yığını biçimindedir. Kutsal alan olarak düşünülen yerdeki moloz taşlar karıştırıldığında içlerinde yazılı taşlar olduğu görülmüş ve bunlar toplanmıştır⁶³¹. Ayrıca, sekiz adet Roma Dönemi sikkesi ile çeşitli seramik parçaları da bulunmuştur. Müze yetkilileri, yine Yazıdere köylülerinin yaklaşık elli sene önce cami ve okul yapmak amacıyla buradan taş aldıklarını ve bunların içinde yine yazılı taşlar, özellikle de büyük boyutlu yazılı taşlar olduğunu öğrenmiştir. Yapı amacıyla taş alınmasının ve define kazılarının kutsal alana çok zarar verdiğini belirtmektedirler. Ekip, bütün bu gözlem ve inceleme sonuçlarını içeren ve kaçak kazıları önlemek amacıyla bu kutsal alanda bir kurtarma kazısının mutlaka gerekli olduğunu belirten bir raporu, yukarıda belirtildiği gibi, 1980 yılında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne sunmuştur. Daha sonra bu ekip veya müze tarafından kutsal alan ve buluntuları üzerinde herhangi bir araştırma veya yayın yapılmamıştır. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün de herhangi bir girişimi olmamış ve bir kurtarma kazısı yapılmamıştır. Kutsal alan günümüze kadar sürekli kaçak kazı ve öteki nedenlerle olasılıkla çok zarar görmüş ve yok olma derecesine gelmiştir.

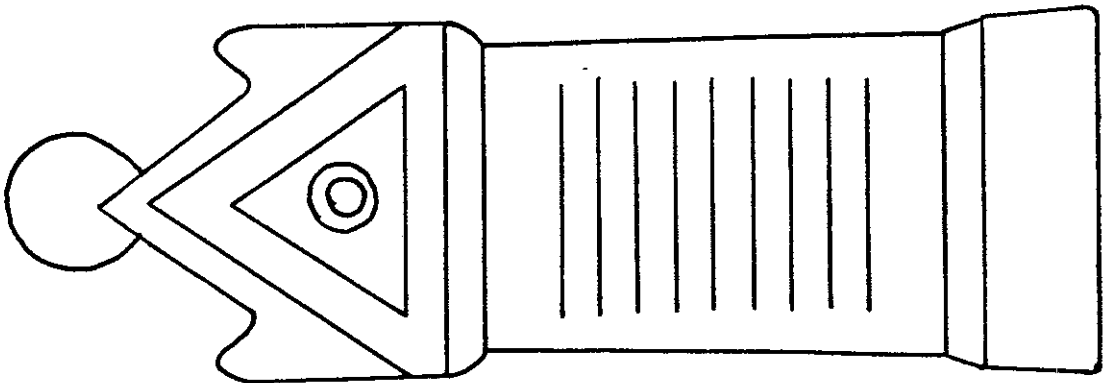
Beygir Tokadı'ndan ele geçmiş olan eserlerin hepsi adak taşıdır ve bu gerçek burasının zamanında bir kutsal alan olduğunu açıkça göstermektedir. Adakların hepsi üçgen alınlıklı küçük steldir ve büyük bir bölümü aynı tipde yapılmıştır. Yazıtlardan, bunların başlıca iki tanısına adandığı anlaşılmaktadır: Zeus Bronton ve Zeus Limnenos. Ancak, az da olsa, taşlar arasında başka tanrı isimlerine rastlanmaktadır. Bu kataloğa konu gereği sadece Zeus Bronton'a sunulmuş steller alınmıştır.

Yukarıda sözü edilen toplu buluntu yapılmadan önce, 1978 yılında Thomas Drew-Bear Beygir Tokadı'ndan daha önce ele geçmiş ve Seyitgazi Müzesi'nde korunan birkaç adak taşını

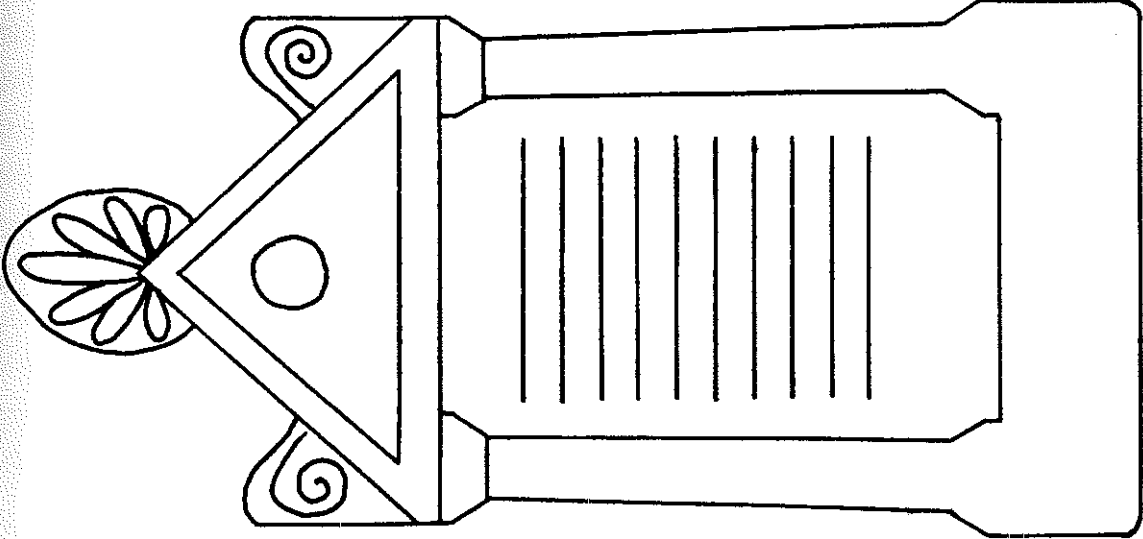
⁶²⁹Dündar Tokgöz, Beygir Tokadı'nda yaptıkları gözlem ve tespitlerine ilişkin bir raporu ve burasıyla ilgili çizim ve fotoğrafları 1980 yılında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne sunmuştur. Yukarıda verilen bilgiler bu rapora dayanmaktadır. Söz konusu raporu ve ilgili çizimi bana gönderen ve tezimde kullanmama izin veren Eskişehir Arkeoloji Müzesi yetkililerinden Sayın Kıymet Tuna'ya çok teşekkür ediyorum.

⁶³⁰Dündar Tokgöz bu odacıkların zamanında ağıl olduklarını belirtmektedir.

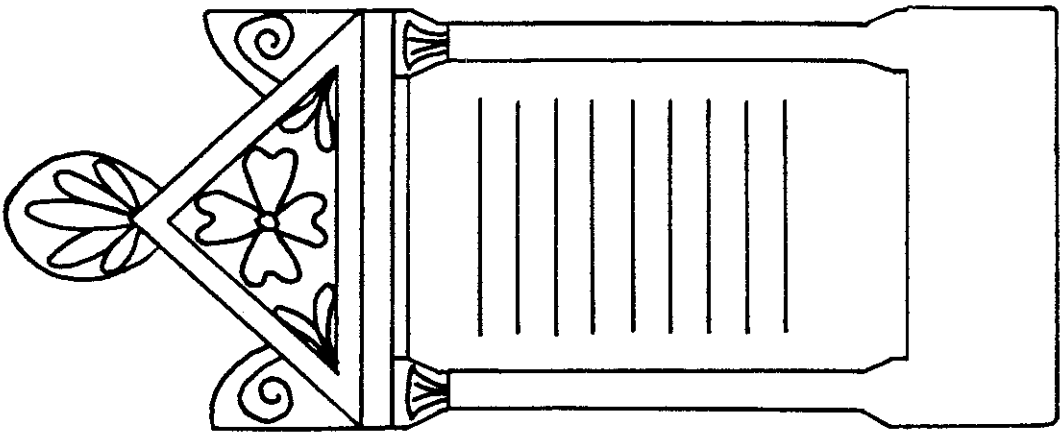
⁶³¹Kırık, parça ve sağlam durumda olan bu eserler 120 tanedir ve bugün hepsi Seyitgazi Müzesi'ndedir. Söz konusu eserler Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ve Seyitgazi Müzesi'nin izni ile tarafımdan çalışılmıştır ve toplu olarak yayıma hazırlanmaktadır.

Şek. 6

Şek. 7

Şek. 8

Phrygia yazıtlarıyla ilgili kitabında yayımlamıştır⁶³². Toplam oniki⁶³³ küçük adak taşını incelemiş olan Drew-Bear, eserlerin kaynaklandığı yer olan Köle Deresi'ni (Beygir Tokadı) ziyaret etmiş, ama kutsal alanın yerini belirleyememiştir. Ayrıca, Yazıdere Köyü'nde sayısız antik taş ve seramik parçası gördüğünü de belirtmektedir. İncelenen eserler çoğunlukla stellerin a-
lmlıklı üst yarısı olup tanrı isimleri eserin alt yarısıyla⁶³⁴ birlikte kaybolmuştur. Bu nedenle, Drew-Bear yarım kalmış yazıtlardan Limnenos (Λιμνηνός) *epitethon*'unu tamamlayamamıştır⁶³⁵. Stellerin hiçbirinde Zeus Bronton'un adı geçmemektedir. Bu nedenle, Drew-Bear burasının başlıca Zeus Bronton ve Zeus Limnenos için kullanılmış bir kutsal alan olduğunu belirleyememiştir. Yazıtlardan bir eserin Meter Tieiobeudene'ye (Μητήρ Τειοβευδηνή) adandığı anlaşılmaktadır⁶³⁶. Bir başka stel ise Zeus Melenos'a (Μεληνός) sunulmuştur⁶³⁷. Bu adakların da gösterdiği gibi, kutsal alanda az da olsa başka tanrılar için de sunular vardır.

Beygir Tokadı'ndan ele geçen buluntulara genel olarak bakıldığında, bunların genellikle tarım ve ürün için Çiftçi Tanrılar'a sunulmuş adaklar oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, adaklar adayanın ve ailesinin esenliği için de sunulmuştur. Eserlerin yazıtları basit olup fazla bilgi vermemektedir. Yalnız, yazıtlardan birisinde Βρειτηνοί isimli bir *ethnikon* ilk defa belgelenmektedir (krş. Kat No. 105). Stellerin genellikle iki çeşit malzemedен yapıldıkları görülmektedir: mermer ve Küfeki Taşı diye de bilinen yerel bir kireçtaşı. Zeus Bronton sunuları büyük oranda mermerdir. Sadece iki stel kireçtaşından yapılmıştır (krş. Kat No. 101 ve 116). Mermer üzerindeki yazıtlar özenli biçimde yazılmıştır. Zamanında taşı ustasının yazıyı düzgün yazabilmek amacıyla çizdiği çizgiler görülmektedir. Yazıtlarda sık sık ligatura baş vurulmuştur. Kireçtaşı üzerine yazılmış olan yazılar, taşın yumuşak ve zaman içinde yıpranmaya açık yapısı nedeniyle çok daha kötü korunmuştur. Genel olarak kireçtaşı üzerine yazılmış olan yazıların daha özensiz oldukları söylenebilir. Tüm yazıtlar içinde Zeus Limnenos'a adanmış stellerin genelde kireçtaşından yapılmış olmaları da ilginçtir. Bu nedenle Limnenos adakları çok daha kötü durumdadır.

⁶³²Drew-Bear, Nouvelles, s. 43–47 s. v. Sanctuaire de Campagne, Lev 13–15

⁶³³Yuk age No III 11 (Env No 199), 12 (Env No 337), 13 (Env No 427), 14 (Env No 431), 15 (Env No 430), 16 (Env No 426), 17 (Env No 345), 18 (Env No 429) 19 (Env No 342), 20 (Env No 428), 21 (Env No 432), 22 (Env No 455)

⁶³⁴Buradaki stellerin alt yarıları olasılıkla Beygir Tokadı'ndan bulunmuş olan çok sayıdaki parçanın içindedir. Zahmetli de olsa eserlerin incelenip birleştirilmesi gerekmektedir.

⁶³⁵Zeus Limnenos olan yazıtlar şunlardır: Drew-Bear, Nouvelles, s. 44 No 14 Lev 14 (Καρικὸς | Ἄγα[θῶ] | Δι̅ Λι̅[μ]ν[η]νῶ̅ | [εὐχὴν]; s. 45 No. 16. Lev 14 (— — [Δι̅ Λι̅]μν[η]νῶ̅ | εὐχὴν). Ayrıca s. 44 vd. No. 15'de Zeus'un *epitethon*'u Ἀσιτηνῆ? olarak okunmuştur. Güçlükle okunabilen yazıtta olasılıkla yine Limnenos *epitethon*'u söz konusudur.

⁶³⁶Drew-Bear, Nouvelles, s. 43 No 11 Lev 14

⁶³⁷Yuk age s. 45 No. 17 Lev 15. Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde Zeus Melenos'a adanmış iki stel bulunmaktadır. Her iki eser de Kıravdan Köyü'nün Kaynarca Mevkii'nde bulunmuştur. Eserlerin yazıtları şöyledir:

1 (Env. No yok) Πρόσδοος | περὶ τέκνλου Δι̅ Μελιηνῶ̅ εὐχὴν.

2 (Env No A-123-82) Ἀὐρ. Στρατόνικος Δι̅ Μελιηνῶ̅ εὐχὴν.

Yine, Dorylaion sikkelerinde Zeus Melenos adına rastlanmaktadır, krş. von Aulock, Münzen II, s. 64–65 No 186–191

Yazidere Köyü'ndeki Beygir Tokadı'nda bulunan kutsal alandan ele geçen eserlerin parçalar şeklinde olduğunu belirtmiştik. Gerçekten de birçok stelin çok küçük parçalar şeklinde kırıldığı gözlemlenmektedir. İçlerinde sağlam kalanlar da olmuştur. Eserlerin bu kadar parça şeklinde olmaları, stellerin, olasılıkla Hıristiyanlar tarafından bilinçli olarak parçalandıklarını düşündürmektedir⁶³⁸. Kutsal alanın görünümü ve donanımı hakkında fazla bilgi yoktur. Beygir Tokadı'nda küçük çaplı bir yüzey araştırması ve birkaç açma ile kutsal alanın mimarisi açığa kavuşturulabilir. Burada, Roma Dönemi'nde antik Nakoleia Kenti'ne ait bölge içinde yaşayan çiftçilerin tanularına adaklarını sundukları yerel bir kutsal alanla karşı karşıyayız. Kutsal alan ve buluntular üzerinde yapılacak kapsamlı bir çalışma, Roma Dönemi'nde uzak bir eyalette ve kırsalda yaşayan insanlar, yaşayışları ve inançları ile ilgili önemli bilgiler edinilmesini sağlayacaktır.

"Üçgen Alınlıklı Basit Steller" grubuna giren ve Beygir Tokadı buluntusu olmayan steller de vardır. Steller yedi tane olup (krş. Kat. No 122-128) hepsi de Eskişehir çevresinde bulunmuş ve bir tanesi hariç (Kat. No 128) bugün Eskişehir Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır. Steller küçük ve üçgen alınlıklı olup çoğu, parça şeklindedir ve bu grubun genel özelliklerine uymaktadır. Bu gruba dahil olan Beygir Tokadı buluntuları ve öteki steller içinde aynı zamanda mezar taşı olan yoktur. Zeus Bronton'a sunulmuş küçük stellerin daha çok adak taşı olarak seçildikleri anlaşılmaktadır.

⁶³⁸Geç Antik Dönem'de Hıristiyanlar'ın Pagan eserlerini yok etmeleri hakkında kış Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 34 dipn 42

6.1.1.2.2. Naiskos Steller (Kat. No. 129–133)

Üçgen Alınlıklı Küçük Steller grubuna giren beş stel (kış. Kat. No. 129–133) "Naiskos Steller" grubunu oluşturmaktadır. Eserler, bölgede çok sevilmiş olan büyük naiskos steller biçiminde, ancak daha küçük boyutlu olarak işlenmişlerdir (krş. Şek 7 ve 8)⁶³⁹. Eserlerin en büyük özelliği gövde üzerinde sütunların olması ve genel üçgen alınlıklı stel ikonografisine uymalarıdır. Stellerin boyları genel olarak 60 cm'nin altındadır ve eserlerin bir kısmı kırık parça şeklindedir. Stellerin bir tanesi hariç hepsi Eskişehir çevresinde çeşitli yerlerde bulunmuştur ve bugün Eskişehir Arkeoloji Müzesi'ndedir. Bir stel ise, Uşak Arkeoloji Müzesi'nde⁶⁴⁰ olup buluntu yeri bilinmemektedir (krş. Kat. No. 132). Eser Eskişehir Bölgesi'ndeki stel tipine uyduğu için olasılıkla o çevreden kaynaklanmaktadır.

İki stelin gövdesi üzerindeki sütunlar son derece ince ve zarif işlenmiştir (kış. Kat. No. 131 ve 133). Bir steldeki sütun başlıkları Korinth başlıklarını andırmaktadır (Kat. No. 133). Bu iki stelin alınlığı korunmuştur ve içlerinde çember biçimli *patera* (Kat. No. 131) ve dört yapraklı rozet (Kat. No. 133) betimi vardır. Bir stel hariç (Kat. No. 132) ötekilerinin üzerinde yazıt olup herhangi bir betim bulunmamaktadır. Kat. No. 132'nin üzerinde, stel kırık olmasına rağmen geriye kalan izlerden iki kartal ve onların ortasında, alt kısımda bir yıldırım demeti motifi seçilmektedir. Yazıtların genelde özenli yazılmış oldukları görülmektedir. İçerikleri incelendiğinde, bir tanesi dışında hepsinin sadece adak olduğu anlaşılmaktadır. Kat. No. 129 hem adak hem de bir mezar taşıdır. Burada bir şahıs kardeşleriyle birlikte babaları Karikos'un hatırası nedeniyle Zeus Bronton'a adağı sunmuştur. Üçgen alınlıklı küçük steller içinde bir tek bu eser aynı zamanda bir mezar taşıdır. Bu durum, küçük stellerin daha çok adak olarak tercih edildikleri şeklindeki düşüncemizi desteklemektedir. Öteki steller, adağı sunanın kendisi ve ailesinin esenliği için adanmıştır. Bundan başka, bir stelin (kış. Kat. No. 132) yazıtında daha önce tanınmayan Diomedes isimli bir taşçı ustası karşımıza çıkmaktadır. Λατόποι Anadolu'da İmparatorluk Dönemi yazıtlarında sık belgelenmiştir⁶⁴¹ ve Diomedes bunlara yeni örnektir.

Bütün Zeus Bronton adakları içerisinde üçgen alınlıklı küçük naiskos stellerin çok az sayıda oldukları görülmektedir. Buradan bu tip adakların bu tanrı için çok fazla tutulmadıkları sonucu çıkartılabilir. Steller Eskişehir ve çevresinde görülmektedir.

⁶³⁹ Şekil 7, Kat. No. 129, 130 ve 131'den; Şekil 8 ise, Kat. No. 133'den yararlanılarak çizilmiştir.

⁶⁴⁰ Stelin Uşak Arkeoloji Müzesi'nde olduğu, bana, Uşak Müzesi'nin yazıt korpusunu hazırlayan Ender Varinlioğlu tarafından belirtilmiştir. Eseri kataloğa alıp çalışmama izin verdiği için kendisine burada çok teşekkür ediyorum.

⁶⁴¹ Krş. Kat. No. 132'deki notlar.

6.1.1.3. YUVARLAK STEL (Kat. No. 134)

Üçgen alınlıklı stellerin çok büyük bir grup oluşturduğunu ve birçok alt gruplara bölündüğünü yukarıda görmüştük. Stel adaklarının ikinci tipi "Yuvarlak Stel" olup grup sadece bir eserden (krş Şek. 9)⁶⁴² oluşmaktadır. Eser, yuvarlak oluşu nedeniyle tip olarak üçgen alınlıklı stellerden ayrılmaktadır. Bu nedenle tek başına incelenmektedir. Burada, Kütahya'nın Aslanapa İlçesi'nin Çal isimli köyünde bulunmuş bir tek yuvarlak stel parçası söz konusudur. Eser tam olarak Çal'da Yayla yakınlarında, İrni Kara Mevkii'nde bulunmuştur ve Th Drew-Bear ve Ch. Naour tarafından yayımlanmıştır⁶⁴³. Stel alt kısımdan kaidenin tamamı ve gövdeden az bir parça kalacak şekilde kırılmıştır. Eserin üst kısmı, üzerindeki kabartmalarla birlikte kaybolmuştur. Geriye kalan parçada yazıtın son satırları vardır ve yazıttan eserin Zeus Bronton'a adandığı açıkça okunmaktadır.

Zeus Bronton'un kültürünün yoğun olarak görüldüğü yer olan Eskişehir Bölgesi'nde, yani antik Dorylaion ve Nakoleia kentlerinin olduğu bölgede bu örnekteki gibi yuvarlak biçimli (tondo) steller görülmemektedir. Ancak, yuvarlak steller Phrygia'da bilinen bir adak tipidir. Bu tip steller Yukarı Porsuk Vadisi'ndeki (Kütahya) antik yerleşim yerlerinden çok sayıda ele geçmiştir ve yakın bir zamanda bir katalogda toplu olarak yayımlanmıştır⁶⁴⁴. Burada tip olarak, farklı kalınlıklardaki mermer levhalardan yuvarlak kesilmiş steller söz konusudur (krş. Şek. 9, 10, 11 ve 12)⁶⁴⁵. Eserlerin yuvarlak gövde kısmı kenarlarından bir ya da birkaç kez profillidir. Profil kısmı, kabartmaların betimlendiği gövdenin iç kısmından yüksek işlenmiştir. Buradaki stelin dışta kalın, içte çok ince olmak üzere iki kez profillendirildiği görülmektedir. Stellerde gövdeyi oluşturan yuvarlak kısım, bu stelde olduğu gibi, çoğunlukla tam daire biçiminde işlenmektedir. Ancak, böyle olmayıp gövdesinin alt kısmının düzleştirildiği eserler de vardır⁶⁴⁶. Stel gövdesinin zaman zaman üst üste iki ya da üç bölüme ayrıldığı görülmektedir⁶⁴⁷ (bkz. Şek. 12, 2). Bu bölmelere köşeli stellerde de rastlanmaktadır. Stellerin yuvarlak gövde kısımlarının altında üzerinde genellikle yazıtın olduğu kaide kısımları bulunmaktadır. Kaideler tip olarak, üçgen alınlıklı stellerin kaidelerinin alt kısmında bulunan ve bir yere oturtulmalarını sağlayan saplık kısımlarına benzemektedir. Kaideler genellikle fazla yüksek olmayıp çeşitli biçimlerde karşımıza çıkmaktadır (krş. Şek. 11 ve 12). Kenarları düz olanlar⁶⁴⁸ olduğu gibi,

⁶⁴²Şek. 9 Kat. No. 134'den yararlanılarak çizilmiştir.

⁶⁴³Bkz. Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 2003 No. 23 Lev. 11; SEG 40 (1990) s. 394 No. 1237.

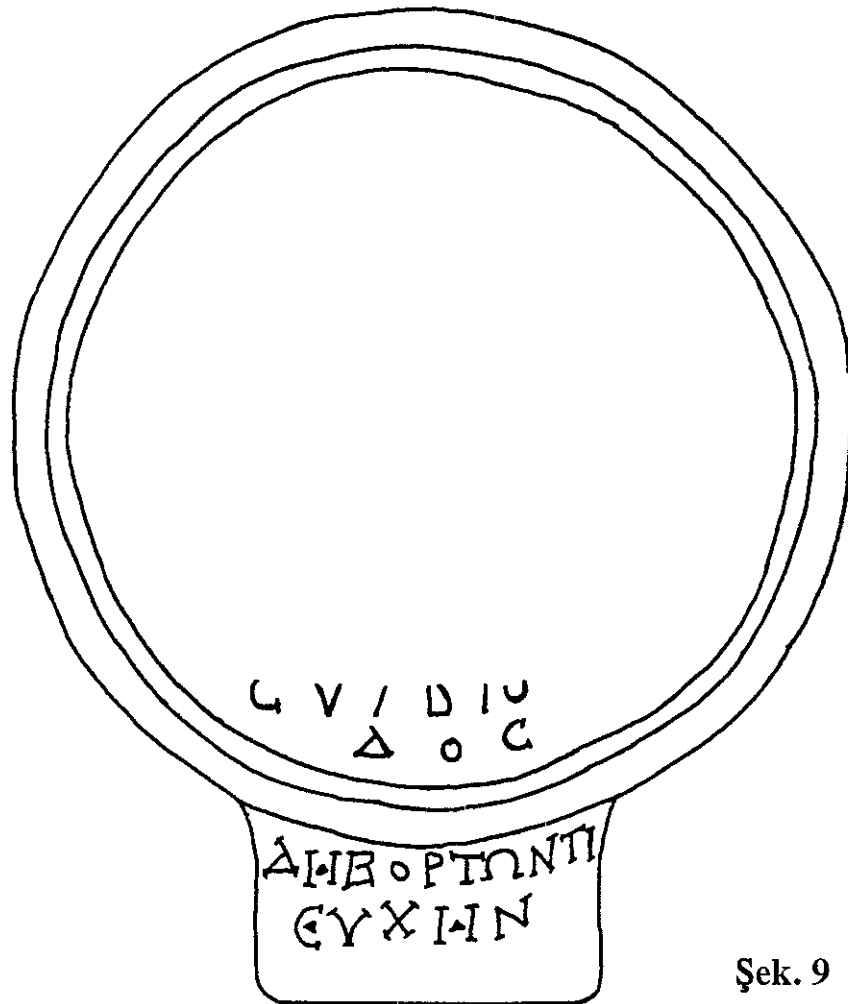
⁶⁴⁴Krş. Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, s. 253 vd. (*Dedications to Zeus Ampeleites or Thallos Round Steles*); s. 355 vd. (*Dedications to Zeus Ampeleites or Zeus Thallos Round Steles*).

⁶⁴⁵Şek. 10 (Lev. 89) Cumont, *Catalogue*, s. 65 vd. No. 53'den yararlanılarak çizilmiştir. Şek. 11 Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, s. 21'den (No. 7), Şek. 12 ise yine aynı eserde s. 29'dan alınmıştır.

⁶⁴⁶Örn. krş. Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, s. 256 No. 392; s. 318 No. 507; s. 324 No. 518; s. 355 No. 579; s. 364 No. 597.

⁶⁴⁷Krş. yuk. age, s. 253 No. 388; s. 266 No. 415 ve 416; s. 270 No. 424; s. 355 No. 580; s. 356 No. 581.

⁶⁴⁸Örn. yuk. age, s. 355 No. 579.

Şek. 9

Şek. 10

kenarları dışı doğru açılarak hafif konik⁶⁴⁹ işlenmiş olanlar da vardır. Ancak, farklı biçimlendirilmiş yüksek kaideler de görülmektedir⁶⁵⁰ Buradaki stelin kaidesi düzdür. Stellerin üzerine çok çeşitli kabartmalar işlenmektedir. Bu tip stellerin en belirgin özelliği çoğunlukla Zeus'a adanmış olmaları ve bu nedenle gövde üzerine Frig ikonografisinde betimlenmiş Zeus büstünün işlenmesidir. Zeus büstü hemen her stelde bulunmakta ve eserin en yukarisına ortaya işlenmektedir (krş Şek. 11 ve 12) Tanrı *khiton* ve üzerinde *himation* ile betimlenmiştir. Mantosunun kıvrımından çıkarttığı iri sağ eli daima göğsüne dayanmıştır. Tanrının iri dalgalı, gür saçları ve sakalları vardır. Zeus büstünden başka, steller üzerinde çok sık öküzler, çifte koşulmuş öküzler, yavrusunu emziren inekler, saban betimleri, üzüm salkımları, başak motifi ve adağı sunan şahsın kendisi ve ailesinin betimleri görülmektedir. Yuvarlak stellerin en büyük özelliği daha çok Zeus Ampeleites veya Zeus Thallos'a adanmış olmalarıdır⁶⁵¹. Ancak, az da olsa buradaki gibi başka tanılara adandıkları da görülmektedir⁶⁵².

Stelin kabartmaları kaybolduğu için eserin üzerinde zamanında ne tür betimler olduğunu söylemek mümkün değildir. Kabartmaların Zeus Ampeleites veya Zeus Thallos'a sunulan stellerin üzerlerindeki motiflerle aynı olabileceği düşünülebilir. Ancak, stelin üzerinde farklı betimler bulunmuş da olabilir. Bu konuda fikir verebilecek benzer bir yuvarlak stel (krş Şek. 10, Lev. 89) bugün Brüksel Müzesi'nde (Musées Royaux du Cinquantenaire) bulunmaktadır⁶⁵³. Buradaki stelin üzerinde çiftçilikle ilgili betimler olmayıp çeşitli tanrılar büst biçiminde işlenmiştir. Eserin üzerinde sol üstte Zeus, onun yanında sağda *polos*'lu bir tanrıça vardır. Eserin üzerindeki *polos*'lu tanrıçanın kimi betimlediği bilim dünyasında tartışma konusu olmuştur ve betim Hera⁶⁵⁴, Hekate⁶⁵⁵ ya da Kybele⁶⁵⁶ şeklinde yorumlanmıştır. Üstteki grubun altında solda Helios, ortada elinde *kerykeoin*'u ile küçük bir Hermes ve sağda Selene⁶⁵⁷ betimi bulunmaktadır. Stel, stilistik özelliklerinin de gösterdiği gibi, kesin olarak Phrygia kökenlidir ve olasılıkla benzer stellerin bulunduğu Kütahya Bölgesi'nden kaynaklanmaktadır⁶⁵⁸. Ancak, üzerindeki tanrı betimleriyle Yukarı Porsuk Vadisi'nde bulunmuş olan benzer stellerden ay-

⁶⁴⁹Örn yuk age s 355 No 580

⁶⁵⁰Krş yuk age s 356 No 582

⁶⁵¹Yuk age , s 253 vd (Dedications to Zeus Ampeleites or Thallos Round Steles); s 355 vd. (Dedications to Zeus Ampeleites or Zeus Thallos Round Steles).

⁶⁵²Krş örn yuk age , s 258 No 396 (Hosios kai Dikaios); s 318 No 507 (Binici Tanrı [Men?]); s 324 No 519 (Hekate)

⁶⁵³Phrygia'dan yurtdışına kaçırılmış bu stel için bkz. Cumont, Catalogue, s 65 vd No. 53

⁶⁵⁴F Cumont burada Zeus'un yanında Hera'nın betimlendiğini belirtmektedir: krş Cumont, Catalogue, s 65 vd No 53. Phrygia'da Hera kültü ve buna bağlı olarak Hera betimleri son derece az belgelenmektedir. Kültle ilgili olarak krş Drew-Bear, Nouvelles, s 67 vd. ("Ἡρα Ἀρυσία) Ayrıca bkz Naumann, Drei Altäre, s 162.

⁶⁵⁵G. Rodenwaldt Cumont'nun fikrine karşı çıkmış ve tanrıçanın Phrygia'da kültü yaygın olan Hekate'yi betimlediğini belirtmiştir: bkz Rodenwaldt, Zeus Bronton

⁶⁵⁶Son olarak M Cremer büst ile Kybele'nin kastedildiğini söylemektedir: krş Cremer, Zeus-Votive, s 122

⁶⁵⁷Stelin bu kısmı zarar görmüştür. Ancak, dikkatle bakıldığında Selene'nin simgesi yarım ay seçilebilmektedir.

⁶⁵⁸Eseri ilk kez yayımlayan F. Cumont bunun Phrygia kökenli bir stel olduğunu anlayamamıştır. Daha sonra, G Rodenwaldt aynı steli inceleyerek Phrygia çıkışlı olduğunu göstermiş ve eserin üzerindeki Zeus büstünün Zeus Bronton'u betimlediğini belirtmiştir: bkz Rodenwaldt, Zeus Bronton.

ılmaktadır. Bu stelin üzerindeki Zeus betimi G. Rodenwaldt tarafından 1919 yılında bugün geçerli olmayan gerekçelerle Zeus Bronton olarak yorumlanmıştır⁶⁵⁹. Zeus Bronton'un Phrygia'da belirli bir ikonografisinin olmadığı anlaşılmaktadır (bkz. aş. Zeus Büstleri). Tanrıyı betimleyen büstler, bölgenin bilinen Zeus tipinde işlenmiştir ve bu tip Zeus betimleri bölgedeki öteki Zeus'lar (çeşitli Zeus *epitethon*'ları) için de kullanılmıştır (örn Zeus Thallos, Zeus Ampeleites, Zeus Andreas vs.). Ancak, stelin üzerindeki Zeus büstü ile Ampeleites ya da Thallos'un kastedilmediği açıktır. Çünkü bugüne kadar bu tanılar için benzer bir eser ele geçmemiştir ve bunların başka tanrılarla ilişkileri olduğunu gösteren herhangi bir belge yoktur. Burada gerçekten de Zeus Bronton'un kastedilmiş olabileceğini düşünmek mantıksız sayılmaz. Çünkü, tanrının kültürünün bir şekilde Hekate⁶⁶⁰, Kybele⁶⁶¹ ve Hermes⁶⁶² ile ilişki içinde olduğu görülmektedir. Eğer bu varsayım doğru ise, o zaman Zeus Bronton'a adanmış buradaki yuvarlak stelin üzerinde de buna benzer betimlerin olabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Stelin yazıtının kabartmalara ayrılan bölüm olan yuvarlak kısmın içinden başladığı görülmektedir. Yazıtın üst kısmı kırıkla birlikte kaybolmuştur ve adayanların isimleri korunamamıştır. Eksik yazıttan, bir adamın karısı ile birlikte adağı sunduğu anlaşılmaktadır. Yazıtta tanrının adının alışılmışın dışında Βορτώντι olarak yazıldığı görülmektedir. Drew-Bear ve Naour *epitethon*'un *metathesis* yaparak şu şekilde değiştiğini belirtmektedir: Βορτώντι > Βροτώντι > Βορτώντι⁶⁶³

Çal Köy'den bu stelden başka kabartma biçimli bir Zeus büstü tanınmaktadır ve büst Zeus ve Asklepiades'e adanmıştır⁶⁶⁴ (bkz. Şek. 13). Yine, Çal Köy'ün batısındaki Terziler Köyü'nden bir kabartma büst⁶⁶⁵ (aş. bkz.) ve Aslanapa'nın batısındaki Pınarbaşı Köyü'nden yuvarlak bir altar⁶⁶⁶ Zeus Bronton'a adanmış eserlerdir. Daha önce Girei Çal olarak adlandırılmış olan Çal Köy'den bugüne kadar Antik Dönem'den herhangi bir yapı izine rastlanmamıştır, fakat köyde Bizans Dönemi'ne ait mimari kalıntılar görülmektedir⁶⁶⁷. Ancak, köy ve çevresinde Roma mezar taşları bulunmuştur⁶⁶⁸. Hepsi de "Altıntaş Tipi" olarak adlandırılan tipte işlenmiş olan eserler çevredeki yerel atölyelerde⁶⁶⁹ yapılmış olmalıdır. Bronton'a

⁶⁵⁹Bkz yuk age s 79.

⁶⁶⁰Krş burada Kat. No 310

⁶⁶¹Krş burada Kat. No. 215 ve 317.

⁶⁶²Krş burada Kat. No. 171, 196, 275 ve 301

⁶⁶³Bkz Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 2003 No 23 *Epitethon*'un Βορτώντι şekli için şu örneği vermektedirler: Körte, *Studien VI*, s. 426 No 37 (krş burada Kat. No 62)

⁶⁶⁴Bkz. Akyürek Şahin, *Reliefbüste*

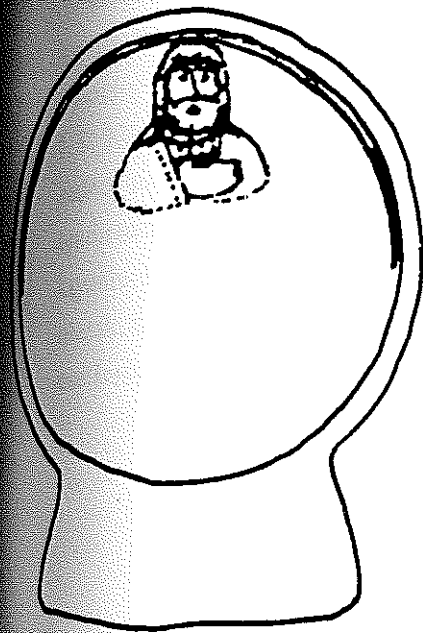
⁶⁶⁵Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 2002 vd No 22 Lev. 9; SEG 40 (1990) s. 394 No 1238; Levick-Mitchell, *MAMA X*, s. 93 vd. No. 290 Krş burada Kat. No. 210.

⁶⁶⁶Körte, *Studien VI*, s. 409 No 19; Anderson, 1898, s. 96; Cox-Cameron, *MAMA V*, s. 173 No ZB 33; Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 2001 No. 21 Lev 9; SEG 40 (1990) s. 394 No 1239; Levick-Mitchell, *MAMA X*, s. 94 No 294. Krş burada Kat. No. 208

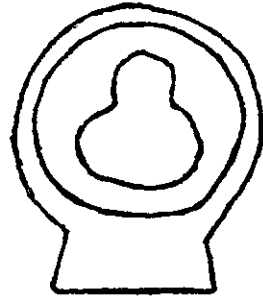
⁶⁶⁷Bkz Belke-Mersich, *TIB 7*, s. 217 s v Çal

⁶⁶⁸Krş Levick-Mitchell, *MAMA X*, s. XVII dipn 25 ve bkz. No. 276-279.

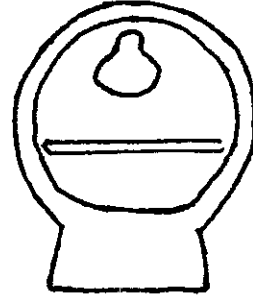
⁶⁶⁹Çevredeki yerel atölyeler için bkz. Waelkens, *Türsteine*, s. 88 vd. (Kotiaion, die Ebene des Oberen Tembris, Appia); Levick-Mitchell, *MAMA X*, s. XXVIII vd. (Sculpture Workshops) Kütahya'nın Altıntaş İlçesi'nde antik

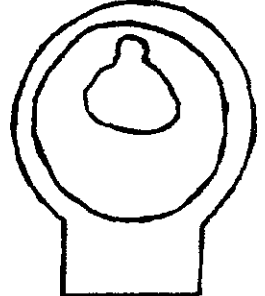
Şek. 11

Variant 1
220/30 A.D.

Variant 2
220-240 -A.D.

Variant 3
240/50 A.D

Şek. 12

Şek. 13

Şek. 14

sunulmuş olan bu küçük yuvarlak stel de bu atölyelerden birisinde işlenmiş olmalıdır.

Benzer yuvarlak stellerin Kütahya'da, özellikle Porsuk Nehri'nin yukarı vadilerinden çok sayıda ele geçtiğini belirtmiştik. T. Lochman stelleri stilistik açıdan üç farklı gruba ayırarak kronolojik olarak sıralamıştır⁶⁷⁰ (kış. Şek. 12). 1 varyantı İ. S. 220–230 yıllarına, 2 varyantı İ. S. 220–240 yıllarına, 3. varyantı ise İ. S. 240–250 yıllarına tarihlemektedir. Buradaki stelin sadece alt parçası kaldığı ve üst kısım kayıp olduğu için eserin tarihini kaide biçimiyle değerlendirmek olanaklıdır. Stelin kaidesi düzdür ve Lochman'ın 3 varyantına uymaktadır. Eğer kıyaslama doğru ise, stelin yaklaşık İ. S. 240–250 tarihlerinden olduğu söylenebilir. Sonuç olarak, bütün Zeus Bronton sunularının içerisinde bir tek yuvarlak stel adağının olması, bu tip eserlerin Bronton adakları için tercih edilmediğini göstermektedir.

mermer ocaklarının varlığı daha önce belirtilmişti. Bu konuda bkz Röder, *Marmor Phrygium*, s. 311 vd.

⁶⁷⁰Kış. Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, (T. Lochman, *Style and Dating*) s. 29 (tabloya bakınız: *Typology of Steles from the Upper Tembris Plain*) ve s. 33 vd. (*The Upper Tembris Plain*)

6.1.2. ALTARLAR (Kat. No. 135–209)

Bu çalışmada "Altar", yani βωμός⁶⁷¹ sözcüğüyle kastedilen öncelikle dikme biçimli dört-köşe işlenmiş taşlardır ve bunlar katalogda "Prizma Biçimli Altarlar" olarak isimlendirilmiştir. Ancak, bu terim katalogdaki yuvarlak tipli eserler için de geçerlidir. Antik Dönem'de bo-moi çok çeşitli biçimlerde ve farklı amaçlar için kullanılmıştır⁶⁷². Anadolu'da anıtsal altarların yanı sıra, Hellenistik Dönem'de daha çok yuvarlak (özellikle girlandlı) altarlar, Roma Dönemi'nde ise prizma biçimli altarlar yaygındır. Hellenistik Dönem'de yuvarlak altarlar gibi zengin süslenmiş prizma biçimli altarların varlığı bilinmektedir. Ancak, bunlar daha az sayıda olup belirli bölgelerle sınırlı kalmıştır⁶⁷³. Roma Dönemi'nde yuvarlak altarlar yaygınlığını kaybetmiş ve yerini prizma biçimli altarlara bırakmıştır. Bu gelişme tüm Antik Dünya'da gözlemlenen bir durumdur ve prizma biçimli altarlar bu devirde Roma İmparatorluğu'nun⁶⁷⁴ en doğudaki merkezlerine kadar yayılmıştır. Anadolu'da bu dönemden çok sayıda ve çeşitte prizma biçimli altar belgelenmiştir⁶⁷⁵. Özellikle İ. S. 1 yy 'ın sonlarından itibaren, üzerinde belirleyici girland⁶⁷⁶ motifi bulunmayan, bir ya da birkaç yüzüne çeşitli betimler işlenmiş ve çok çeşitli boylarda üretilmiş olan sayısız altar karşımıza çıkmaktadır. Altarların yüzeylerinde tanrı büstleri veya sembolleri sık görülmektedir. Ayrıca birçok başka motif de belgelenmiştir. Bu tip altarların özellikle Phrygia Bölgesi'nde çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır ve bölgenin köylerinden çok sayıda ele geçmiştir⁶⁷⁷. Ancak, Lykaonia⁶⁷⁸ veya Bithynia⁶⁷⁹ gibi komşu bölgelerde de birçok altar karşımıza çıkmaktadır. Yine Phrygia'da (ve Anadolu'da) sayıca daha az olan yuvarlak altarların varlığı bilinmektedir.

Prizma biçimli altarlardan anlaşılması gereken çeşitli boylarda, genellikle 1 m'nin üze-

⁶⁷¹Bkz. Reisch, βωμός Antik Dönem'de, altarlara bir anlamda stel gözüyle bakılmış olduğu, altarların yazıtlarda zaman zaman στῆλη olarak isimlendirilmesinden anlaşılmaktadır, krş. örn. Calder, MAMA I, s. 83 No. 161 (τῆν εἰσθήλην). Ayrıca Waelkens, Türsteine, s. 7 dipn. 64.

⁶⁷²Altar konusunda genel olarak bkz. Reisch, Altar; Höcker-Prayon, Altar.

⁶⁷³Pfuhl-Möbius I, s. 57.

⁶⁷⁴Bu dönemde Roma'dan prizma biçimli sayısız adak ve özellikle mezar altarı bilinmektedir. Konu hakkında bkz. Altmann, Grabaltäre; Boschung, Grabaltäre; Herrmann, Götteraltäre.

⁶⁷⁵Bkz. Pfuhl-Möbius I, s. 59. Anadolu'daki Roma Dönemi'ne ait altarlar, bu dönemde çok çeşitli tiplerde ve çok yoğun görülmelerine rağmen, tipolojik açıdan henüz derlenip incelenmemiştir. Bölgesel ayrımlar dikkate alınarak yapılacak tipolojik bir çalışma çok faydalı olacaktır ve bu eksikliğin bir an önce giderilmesi gerekmektedir.

⁶⁷⁶Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nden girlandlı altar örnekleri için bkz. örn. Naumann, Drei Altäre, Lev. 28–30.

⁶⁷⁷Bu tip altarlar için, özellikle MAMA serisinin Phrygia ile ilgili ciltlerine bakmak gerekmektedir: krş. Calder, MAMA I; Buckler et alii, MAMA IV; Cox-Cameron, MAMA V; Buckler-Calder MAMA VI; Calder, MAMA VII; Calder-Cormack, MAMA VIII; Levick-Mitchell, MAMA IX; Levick-Mitchell, MAMA X. Yine bu konuda krş. Naumann, Drei Altäre, s. 157.

⁶⁷⁸Waelkens, Türsteine, s. 7. Ayrıca bkz. Laminger-Pascher, Beiträge; Laminger-Pascher, Inschriften.

⁶⁷⁹Genel olarak bkz. Şahin, Nikaia I, II 1 ve II 2; Durugönül-Şahin, Begräbnisstätte.

rinde boyu olan dikme biçimli dörtköşe kesilmiş taşlardır. Taşların gövdelerinin ön ve arka yüzleri yan yüzlerden genellikle daha geniş işlenmiştir. Eserlerin yüksek ya da alçak ve basit profilli kaide kısımları bulunmakta, kaidenin üzerinde ise prizma biçimli yüksek gövde kısmı yükselmektedir. Gövdenin üzerinde genellikle kaide ile aynı yükseklikte olan başlık kısmı bulunmaktadır. Başlıkta, çepeçevre ya da sadece üç cepheye işlenmiş köşe akroterleri görülmektedir. Akroterler çoğunlukla palmet biçiminde işlenmiş ya da üzerlerinde bitkisel motifler betimlenmiştir. Bu tip altarlara Kuzeypatı Phrygia'da, özellikle Dorylaion ve Nakoleia'da çok sevilmiş olduğu sayısız buluntudan anlaşılmaktadır. Bazı altarlara başlık kısmında Zeus büstü ya da Zeus başının işlendiği görülmektedir. Bu tipin Eskişehir'in İnönü İlçesi'nden kaynaklandığı ve yörenin bir özelliği olduğu anlaşılmaktadır.

Yuvarlak altarlara silindirik biçimli taşlar kastedilmektedir. Bazılarının üst kısımlarının profilli olduğu görülmektedir. Yuvarlak altarlara Eskişehir Bölgesi'nde yaygın değildir. Bu tip altarlara daha çok Kütahya'da, özellikle de Yukarı Porsuk Vadisi'ndeki köylerde tercih edildikleri anlaşılmaktadır⁶⁸⁰

Altarlara çoğunlukla mezar ve adak taşı olarak kullanılmaktadır. Bu tipin Bronton adaklarında sevilerek kullanıldığı anlaşılmaktadır⁶⁸¹. Zeus Bronton altarlara öncelikle adak taşı işlevindedir. Ancak, yazıtlardan, bir kısım altarlara mezar taşı olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Bronton altarlara içinde girlandlı tipte olanlar yoktur. Ancak, üzerine girland motifi işlenmiş birkaç altar bilinmektedir⁶⁸². Esasen bu tip Dorylaion ve Nakoleia'da tercih edilmiştir. Girland motifi Kütahya Bölgesi'nde hem prizma biçimli hem de yuvarlak olanlarda zaman zaman görülmektedir. Bithynia'daki Bronton altarlara girland motifi yoktur. Phrygia ve Bithynia'da Bronton dışında birçok başka tanrı için de altar sunusu görülmektedir.

Altarlara genellikle ön yüzlerinde yazıt bulunmaktadır. Cephelele, ön yüz daha zengin olmak üzere kabartma motiflerle süslenmiştir. Motifler stellerde görülenlerle hemen hemen aynıdır. Başlıkta, akroterlele arasında *patera*, öküz başı, üzüm salkımı, krater, rozet, yarım ay, *baitylos*, yün sepeti, Zeus başı, kartal, çelenk, Gorgo başı gibi kabartma motiflele bulunmaktadır. Gövde üzerinde ise çelenk, insan büstlele, Zeus büstü, girland, öküz başları, saban, kartal, yıldırım demeti, bağcı bıçağı (*falx vinitoria*), bağcı çapası (*dolabra*), krater, üzüm salkımları, havaya kalkmış kollar, yıldırım demeti, ampfora, üç ayaklı masa (*mensa tripes*), Hermes, boğa, koç gibi betimler vardır. Bithynia'daki Bronton altarlara cephelere çoğunlukla süs-

⁶⁸⁰Phrygia'da yuvarlak altarlara özellikle Kütahya Bölgesi'nin bir karakterisitliği olarak gözükmelele. Kütahya Arkeoloji Müzesi'nde bu tip birçok altar vardır.

⁶⁸¹İlginç bir durum olarak, Yukarı Porsuk Vadisi'nde çok sık karşımıza çıkan Zeus Ampeleites ile Zeus Thallos'a ve yine Emirdağ ve çevresinde tapınılmış olan Zeus Petarenos'a altar sunularının yapılmadığı görülmektedir. Bu tanrılar için çeşitli biçimlerde stel sunuları tercih edilmiştir. Emirdağ ve çevresinde çok sayıda belgelenmiş olan Zeus Alsenos adaklarının da büyük ölçüde stel olduğu görülmektedir. Söz konusu adaklar için bkz. Drew-Bear et alii, Votive Steles

⁶⁸²Kırş. Kat No 139 (Seyitgazi/Eskişehir); Kat No 141 (Eğriöz/Eskişehir); Kat. No 153 (Seyitgazi/Eskişehir); Kat. No 156 (Avdan/Eskişehir); Kat. No 160 (Tavşanlı/Kütahya); Kat. No 161 (Okclubal Köyü/Höyük Eteği/İnönü/Eskişehir); Kat. No 171 (İnönü/Eskişehir); Kat. No 177 (Seyitgazi/Eskişehir); Kat. No 217 (Gürleyik Köyü/Tepeyalı Mevkii/Eskişehir)

lenmemiştir. Altarlarda kullanılan malzeme genellikle mermerdir. Ancak kireçtaşı gibi yerel malzemenin de kullanılmış olduğu görülmektedir.

Katalogda altarlara başlıca iki bölgede, yani Kuzeybatı Phrygia'da (krş. Kat. No. 135-209) ve Bithynia'da (krş. Kat. No. 246-294) karşımıza çıkmaktadır. Bithynia Bölgesi'ndeki altarlara aşağıda ayrıca değinilmektedir. Altarlara Kuzeybatı Phrygia'da Zeus Bronton adakları için stellerden sonra ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Bölgede Bronton adakları için başlıca iki çeşit altar tipi belirlenmiştir: "Prizma Biçimli Altarlar" (krş. Kat. No. 135-206) ve "Yuvarlak Altarlar" (krş. Kat. No. 207-209). Prizma biçimli olanlar sayıca çok fazla olup daha fazla tercih edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yuvarlak altarlara sadece iki tanedir (bkz. aş.). Prizma biçimli altarlara kendi içinde üç tipe ayrılmaktadır: "Akrotersiz Olanlar" (krş. Kat. No. 135-141), "Akroterli Olanlar" (krş. Kat. No. 142-176) ve "Akroterli Olup Olmadığı Belirlenemeyenler" (krş. Kat. No. 177-206). Yine, akroterli olan altarlara da kendi içinde üç gruba ayrılmaktadır: "Alçak Başlıklılar" (krş. Kat. No. 142-160), "Yüksek Başlıklılar" (krş. Kat. No. 161-170) ve "Başlıkta Zeus Büstü Olanlar" (krş. Kat. No. 171-176). Bütün bu gruplara aşağıda örnek çizimleriyle ayrıca incelenmektedir. Zeus Bronton'a sunulmuş olan altarlara bazılarının bugün çok kötü durumda oldukları görülse de, genel olarak altarlara stellerden daha iyi korunmuş oldukları söylenebilir. Olasılıkla, stellerden daha büyük, ağır ve hantal olmaları nedeniyle daha az tekrar kullanılmış olmalıdırlar.

Zeus Bronton'a adanmış olan bazı altarlara üzerine alçak kabartma biçiminde Zeus büstleri veya başları işlenmiştir⁶⁸³. Steller üzerinde ise Zeus büstlerinin tercih edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Büstler altarlara üzerinde genellikle ön cepheye ve yazıtlara üst kısmında betimlenmiş olup gövde veya başlık üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Kuzeybatı Phrygia'da başlıkta olanlar ayrı bir grup oluşturduğu için onlara aşağıda ayrıca incelenmektedir. Genel olarak bu bölgede Bronton altarlara gövdeleri üzerine Zeus büstü işlenmesinin gelenek olmadığı söylenebilir. Gövde üzerindeki büstün kesin Zeus olarak belirlenebildiği bir tek altar vardır⁶⁸⁴. İki altar üzerindeki büstlerin kötü korunmaları nedeniyle kimi betimlediği anlaşılmamaktadır⁶⁸⁵. Bithynia Bölgesi'ndeki Bronton altarlara üzerinde de bazen Zeus büstü görülmektedir. Burada da büstler başlıkta ya da gövde üzerindedir. Yanında kartal betimi olduğu için kesin Zeus büstü olarak belirlenebilen iki örnek vardır⁶⁸⁶. Bunun dışındaki beş büstün kimi betimlediği kesin belirlenememektedir⁶⁸⁷. Bronton altarlara üzerine Zeus büstlerinin işlenmesinin Bithynia Bölgesi'nde de gelenek olmadığı anlaşılmaktadır. Altarlara üzerindeki büst kabartmaları genelde oldukça zarar görmüştür. Sağlam kalanlardan büstlerin, insan büstlerinde olduğu gibi, *khiton* ve *himation* ile betimlendikleri anlaşılmaktadır. Birçok büst sadece bol kıvrımlı bir manto ile betimlenmiştir. Bütün büstlerin birbirlerinden farklı betim-

⁶⁸³ Altarlara üzerindeki insan büstleri genellikle yüksek kabartma biçiminde işlenmiştir.

⁶⁸⁴ Krş. Kat. No. 144 (Kümbet/Eskişehir)

⁶⁸⁵ Krş. Kat. No. 162 (Akoluk/Kütahya); Kat. No. 170 (Yayla Baba Köyü/Kütahya)

⁶⁸⁶ Krş. Kat. No. 253'de Zeus başı gövde üzerindedir (Süleymaniye (Yayla) Köyü/Bilecik). İlginç bir durum olarak bu altarlara başlığının üst kısmında heykel biçiminde işlenmiş bir başka Zeus büstü bulunmaktadır. İkinci örnek Kat. No. 281'dir (Nanedere Köyü/Düzdağ/Bilecik). Burada Zeus büstü başlıktadır.

⁶⁸⁷ Krş. başlıktaki büstler Kat. No. 255, 284 ve 288. Gövde üzerindeki büstler Kat. No. 275 ve 279.

lendiği ve aralarında stilistik benzerlik olmadığı görülmektedir. Bu da eserlerin farklı atölyelerde ve farklı ustalar tarafından yapıldıklarının göstergesidir. Kuzeybatı Phrygia'da, Kütahya Bölgesi'ndeki atölyelerde ortaya çıktığı anlaşılan Zeus İkonografisi'nin temel alındığı görülmektedir (krş. aş. Zeus büstleri). Zeus büstlerinin hepsinde olmasa bile bazılarında göğüse dayanmış iri sağ el (θεοῦ χεῖρ) olgusu karşımıza çıkmaktadır (konu için krş. aş. büstler kısmı). Kuzeybatı Phrygia'da Zeus Bronton dışındaki tanrılara sunulmuş altar adakları üzerinde de Zeus büstlerine rastlanmaktadır⁶⁸⁸.

⁶⁸⁸Krş. örn. Drew-Bear-Naour, Divinités, Lev. XII No 30a; Lev. XIV No 29

6.1.2.1. PRİZMA BİÇİMLİ ALTARLAR (Kat. No. 135–206)

6.1.2.1.1. Akrotersiz Olanlar (Kat. No. 135–141)

Prizma biçimli altarlara giren akrotersiz altarlara sadece yedi tanedir (kış. Kat. No. 135–141). Bu grubun en büyük özelliği altarlara başlık kısmında köşe akrotelerinin olmamasıdır (kış. Şek. 15–16)⁶⁸⁹. Altarlara başlık kısımları genellikle kaide ile aynı boyda olup yüksektir. Ancak, cepheler kabartma motifleri açısından fakir gözükmektedir. Kat. No. 135'de iki öküz başı, Kat. No. 136'da havaya kalkmış iki kol, Kat. No. 137'de bir destekli krater, Kat. No. 138'de ön cephede krater, arkada çelenk, yan yüzlerde birer öküz başı, Kat. No. 139'da ön cephede krater, arkada girland, Kat. No. 140'da destekli krater, Kat. No. 141'de sağ yan yüzde bir girland betimi vardır. Bu grupta motif olarak krater betiminin sıkça işlendiği görülmektedir ve bu durum olasılıkla yörenin bağcılığıyla doğrudan ilişkilidir.

Kat. No. 136'nın üzerine betimlenmiş olan havaya kalkmış iki kol kabartması ilginçtir. Antik Dönem'de çok çeşitli eserlerin üzerine resmedilmiş olan bu motif beddua ve lanet anlamındadır ve genellikle mezar taşlarında görülmektedir⁶⁹⁰. Genel olarak Phrygia Bölgesi'ndeki mezar taşlarında lanet formüllerinin de çok sık geçtiği bilinmektedir⁶⁹¹. Havaya kalkmış el⁶⁹² motifiyle mezara karşı herhangi bir suç işleyecek olan kimse tehdit edilmekte ve ondan öç alınacağı ima edilmektedir. Eller üzerine resmedildiği nesneyi koruduğuna ve belayı savuşturduğuna (apotropaion) inanılmıştır (Konu hakkındaki ayrıntılar için bkz. Kat. No. 136). Bu motif ve altarlara yazıtında geçen ifadelerden eserin mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtta taşın yer altı tanrılarına (Theoi Katakthonioi) ve Zeus Bronton'a adandığı görülmektedir. Θεοὶ Καταχθόνιοι⁶⁹³ mezar yazıtlarında sık görülen bir ifadedir. Bu tanrıların adına özellikle mezar lanetlerinde apotropaik işlevde rastlanmaktadır (bkz. Kat. No. 136). Altarlara yazıtında mezar sahiplerinin isimleri yoktur. Yazıt olasılıkla altarlara duvara gömülü yüzlerinden birisinde olmalıdır. Bir başka seçenek ise, eserin zamanında büyük bir mezar binasının içinde veya açıkta durduğu ve hemen yanında da mezar sahiplerinin isimleri olan bir başka eserin olduğudur⁶⁹⁴. Bu düşünce mantıksız sayılmaz, çünkü katalogdaki bir başka altarlara yazıtından, onun zamanında kendisiyle ilişkili bir başka eserin yanında durduğu çıkartıl-

⁶⁸⁹Şek. 15 ve 16 Kat. No. 138'den yararlanılarak çizilmiştir.

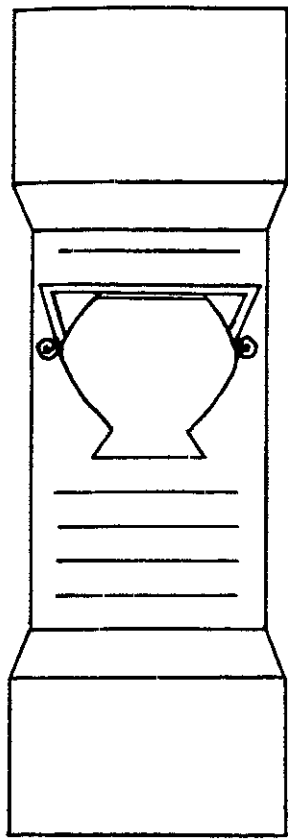
⁶⁹⁰Bkz. Pfuhl–Möbius II, s. 537; Groß, Menschenhand, s. 97 vd. ve dipn. 8; Speyer, Fluch, s. 1226.

⁶⁹¹Kış. Strubbe, ΑΡΑΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ, s. 117 vd.

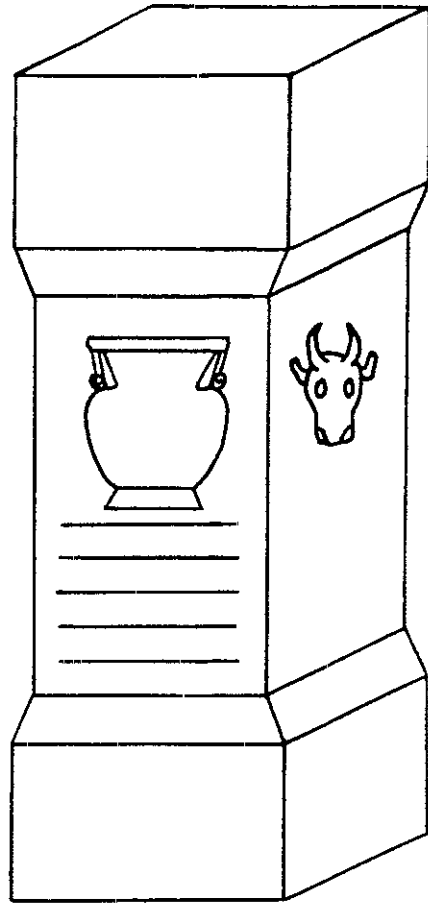
⁶⁹²Bu motifin Dorylaion ve çevresinden örnekleri için: bkz. Cox–Cameron, MAMA V, s. 163 vd. No. Sch. I Fig. 102; Mendel, Catalogue İstanbul III, No. 1067; Körte, Radet, s. 411 No. 62; Nakoleia ve çevresinden örnekler için bkz. Cox–Cameron, MAMA V, No. 262 ve 263.

⁶⁹³Theoi Katakthonioi için genel olarak bkz. Steuding, Manes, s. 2316 vd.; Steuding, Inferi, s. 234 vd.; De Hoz, Lydische Kulte, s. 21 dipn. 95. Ayrıca kış. Strubbe, ΑΡΑΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ, No. 8, 10, 36, 40, 52, 72, 143, 155, 345–346, 361, 372, 377, 384–385, 388, 390, 397, 404.

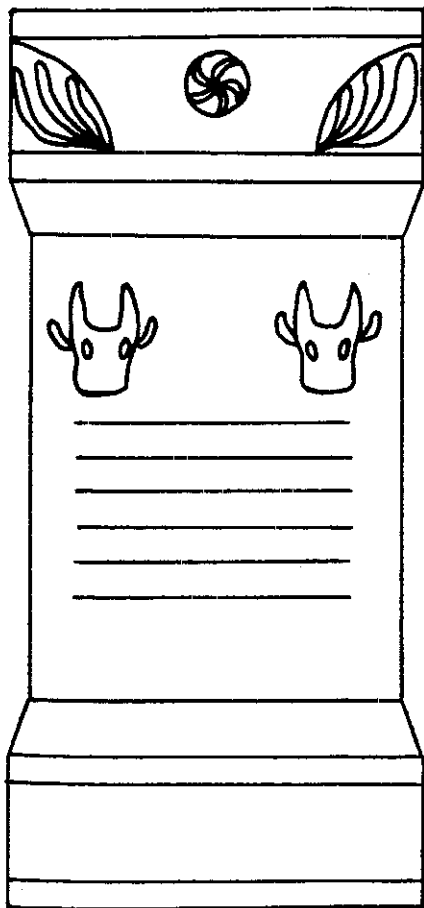
⁶⁹⁴Bu düşünce Cox ve Cameron'a aittir, kış. Kat. No. 136 ve Cox–Cameron, MAMA V, s. 108 vd. No. 225.

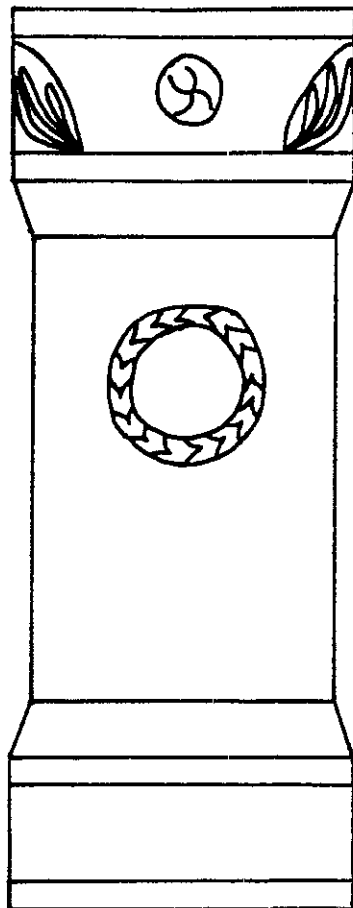
Şek. 15

Şek. 16

Şek. 17

Şek. 18

maktadı⁶⁹⁵. Altarın yazıtında Zeus Bronton'un adının, Theoi Katakthonioi'da olduğu gibi, apotropaik anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır

Kat. No 135'de Metrophilos Asklepas ve eşi Ammia kendileri, aileleri, ürün ve köylerinin esenliği için tanrıya altarı sunmaktadırlar. Aynı şahısların tanrıya sonradan bir başka altar daha sundukları anlaşılmaktadır, kırs Kat No 183. Fakat çift, ikinci altarı ölen oğulları Eutykhes için mezar taşı olarak kullanmıştır. Zeus Bronton'a zaman zaman aynı şahısların birden fazla adak sundukları görülmektedir⁶⁹⁶. Bu grupta yukarıda sözü edilen Kat No 136 dışında üç altar daha aynı zamanda mezar taşıdır: Kat No. 137, 139, 140. Altarların tamamı Eskişehir'de bulunmuştur. Beş tanesi Seyitgazi'den kaynaklanmaktadır⁶⁹⁷. Nakoleia'da ve köylerinde akroterli olanların yanı sıra bu tipin de sevildiği anlaşılmaktadır.

⁶⁹⁵Krş Kat No 155

⁶⁹⁶Krş Kat No 3 ve 24; Kat No 70 ve 71; Kat No 89 ve 90; Kat No 305 ve 306 Ayrıca belki Kat No 33 ve 34; Kat No 64 ve 86; Kat No 174 ve 175

⁶⁹⁷Krş Kat No 135, 136, 137, 138, 139 Diğer ikisi Kat. No 140: Türkmen Tokat'ta ve Kat No 141: Eğriöz'de bulunmuştur

6.1.2.1.2. Akroterli Olanlar (Kat. No. 142–176)

6.1.2.1.2.1. Alçak Başlıklılar (Kat. No. 142–160)

Zeus Bronton'a adanmış prizma biçimli altarılar içinde akroterli olanlar büyük bir grup oluşturmaktadır. Altarların özelliği başlıkta akroterlerin işlenmiş olmasıdır. Akroterler başlığın genelde dört cephesine de işlenmiştir. Ama sadece üç veya daha az yüzünde akroter olanlar da vardır⁶⁹⁸. Akroterli altarılar grubundakilerin büyük çoğunluğu genelde büyük boyutlu eserlerdir. Sadece bir altarın küçük olduğu görülmektedir (krş. Kat. No. 158, Yük. : 55 cm) 35 altardan oluşan (krş. Kat. No. 142–176) akroterli grup kendi içinde alçak başlıklı, yüksek başlıklı ve başlıkta Zeus büstü olanlar biçiminde üç alt gruba ayrılmaktadır.

"Alçak Başlıklılar" grubuna 19 altar girmektedir (krş. Kat. No. 142–160). Bu eserlerin ayırd edici özellikleri başlık kısımlarının oldukça alçak ve basık yapılmış olmasıdır (krş. Şek. 17–18)⁶⁹⁹. Eserlerin ön ve arka yüzleri çoğunlukla yan yüzlerden daha geniş işlenmiştir⁷⁰⁰. Birçoğunda kaidelerle başlıklar aynı yüksekliktedir. Ancak, başlıktan daha yüksek kaidelere de rastlanmaktadır. Kaide ve başlıklar gövdeden daha geniş işlenmiştir. Kaide genellikle basit ve eğri bir profille gövdeye bağlanmaktadır. Gövde düz biçimde yükselmekte ve yine genellikle basit ve eğri bir profille başlığa bağlanmaktadır. Başlıkta alt ve üst kısımlarda basit, ince ve düz profiller görülmektedir. Bazen alttaki profil daha kalın işlenmiş olabilmektedir (örn. Kat. No. 148, 150). Altta birkaç profil de görülmektedir (örn. Kat. No. 159). Başlıktaki köşe akroterleri palmet biçimlidir ya da bitkisel motiflerle süslenmiştir. Bazı akroterler süslü değildir. Birçok eserin akroterleri korunamamıştır. Başlıkta, akroterler arasında genellikle sadece ön yüzde yarım ay, *patera*, Gorgo başı, rozet, *baitylos* ve üzüm salkımları gibi motifler görülmektedir. Kat. No. 146 ile Kat. No. 155'de akroterler arasında her cephede bir betim vardır. Kat. No. 158'in akroterleri arasına ise geç dönemde bir Khristi Monogram çizilmiştir (bkz. Lev. 42). Hıristiyanlar tarafında çizilen monogram birçok Pagan eserin üzerinde görülmektedir. Aynı eserin başlığının üst kısmında büyük ve derin bir oyuk vardır. Olasılıkla, eserin üzerine zamanında bir şey oturtulmuştur⁷⁰¹. Kat. No. 156'nın başlığının üst kısmında geniş bir çukur görülmektedir. Çukur ikinci kullanım sırasında oyulmuş olmalıdır.

Akroterler arasında en sık görülen betim *baitylos*'tur⁷⁰². Kutsal bir taş, özellikle de meteor

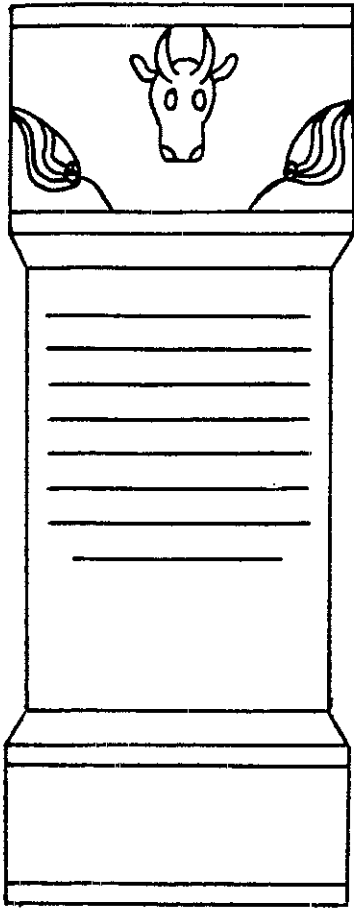
⁶⁹⁸Kat. No. 145'in sadece ön yüzünde köşe akroterleri işlenmiştir.

⁶⁹⁹Şek. 17 ve 18 Kat. No. 146 ve 155'den yararlanılarak çizilmiştir.

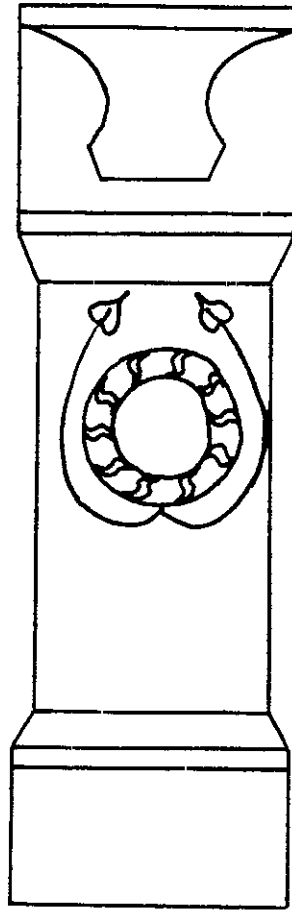
⁷⁰⁰Böyle olmayan örnekler de vardır, krş. örn. Kat. No. 145 ve yüksek başlıklılardan Kat. No. 170.

⁷⁰¹Eserin üzerinde, Bilecik çevresindeki altarlarda olduğu gibi bir Zeus büstünün durmuş olabileceğini söylemek olanaklı değildir. Çünkü Eskişehir Bölgesi'nden bu tür altar üzerine oturtulmuş Zeus büstleri tanınmamaktadır. Ayrıca, altar bir büstü taşımak için oldukça küçüktür.

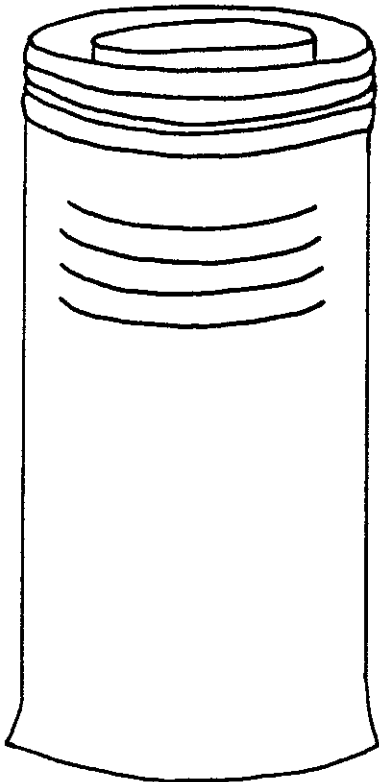
⁷⁰²Krş. Kat. No. 147, 148, 149, 150, 153 P. Frei bu küçük üçgenimsi motifi *baitylos* olarak nitelemektedir. Krş. Frei, *Inschriften und Reliefs*, s. 146.

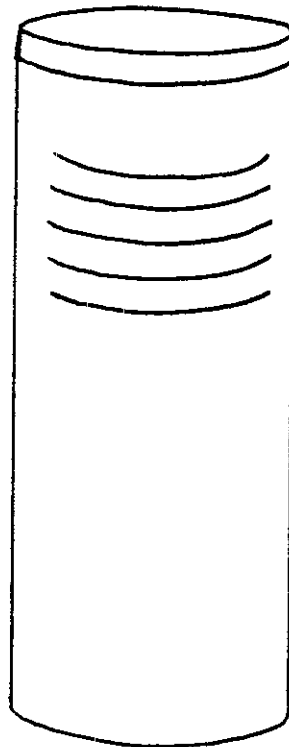
Şek. 19

Şek. 20

Şek. 21

Şek. 22

taşı anlamına gelen *baitylos*'un⁷⁰³, muska veya nazarlık gibi boyuna asıldığı da bilinmektedir. *Baitylos*'un Bronton altalarında motif olarak neden kullanıldığı açık değildir. Bu motif "Başlıkta Zeus Büstü Olanlar" grubunda da sık görülmektedir ve motifin, eserlerin buluntu yeri olan İnönü'de sevildiği anlaşılmaktadır (bkz. aş.). Bunun dışında, Gorgo başı motifi bir Bronton eserinde ilk kez belgelenmektedir. Gorgoneion'ların apotropaik anlamda birçok eserin üzerinde, özellikle de lahit ve osthoklerde betimlendiği bilinmektedir⁷⁰⁴.

Altarların gövdesi üzerinde yine bölgeye özgü çeşitli betimler bulunmaktadır. Bunlar Zeus büstü ve kartal, öküz başları, saban, amfora, yıldırım demeti, üzüm salkımları, insan büstleri, krater, çelenk, altar üzerinde kartal ve girland gibi motiflerdir. Kümbet'de (Eskişehir) bulunmuş olan bir altarın (Kat. No. 144, Lev. 33–34) üzerinde son derece zengin betimler vardır. Eserin bütün yüzleri süslenmiştir. Böyle zengin betimler, daha çok başlıkta Zeus büstü olanlar grubundaki altarlarda görülmektedir. Altarın gövdesi üzerindeki Zeus büstü motifi bu grup için tektir. Gövdede insan büstleri de görülmektedir. Kat. No. 143'de (Lev. 35) gövde üzerinde üç büst vardır ve bu durum da Bronton adakları içinde tektir. Ortadaki kadın, yanlardaki de erkek büstleridir ve bunların kimi betimledikleri bilinmemektedir. Yazıtta da bu konuda bilgi yoktur. Altarın ilginç ve diğerlerinden ayrılan bir özelliği de başlık kısmının üstünde bugün kırılmış olan ikinci bir bölmenin olmasıdır. Burada olasılıkla bir Zeus büstü betimlenmiştir. Bu özelliği ile eser Bilecik ve çevresinde bulunmuş altarlara benzemektedir. Bu gruptaki altarlardan iki tanesi hariç hepsi Eskişehir'de bulunmuştur⁷⁰⁵. Diğer iki altar ise Kütahya'da ele geçmiştir⁷⁰⁶. Beş eserin aynı zamanda mezar taşı olduğu görülmektedir⁷⁰⁷. Kat. No. 150 (Lev. 38–39) dışında kalan mezar yazıtları Zeus Bronton'a bir adak yazıtıyla birleştirilmiştir. Ancak, Kat. No. 150'de iki ayrı yazıt görülmektedir. Altar, öncelikle Zeus Bronton'a ve Saouadios'a (Sabazios) adaktır ve bu yazıt altarın ön yüzündedir. Altarın sağ yan yüzüne sonradan bir mezar yazıtı eklenmiştir. Ön yüzdekilerden farklı kişilerin henüz hayattayken altarı kendileri için mezar taşı olarak hazırladıkları görülmektedir. Altarın ön yüzündeki yazıtta 'Αποκόμη ve 'Αρσουκόμη (veya 'Αρσουκόμη) şeklinde iki köyün adı geçmektedir⁷⁰⁸. Altar Zeus Bronton'un yanı sıra Sabazios'a da adanmıştır⁷⁰⁹. Bunun dışında, Kat. No. 154'deki baş-

⁷⁰³Bkz. LAW, s. 429 s. v. *baitylos*

⁷⁰⁴Krş. Pfuhl-Möbius II, s. 538. Gorgoneion'lar özellikle Bitynia'da lahithler ve osthokler üzerinde çok sık görülmektedir.

⁷⁰⁵Bkz. Kat. No. 142: Eğriöz/Eskişehir; Kat. No. 143: Eğriöz/Eskişehir; Kat. No. 144: Kümbet/Eskişehir; Kat. No. 145: Eskişehir; Kat. No. 146: Karapazar/Eskişehir; Kat. No. 147: Gemiç Köyü/Kırka/Seyitgazi /Eskişehir; Kat. No. 148: Kara Ağıl/Eskişehir; Kat. No. 149: Demirli/Eskişehir; Kat. No. 150: Bilinmiyor ama Eskişehir (Doıylaion) çevresinden; Kat. No. 151: Karapazar/Eskişehir; Kat. No. 152: Seyitgazi/Eskişehir; Kat. No. 153: Seyitgazi/Eskişehir; Kat. No. 154: Kuyucak/Eskişehir; Kat. No. 155: Avdan/Eskişehir; Kat. No. 156: Avdan/Eskişehir; Kat. No. 157: Kuzkaya/Eskişehir; Kat. No. 158: Kıravdan/Eskişehir.

⁷⁰⁶Bkz. Kat. No. 159: Yağmurlar veya Yağmurlu/Kütahya (Çavdarhisar–Tavşanlı arasında); Kat. No. 160: Tavşanlı/Kütahya.

⁷⁰⁷Krş. Kat. No. 142, 146, 149, 150, 156.

⁷⁰⁸'Αποκόμη için bkz. Drew Bear–Naour, *Divinités*, s. 2000 dipn. 346 ve dipn. 34. 'Αρσουκόμη (veya 'Αρσουκόμη) için bkz. Frei, *phrygische Toponyme*, s. 19 vd. No. 9N.

⁷⁰⁹Sabazios hakkında bkz. Kat. No. 4.

lık üzerindeki yazıtta Ἰθμυτεωνός *ethnikon*'u geçmektedir. *Ethnikon*'un belirttiği yer isminin neresi olduğu bilinmemektedir⁷¹⁰.

Yine, bu gruptaki Kat. No. 145'in yazıtından eserlerde seri üretim yönteminin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Altarın yazıtında "Zeus Bronton'a adağı ben diktim" yazılıdır. Ancak adağı dikenin adı taşa işlenmemiştir. Üç satırlık bu kısa yazıtın üst kısmında 2-3 satırlık boşluk bulunmaktadır. Buradan da eserin atölyede önceden üretildiği ve hatta tanrının adının kazındığı anlaşılmaktadır. Adayanın ismi olmadığı için altar olasılıkla müşteriye satılmamış, yani hiç kullanılmamıştır. Ancak yazıtta, Bronton adaklarında çok az kullanılan ἀνέστησα = "ben diktim" ifadesinin geçmesi, eserin seri üretim olduğu olgusuyla örtüşmemektedir.

Bu gruptan Kat. No. 155'in yazıtında da ilginç bir durum gözlemlenmektedir. Yazıtta aynı kardeşlerin (Οἱ αὐτοὶ ἀδελφοί) adağı Zeus Bronton'a sundukları yazılıdır. Söz konusu olan kardeşlerin isimleri taş üzerine kazınmamıştır. Buradan, taşın zamanında yalnız başına değil de bir başka eserle (olasılıkla yine bir altar ya da stelle) birlikte yan yana durduğu anlaşılmaktadır. Büyük bir olasılıkla, daha önce dikilmiş olan öteki eserin üzerinde bu adağı sunan kardeşlerin isimleri kazılı olmalıdır. Diğer eserin adak ya da bir mezar taşı olma olasılığı vardır. Belki de yine Zeus Bronton'a sunulmuştur. Her koşulda, burada bir eserin bir başka eserle yan yana durduğu ve ikisinin de (belki daha fazla) aynı kişiler tarafından dikildiği görülmektedir. Katalogda Zeus Bronton'a aynı kişiler tarafından sunulmuş farklı adaklar bulunduğu daha önce belirtilmişti. Bu tip akroterli ve alçak başlıklı altarlardan Eskişehir Bölgesi'nde (Dorylaion ve Nakoleia'da) çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹⁰Kıř Zgusta, Ortsnamen, s. 69 § 58-2

6.1.2.1.2.2. Yüksek Başlıklar (Kat. No. 161-170)

Zeus Bronton'a adanmış olan prizma biçimli altarlardan bir kısmını yüksek başlıklılar oluşturmaktadır. Bu gruba giren on eser bulunmaktadır. Altarların özelliği, başlık kısımlarının oldukça yüksek işlenmiş olmasıdır. Altarların bir kısmının başlıkla aynı yükseklikte olan kaide ve uzun gövdeleri vardır. Bir kısmının ise kaideleri oldukça kısa, başlıkları ise kaideye oranla bir hayli yüksek işlenmiştir. Yine, yüksek başlığın işlenişinde de bazı farklar görülmektedir. Bir kısım altarda başlık altta ve üstte düz ve kalın bir profille sınırlandırılmıştır. Köşelerde iri ve yüksek akroterler işlenmiştir. Akroterlerin genellikle palmet biçimli oldukları görülmektedir. Ancak, üzeri işlenmemiş olanlar da vardır. Bazı eserlerin sadece ön yüzlerinde akroterler bulunmaktadır. Akroterler arasında üzüm salkımı, rozet, *patera*, boğa başı, amfora, yün sepeti, *baitylos* gibi motifler işlenmiştir. Bir altarın (Kat. No. 162) başlığının yukarı doğru oval biçimde işlenmiş olduğu ve akroterler arasında düz bir zemin üzerinde, ayakta duran insana benzeyen oldukça aşınmış bir figürün bulunduğu görülmektedir. Başlık bu oval biçimiyle tektir. Yine, bir başka altarın (Kat. No. 169) başlığının diğerlerinden tip olarak ayrıldığı görülmektedir. Başlıkta, yüksek akroterlerin üzerinden başlayan kalın profillerden çatı gibi üçgen alınlık kısmı oluşturulmuştur. İlginç bir durum olarak, altarın sadece ön yüzünün işlendiği ve arkasının oldukça kaba bırakılmış olduğu görülmektedir. Kat. No. 170'deki küçük altarın başlık kısmı ise küçük akroterler arasından yükselmektedir. Altarların ön yüzünde büst, öküz başları, asma ağacı, girland ve çelenk gibi betimler vardır. Bazı altarlarda sadece yazıt olduğu görülmektedir. Kat. No. 170'in yazıtı gövde değil, başlık üzerine yazılmıştır.

Bu gruptaki eserlerin büyük çoğunluğu Eskişehir'de bulunmuş ve dört altar Avdan'dan⁷¹¹ diğerleri öteki yerlerden ele geçmiştir⁷¹². Kütahya'dan da iki eser bulunmaktadır⁷¹³. İki adağın aynı zamanda mezar taşı olduğu görülmektedir⁷¹⁴. Kat. No. 161'in yazıtının ikinci ve üçüncü satırlarında, şahıs isimlerinin olduğu yerde bir kazıma görülmektedir. Yazıtlar içinde Epikomia (Ἐπικωμία)⁷¹⁵ isimli köyün ve Vezaitai (Ὀβεζαῖται)⁷¹⁶ ile Abouadeineitai (Ἀβουαδεινεῖται)⁷¹⁷ isimli halkların da adı geçmektedir. Ayrıca, Abouadeineitai halkının adının geçtiği yazıtta Zeus Bronton'un Kült Cemaati'nin çelenklendirilmesi söz konusudur⁷¹⁸. Sonuç olarak, yüksek başlıklı altarlardan Eskişehir Bölgesi'nde yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

⁷¹¹Krş Kat. No 163-166

⁷¹²Krş Kat. No 161: Oklubal Köyü/Höyük Eteği/İnönü; Kat. No 167: Aşağı İlca; Kat. No. 168: Seyitgazi; Kat. No. 169: Sultandere

⁷¹³Krş Kat. No 162: Akoluk; Kat. No. 170: Yayla Baba Köyü

⁷¹⁴Krş Kat. No 165: Onesimos ile Ammia'nın Mezar Taşı ve Kat. No. 167: Aur(elius) Apollonios ile Aur(elia) Ammia'nın Mezar Taşı

⁷¹⁵Bkz Kat. No 170

⁷¹⁶Bkz Kat. No 164

⁷¹⁷Bkz. Kat. No 168

⁷¹⁸Yukarıdaki altar ile aynı.

6.1.2.1.2.3. Başlıkta Zeus Büstü Olanlar (Kat. No. 171–176)

Akroterli altarlardan son kısmı olan bu grupta sadece altı eser bulunmaktadır. Ancak, burada söz konusu olan altarlardan kendi başlarına çok tipik bir özellik göstermeleri nedeniyle başlı başına bir grup oluşturmaktadır. Bu gruptaki altarlardan en büyük özelliği yüksek başlık kısmına Zeus büstünün işlenmiş olmasıdır (krş. Şek. 23–24 ve Lev. 48–57)⁷¹⁹. Altarlardan yüksek ve profilli kaideleri ve çok yüksek olmayan gövdeleri vardır. Yine, basit profille gövdeye bağlanan başlık kısmına çepre çevre köşe akroterleri işlenmiştir. Başlık akroterleri arasında oldukça yüksek işlenmiştir. Sadece bir altardan (Kat. No. 172) başlığı alçak işlenmiştir ve üst kısımdan kalın bir profille sınırlandırılmıştır. Altarlardan genellikle zengin dekore edildikleri ve bütün yüzlerine alçak ve yüksek kabartma biçiminde birer motif bezendiği görülmektedir.

Zeus büstleri başlıkta ön yüze işlenmiştir. Büstün, bir altarda arka yüze işlendiği görülmektedir (Kat. No. 172). Belki de ön yüz olarak büstün olduğu cephe düşünülmüştür. Üç başlıkta (krş. Kat. No. 172 ve 174–175) Zeus'un sadece başı betimlenmiştir. Ancak burada kastedilen olasılıkla tanrının büstüdür. Üç başlıkta ise, Zeus büst biçiminde betimlenmiş olup ikisinde (Kat. No. 171 ve 176) sağ el göğüse dayanmıştır. Diğerinde sağ el betimlenmemiştir (Kat. No. 173). Kat. No. 171'de tanrı sade ve dökümlü bir manto ile betimlenmiştir ve sağ el son derece beceriksizce verilmiştir. Kat. No. 176'daki büst ise *khiton* ve *himation* ile işlenmiştir. Büstlere genel olarak bakıldığında her büstün ayrı biçimde betimlendiği görülmektedir. Ancak burada dikkati çeken, özellikle iki büstün ve üzerine işlendikleri altarlardan (krş. Kat. No. 174–175) birbirlerine son derece benzemeleridir. Öyle ki, tanrının saçlarının, yüz hatlarının işlenmesi neredeyse aynıdır. Yine altarlardan ve üzerlerindeki motifler de (özellikle *baitylos*) benzerlik göstermektedir. Olasılıkla bu iki altar aynı ustanın elinden çıkmıştır. Bunun dışında Kat. No. 171'deki büstün üst kısmı kalın kurdelelerle sarılmış ters U biçimli girland ile süslenmiştir. Bu özellik diğer altarlarda görülmemektedir.

Altarlardan üzerindeki motifler çok sayıda olmasına rağmen genelde bölgede yaygın olan betimler işlenmiştir. Bunlar, Zeus büstü veya başı dışında öküz başları, saban, amfora, üzüm salkımları, rozet, çelenk, kartal, yıldırım demeti, bağcı bıçağı (*falx vinitoria*), bağcı çapası (*dolabra*) ve *baitylos*'tur. *Baitylos* daha önce "Alçak Başlıklılar" grubunda da karşımıza çıkmıştı. Motifin buradaki grupta bulunan altarlardan buluntu yeri olan İnönü'de de sevildiği anlaşılmaktadır. Bunların dışında iki altardan (Kat. No. 173 ve 176) ön yüzünde, gövde üzerinde birer erkek büstü⁷²⁰ işlenmiştir. Bunlardan Kat. No. 173 aynı zamanda bir mezar taşıdır ve ön yüzdeki büst ölen şahsı betimliyor olmalıdır. Yine aynı şekilde, yazıtının çok az kısmı korunmuş olmasına rağmen Kat. No. 176'nın da bir mezar taşı olabileceği ve ön yüzdeki büstün ölen şahsı betimlediği düşünülebilir. Sözü edilen bu motifler dışında öteki eserlerde görülmeyen bazı betimler bu grupta karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Kat. No. 171'in ön yüzde gövdesi-

⁷¹⁹Şek. 23 ve 24 Kat. No. 175'den yararlanılarak çizilmiştir.

⁷²⁰Bronton adaklarında zaman zaman erkek büstleri görülmektedir, krş. Kat. No. 70, 84, 154, 271.

ne işlenmiş olan elinde *kerykeion*'u ve para kesesi ile ayakta Hermes betimidir. Zeus Bronton adaklarında zaman zaman Hermes betimine rastlanmaktadır⁷²¹. Hermes'in arkasında, yarısı işlenmiş koç benzeri bir hayvan ve yanında ise bir altar üzerinde kartal⁷²² motifleri görülmektedir. Bütün bu motifler bir kurban sahnesini göstermektedir. Aynı altanın arka yüzünde, gövde üzerinde bir boğa betimi, başlıkta ise çift boynuzlar vardır. Bu motiflerin örnekleri Bronton eserlerinde yoktur. İlginç bir durum olarak, altanın yan yüzlerinden birisinde başlık üzerinde bir Helios büstü betimlenmiştir. Ancak altanın bu yüzü sonradan tamamıyla kazanmıştır. Taş üzerindeki izlerden seçilen Helios betimi bir Zeus Bronton adağı üzerinde ilk kez belgelenmektedir ve bu açıdan ilginçtir. Kat. No. 172 üzerine işlenen motifler oldukça yüksek kabartma biçimindedir. Aynı eserin başlığında büst olan yüzünde, gövde üzerinde çelenk üzerinde duran bir kartal betimlenmiştir. Bu motif başka bir Bronton eserinde de görülmektedir (krş. Kat. No. 121). Bunlardan başka, Kat. No. 173'ün yan yüzlerinden birisinde üzerinde çeşitli kaplar⁷²³ duran bir üç ayaklı masa betimlenmiştir (*mensa tripes*). Masanın ayakları arasında bir amfora ve belki bir krater betimi görülmektedir. Bunların alt kısmına ise asma dalları ve üzüm salkımları işlenmiştir. M. Waelkens Phrygia'daki eserler üzerindeki bu tür masa, kaplar ve asma motiflerinin erkeklerin *symposion*'larına işaret ettiğini belirtmektedir⁷²⁴. Waelkens ayrıca, bu motifin Dorylaion'dan tüm Doğu Phrygia'ya yayılmış olabileceği fikrini savunmaktadır.

Zeus Bronton altarı üzerindeki yazıtlar genellikle gövde üzerinde, ara sıra da başlık veya başlık profili üzerine yer almaktadır. Yazıtın kaide üzerine yazılması genellikle görülmemektedir. Kat. No. 171'in yazıtı ön cephede kaide üzerindedir ve yazıt sadece kaideye yazıldığı için tektir. Kat. No. 176'nın kaidesine yazıtın son iki satırı kazanmıştır. Bunlardan başka, bir altanın gövdesi üzerindeki yazıtın bir kısmı kaideye kazanmıştır⁷²⁵. Bu gruptaki eserlerin yazıtlarına genel olarak bakıldığında, yazıtların çoğunlukla " 'Αγαθῆ τύχη" ile başladığı görülmektedir (bkz. Kat. No. 171-172 ve 174-175). Bu ifade Kuzeybatı Phrygia'daki Zeus Bronton yazıtlarında zaman zaman görülmektedir⁷²⁶. Ancak ifade, asıl Bithynia Bölgesi'ndeki Bronton adaklarının ayrılmaz bir parçasıdır⁷²⁷. Bu grubun yazıtlarında dikkat çeken bir başka özellik ise, bir tanesi hariç, diğerlerinde tanrının adının yazıtın başlangıcına yazılmış olmasıdır. Bu grup içindeki bu özellik hemen göze çarpmaktadır. Kuzeybatı Phrygia'da karşımıza çıkan Zeus Bronton yazıtlarında tanrının adı genelde en sonda bulunmaktadır. Bu kurala uymayan birkaç örnek vardır⁷²⁸. Tanrının adının yazıtın hemen baş

⁷²¹Krş. Kat. No. 196, 275, 301

⁷²²Altar üzerindeki kartal motifleri de ara sıra Bronton adaklarında görülmektedir: krş. Kat. No. 99 ve 150

⁷²³Waelkens, Tüsteine, s. 132'de bu kapların üç adet olduğunu ve bir bardak, *ampulla* ve *oinochoe*'den oluştuğunu belirtmektedir.

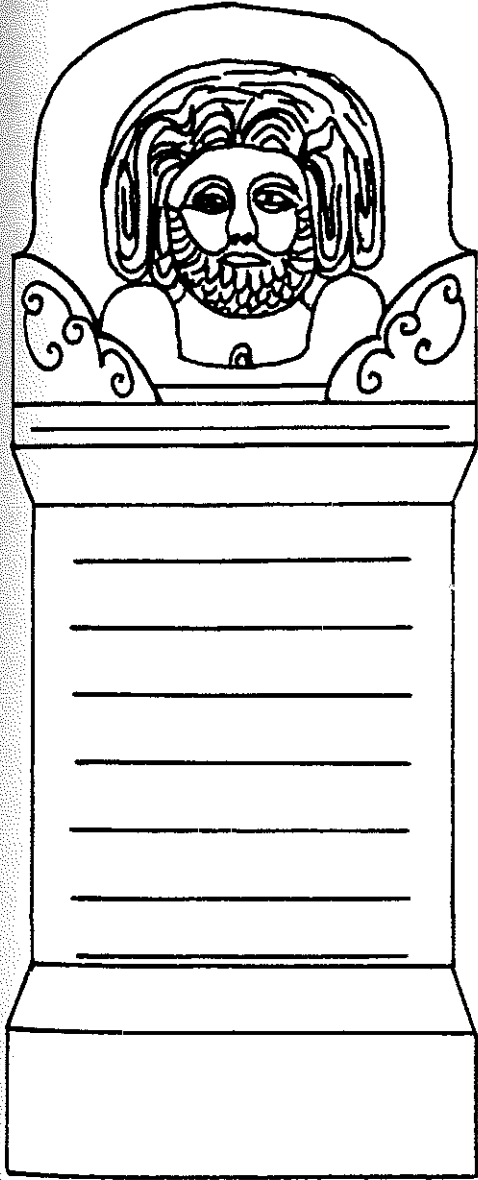
⁷²⁴Waelkens, yuk. age., s. 12 ve 132

⁷²⁵Bkz. Kat. No. 190

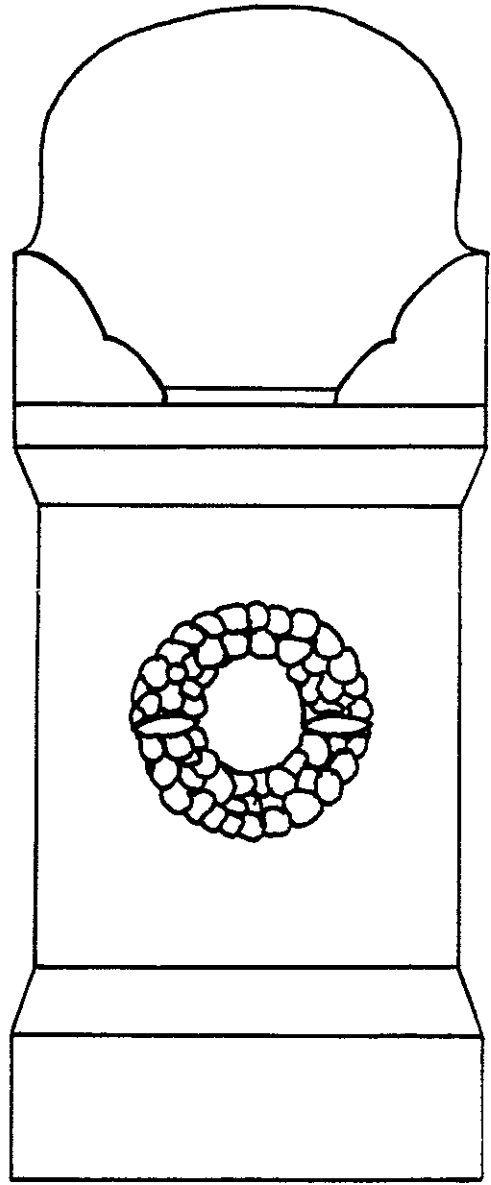
⁷²⁶Krş. Kat. No. 61, 73, 82, 124, 127, 130, 131, 142, 143, 144, 157, 158, 161, 197, 202, 217, 228, 316

⁷²⁷Krş. Kat. No. 246, 247, 248, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 259, 260, 262, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 292, 294, 295

⁷²⁸Krş. Kat. No. 160, 202, 207, 214, 217.

Şek. 23

Şek. 24

kısımında verilmesi Bithynia Bölgesi'ndeki Bronton adaklarına özgüdür.

Bu grubun yazıtlarında göze çarpan birkaç ilginç durum aşağıda sıralanmıştır. Kat No. 171'in yazıtında Zeus Bronton "duaları işiten tanrı" (Ἐπηκόω Θεῶ) olarak nitelendirilmektedir⁷²⁹. İki Bronton adasında da tanrı bu şekilde isimlendirilmektedir⁷³⁰. Bundan başka, Kat. No. 172'nin başlığında Zeus büstü olan yüzünde ve gövde üzerinde Διὸς Μεγίστου (En Yüce Zeus'un[dur bu altar]) yazılıdır. Bu kısa ifade ile altanın Zeus'a ait olduğu ve ona adandığı vurgulanmış olmalıdır. Bu katalogta tanrının adının ismin -in halinde (*genitivus*) geçtiği başka iki yazıt bulunmaktadır⁷³¹. Yine, Kat. No. 174'ün yazıtında çok ilginç bilgiler vardır. İlk kez bir Bronton adasında, adağı sunanın, kendisi hakkında bu kadar ayrıntılı bilgi verdiği görülmektedir. Burada, büyük bir olasılıkla, tüccar olan Aurelius Teimotheos, Dakia'ya ve Aleksandria'ya seyahat etmiş ve vatana geri dönünce ailesiyle birlikte Zeus Bronton'a bu adağı dikmiştir. Adağı diktiği zamanı belirtmek için de dönemin Roma *consul*'u M. Oclatinus Adventus'un⁷³² adını pek de doğru olmayan bir biçimde anmaktadır (krş. Kat. No. 174'deki bilgiler). Burada, adak tanrıya, başarılı geçen ticari amaçlı bir seyahat sonucunda şükran amacıyla sunulmuş olmalıdır. *Consul* adı nedeniyle altar kesin olarak İ. S. 218 yılına tarihlenmektedir. Yine, Kat. No. 176'nın yazıtında λατύπος geçmektedir ama taşçı ustasının adı korunamamıştır. Başka bir Bronton adasında ise bir başka taşçı ustasının adı belgelenmektedir (krş. Kat. No. 132). Bu gruptan sadece iki altar aynı zamanda mezar taşıdır. Bunlardan Kat. No. 173'nin yazıtında taş, ölmüş olan bir adamın ruhu için sunulmaktadır. Kat. No. 176'nın yazıtı tam korunamadığı için eserin aynı zamanda mezar taşı olup olmadığı çıkartılamamaktadır. Ancak, altanın üzerindeki betimlerden (özellikle gövdedeki erkek büstünden) onun aynı zamanda bir mezar taşı olduğu söylenebilir.

Başlıkta Zeus büstü olan bu gruptaki altınların bir tanesi dışında (Kat. No. 176) hepsi Eskişehir'in İnönü⁷³³ İlçesi'nde ele geçmiştir. İnönü Eskişehir'in yaklaşık 35 km batısında, Sarı Su (antik adı Hermos, daha sonra Batys) Nehri'nin vadisinde yer almaktadır. İlçe küçük bir ovada, bir dağ silsilesinin eteğinde bulunmaktadır. İlçenin adı merkezin biraz üst kısmında bulunan büyük bir mağaradan gelmektedir. Mağara içinde Antik Dönem'den ve Bizans Dönemi'nden kalma bina kalıntıları bulunmaktadır⁷³⁴. Mağara ve çevresinde bulunan sayısız antik kalıntıdan burada zamanında önemli sayılabilecek bir merkezin bulunduğu anlaşılmaktadır. İnönü ve çevresinden bugüne kadar yirmi civarında yazıt ele geçmiştir ve çevre, bir

⁷²⁹Θεὸς ἐπήκοος konusunda bkz. Weinreich, Θεοὶ Ἐπήκοοι, s. 1-68; Weinreich, Ausgewählte Inschriften I, s. 131 vd.; Robert, Hellenica VI (1948), s. 24 No. 2 ve ayrıca de Hoz, Lydische Kulte, s. 117 dipn. 711. Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Kat. No. 171.

⁷³⁰Bkz. Kat. No. 307 ve 314.

⁷³¹Bkz. Kat. No. 303 ve 315.

⁷³²*Consul* için bkz. PIR² (1970) s. 408 vd. No. 9 (özellikle sayfa 410 vd.).

⁷³³İnönü hakkında bkz. Belke-Mersich, IIB 7, s. 281 s. v. İnönü Lev. 22, 23 ve 144. Yine, A. Körte 1893-1895 yıllarında İnönü'de (ve Eskişehir'de) araştırmalar yapmıştır, bkz. Körte, Studien VI, s. 417-418.

⁷³⁴Frei, Inschriften und Reliefs, s. 137. Frei ve ekibinin ziyaret ettikleri mağara henüz bilimsel olarak araştırılmamıştır.

kısmı kilise yıkıntılarına ait olan mimari kalıntılarla doludur⁷³⁵ Ancak, İnönü'deki antik yerleşmenin yeri saptanamamıştır ve antik adı da henüz bilinmemektedir. Kat No. 176 bugün Kütahya Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır ve altarın kesin buluntu yeri bilinmemektedir. Envanterde eserin Kütahya çevresinden kaynaklandığı yazılıdır. Ancak, stilistik benzerlikler altarın daha çok İnönü çıkışı olabileceğine işaret etmektedir. Yine, Kat No. 143 ve 316'nın kırk başlıklarında büst kalıntısı taşımaları nedeniyle bu gruptan sayılmaları olanaklıdır. Kat. No. 143 İnönü'ye çok da uzak olmayan Eğriöz'de, Kat. No. 316 ise İnönü'de bulunmuştur. Başlığa büst işlenmesi olgusu Bithynia Bölgesi'ndeki Bronton adaklarında da görülmektedir. Ancak, burada Zeus büstü yerine tek veya daha fazla insan büstleri verilmektedir⁷³⁶

Bu grupta incelenen eserler İnönü'de Zeus Bronton'un bir kutsal alanı olduğunu göstermektedir. Altarlar stil olarak hep aynı tarzda ama kendi içinde farklı çalışılmıştır ve bu da yörede yerel bir atölyeye işaret etmektedir. Sonuç olarak, Zeus Bronton büstünün başlığa işlenmesi bu bölgenin bir özelliğidir ve Kuzeybatı Phrygia'da başka yerde görülmemektedir.

⁷³⁵Yuk. age. s. 137

⁷³⁶Krş. Kat. No. 255, 267, 271, 274, 281, 288. Bunlardan Kat. No. 281 olasılıkla bir Zeus büstüdür, çünkü yanında bir kartal betimlenmiştir.

6.1.2.1.3. Akroterli Olup Olmadığı Belirlenemeyenler (Kat. No. 177-206)

Bu gruba otuz altar girmektedir ve grubu belirleyen özellik, altarlara başlıklarında akroterlerin olup olmadığının belirlenmemesidir. Bunun nedeni altarlara başlıklarının genellikle ya tamamen ya da kısmen zarar görmüş olmasıdır. Bir başka neden ise, eserlerin çok eski yayınlarda genelde tanımları yapılmadan yayımlanmış ve bugün kayıp olmalarıdır. Bu yüzden başlıklarda akroter olup olmadığı söylenememektedir. Eserler tek tek diğer grupların içine yerleştirilemediğinden ayrı bir grupta toplanmıştır. Genel olarak altarlara ötekilerden çok da farklı bir özellik göstermemektedir. Genellikle, başlıkla aynı yükseklikte kaideleri ve uzun gövdeleri olan eserlerin üzerinde çeşitli motifler görülmektedir. Bunlar çelenk, girland, rozet, öküz başı, saban, destekli krater, üzüm salkımları, amfora, *patera*, Hermes figürü, insan figürü, büst, kartal ve at başları gibi motiflerdir. Özellikle çelenk motifinin sık işlendiği göze çarpmaktadır⁷³⁷. Çelenk motifinin Türkmen Dağı'nın kuzey yamaçlarındaki köylerin adak taşlarında çok sevildiği birçok örnekten anlaşılmaktadır⁷³⁸.

Bu gruptaki eserlerin büyük bir kısmı Eskişehir'de bulunmuştur. İki altar Kütahya çıkışlı⁷³⁹, yedi eser ise Seyitgazi'den kaynaklanmaktadır⁷⁴⁰. Dört eser Avdan'da bulunmuştur⁷⁴¹. Geriye kalan altarlara Eskişehir'in çeşitli yörelerinden ele geçmiştir⁷⁴². Seyitgazi ve Avdan'da tanrının kutsal alanları olduğu yoğun buluntulardan bilinmektedir.

Bu gruptan onüç eserin aynı zamanda mezar taşı olduğu görülmektedir⁷⁴³. Yazıtlarda ilginç bilgiler vardır. Kat. No. 177'nin yazıtında $\mu\sigma\theta\omega\tau\eta\varsigma$ sözcüğü geçmektedir. Bu sözcük Bronton adaklarında bir tek burada belgelenmiş olup, yazıtta adı korunamamış olan şahsın köyün arazilerini kiralayıp işlettiğini göstermektedir. Bundan başka, bir altarlara Zeus Agathios Bronton'a adandığı görülmektedir (Kat. No. 199). Zedelenmiş olan yazıtta Bronton'un bir başka sıfatı daha geçmekte ama ne olduğu anlaşılamamaktadır. Bir başka yazıtta (Kat. No. 202) Zeus Bronton kültürünün kurucuları Epiktesia ve Khrestos'un adı geçmektedir ($\Delta\iota\ \text{Βροντῶντι}\ \text{Ἐπικτησίας}\ \text{καὶ}\ \text{Χρήστου}$) Zeus Bronton adaklarında zaman zaman kült kurucularının adlarına rastlanmaktadır⁷⁴⁴. Bu tür yazıtlar daha çok Bilecik çevresinde görülmektedir.

⁷³⁷Krş Kat. No. 178, 181, 186, 187, 189, 199, 205

⁷³⁸Genel olarak Haspels, Highlands kitabının levhalarına bakınız

⁷³⁹Krş. Kat. No. 199 (Zobu (Sopu) Köyü/Örencik) ve 206 (Ulaşlar/Simav)

⁷⁴⁰Krş. Kat. No. 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183

⁷⁴¹Krş. Kat. No. 184, 185, 186, 187

⁷⁴²Krş. Kat. No. 188: Süpren veya Süpüren (eskiden Süpü Ören); Kat. No. 189-190: Aşağı Ilıca; Kat. No. 192: Başören; Kat. No. 193-194: Sarısu Tepesi (Eskişehir-Çifteler arasında); Kat. No. 195: Kovalca-İnönü; Kat. No. 196; İnönü; Kat. No. 197: Çukurhisar; Kat. No. 198: Alpanos; Kat. No. 201 ve 203: Şarhöyük; Kat. No. 202: Uludere; Kat. No. 204-205: Kara Pazar/Devrent; Kat. No. 191 ve 200: Eskişehir

⁷⁴³Krş. Kat. No. 179?, 181?, 183, 185, 186, 189, 190, 192?, 193, 198, 201, 204, 205

⁷⁴⁴Krş. Kat. No. 271, 272, 274, 288, 295.

6.1.2.2. YUVARLAK ALTARLAR (Kat. No. 207–209⁷⁴⁵)

Silindir biçimli, kaide ve başlık kısımlarından profilli, zengin dekore edilmiş altar tipi özellikle Hellenistik Dönem'de tanınan bir gruptur. Bu grubun en ayırtedici özelliği altarlara üzerinde öküz başları ve girland motiflerinin bulunmasıdır. Hellenistik Dönem'de Anadolu'nun güneybatı bölgelerinde⁷⁴⁶ (özellikle Karia'da) yaygın olan bu tipin ana merkezi Kos ve Rhodos adalarıdır⁷⁴⁷. Mezar taşı olan bu tip altarlara bu dönemde Anadolu'nun öteki bölgelerinde görülmemektedir. Kendi içinde kapalı bir grup oluşturan girlandlı yuvarlak altarlara ilk olarak Ege Adaları'nda olduğu söylenebilmektedir⁷⁴⁸. İlk yuvarlak altar tipinin ise, İonia'da keşfedildiği düşünülmektedir.⁷⁴⁹ Bu bölge insanı genel olarak her alandaki geometrik seçimlerini "yuvarlak"tan" yana koymuştur. Yuvarlak altarlara daha İ. Ö. 6. yy.'da Samos, Milet ve Didyma'da kullanılmıştır.⁷⁵⁰ Yazıtlar sayesinde yuvarlak altarlara öncelikle mezar taşı olarak kullanılmış oldukları bugün artık kesin bilinmektedir⁷⁵¹. Hellenistik Dönem'de de yuvarlak altarlara öncelikle mezar taşıdır. Ancak, az da olsa adak olarak kullanılmış olanları vardır⁷⁵². İmparatorluk Dönemi'yle birlikte Hellenistik Dönem'in yuvarlak altar grubunun da sonu gelmiştir. Bu dönemde Hellenistik altarlara üreten merkezler artık eser üretmemektedirler. Ancak, Anadolu'da Hellenistik öncülerin geleneğine bağlı olmayan girlandlı veya girlandsız yuvarlak altarlara üretilmeye devam edilmiştir⁷⁵³. Çeşitli bölgelerde İ. S. 2 ve 3. yy.'larda birçok yuvarlak altar kullanılmıştır⁷⁵⁴. Bu bölgelerden birisi de Phrygia'dır ve yuvarlak altarlara burada hem mezar hem de adak taşı olarak kullanılmıştır.

Zeus Bronton'a Kuzeybatı Phrygia'da genellikle prizma biçimli altarlara adandığı görülmektedir. Ancak, Kütahya Bölgesi'nden iki tane yuvarlak biçimli altar Zeus Bronton adığı

⁷⁴⁵Yayınlardaki bilgi eksikliği nedeniyle katalogdaki 209 numaralı eserin yuvarlak altar olduğu düşünülmüş ve yanlışlıkla bu kısımda incelenmiştir. Eserin yayımlandığı eski yayınlardan birisi sonradan yurtdışından sağlanmış ve buradaki bilgilerden eserin stel olduğu anlaşılmıştır. Katalogdaki sıralamayı bozmaması için eserin yeri değiştirilmemiştir.

⁷⁴⁶Bu grup için bkz. Berges, Rundaltäre, Kleinasien.

⁷⁴⁷Kos ve Rhodos altarlara için genel olarak bkz. Berges, Rundaltäre, Kos und Rhodos

⁷⁴⁸Berges, Rundaltäre, Kleinasien, s. 1 (Vorwort)

⁷⁴⁹Pfuhl-Möbius I, s. 57 ve Berges, yuk. age., s. 29

⁷⁵⁰Berges, yuk. age., s. 29

⁷⁵¹Yuk. age. s. 12 vd. ve 26

⁷⁵²Yuk. age. s. 26 vd.

⁷⁵³Hellenistik Dönem yuvarlak altarlara Roma Dönemi'ndeki örnekleri hakkında bkz. Berges, yuk. age., s. 120 vd. (Die kaiserzeitlichen Nachläufer)

⁷⁵⁴Anadolu'da Roma Dönemi'ndeki yuvarlak altarlara hakkında toplu bir çalışma yoktur. Özellikle girlandlı Hellenistik altarlardan sonra ne gibi değişiklik ve gelişmelerin olduğu incelenebilir. Roma Dönemi'nde bu eser grubunun nasıl bir tipoloji gösterdiği, hangi bölgelerde ve hangi işlevlerde kullanıldıklarının araştırılması ilginç sonuçlar verebilir.

olarak sunulmuştur⁷⁵⁵ (krş. Kat No. 207 ve 208 ve Şek 21⁷⁵⁶) Eskişehir Bölgesi'nde, yani Dorylaion ve Nakoleia'da yuvarlak altar yaygın değildir⁷⁵⁷. Tipin daha çok Kütahya Bölgesi'nde, yani Porsuk Nehri'nin yukarı vadilerindeki yerleşim yerlerinde ve Aizanoi ve çevresinde (Aizanitis) çok sevildiği birçok buluntudan anlaşılmaktadır⁷⁵⁸.

Bu katalogda söz konusu olan yuvarlak altarlara farklı biçimlerde işlenmiş olup ikisinin de boyları fazla yüksek değildir (İmetrenin altında) Kat No. 207'nin üstte, başlık kısmında ince ve kalın olmak üzere birkaç kez profillendirildiği görülmektedir. Onun dışında aşağıya doğru düz inen altların başlığının altına yazıt kazınmıştır. Yazıtın altında, bugün zarar görmüş durumda olan ve yıldırım demeti üzerinde duran, başı sağa çevrilmiş, kanatları açık bir kartal betimi bulunmaktadır. Bunun dışında altların üzerinde herhangi bir betim yoktur. Öteki altar, Kat. No. 208 ise, üzerinde herhangi bir betim bulunmayan bir eser olup yukarıya doğru genişleyen biçimde işlenmiştir. Bu altların belirgin bir başlık kısmı olmayıp, yukarıya doğru genişleyen biçimde işlenmiştir. Üst kısmın hafif konik biçimde genişlemesi de tektir. Altarın üst kısmında sadece üç satırlık yazıt vardır. Her iki altının da kaide kısmı işlenmemiştir. Yuvarlak altarlara son derece sade işlenmiş oldukları gözlemlenmektedir. Bu iki örnek dışında bütün Zeus Bronton adakları içinde bir tane sütun biçimli yuvarlak bir altar bilinmektedir (Kat No. 294) Bithynia Bölgesi'nde, Bilecik (Çırağan Damları) buluntusu olan eserin üzerinde yazıttan başka herhangi bir betim bulunmamaktadır.

Altarların bir tanesi aynı zamanda mezar taşıdır, krş. Kat No. 207. Buluntu yeri olan Örencik Köyü Aizanoi Teritoryumu'ndadır (Aizanitis'de) ve eser bulunduğu köyde bir mezarlıkta durmaktadır. Bu bölgedeki yazıtlarda tarih verilmesi bir gelenektir. Buradaki altarda da bu gelenek bozulmamakta ve yazıtta 201 yılı (ἔτος σα´) verilmektedir. Bölgede kullanılmış olan Sulla *aera*'sına⁷⁵⁹ göre eser İ. S. 116-117 yıllarındadır. Levick ve Mitchell⁷⁶⁰ altların, yazıtta geçen şahıs isimlerine göre Dorylaion'dan getirilmiş olabileceğini belirtmektedirler. Ancak, Drew-Bear⁷⁶¹ haklı olarak, Dorylaion ve çevresinde tanrıya stellerin ve prizma biçimli altarlara adandığını belirtmekte ve silindirik biçimli altarlara Aizanoi ve çevresinin bir karakteristiği olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu altar kesinlikle Aizanoi Bölgesi'ndendir. Öteki altar (Kat No. 208) ise Bronton'a sade bir adaktır. Sadece iki tane yuvarlak altar sunusu Zeus Bronton için bu adak tipinin tutunamadığının bir göstergesidir.

⁷⁵⁵Altarların buluntu yerleri, Kat No 207: Virancık (Örencik) Köyü/Emet; Kat No 208: Pınarbaşı (Girei)-Aslanapa'dır

⁷⁵⁶Şek 21 Kat No 207'den yararlanılarak çizilmiştir

⁷⁵⁷Avdan/Teşvikiye'den bir örnek için bkz. Haspels, Highlands, s. 167 Lev. 281-285.

⁷⁵⁸Kütahya'da Aizanoi çevresinden kaynaklanan iki yuvarlak altar Zeus Bennios'a sunulmuştur: Şahin, Zeus Bennios, Lev. 185 ve Drew-Bear-Naour, Divinités, Lev. 8 No. 18

⁷⁵⁹Sulla'nın İ. Ö. 85-84 yıllarında Mithridates'e karşı kazandığı zaferi, Anadolu'nun birçok bölgesinde senelerin sayımında başlangıç olarak kabul edilmiştir. Sulla *aera*'sından anlaşılması gereken bu bilgidir. Burada, yazıtta verilen tarihi, Levick ve Mitchell Aktium *aera*'sına göre İ. S. 170-171 olarak vermektedirler. Aktium *aera*'sı hakkında bkz. Levick ve Mitchell, MAMA IX, s. liv vd. Ancak, Aizanoi ve çevresinde Sulla *aera*'sı kullanılması hakkında bkz. Wörle, Aizanoi II. Bu konuda bkz. Kat. No. 159

⁷⁶⁰Levick-Mitchell, MAMA IX, s. 20 No. 51 Lev. 7.

6.1.3. ZEUS BÜSTLERİ (Kat. No. 210–214)

Bu katalogda incelenen Zeus Bronton adaklarından beş tanesi büsttür. Büstlerin hepsi Kuzeybatı Phrygia çıkışlıdır ve Eski Yunanca adak yazıtı taşımaktadır. Eserler, çok az sayıda olmasına rağmen, başlı başına bir tip oluşturdukları için ayrı bir grup altında incelenmiştir. Büstleri tipolojik bakımdan "Kabartma Büstler" ve "Büstler" olarak ikiye ayırmak olanaklıdır. Esasen, işleniş biçimleri ve gösterdikleri ikonografi açısından bu ayırım mantıklıdır. Birinci grupta üç eser bulunmaktadır. İkincisinde ise sadece iki büst incelenmektedir. İlk gruba giren büstler, Kuzeybatı Phrygia'nın tipik Zeus İkonografisi'nde betimlenmiş olup üçü de kabartma tekniğinde işlenmiştir. Bu nedenle onları "Kabartma Büstler" olarak adlandırmaktayız. Öteki büstler, kabartma büstlerden işleniş bakımından ayrılmakta ve kendi içlerinde de farklılıklar göstermektedir. Bütün bu özellik ve ayrımlara her grup içinde ayrıca değinilmektedir.

Zeus Bronton'a adanmış olan büstlerin hepsi de sadece adak işlevli olup aynı zamanda mezar taşı olan bir eser yoktur. Zeus büstleri şekil bakımından mezar taşı olmaya uygun değildir. Çünkü, eserler öncelikle Zeus'u betimlemektedir ve tanıya sunu için düşünülmüştür. Ayrıca, eserlerin üzerinde ayrıntılı mezar yazıtı yazmak ve şahıslarla ilgili kişisel betimleyiş için yeterli yer yoktur. Sadece Zeus Bronton'a adanmış büstler değil, benzer diğer eserlerden hiç birisi aynı zamanda mezar taşı değildir⁷⁶².

Zeus Bronton'un Phrygia'da belirli bir ikonografisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bölgede tüm Zeus tipleri için kullanılan belirli bir Zeus İkonografisi oluşturulmuştur (ayrıntılar için bkz.). Az sayıda olmasından, büst sunusunun Zeus Bronton için Phrygia'da çoğunluk tarafından tercih edilmediği söylenebilir.

Bunun dışında, Bithynia Bölgesi'nde, bugünkü Bilecik İli ve çevresinden ele geçmiş olan otuzun üzerindeki yazısız Zeus büstünün varlığına yukarıda çeşitli yerlerde değinilmişti. Daha önce tipoloji ağırlıklı yüksek lisans tezi⁷⁶³ olarak çalıştığım eserler bu çalışmaya alınmamıştır. Büstler bugün çoğunlukla Bursa Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır⁷⁶⁴. Ayrıca İstanbul⁷⁶⁵, Eskişehir, İzmit, Söğüt ve Berlin⁷⁶⁶ gibi müzelerde de benzer büstler bulunmak-

⁷⁶¹ Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 1992, dipn. 309.

⁷⁶² Sadece bir eserin yazıtında hem Zeus'a hem de Asklepiades'e adandığı yazılıdır, bkz. Akyürek Şahin, *Reliefbüste*, s. 120. Ancak, bu çok küçük (25 cm boyunda) büstü aynı zamanda bir mezar taşı olarak düşünmek mantıklı gözükmemektedir. Ayrıca, bugüne kadar benzer bu tür bir örnek de bilinmemektedir.

⁷⁶³ Bkz. Akyürek, *Bildliche Repräsentation*. Eserler toplu olarak yayıma hazırlanmaktadır.

⁷⁶⁴ Müzedeki birkaç büst çok eskiden yayımlanmıştır, bkz. Ferri, *Zeus di Bitinia*, s. 238 vd. Fig. 1-5; Giuliano, *Apocalisse*, Lev. 67-68.

⁷⁶⁵ İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan birkaç büst yayımlanmıştır, bkz. Asgari et alii, *The Anatolian Civilisations*, s. 121 No. B 329, B 330; Ayrıca bkz. Cremer, *Zeus-Votive*, s. 123.

⁷⁶⁶ Berlin'de Müzesi'nde (Museum für Spätantike und byzantinische Kunst – Preußischer Kulturbesitz, Env. No. 6833) bulunan büst için bkz. Wulff, *Berichte*, s. 238 vd. Fig. 85 a-b; Rodenwaldt, *Zeus Bronton*, s. 83 vd. Fig. 4.

tadır Müzelerin envanter defterlerine göre, eserler Bilecik'teki çeşitli köylerde ele geçmiştir.

Burada, göğüs hizasında çeşitli boylarda betimlenmiş Zeus büstleri söz konusudur (örn bkz. tezin iç kapağındaki büst [İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Env. No. 4155]) Eserlerin Zeus'u betimlediği, Zeus'un bilinen ikonografik özelliklerini göstermesinden anlaşılmaktadır. Özellikle gür ve dalgalı saç ve sakal, heybetli betimleniş ve çıplaklık unsuru karşımızdakinin bir tanrı olduğunu ilk bakışta hissettirmektedir. Eserlerin çok büyük bir kısmı mermerdendir. Büstler genel olarak, insandan büyük boyutta ve ön cepheye odaklanmış olarak işlenmişlerdir. Arka cepheler ya hiç ya da çok az işlenmiştir. Heykel gibi üç boyutlu olarak betimlenmiş olan büstlerin bir başka özelliği, birçoğunun kalınlıklarının son derece az olmasıdır. Eserler çıplak betimlenmiş olup bazılarında meme uçları işlenmiştir. Başların arka kısmında, önden görülmeyen taç ya da çelenk bulunmaktadır. Bazı büstlerin sol omuzlarında yuvarlak ve şişkin bir nesnenin kabartma olarak betimlendiği görülmektedir. Bu, tanrının giydiği *himation*'un omzundan sarkan son derece stilize edilmiş kısmıdır. Bu ayrıntı, klasik Zeus İkonografisi'nin ayrılmaz bir parçasıdır⁷⁶⁷. Başka tanrılarda da, özellikle de Sarapis betimlerinde *himation*'un bu kıvrımı sık betimlenmektedir⁷⁶⁸.

Bilecik büstlerinin önemli bir özelliği de alnın üzerindeki *anastole*'dir (ἀναστολή). Bir büst hariç diğer tüm büstlerde, alın saçları ortadan ikiye ayrılarak önce yükselmekte, sonra da sağa ve sola kıvrılarak büyük ve geniş alın bukleleri oluşturmaktadır. Alın saçlarının bu şekilde betimlenmesi Bilecik'te bulunan Zeus büstleri için çok tipiktir. Bir tek büste ise, alındaki saçlar S şeklindeki minik kıvrımlarla alnın üzerine düşmektedir⁷⁶⁹. Alnın üzerindeki saçların *anastole* biçiminde işlenmesi Sarapis İkonografisi'nin ayrılmaz bir parçasıdır⁷⁷⁰. Yine aynı şekilde, alındaki S biçimli bukleler de Sarapis İkonografisi'nde iyi tanınmaktadır⁷⁷¹. Bu açıdan bakıldığında, Bilecik çevresinden ele geçen Zeus büstlerinin ikonografik olarak Sarapis betimleriyle çok benzeştiği görülmektedir. Büstlerin işlenmesinde Sarapis İkonografisi'nin temel alındığını söylemek yanlış olmayacaktır. Sarapis'in yaygın olarak büst biçiminde betimlenmiş olması da bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir. Bu tanrının kültürünün en yaygın olduğu dönem İ. S. 2. ve 3. yy.'lardır⁷⁷². Bu yüzyıllar Zeus Bronton kültürünün de belgelendiği dönemdir.

Bilecik büstlerinde dikkati çeken başka bir nokta ise, eserlerin altında dörtköşe oyukların bulunmasıdır. Buradan, zamanında büstlerin bir yere oturtuldukları anlaşılmaktadır. Yaptığımız incelemeler, büstlerin olasılıkla altarlar üzerine yerleştirildikleri sonucunu vermiştir. Bugüne kadar hiçbir büst, bir altarın üzerinde durur biçimde ele geçmemiştir. Ancak, bu şekilde düşünmemizi sağlayan iki belge söz konusudur. Bunlardan ilki Yumaklı'da

⁷⁶⁷Krş Hülsen, Zeus, Lev. 35 ve 41; Cook, Zeus II. 1, Lev. 32, 1-2; s. 751 Fig. 690; s. 755 Fig. 697 Lev. 34

⁷⁶⁸Krş Hornbostel, Sarapis, Lev. 53 Fig. 104 ve Lev. 71 Fig. 128; Smith, Statues and Busts, No. 1531

⁷⁶⁹Krş Butsa Arkeoloji Müzesi, Env. No. 2506

⁷⁷⁰Bkz Hornbostel, Sarapis, s. 133 vd. (Anastoletypus). Sarapis için genel olarak bkz. Tran tam Tinh, Sérapis Debout ve Clerc-Leclant, Sarapis

⁷⁷¹Bkz Hornbostel, Sarapis, s. 207 vd. (Fransentypus).

⁷⁷²Krş. Hornbostel, Sarapis, s. 25 dipn. 1. Sarapis betimleri o dönemde o kadar etkileyiciydi ki, imparator ikonografisini (örn. Severuslar) bile derinden etkilemişti

(Gölpazarı/Bilecik) bulunmuş olan bir Zeus Bronton altarıdır, kırş Kat No. 286. Altarın özelliği, yazıtında adağın "üzerindeki büstle birlikte" (σὺν τῇ προτομῇ) tanrıya dikildiği yazılıdır. Bu yazıt, altıların üzerinde Zeus büstlerinin durduğu bilgisini verdiği için oldukça önemlidir.

İkinci belge yine bir Zeus Bronton altarı olup, Bilecik'in Süleymaniye Köyü'nde (Yayla) bulunmuştur, kırş Kat. No. 253 (Lev. 68). Altarın yukarıdaki düşüncemize kanıt olan özelliği, normalde başlık olması gereken yerde, profil üzerinde, üç boyutlu bir Zeus büstünün işlenmiş olmasıdır. Büst çok zarar görmüştür ve baş ve omuz kısımları kırılmıştır. Tanrının sağ elinin göğüs hizasında betimlenmesinden büstün Frig İkonografisi'nde işlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, burada önemli olan, bir altar üzerinde üç boyutlu bir Zeus büstünün işlenmiş olmasıdır. Her ne kadar büst ve altar aynı taştan yekpare olarak çalışılmışsa da, büstün altar üzerinde olması, ayrı işlenmiş Zeus büstlerinin de zamanında altırlar üzerinde durduklarını düşünmemize neden olmuştur. Buradan, büstlerin bağımsız eserler değil de, altırların bir parçası oldukları anlaşılmaktadır.

Bilecik büstlerinde yazıt olmadığı yukarıda belirtilmişti. Bu nedenle, büstlerin belirli bir Zeus'u betimlediği kesin söylenememektedir. Ancak yine de, burada söz konusu olan büstlerin Zeus Bronton'u betimlemiş olabileceklerini düşünmemize neden olan birkaç nokta vardır. Öncelikle, eserlerin Bithynia Bölgesi'ndeki bütün Zeus kültlerinin betimlenmesi için üretildiklerini söylemek zordur. Çünkü, eserler Bithynia Bölgesi'nin her yerinden değil, sadece Bilecik İli ve çevresinden ele geçmektedir. Dolayısıyla eserlerin Bithynia'nın genel Zeus İkonografisi'ni temsil ettiği söylenemez⁷⁷³. Dikkati çeken bir nokta, büstlerin Zeus Bronton adaklarının çok yoğun ele geçtiği bir çevreden çıkmasıdır. Bundan başka, bu bölgenin adak yazıtlarında Bronton, Zeus *epitethon*'u olarak diğer *epitethon*'lara göre o kadar baskındır ki, bu durumda büstlerin Zeus Bronton'u betimlediklerini düşünmek mantıksız sayılmayacaktır. Yazıtsız büstler, olasılıkla, yazıtlı altırların üzerinde duruyorlardı ve yazıtlardan büstlerde betimlenen tanrının kimliği açıklık kazanıyor olmalıydı. Roma İmparatorluk Dönemi'nde Phrygia'da bütün eserlerde gözlemlenen stil özellikleri büstlerde de görülmektedir. Eserler son derece stilize edilmiş ve katı bir simetri kullanılmıştır.

Bundan başka, çok eski bir yayında çizimi verilen ve Zeus Bronton'u betimlediği belirtilen bir Zeus büstü (bkz. Lev 89 c) kuşkulu durumundan dolayı kataloğa alınmamıştır. De Montfaucon, 1721-1722 yıllarında yayımladığı kitabında birçok antik eser hakkında bilgi vermiş ve kitabına eserlerin çizimlerini de eklemiştir⁷⁷⁴. Kitapta, başında bone benzeri bir başlık taşıyan ve gür saç ve sakalla betimlenmiş bir Zeus büstünün de çizimi bulunmakta-

⁷⁷³M. Cremer, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan ve Bilecik çıkışlı bir büstün (Env. No. 4155) (burada önkaynakta ki büst) Bithynia çıkışlı olduğunu belirterek, eseri hatalı olarak Bithynia'nın genel Zeus adağı olarak nitelendirmiştir, bkz. Zeus-Votive, s. 123: "In Bithynien (Fig. 2) ist für ein Ex-voto mit Zeus die Kopfbüste mit nacktem Oberkörper und die strenge Symmetrie der Anastole und Lockenanordnung der seitlichen Haarpartien charakteristisch. Nach diesen kennzeichen ist es möglich, kaiserzeitliche Zeusweihungen aus diesen beiden Gegenden landschaftlich einzuordnen. Sie können bei den oft so unsicheren Fundortangaben hilfreich sein, die Herkunft von Votivbüsten zu bestimmen."

⁷⁷⁴Bkz. de Montfaucon, Antiquity

dir⁷⁷⁵ Büstün üzerinde Latince "*Bono Deo Brotonti*" (İyi Tanrı Bronton'a) yazıtı okunmaktadır. De Montfaucon, büstün Venedig'te, Aquileia'dan kaynaklandığını belirtmektedir⁷⁷⁶. Ancak, büst hakkında başka herhangi bir bilgi vermemektedir. Daha sonraki yıllarda, Roma'daki Zeus Bronton adaklarını da inceleyen yayınlarda böyle bir eserin varlığından hemen hiç söz edilmemektedir⁷⁷⁷. Eserin bugün nerede olduğu bilinmemekte ve böyle bir eserin varlığı kuşkulu gözükmemektedir⁷⁷⁸. Bu nedenle, eser bu çalışmada değerlendirilmemiştir.

⁷⁷⁵Bkz yuk age, s 42 Lev 13 Fig 11.

⁷⁷⁶Yuk age, s 26 (Chap III)

⁷⁷⁷Sadece Ferri, Zeus di Bitinia, s 243 dipn 10'da bu yayından ve büstten söz etmekte ve s 244 Fig 7'de büstün Montfaucon'dan aldığı çizimini vermektedir.

⁷⁷⁸Cox-Cameron, MAMA V, s XXXIX dipn 18 ve s 176.

6.1.3.1. KABARTMA BÜSTLER (Kat. No. 210-212)

Bütün Zeus Bronton adakları içinde tanıya sadece üç tane kabartma biçimli Zeus büstü sunulmuştur (krş. Kat. No. 210-212 Lev. 61-63). Üç büstün de ortak özelliği kabartma (rölief) biçiminde işlenmiş olmasıdır. Bu tip büstler genellikle 5 ile 25 cm arasında değişen kalınlıktaki taş levhalar üzerine kabartma olarak işlenmiştir⁷⁷⁹. Levhaların arka kısımları kabaca yontulup bırakılmıştır. Eserlerin yan yüzlerinin çoğunlukla işlenmediği görülmektedir. Büstlerde sadece ön cephe dikkate alınmıştır. Eserlerin boyları genellikle 20 ile 40 cm arasında değişmektedir. Ancak, 80 cm boyunda olanlar da vardır. Benzer bütün eserlerin belirli bir ikonografiyi izleyerek üretildikleri anlaşılmaktadır. Zeus büstlerinin üretiminde sıkı sıkıya takip edilen stil özellikleri aşağıda kısaca özetlenmektedir.

Zeus, tanrıyı heybetli ve güçlü gösteren gür ve dalgalı saç ve sakalla betimlenmektedir. Bukleli saçlar omuzlara kadar inmektedir. Tanrının yüz hatları keskin verilmektedir. Genellikle geniş bir alın, simetrik biçimde yerleştirilmiş ve ifadesiz bakan gözler, kalın göz kapakları ve iri göz bebekleri her büste gözlemlenmektedir. Bazı büstlerde göz bebeklerinin ortası hafif oyulmuştur. Burun düz inmektedir ve burnun altında gür ve bukleli betimlenmiş bıyık bulunmaktadır. Ağzın her iki yanından aşağıya sarkan ve sakalla karışan gür bıyıklar tanrının yüz ifadesine haşmetli bir hava vermektedir. Tanrının sakalları da oldukça gür ve bukleli betimlenmiştir. Özellikle, bıyıktan sarkan buklelerle karışan ve çenenin üzerine denk gelen iki büyük sakal buklesi dikkat çekmektedir. Ağzın sağ ve sol tarafından aşağıya sarkan ve ters yönde iri bukleler oluşturarak kıvrılan sakal çok tipiktir. Alnın üzerindeki önce yükselip sonra kıvrılarak sağa dönen saç buklesi de tipiktir. Buklenin sağ ve solundaki dalgalı saçlar yüzü çevrelemektedir. Yüzle ilgili bütün bu özellikler küçük farklılıklarla bütün büstlerde gözlemlenmektedir.

Yüzün dışında, büstlerin içte *khiton*, üzerinde ise *himation* ile betimlendikleri görülmektedir. *Khiton*'nun boyun kısmı keskin bir çizgi ile belirginleştirilmiştir ve kıvrımları düşey işlenen ince kanallarla verilmiştir. *Himation* ise bol kıvrımlı betimlenmiştir. Bütün büstlerin en belirgin özelliği, tanrının iri sağ elininin mantonun arasından çıkıp göğüse dayanmış olmasıdır. Sağ el son derece büyük işlenmiştir. Göğüsün hemen altında biten büstlerin alt kısmında, genellikle yazıtın kazındığı dörtköşe dar bir alan bulunmaktadır. Buraya iki veya üç satırlık adak yazıtı yazılır ve çoğunlukla yazıtta adağın hangi Zeus'a sunulduğu belirtilir.

Yukarıda ikonografik tanımı yapılan Zeus büstleri, Phrygia'da, özellikle Porsuk Nehri'nin Yukarı Vadileri'ndeki yerleşim yerlerinde çok sayıda bulunmuştur. Bugünkü Kütahya İli'nde, Altıntaş İlçesi'nde bulunan bu bölgeden ele geçmiş olan büstler veya büst parçalarından birçoğu Kütahya Müzesi'nde korumaya alınmıştır⁷⁸⁰. Kabartma biçimli Zeus büstlerinin bu böl-

⁷⁷⁹Genel olarak bkz. Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 26 (Busts) ve katalogdaki sayısız büstler.

⁷⁸⁰Birçok eser kaçak kazılarla yurt dışına kaçırılmıştır. Bu eserlere yurt dışındaki çeşitli koleksiyonlarda rastlamak olanaklıdır, krş. Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 351 vd. "Various Collections". Birçok eserin kaçak ka-

genin bir karakteristiği olduğu, çok sayıda⁷⁸¹ ele geçmesinden belirlenebilmektedir. Bu ikonografinin çevre bölgeleri etkilediği, farklı birçok eserin üzerinde aynı tarzda işlenmiş Zeus betimlerinin görülmesinden anlaşılmaktadır⁷⁸². Büstlerin üzerindeki yazıtların incelenmesi sonucunda, bu tip eserlerin özellikle Zeus Thallos ve Zeus Ampeleites'e⁷⁸³ adandığı görülmektedir⁷⁸⁴. Bunların dışında, Kuzeydoğu Lydia'da (Maionia) belgelenmiş olan Zeus Antigonaos'a⁷⁸⁵ ve burada incelenen Zeus Bronton'a benzer Zeus büstleri adak olarak sunulmuştur. Bazı büstlerin yazıtlarında adağın hangi Zeus'a sunulduğu verilmemekte ve sadece Zeus'a ifadesi geçmektedir⁷⁸⁶ (krş. Şek. 13). Ancak, bu tip yazıtları olanlarda veya yazıtları kayıp olan büstlerde olasılıkla yine Zeus Ampeleites veya Zeus Thallos kastedilmektedir. Çünkü bu tip büstler en çok bu iki tanrıya sunulmaktadır.

Bu ikonografinin sadece büstlerde değil, aynı bölgeden ele geçmiş olan çeşitli boy ve tiplerde çok sayıda adak stelinde kullanıldığı da görülmektedir. Stellerin en önemli özelliği, üst kısımda, ortada bir Zeus büstünün işlenmiş olmasıdır (krş. Şek. 11 ve 12). Büstün çevresinde, altında ve yanlarında atlar, öküzler, yavrualarını emziren inekler vb. motifler işlenmiştir. Bu tip adak taşları da çoğunlukla Zeus Thallos ve Zeus Ampeleites'e adanmıştır⁷⁸⁷. Benzer stellere ve ikonografik özelliklerine yuk. "Yuvarlak Stel" kısmında değinilmiştir (krş. 6.1.1.3, Kat. No. 134).

Kuzeybatı Phrygia'daki tek başına ya da bir adak stelinin üzerine işlenmiş olan bütün benzer Zeus büstleri, Kütahya'daki Yukarı Porsuk Nehri'nin vadilerinde, özellikle de bugünkü Altıntaş ve çevresindeki atölyelerde üretilmiştir⁷⁸⁸. Bu tarz büstlerin ilk kez söz konusu atölyelerdeki ustalar tarafından betimlendiği anlaşılmaktadır. Bu tipin belirli bir heykel ikono-

zularla kılıdığı da gözlemlenmektedir

⁷⁸¹Genel olarak bkz. yuk. age

⁷⁸²Krş. örn. Zeus Andreas'a adanmış steller, bkz. Drew-Bear, *Local Cults*, s. 252 vd. No. 9 ve 10 Lev. 7 Fig. 4 ve Lev. 8 Fig. 1; Robert, *Documents* 1983, s. 543 ve 544 (Fig. 1-3). Steller üzerinde Zeus Andreas'ın büstü, kabartma olarak yukarıda tanımlanan ikonografide işlenmiştir. Yalnız, bu betimlerde ötekilerden farklı olan, büstlerin altında ince ve özenli işlenmiş girlandların bulunmasıdır. Girlandların bittiği yerde, büstlerin sağ ve sol yanlarında, birer öküz başı kabartması işlenmiştir. Bu tarz betim sadece Zeus Andreas'la ilgili adaklarda görülmekte olup bu tanrıya sunulan adakların bir stil özelliği olmalıdır (Özellikle Robert, *Documents* 1983, s. 544 Fig. 2 ve 3'ün aynı taşı ustası tarafından işlenmiş olduğu ayrıntılardaki benzerliklerden anlaşılmaktadır). Yine Zeus Orkamaneites için krş. Drew-Bear-Naour, *Divinités*, s. 1939 vd. No. 9 ve 10 Lev. V. Her iki tanrının da tapınım gördüğü bölge (Appia ve Akmonia), kabartma büstlerin belgelendiği merkez olan Yukarı Porsuk Vadisi'nin güneyinde olup uzakta değildir.

⁷⁸³Tanrının adı bazı büstlerde Am(n)pelikos biçiminde belgelenmektedir, krş. Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, No. 462 ve 606.

⁷⁸⁴Krş. Drew-Bear et alii, yuk. age s. 293 vd. No. 462-478. Ayrıca krş. No. 565-567 ve No. 599-606.

⁷⁸⁵Zeus Antigonaos için bkz. Malay, *Inscriptions*, s. 52 vd. No. 69-74 Lev. 14-17; de Hoz, *Lydische Kulte* s. 63 ve 289 vd. No. 61, 8-13; Sayar, *Zeus Antigonaos*, s. 143 vd.; Akyürek Şahin, *Votive*, s. 186 dipn. 2 No. 11 ve 12; Akyürek Şahin, *Zeus Antigo(u)naos*, s. 70 vd. Lev. 40-45.

⁷⁸⁶Krş. örn. Akyürek Şahin, *Reliefbüste*, s. 117 vd.

⁷⁸⁷Krş. Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, s. 253 vd. (*Dedications to Zeus Ampeleites or Thallos Round Steles*); s. 355 vd. (*Dedications to Zeus Ampeleites or Zeus Thallos Round Steles*).

⁷⁸⁸Bkz. Waelkens, *Türsteine*, s. 88 vd.

grafisinden alınmadığı kesindir Zeus betimleri için bölgede büst tercih edilmiştir. Fakat, büst tercihi sadece Zeus'la sınırlı kalmamakta, başka tanrılar⁷⁸⁹, özellikle de mezar taşlarının üzerindeki insan betimlerinde sık belgelenmektedir⁷⁹⁰. Büstlere genel olarak bakıldığında, hepsinde de aynı stil özellikleri gözlemlenmektedir. Saç ve sakalların, giysilerin ve tüm ayrıntıların stilize edilmesi, giysilerdeki paralellik ve simetri, göğüsün üzerindeki iri ve oransız sağ el her büstte görülmektedir. Fakat, genel stil özelliklerini taşımasına rağmen hiçbir büstün birbiriyle tıpa tıp aynı olmadığı gözlemlenmektedir. Buradan, eserlerin belirli bir şablonda seri olarak üretilmedikleri, her taşçı ustasının (veya atölyenin) bu ikonografiyi izleyerek kendi sanatsal yeteneğini kullandığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu Zeus İkonografisi'nin belirli bir Zeus tipi için değil, bölgede farklı *epitethon*'larla (Ampeleites, Thallos, Andreas, Antigonaos, Bronton vs.) tapınılan birçok Zeus tipi için genel olarak kullanıldığı görülmektedir. Resmedilmiş olan Zeus'un hangi Zeus'u betimlediği üzerindeki yazıttan anlaşılmaktadır. Eserlerin üzerindeki yazıt eğer eksik, kırık ya da kaybolmuşsa, büstün kimi betimlediği ya da kime adandığı kesin söylenememektedir. Bölgedeki tüm Zeus betimleri için bir tek tip yaratılmış ve hepsi için kullanılmıştır.

Kabartma Zeus büstlerinde göğüse dayanmış iri sağ el (θεοῦ χεῖρ⁷⁹¹) olgusu karşımıza çıkmaktadır⁷⁹². Drew-Bear, büstlerde sağ elin betimlenmesini, bazı araştırmacıların Zeus'un gücünün göstergesi olarak yorumladıklarını ama bu düşüncenin yanlış olduğunu belirtmektedir⁷⁹³. Ona göre, el kabartması yapmak teknik olarak oldukça güç olduğu için, dönemin yerel taşçı ustaları bu teknik problemi çözememiş ve bu nedenle el betimlerini oransız yapmışlardır⁷⁹⁴. Göğüse dayanmış sağ el betimi, bölgede sadece tanrılarda değil insan betimlerinde de sık görülmektedir. Özellikle bölgenin mezar taşları üzerinde, sağ eli göğsüne dayalı kadın, erkek veya çocuk kabartmaları çok sık işlenmektedir. Drew-Bear haklı olarak, insanlardaki el betimlerinin de son derece oransız ve büyük verildiğine dikkati çekmektedir. Teknik güçlükler nedeniyle Zeus büstlerindeki sağ elin büyük betimlenmesinin "tanrının gücünün göstergesi" şeklinde yorumlanmaması gerektiğini de eklemektedir. Sağ eli göğüse dayamanın özel bir anlamı olmasa gerektir. Yöre insanının alışkanlık (belki bir gereksinim) olarak, sağ elini dışarı çıkarıp, manto kıvrımında asılı tutarak dolaştığını düşünmek mantıklıdır. *Himation*'un elin dışarı çıkmasına izin veren kısmı göğüs hizasına denk gelen yeri olmalıdır. Tıpkı günümüzde elin pantolon ya da ceket cebinde tutulması gibi, burada da dönemin bölge insanının günlük bir davranışı söz konusudur. Taşçı ustası olağan olan ve hergün çevresinde gözlemlediği bu olguyu Zeus büstlerine yansıtmış olmalıdır.

Zeus Bronton'a sunulmuş olan üç kabartma büstün hepsinde yukarıda tanımlanan ikonografik özellikler gözlemlenmektedir. Büstlerin başı kırılmış ve kaybolmuştur. Sadece Kat

⁷⁸⁹Kış örn Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 364 No. 597; Cumont, Catalogue, s. 65 vd. No. 53 (Şek. 10 Lev. 89).

⁷⁹⁰Kış örn Lochman, Grabsteine, s. 458 vd. No. 258; s. 473 vd. No. 261; s. 502 No. 1-2.

⁷⁹¹Hastalıkları iyileştiren tanrı eli hakkında genel olarak bkz. Weinreich, ΘΕΟΥ ΧΕΙΡ.

⁷⁹²Bkz. Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1943 dipn. 119; Groß, Menschenhand und Gotteshand, s. 363 vd.

⁷⁹³Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 373 vd. dipn. 8-13.

⁷⁹⁴Kış yuk. age s. 373 vd., özellikle s. 374 dipn. 15.

No. 210'da (Lev. 62) başın alt kısmı kalmıştır. Ancak, bütün büstlerde geriye kalan izlerden tanrının gür saç ve sakalla betimlendiği anlaşılmaktadır. Kat. No. 211 (Lev. 61) ve 212'nin (Lev. 63) gövdesi geniş işlenmişken, Kat. No. 210'un gövdesi bir hayli uzun betimlenmiştir. Kat. No. 212'nin üzerinde, sağ elin uç kısmında, yıldırım demeti üzerinde duran bir kartal betimlenmiştir. Kartal betimi bu tür büstlerin ikonografik parçası değildir ama az da olsa görülmektedir⁷⁹⁵. Her üç büstün de stil olarak birbirinden farklı işlendiği göze çarpmaktadır. Yazıtlardaki karakterler de farklıdır. Eserlerin farklı ustalarca yapıldığı anlaşılmaktadır.

Eserlerin buluntu yerlerine bakıldığında Kat. No. 210'un Kütahya'daki Terziler Köyü'nden (Aslanapa) kaynaklandığı görülmektedir. Kat. No. 211'in buluntu yeri bilinmemektedir. Kat. No. 212'nin ise, envanter defterinde Bongır'da (Afyon?) bulunduğu yazılıdır. Son iki büstün buluntu yerleri hakkındaki bilgiler kuşkuolu olup, ikisi de Kütahya'dan kaynaklanmış olabilir.

Büstlerin kısa yazıtlarından bazı bilgileri edinmek olanaklı olmaktadır. Kat. No. 211'in yazıtında Eneapegai'lı Prepon adında bir şahsın adağı Zeus Bronton'a sunduğu yazılıdır. 'Ενεαπηγείτης *ethnikon*'u daha önce, yine Kütahya'dan kaynaklanan başka bir Zeus büstünün yazıtında belgelenmiştir⁷⁹⁶. "Dokuz pınar" anlamına gelen *ethnikon*'da söz konusu olan yerde dokuz pınar veya kaynak olmalıdır. Bundan başka, Kat. No. 212'nin yazıtında, adağın bütün aile üyelerinin esenliği için sunulduğu yazılıdır. Benzer büstlerde adağın sunulma sebebi genellikle verilmemektedir.

Zeus Bronton'un kültürünün yoğun olarak görüldüğü yer olan Eskişehir Bölgesi'nde, yani antik Dorylaion ve Nakoleia kentlerinin olduğu bölgede hiç kabartma büst bulunmamıştır. Yörede bu tip eserlerin gelenek olmadığı anlaşılmaktadır. Bu katalogda incelenen kabartma biçimli büstleri, Porsuk Nehri'nin yukarı vadilerdeki yerleşim yerlerinde (bugünkü Altıntaş İlçesi ve çevresinde) yaşayan Dorylaion veya Nakoleia kökenli kişilerin adakları olarak yorumlamak olanaklıdır.

T. Lochman, kabartma biçimli büstlerin stilistik özelliklerini göz önüne alarak ve bunları bölgenin mezar taşlarındaki genel tarihleme kriterleriyle birleştirerek eserleri İ. S. 180 ile 220 yıllarına tarihlemektedir⁷⁹⁷. Zeus Bronton'a sunulmuş olan büstlerin de bu zaman dilimi içinde üretildiklerini düşünmek mantıklıdır. Kabartma biçimli büstlerin genellikle Zeus Ampeleites ve Zeus Thallos için tercih edildiğine değinmiştik. Kütahya'daki Appia Antik Kenti'nin teritoryumunda yer alan bir kutsal alanda bu iki tanrının ortak tapınım gördüğü anlaşılmaktadır⁷⁹⁸. M. Waelkens, Roma İmparatorluk Dönemi'nde aynı taşçı ustalarının ve atölyelerin Kotiaion, Appia ve Altıntaş Ovası'ndaki (Yukarı Porsuk Vadisi) yerleşim yerleri için üretim yaptığını belirlemiştir⁷⁹⁹. Buradaki kabartma büstlerin, Zeus Ampeleites ve Zeus

⁷⁹⁵Kıç Drew-Bear et alii, yuk. age No. 605 ve Akyürek Şahin, Votive, s. 188 No. 2 Lev. 15.

⁷⁹⁶Zeus Thallos'a adanmış olan bu büst için bkz. Cremer, Zeus Thallos, s. 120 vd. (Διον[ύ]σιος Αλκίμ[ου] | 'Ενεαπηγείτης Διὶ | Θεῶν ἐ(ὐ)χίην)

⁷⁹⁷Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 33 vd. özellikle 34 ve s. 29: tipolojik çizim. Kütahya Bölgesi'ndeki Yukarı Porsuk Vadisi'nde yer alan yerleşimlerdeki antik eserlerin, özellikle de kapı biçimli mezar taşlarının tarihlenmesi hakkında bkz. Waelkens, Türsteine, s. 92 vd.

⁷⁹⁸Yuk. age s. 13.

⁷⁹⁹Bkz. Waelkens, Türsteine, s. 88.

Thallos adakları için üretim yapan atölyelerde⁸⁰⁰, aynı taşçı ustaları tarafından üretildikleri ve bölgedeki yerel bir kutsal alanda tanrıya sunuldukları düşünülebilir

Kabartma biçimli Zeus büstlerinin yazıtlarından sadece adak olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır Bugüne kadar aynı zamanda mezar taşı olan bir Zeus büstü ele geçmemiştir⁸⁰¹. Genelde küçük boyutlu işlenmiş olan bu eserlerin, mezar taşı olarak kullanılması teknik olarak olanaklı gözükmemektedir. Kabartma biçimli büstlerin, işleniş biçiminin de gösterdiği gibi, izleyici tarafından sadece ön yüzleri dikkate alınmaktaydı. Eserler kutsal alanlarda, olasılıkla duvar gibi düz yüzeylere dayanarak izleyicilere sunulmuş olmalıdır

⁸⁰⁰Bkz. Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 24 vd. (B. Dedications to Zeus Ampeleites or Zeus Thallos)

⁸⁰¹R. Naumann ve ekibinin Aizanoi çevresinde yaptıkları bir araştırma sırasında, Kızık isimli bir köyde (Emet), bugün Kütahya Müzesi'nde (Env. No. E 6939) korunan büyük ve yazısız bir mermer Zeus büstü bulunmuştur. Kabartma büstlerin tipinde, ancak oldukça büyük betimlenmiş olan büstün heykele yakın kalınlığı vardır. Fakat, eser kabartma büstlerin tekniğinde işlenmiştir. Naumann yanlış olarak, eserin bir mezar taşı olduğunu söylemektedir, bkz. Naumann, Aizanoi-Bericht, s. 380 vd. Fig. 56

6.1.3.2. BÜSTLER (Kat. No. 213–214)

Zeus Bronton'a kabartma büstlerin dışında, kabartma tekniğinde işlenmeyip, üç boyutlu betimlenmiş olan iki Zeus büstü daha adanmıştır (krş Kat. No 213 Lev 63 ve 214 Lev 64–65). Bunlardan ilki Kat. No. 213 bugün Bursa Arkeoloji Müzesi'nde olup buluntu yeri bilinmemektedir. Başlı kırılmış ve kayıp olan büstte dikkati çeken nokta, Phrygia'daki kabartma Zeus büstlerinin ikonografisinde betimlenmiş olmasıdır. Ancak, eseri kabartma büstlerden ayıran bazı ayrıntılar bulunmaktadır. Büstün alt kısmında, ön yüzünde yazıt olan büyük dörtköşe bir kaide bulunmaktadır. Büst bu kaidenin üzerine oturtulmuş gibi gözükmektedir. Ancak, büst ve kaide aynı taştan işlenmiştir. Dışa taşan biçimde işlenmiş büst kaidesinin Bronton adakları ve kabartma büstler arasında benzeri yoktur. Farklı olan bir diğer durum ise, büstün kalınlığının bir hayli az olmasına rağmen, işlenişinde heykel görüntüsü sağlanmış olmasıdır. Bunun dışında genel işleniş özellikleri kabartma Zeus büstleri ile hemen hemen aynıdır. Sadece, ötekilerden farklı olarak, *himation*'un alt kısmı ve giysinin kıvrımları yuvarlak biçimde işlenmiştir.

Kaide üzerindeki yazıtta, Hipparkhos oğlu Manes adında birisinin tanrıya bu adakı sunduğu yazılıdır. T. Corsten, yazıtta geçen Μάρνης adından ve büstün betimleniş biçiminden eserin Prusa'dan değil, fakat Kotiaion çevresinden kaynaklanabileceğini belirtmektedir⁸⁰². Eser, Bursa Müzesi'ne daha önce durduğu Mudanya'daki bir depodan getirilmiştir. Büstün Mudanya'dan önce durduğu yer bilinmemektedir (bkz. "Kültle İlgili Araştırmaların Tarihi" kısmı). Büst, Corsten'in da tahmin ettiği gibi, olasılıkla Kütahya veya çevresinden kaynaklanmaktadır. Ancak, bu çevrede üretilmiş olan büstlerden farklılıkları vardır. Belki de burada, bu ikonografiyi benimsemiş başka yerdeki bir atölye söz konusudur.

Bu grupta söz konusu olan ikinci büst (Kat. No 214 Lev. 64–65) bugün British Museum'dadır ve Eskişehir'de bulunmuştur. Eser, bütün öteki Bronton büstlerinden farklı bir stilde betimlenmiştir. Eserin Phrygia'da ele geçen diğer büstler arasında da benzeri yoktur. Büstün alt kısmında, aynı taştan kaideye benzer düz bir kısım oluşturulmuştur ve burada üç satırlık yazıt bulunmaktadır. Büst bu kısmın üzerinde, heykel gibi üç boyutlu işlenmiştir. Arkasının kaba bırakılmasından, izleyici tarafından eserin sadece ön yüzünün görüldüğü anlaşılmaktadır. Zamanında, olasılıkla, bir duvar önünde ya da bir niş içinde duruyor olmalıdır.

Büstün yazıtında, Hagesilaos adında bir şahsın, adaklı tanrının emri üzerine sunduğu yazılıdır. Kısa olan yazıtta dikkati çeken, tanrının adının yazıtın hemen başında olması ve sondaki κατὰ ἐπιταγήν ifadesidir. British Museum'un envanter kayıtlarında, büstün Dorylaion'dan kaynaklandığı kayıtlıdır. Ancak, Dorylaion'dan veya teritoryumundan bulunmuş olan yüzlerce Bronton adakındaki ortak nokta, tanrının adının yazıtlarda genellikle sonda yazılmasıdır. Bu yazıttaki gibi tanrının adının başta olması ise, Bilecik ve çevresinden ele geçmiş sayısız Bronton adaklı üzerinde belgelenmiştir. Yine, κατὰ ἐπιταγήν ifadesi de Bilecik ve çevresin-

⁸⁰²Corsten, Prusa II, s. 103 vd. No. 1014.

deki yazıtların bir karakteristiğidir⁸⁰³. Bilecik ve çevresinden üç boyutlu işlenmiş birçok Zeus büstünün varlığına ve bunların Bronton'u betimlediklerine yukarıda değinilmişti. Fakat, Londra'daki büst ile Bilecik büstleri arasında, üç boyutlu işlenmiş olmalarının dışında herhangi ikonografik bir benzerlik yoktur. Belki de büstün, Bilecik Bölgesi'ne yakın olup, orasıyla kültürel ve sanatsal olarak ilişki içinde bulunan, fakat yine Dorylaion Teritoryumu'nda yer alan bir bölgeden kaynaklandığını düşünmek gerekmektedir. Böyle bir yer için ideal olarak İnönü gözükmemektedir. Çünkü, İnönü'deki altarlardan hemen hepsinde, tanrının adı yazıtın başında bulunmakta ve iki⁸⁰⁴ eser üzerinde de $\kappa\alpha\tau\grave{\alpha}$ $\acute{\epsilon}\pi\iota\tau\alpha\gamma\eta\nu$ ifadesi görülmektedir. Ayrıca, İnönü'deki altarlarda Zeus büstleri betimlenmiştir⁸⁰⁵ (krş. "Başlıkta Zeus Büstü Olanlar" kısmı). Bütün bu nedenlerden dolayı büstün İnönü'nden kaynaklandığını düşünmek mantıklıdır.

Bu gruptaki iki büstün yazıtından eserlerin sadece adak oldukları anlaşılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi, büstlerin aynı zamanda mezar taşı olmadıkları kesindir. Dorylaion ve çevresinde ele geçmiş olan eserler daha çok mermerden üretilmiştir. Ancak, Londra'daki büstün, kireçtaşıyla işlendiği görülmektedir. M. Waelkens, Dorylaion'da en az bir tane büyük atölyenin kapı biçimli mezar stellerini ürettiğini belirlemiştir⁸⁰⁶. Bu tür büyük atölyelerde, sadece kapı biçimli stellerin değil, öteki mezar taşları ile adakların da üretildikleri bilinmektedir. Bu nedenle, söz konusu büst buradaki atölyelerden birinde üretilmiş olmalıdır.

⁸⁰³Eskişehir çevresindeki birkaç adak taşında bu ifadeye rastlanmaktadır, krş. Kat No 36, 56, 90, 124 ve 144.

⁸⁰⁴Krş. Kat No 172 ve 196

⁸⁰⁵Bilecik'te, Pazaryeri ve çevresinde ele geçmiş olan altarlarda Zeus büstleri (insan büstleri) betimlenmesi hakkında bkz. Bithynia Bölgesi, "Prizma Biçimli Altarlar" kısmı

⁸⁰⁶Bkz. Waelkens, Türsteine, s. 131

6.1.4. KYBELE HEYKELCİĞİ (Kat. No. 215)

Zeus Bronton'a adanmış bütün eserler içinde küçük bir Kybele Heykelciği⁸⁰⁷ bulunmaktadır. Heykelcik çok iyi tanınan Kybele ikonografisinde işlenmiştir Tanrıça tahtta oturmaktadır. Bacaklarının sağ ve sol tarafında birer oturan aslan cepheden betimlenmiştir. Eserin üst kısmı kırık olmasına rağmen benzer örnekler yardımıyla tamamlanabilmektedir. Tanrıça sol elinde bir *tympanon* (müzik aleti = def) tutmaktadır *Tympanon*'un alt kısmı kalmıştır ve tanrıçanın eli alttan görülmektedir. Sağ elinde ise kütle ilgili bir kâse (omphalos) ve başında da bir *polos* taşıyor olmalıdır. Kybele ikonografisi F. Naumann tarafından çeşitli tiplere ayrılmıştır Burada tanrıça *tympanon*'u alttan tuttuğu için Naumann'ın ikinci tipine (Typ 2) uymaktadır⁸⁰⁸ Heykelciğin alt kısmına sıkıştırılmış yazıtta tanrının adının baş kısmı zarar görmüştür. Fakat, -vτι εὐχῆν kısmından Zeus Bronton'a adandığı anlaşılmaktadır. Adağı kâhya (οἰκονόμος) Zotikos Menophilos için tanrıya sunmuştur. Olasılıkla aileden birisi olan Menophilos hasta olmalıdır ve bu adak onun sağlığı için tanrıya adanmıştır. Zotikos'un Zeus Bronton'a neden bir Kybele heykelciği adadığı bilinmemektedir ve yazıtta tanrıçanın adı geçmemektedir. Eser, tip olarak bütün Zeus Bronton adakları içinde tektir. Ancak, bir Bronton adağında ana tanrıça Meter'in adı geçmektedir, krş Kat No. 317 ([Διὶ Βρ]οντῶντι καὶ Μητρὶ Πλιτα[---]).

Kybele, kökeni Prehistorik Çağ'a kadar inen, Antik Dönem'in dinlerinde önemli rol oynamış Phrygialı bir tanrıçadır⁸⁰⁹. Birçok işlevinin yanında aynı zamanda bir bereket tanrıçası olduğu bilinmektedir. Antik kaynaklarda tarımın ve bağcılığın başlangıcının Phrygia Bölgesi'nden kaynaklandığı ve tanrıça Kybele'nin Phrygia ile ilişkisi belirtilmektedir⁸¹⁰. Kybele'ye asma ağacından oyulmuş kült heykelcikleri adanmış olması bu düşünceyi onaylar niteliktedir⁸¹¹. Kült Zeus, Dionysos ve Sabazios ile de ilişkilidir⁸¹². Sabazios'un olasılıkla Phrygia kökenli olduğuna ve aynı zamanda bir bereket tanrısı olması nedeniyle Zeus Bronton'la olan kült yakınlığına katalogda değinilmektedir⁸¹³. Zeus Bronton'un bağları ve bağcılığı gözeten bir yönünün olduğu, ona adanan eserler üzerinde bağcılıkla ilgili motiflerin çok sık işlenmesinden anlaşılmaktadır. Kybele, Sabazios ve Zeus Bronton'un bir şekilde birbirleriyle ilişki içinde olduklarını düşünmek mantıklıdır. Hepsi de Phrygia kökenli ve aynı zamanda bereket tanrısıdır. Ancak, Zeus Bronton'a bir tek Kybele heykelciğinin adanmış olması, bu tür adakların bu kült için çoğunluk tarafından tercih edilmediğinin göstergesidir.

⁸⁰⁷Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 324 No. 518

⁸⁰⁸Krş Naumann, Kybele, s. 161

⁸⁰⁹Genel olarak bkz Rapp, Kybele; Schwenn, Kybele; Faut, Kybele; Nilsson, Religion II, s. 640 vd; Naumann, Kybele; Simon, Kybele; Takacs, Kybele. Zeus ile Kybele'nin kültleri arasındaki ilişki hakkında bkz. Naumann, Drei Altäre, s. 163

⁸¹⁰Krş Lucr., 2, 610-613

⁸¹¹Krş Rapp, Kybele, s. 1640

⁸¹²Krş Simon, Kybele, s. 744.

⁸¹³Bkz Kat No 4

6.1.5. TİPİ BELİRLENEMEYENLER (Kat. No. 216–245)

Bu grupta yer alan otuz adet adağın kırık veya son derece kötü korunmuş olmasından dolayı tipleri belirlenememektedir. Bazı eserler ise çok eski yayınlarda herhangi bir tanımları yapılmadan yayımlandıkları ve fotoğraf veya çizimleri olmadığı için tipleri konusunda hiçbir bilgi yoktur⁸¹⁴. Bu grupta, tipleri tam olarak anlaşılamayan bazı düz blok ya da taş levhalar da incelenmiştir. Blok⁸¹⁵ olanların altarı, levha⁸¹⁶ olanların ise stel oldukları düşünülebilir. Eserler üzerine öküz başları, girland, büst, çelenk ve insan başları gibi motifler işlenmiştir. Birçok eserin üzerinde ne tür motifler olduğu bilinmemektedir.

Eserlerin bir tanesi (Kat. No. 241⁸¹⁷) hariç ötekileri Eskişehir'dendir. Eskişehir'den dokuz⁸¹⁸, Seyitgazi'den altı⁸¹⁹, Eskişehir'in diğer yerlerinden ise daha az sayıda adak ele geçmiştir⁸²⁰. İki⁸²¹ adağın buluntu yeri bilinmemesine rağmen Eskişehir çevresinden olduğu kesindir. Eserlerden on tanesi aynı zamanda mezar taşıdır⁸²². Bundan başka, yazıtlardan önemli bilgiler edinilmektedir. Kat. No 217'de Ommeanoi ('Ομμέανοι δημόται) isimli daha önce bilinmeyen bir cemaatin adı geçmektedir. Ommeanoi olasılıkla Eskişehir'de Gürleyik Köyü'nün yakınlarındadır. Yine, Kat. No 218'de Nakoleia Kenti'nin adı geçmektedir ve bu durum şaşırıcı değildir. Tanrının kısıtlı da olsa kentlerde (Dorylaion ve Nakoleia'da) tapınım gördüğü bilinmektedir. Avdan buluntusu bir adakta (Kat. No. 245) Μαρλακκηνοί *ethnikon*'u belgelenmektedir. Avdan'ın antik adının Marlakkon veya Marlakkos olduğu ispatlanmıştır⁸²³. Kat. No. 226'da aynı zamanda Zeus Soter'e adak olan yazıtta bir azatlının adı (Φιλήμων ὁ ἀπελεύθερος) geçmektedir. Kütahya'dan ele geçmiş olan Kat. No 241'de tarih verilmektedir. Tarihin (ἔτους σμς') son rakamı kesin değildir ama olasılıkla 246 yılı, bölgede kullanılan Sulla *era*'sına göre İ. S. 161–162 yılları söz konusu olmalıdır. Kat. No 234 ve 235'de tanrı "Büyük Zeus Bronton" (Διὶ Βροντῶντι μεγάλῳ) olarak isimlendirilmektedir. Bunlardan başka birkaç yazıtta daha tanrı için bu sıfatın kullanıldığı görülmektedir⁸²⁴.

⁸¹⁴Krş Kat No 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 244

⁸¹⁵Krş Kat No 216, 217, 218, 242, 243, 245.

⁸¹⁶Krş Kat No 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226.

⁸¹⁷Eserin buluntu yeri Kütahya'dır.

⁸¹⁸Krş Kat No 216, 223, 227, 228, 229, 234, 235, 240, 244.

⁸¹⁹Krş Kat. No 218, 232, 233, 238, 242, 243

⁸²⁰Krş Kat No 217 (Gürleyik Köyü/Tepeyaylı Mevkii/Eskişehir); Kat No 219, 220 ve 222 (Ilıca/Eskişehir); Kat No 221 (Aşağı Ilıca/Eskişehir); Kat No 224 (Üçsaray/Seyitgazi/Eskişehir); Kat No 226 (Süpren veya Süpüren (eskiden Süpü Ören)/Eskişehir); Kat No 230 (Seyitgazi–Ayvalı arasında/Eskişehir); Kat No 231 (Kaymaz/Eskişehir); Kat No 236 (Şarhöyük/Eskişehir); Kat No 239 (Harap Ören/Eskişehir); Kat No 245 (Avdan çevresinden/Eskişehir)

⁸²¹Krş Kat No 225 ve 237.

⁸²²Krş Kat No 216, 219, 220, 222, 224, 229, 230, 236, 237, 240.

⁸²³Bu konu hakkında yuk. "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" bölümüne bakınız.

⁸²⁴Krş Kat No 97, 172, 305, 306 ve 308.

6.2. BITHYNIA (Bilecik, Bolu, İzmit) (Kat. No. 246–296)

6.2.1. ALTARLAR (Kat. No. 246–294)

Altarlar mezar, onur ya da adak taşı olarak Bithynia Bölgesi'nde de oldukça yaygındır⁸²⁵ ve çok çeşitli tiplerde işlenmiştir. Tip olarak prizma biçimli, dörtköşe olanlar tercih edilmiş olup yuvarlak altar tipi çok az belgelenmiştir. Prizma biçimli altarların hemen hepsi, temel özelliklerinde aynı olmalarına rağmen, tip bakımından ayrıntılarda bazı farklılıklar görülmektedir. Genellikle yüksek ve birkaç kez profilli kaideleri vardır. Gövdeler uzun biçimlendirilmiş olup üstte ve altta oldukça geniş ve alçak profiller işlenmiştir. Gövdenin üst kısmında birçok kez profilli işlenmiş olan başlık bulunmaktadır. Başlıklarda genellikle ön cephede, bazen de yan yüzlerde yüksek akroterler işlenmiştir. Akroterler üzerinde palmet ya da bitkisel motifler vardır. Altarların oldukça büyük oldukları dikkat çekmektedir.

1986 yılında İzmit'in güneyindeki Dırazali Köyü'nde, bir inşaat çalışması sırasında toprak içinde bir mezar grubuna rastlanması, ilginç bir altar tipinin de belgelenmesini sağlamıştır⁸²⁶. Bir podyum üzerinde yan yana dizilmiş üç büyük altarın zamanında aile mezarlığı olarak kullanıldığı Latince ve Yunanca yazıtlardan anlaşılmıştır⁸²⁷. Altarların temel olarak, yukarıda yapılan tanıma uydukları görülmektedir. Oldukça büyük işlenmiş olan eserlerin profilli kaideleri ve başlıkları vardır. Gövde üzerinde alçak profiller olup yazıt da kazınmıştır. Sol taraftan en başta duran altarın başlığı akroterler arasından yükselmektedir. İkinci altarın akroterler arasındaki kısmı oldukça alçak verilmiştir. Üçüncüsünde ise, başlık olarak sadece yüksek ve süslü akroterler görülmektedir. Bölgede görülen öteki altarlardan ayrılan özellikleri, ilk ikisinin üstünde ölülerin küllerinin konulduğu silindirik biçimli *scrinium*'ların⁸²⁸; üçüncüsünde ise bir yün sepetinin işlenmiş olmasıdır. İlk ikisi erkekler, üçüncüsü ise bir kadın için hazırlanmıştır. Bu tarz işlenmiş altarların bölgede ilk defa belgelendiği anlaşılmaktadır⁸²⁹. Başka örnekleri olmasa da, eserlerin Bithynia'daki altar tiplerini zenginleştirdiği açıktır.

Bithynia Bölgesi'nde Zeus Bronton için Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndeki kadar olmasa da, çok sayıda altar sunulmuştur. Ancak, Phrygia'nın aksine bu bölgede tanrı için iki örnek dışında (Kat. No. 295–296, bkz. aş.) stel sunusu yoktur. Üzerinde Zeus Bronton'a adandığı yazılı Zeus büstü sunusu da yoktur. Altar sunularının hemen tamamının prizma biçimli olduğu görülmektedir. Sadece bir tane sütun tipli küçük bir yuvarlak altar adanmıştır (Kat. No. 294 Lev

⁸²⁵Bithynia Bölgesi'nde çok sayıda ele geçen altarlar için genel olarak bkz. Şahin, Nikaia I; II 1 ve II 2

⁸²⁶Bkz. Durugönül-Şahin, Begräbnisstätte, s. 55–58 Lev. 6 b ve 7.

⁸²⁷Anıtların birçok yerde henüz işlenmemiş oldukları göz önüne alınırsa, mezar sahibi her üç şahsın da kısa aralıklarla, büyük bir olasılıkla bir salgın hastalık nedeniyle, peşpeşe öldükleri anlaşılmaktadır. Anı I. S. 2 yy'ın ortalarına tarihlenmektedir.

⁸²⁸İlk *scrinium* sabit olmayıp altındaki ostotheke kapak işlevi görmektedir. İkinci *scrinium* ve yün sepeti altarları aynı taştan yekpare işlenmiştir.

⁸²⁹Buradaki altarları andıran bir örnek için bkz. Şahin, Nikomedeia, s. 35 No. 9 Lev. 3

84. bkz. aş). Altarların boyları genellikle 1m'nin üzerindedir. Eserler çoğunlukla mermerden işlenmiştir⁸³⁰. Ancak, kireçtaşından işlenmiş olanlar da vardır⁸³¹. Birkaç altarın ise malzemesi bilinmemektedir⁸³². Eserlerin birçoğunun kötü korunduğu görülmektedir. Yazıtlar genel olarak altarların ön yüzünde, gövde üzerine kazınmıştır. Birkaç altarda yazıtın başlık profilinden başladığı görülmektedir⁸³³. Bithynia'dan ele geçen altarların, üzerlerine işlenen motifler bakımından Phrygia'daki benzerleri gibi zengin olmadığı göze çarpmaktadır. Ancak, genelde Phrygia'dakilerle aynı motifler görülmektedir. Bunlar Zeus büstü, insan büstleri, kartal, buğday başağı, öküzler, amfora, asma dalları ve yaprakları, Hermes betimi, çelenk, at arabası, at ve arabacı gibi motiflerdir. Dikkati çeken durum ise, Bithynia'daki altarlar üzerinde girland motifinin olmamasıdır.

Zeus Bronton için adak olarak bölgede birkaç altar tipi kullanılmıştır. Bithynia Bölgesi'ndeki altarlar, Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndekilerden tip bakımından bazı farklılıklar göstermektedir. Altarların genel olarak profilli kaide ve başlık kısımları vardır. En ilgi çeken tip, köşe akroterleri olan yüksek başlıklı ve başlığa insan büstleri işlenmiş olan altarlardır. Bu büstler adağı sunan dedikant'ları betimliyor olmalıdır. Başlıkta Zeus büstlerinin yerine insan büstlerinin tercih ediliyor olması, altarları Kuzeybatı Phrygia'daki İnönü adaklarından ayırmaktadır (bkz. yuk. "Başlıkta Zeus Büstü Olanlar"). Bu tipin Bilecik ve çevresinde çok sevildiği söylenebilir. Bu tip altarlar Bithynia'nın başka yerlerinde yoktur. Bronton altarları üzerine Zeus büstlerinin işlenmesinin Bithynia Bölgesi'nde gelenek olmadığı anlaşılmaktadır.

İnönü'de ele geçmiş olan altarların başlıkları üzerine, ön yüzde Zeus büstü kabartmasının betimlendiğine ve bunun bu yörenin bir özelliği olduğuna yukarıda değinilmişti. İnönü'nün coğrafi olarak, başlığında insan büstleri kabartmaları betimlenen altarların buluntu yeri olan Bilecik'ten uzakta olmaması dikkat çekmektedir. Her ne kadar İnönü'de Zeus büstü, Bilecik çevresinde de insan büstleri tercih ediliyor olsa da, iki bölge arasında kültürel ve sanatsal bir etkileşimin olduğunu düşünmek hatalı olmayacaktır. Çünkü, bu iki bölge dışında hiçbir yerde, altarlar üzerinde başlıkta büst kabartması olgusu karşımıza çıkmamaktadır.

Bunun dışında, Bithynia Bölgesi'ndeki Zeus Bronton altarlarında farklı bir durumun sözkonusu olduğuna daha önce değinilmişti. Bu bölgeden, özellikle de Bilecik çevresinden, üzerinde yazıt bulunmayan otuzun üzerinde Zeus büstü ele geçmiştir (bkz. "Zeus Büstleri" kısmı). Yaptığımız çalışmalar, büstlerin büyük bir olasılıkla Zeus Bronton'u betimlediklerini ve Bronton'a adanmış altarlar üzerinde durdukları göstermiştir. Üzerinde ayrı taştan işlenmiş Zeus büstleri taşıyan altar tipi sadece Bilecik ve çevresine özgü olup başka bir bölgede görülmemektedir. Zeus Bronton'a adanmış ve başka örneği olmayan bir altar (krş. Kat No. 253 Lev. 68 a-c), bu bölgede ele geçmiş olan Zeus büstlerinin zamanında altarlar üzerinde durduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Altarın özelliği, başlık üzerine yekpare işlenmiş olan

⁸³⁰Krş. Kat No. 247, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 279, 280, 281, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 294 ve 296

⁸³¹Krş. Kat No. 263, 275, 278, 282, 285, 292 ve 295

⁸³²Bu konuda yayınlarda bilgi bulunmamaktadır. Krş. Kat No. 246, 251, 256, 266 ve 293

⁸³³Bkz. Kat No. 253, 271, 273, 276, 288

üç boyutlu Zeus büstüdür (bkz. aş. "Prizma Biçimli Altarlar" ve "Zeus Büstleri"). Bölgede belgelenmiş olan altar tiplerine ve yazıtlardaki özelliklere aşağıda değinilmektedir.

Eserlerin büyük bir çoğunluğunun Bilecik ve çevresinden ele geçtiği gözlemlenmektedir. Bilecik'in çeşitli köylerinden ve Sündiken Dağları'nın kuzey eteklerinden Zeus Bronton'a sunulmuş çok sayıda adak vardır. Özellikle Pazaryeri⁸³⁴ ve Söğüt⁸³⁵ çevresi kültün yoğun tapınım gördüğü yerlerdir. Pazaryeri ve köylerinden (özellikle Ahmetler) ele geçmiş olan adaklar, burada tanrının bir kutsal alanı olduğunu göstermektedir. Yine, aynı şekilde, Söğüt'te Bronton'un bir tapınağı olmalıdır. Söğüt ile Bilecik arasında bulunan Düzdağ yakınındaki Nandedere Köyü'nden Zeus Bronton'a sunulmuş beş adak, burada tanrının bir kutsal alanı olduğuna işaret etmektedir⁸³⁶. Dört adak ele geçmiş olan Başköy'de de olasılıkla bir tapınım yeri vardır⁸³⁷. Gölpazarı'nda bulunan iki adak Bilecik'in kuzeyindeki tapınım bir işaretidir⁸³⁸. Bilecik'te tanrının farklı birkaç kutsal alanda tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Bu bölge dışında, Bursa⁸³⁹ ve İzmit'ten⁸⁴⁰ birer, Bolu'dan⁸⁴¹ da dört adak bilinmektedir.

M. Waelkens Dorylaion'un kuzeyinde, İlkburun'da (antik Trikomia), İ. S. 2. yy.'dan itibaren üretim yapmaya başlayan ve kapı biçimli mezar stelleri üreten önemli bir atölyenin olduğunu belirtmektedir⁸⁴². Bu atölyenin özellikle Sakarya Eğrisi içinde kalan bölgelerde ele geçmiş olan kapı biçimli mezar stellerini etkilediğini ya da bu atölyeden gelen ustaların bu stelleri yapmış olabileceğini eklemektedir⁸⁴³. Waelkens, Bithynia'daki kapı biçimli mezar stellerinin bu atölyede üretildiklerini veya yerli ustaların bu atölyenin stilini taklit etmiş olduklarını söylemektedir⁸⁴⁴. Sakarya (Sangarios) Nehri'nin Orta Kıvrımı içinde kalan bölgelerde bulunmuş olan eserler (bunlara Zeus Bronton adakları da eklenebilir) bu atölyede veya onun etkisiyle üretilmiş olabilir. İlkburun'da bulunan bu atölye, Bilecik ve köylerinden uzakta değildir. Bilecik'ten ele geçmiş olan Zeus Bronton adaklarının bu atölyede ya da onun etkisi altında yerli ustalar tarafından küçük atölyelerde üretildiklerini düşünmek mantıklı olacaktır.

⁸³⁴Pazaryeri çevresinden ele geçen adaklar: Kat No 267 (Sırasöğütler/Ahmetler), 268 (Armutlu/Ahmetler); 269 (Doğanlar veya Doğancılar); 270 (Kurşunlu); 271 (Ahmetler), 272, 273, 274?; 295 (Fıranlar).

⁸³⁵Söğüt çevresinden ele geçen adaklar: Kat No 246, 252 (Koyunlu); 247, 251, 266 (Yakacık/Esri); 248 (Kayabalı/Eğrat); 254, 262, 279, 280 (İnhisar); 261 (Kathç); 263 (Tarpak).

⁸³⁶Krş Kat No 281, 282, 283, 284, 296

⁸³⁷Krş Kat No 249, 258, 264, 265. Bundan başka, yine Başköy'deki cami minaresinin kaidesine örülmüş olan parça halindeki bir altarın Zeus Bronton'a adanmış olma olasılığı vardır, bkz. Şahin, Nikaia II 1, No 1154. Yazıtta tanrının adının olduğu yer kırılıp kaybolmuştur. Başköy'deki Zeus Bronton'un olası tapınağı hakkında bkz. Şahin, Nikaia II 1, No 1030 ve s. 80.

⁸³⁸Krş Kat No 286 (Yumaklı) ve 287 (Kükürt).

⁸³⁹Krş Kat No 288 (Hamzabey/İnegöl).

⁸⁴⁰Krş Kat No 293 (İzmit).

⁸⁴¹Krş Kat No 289 (Yukarı Kınık/Göynük), 290 (Kilciler/Göynük), 291 (Öten/Mudurnu) 292 (Güzfindık/Kuzfindık).

⁸⁴²Bkz. Waelkens, Türsteine, s. 39 vd. ve 132.

⁸⁴³Yuk. age, s. 132: "Im Norden muß es in İlkburun eine bedeutende Werkstatt gegeben haben die mindestens seit dem 2. Jh. n. Chr. tätig war und u. a. Stelen des Typs D produzierte diese hatte die zentralbithynischen Türsteine beeinflusst oder war an deren Herstellung durch wandernde Steinmetzen mittelbar beteiligt."

6.2.1.1. PRİZMA BİÇİMLİ ALTARLAR (Kat. No. 246–293)

Bithynia Bölgesi'nden Zeus Bronton'a adanmış 48 adet prizma biçimli altar bilinmektedir. Eserlerin çok büyük bir kısmı yayımlanmıştır⁸⁴⁵ Ancak, birçok eserin yayınlarda ayrıntılı tanımı yapılmamakta ve fotoğrafı verilmemektedir. Bu eksiklik altarlara ayrıntılı olarak değerlendirilmesine engel olmaktadır. Fakat, yine de eserlerin genel özellikleri belirlenebilmektedir. Buna göre, genel olarak "Prizma Biçimli Altarlar" adı altında incelediğimiz eserler kendi içlerinde bazı farklılıklar göstermektedir. Öncelikle, birkaç altarlara ikonografik olarak birbirlerine benzediği görülmektedir. Bunlar Kat. No. 267 (Şek. 25, Lev. 70)⁸⁴⁶, 271⁸⁴⁷ (Şek. 26, Lev. 70)⁸⁴⁸, 273 (Şek. 27, Lev. 71–72)⁸⁴⁹ ve 274'tür (Lev. 76). Bu eserlerin birleştirici özellikleri altarlara yüksek başlık kısımlarının ön cephede çerçeve içine alınmış olması ve bu alanın içine insan büstlerinin işlenmesidir. Kat. No. 267'de alınlıkta bir erkek ve bir kadın büstü, Kat. No. 271'de sadece bir erkek büstü ve Kat. No. 274'de iki erkek büstü görülmektedir. Kat. No. 273'de ise alınlıktaki çerçeve içine ötekilerden farklı olarak yan yana duran iki öküz betimlenmiştir. Burada genellikle 1 ile 1,5 m arasında değişen boyları olan büyük altarlara söz konusudur. Eserlerin fazla yüksek olmayan ve dışa taşan kaideleri vardır. Kaideler genellikle geniş ve eğri bir profille gövdeye bağlanmaktadır. Yüksek gövde kısımları yine geniş ve eğri bir profille başlık kısmından ayrılmaktadır. Bazı altarlara (örn. Kat. No. 271 ve 273) gövdesi üzerine, kaidenin üst kısmı ile başlığın alt kısmına kalın bantlar işlendiği görülmektedir. Altarlara başlık kısmı gövdeden geniş olup oldukça yüksek işlenmiştir. Başlığın ön yüzünün kalın bir çerçeve içine alındığı görülmektedir. Kat. No. 271'de başlıkta sadece ön yüzde yüksek akroterler işlenmiştir. Çerçeve bu akroterlerden yükselmektedir. Kat. No. 273'deki altarlara başlık kısmı ötekilerden farklı işlenmiştir. Başlığın ön yüzünde iki ayrı pano oluşturulmuştur. Başlıkta arka yüz hariç, üç yüze yüksek köşe akroterleri işlenmiştir. Akroterler arasından yükselen başlık kısmı üstten ince ve dışa taşan bir profille kesilmektedir. Üst kısımda alttakinden bağımsız ayrı bir betim panosu oluşturulmuştur ve bu pano ince bir

⁸⁴⁴Waelkens, age, s. 40

⁸⁴⁵Henüz yayımlanmamış olanlar şunlardır, kırs Kat. No. 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 288

⁸⁴⁶Şek. 25 Kat. No. 267'den yararlanılarak çizilmiştir.

⁸⁴⁷Bu katalogdaki No. 271 Peter Frei tarafından tekrar yayımlanmıştır, kırs Frei, *Inschriften und Reliefs*, s. 151 vd. No. 7. Altar daha önce S. Şahin tarafından yayımlandığı halde, Frei bunu farketmemiş ve eserin yeni olduğunu belirtmiştir. Frei'nin yanılması bununla kalmamaktadır. Eserin başlığının üzerindeki büst açık olarak sakalsız betimlendiği halde, Frei bunun da bir Zeus büstü olabileceğini ima etmektedir. Eserin buluntu yerinin bilinmediğini ve olasılıkla İnönü'den kaynaklanabileceğini söylemektedir (kırs Başlıkta Zeus Büstü Olanlar). Oysaki altar, Ahmetler Köyü'nde (Pazaryeri) bulunmuştur. Frei, bu eserin stilistik farklılıklar gösterdiğini belirtse de, altarlara İnönü'deki eserlerle ilişkisi olan ikinci bir gruba sokmaktadır. Başlık üzerine büst kabartmasının işlenmesi olgusu her ne kadar her iki buluntu yerinde de göze çarpsa da, Bilecik (Pazaryeri) çevresindeki büstlerin şahısları betimlediği kesindir. bkz. burada metin kısmı.

⁸⁴⁸Şek. 26 Kat. No. 271'den yararlanılarak çizilmiştir.

⁸⁴⁹Şek. 27 Kat. No. 273'den yararlanılarak çizilmiştir.

profille çerçeveselendirilmiştir. Üst panoda sağ tarafa dönmüş yan yana iki öküz, alt panoda ise başını arkaya çevirmiş ve ağzında çelenk taşıyan bir kartal betimi bulunmaktadır. Altarın sağ yan yüzü sonradan tamamıyla kazınmış gibi gözükmektedir. Sol yan yüzde, başlıktaki akroterler arasında ince bir buğday başağı resmedilmiştir. Bunun dışında altarın üzerinde herhangi bir motif yoktur. Yazıtlar altarların ön yüzlerine kazınmıştır. Öteki altarlarda büstlerden başka herhangi bir motif görülmemektedir ve arka yüzler işlenmemiştir. Bu grupta Kat. No. 273'de olduğu gibi, başlıkta iki betim panosu bulunan altarlara örnek olarak Kat. No. 143 ve 316 verilebilir. Bu eserlerin üst kısımlarındaki panolar kırılmış ve kaybolmuştur. Ancak, geriye kalan izlerden bu panoda büstlerin durduğunu söylemek olasıdır. Fakat, üst panoda öküz betimleri bir tek Kat. No. 273'de bulunmaktadır.

Başlıkta çerçeve içine alınmış panolar içine insan büstlerinin işlenmesi Güney Bithynia Bölgesi'nin bir özelliği olarak gözükmektedir. Burada söz konusu olan eserler özellikle Bilecik'in güneyindeki Pazaryeri'nde ve çevresinde bulunmuştur⁸⁵⁰. Bu çevrede Zeus Bronton'a bu tür altar adakların sevilerek sunulduğu anlaşılmaktadır. Bithynia'nın öteki bölgelerinde benzer eserler söz konusu değildir.

Çerçeve içine resmedilmiş insan büstleri stil olarak aynı şekilde betimlenmişlerdir. Erkeklerin kısa, yüze dik taranmış ve başa oturtulmuş gibi duran saçları vardır. Her bir saç demeti tek tek belirtilmiştir. Büstlerden sadece bir tanesi bir kadını betimlemektedir, kış Kat. No. 267 (Şek. 25). Kadının başında bir örtü vardır ve perçemleri görülmektedir⁸⁵¹. Saçlarını ortadan ikiye ayırmıştır. Kadın veya erkek olsun büstlerin yüz hatları oldukça yuvarlak ve şişkin verilmiştir. Bu durum özellikle Kat. No. 274'deki büstlerin yüz hatlarında çok belirgindir ve bu büstlerde dudaklar dışarı büzülmüş biçimde betimlenmiştir. Bütün büstlerde giysi ile ilgili ayrıntılar işlenmemiştir.

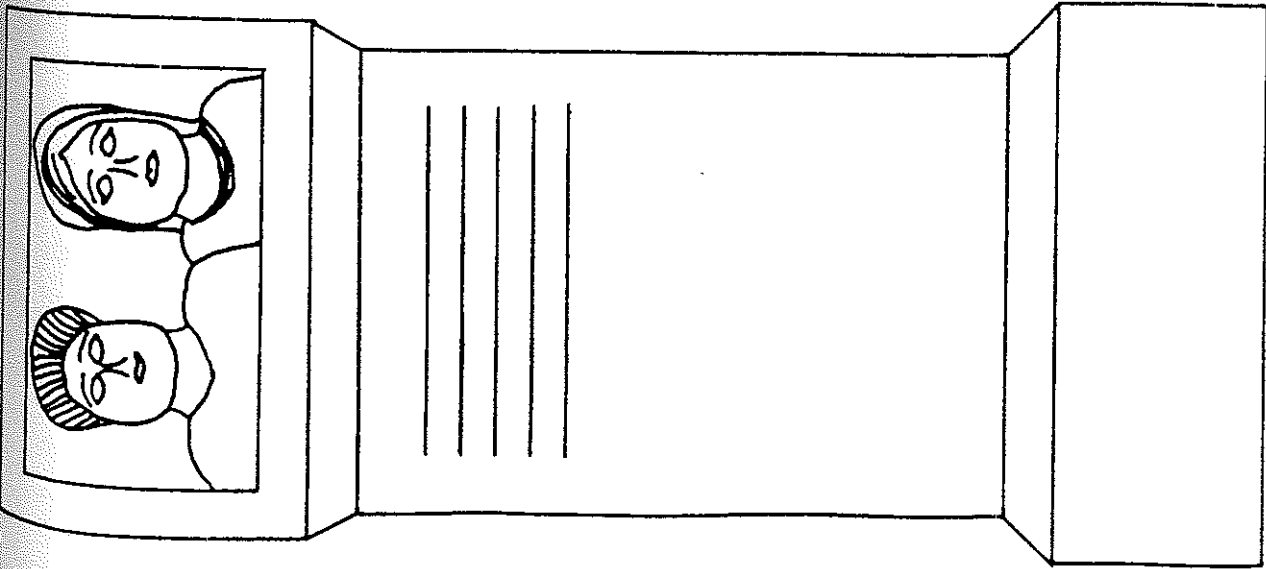
Bronton altarı üzerindeki büstlere çok benzeyen büstler aynı çevreden ele geçen eserler üzerine de işlenmiştir. Söğüt-Bilecik'ten Antonius isimli bir çocuğun mezar taşına üç büst işlenmiştir⁸⁵². Üstte yuvarlak bir çerçeve içine alınan çocuk büstü Antonius'u betimlemektedir. Alttaki panoda ise bir kadın ve bir erkek büstleri seçilmektedir. Kadının yüzü parçalanmıştır. Bunlar olasılıkla Antonius'un anne ve babasıdır. Buradaki büstler stil açısından Bronton altarı üzerindeki büstlere çok benzemektedir. Yine, Bursa'da Muradiye Camisi'nin bahçesinde duran bir mezar steli üzerinde büst betimleri görülmektedir⁸⁵³. Stelin üzerindeki kadın ve erkek büstleri Bronton altarı üzerindeki büstlerle aynı stilde işlenmiştir. Buluntu yeri bilinmeyen bu eser olasılıkla Bilecik'ten, yani Söğüt-Pazaryeri çevresinden ele geçmiş olmalıdır.

⁸⁵⁰Bu bağlamda, buluntu yerleri bilinmeyen Kat. No. 273 ve 274'ün Pazaryeri çevresinden kaynaklandıkları söylenebilir.

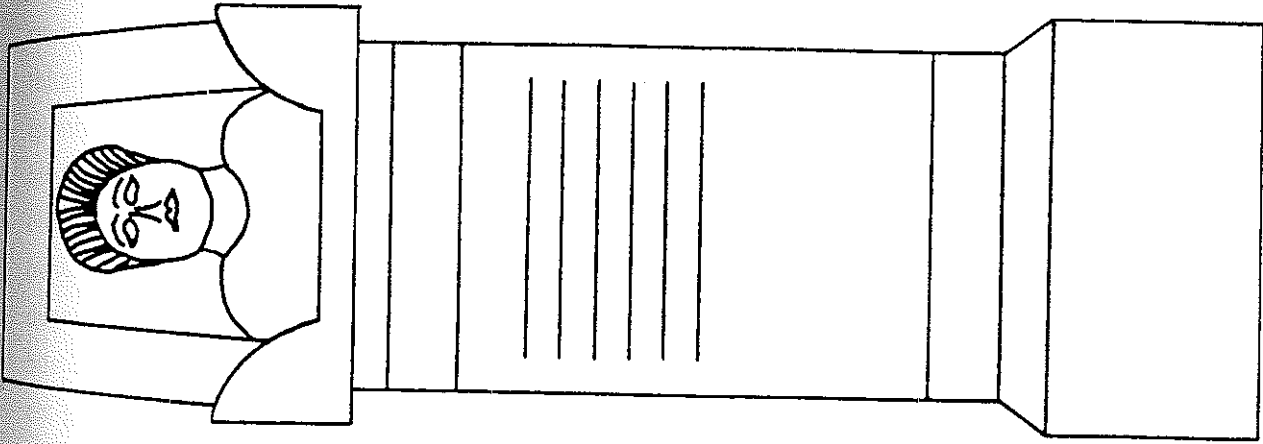
⁸⁵¹Bugün Bursa Arkeoloji Müzesi'nde duran bir mezar steli üzerinde, en üstteki panoda bir kadın ve bir erkeğin büstleri işlenmiştir, kış Pfuhl-Möbius I, s. 277 No. 1118 Lev. 169. Kadın büstünün başında, burada Kat. No. 267'de olduğu gibi şal benzeri bir örtü vardır ve onun da saçları ikiye ayrılmıştır. Bu mezar steli tarz olarak biraz farklı ve daha ince işlenmiştir. Stel olasılıkla Bursa çevresinden kaynaklanmaktadır. Ancak büstlerin işlenişini yine de benzerlikler göstermektedir.

⁸⁵²Kış Şahin, Nikaia I, No. 632 Lev. 31.

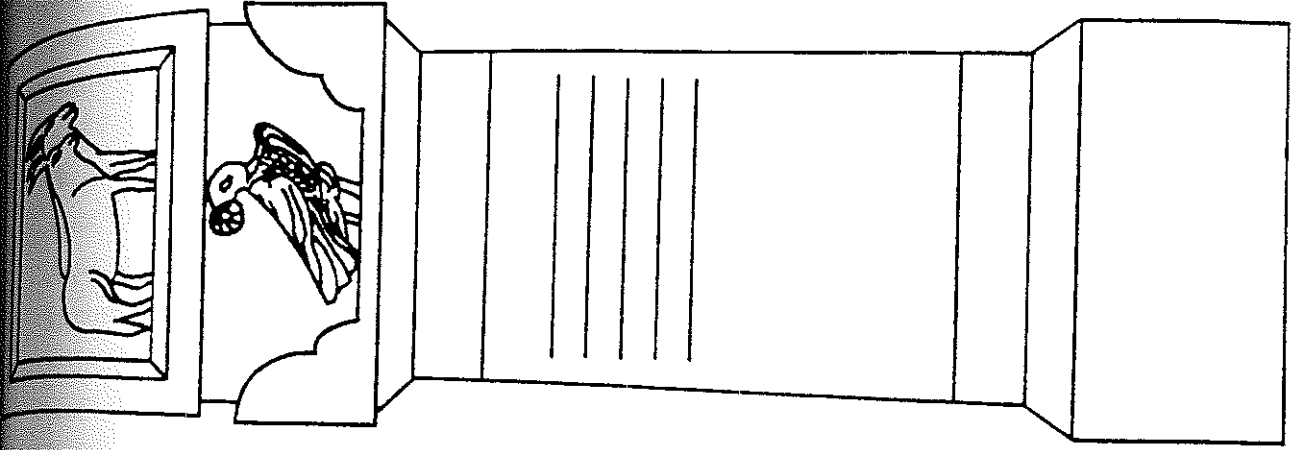
⁸⁵³Kış Corsten, Prusa II, s. 119 vd. No. 1026.

Şek. 25

Şek. 26

Şek. 27

Antonius'un annesi ile Muradiye Camisi'nde duran steldeki kadının saç modelleri aynıdır. Antonius'un annesinin yüzü parçalanmışsa da geriye kalan izlerden saç şekli seçilmektedir. Burada, saç ortadan ikiye ayrılmış ve başın üzerinde sağda ve solda iki ayrı topuz biçiminde taranmıştır. Bu ortak saç şekli iki stelin aynı yöreden kaynaklandığının göstergesidir.

Bu grupta yukarıda genel özelliklerine değinilen altarlardan başka özellikler gösteren altarlardan da vardır. Bilecik'in Süleymaniye Köyü'nde bulunmuş olan Kat No 253 (Lev 68) ilginç bir altar tipi olup bu altaranın Kuzeybatı Phrygia'da ve Bithynia'da başka örneği yoktur. Alçak ve dışa taşkın profilli bir kaide üzerinde uzun gövde yükselmektedir. Gövdenin üst kısmında yine ince ve dışa taşkın bir profil işlenmiştir. Normalde bu profil üzerinde altaranın başlık kısmının yükselmesi beklenirdi. Ancak bu altaranın benzersiz kılan durum, başlık yerine, profil üzerine üç boyutlu bir Zeus büstünün işlenmiş olmasıdır. Altaranın kendisi gibi büst de bugün çok zarar görmüştür ve baş ve omuz kısımları kırık ve kayıptır. Giysi hatları da artık seçilememektedir. Ancak, tanrının sağ elinin göğüs hizasında betimlenmesiyle büstün Frig İkonografisi'nde işlenmiş olduğu görülmektedir. Bugüne kadar hiçbir Bronton altaranın üzerinde bu şekilde bir Zeus büstü işlenmemiştir. Gerçi, Bilecik çevresinden ele geçmiş olan otuz civarındaki Zeus büstünün, zamanında altarlardan üzerine oturtulmuş olduklarını düşünmekteyiz (bkz. yuk. "Zeus Büstleri"). Ancak, o büstler ayrı bir parça olarak ve farklı bir ikonografide işlenmişlerdir. Fakat, Süleymaniye'de bulunmuş olan altar Kat No. 253, ayrı işlenmiş Zeus büstlerinin, zamanında altarlardan üzerine durduklarını düşünmemizde önemli bir yol gösterici olmuştur. İkonografik açıdan benzeri olmayan bu altaranın gövdesi üzerinde başka bir Zeus büstü görülmektedir. Kazınarak çizilmiş olan küçük ikinci bir büstün yanında bir kartal betimi durmaktadır. Yazıtta tanrının adının başta ve sonda iki defa geçiyor olması da tektir ve iki büst betimi ile ilginç bir uyum sağlamaktadır. Bunun dışında Bilecik'te Çırağan Damları'nda ele geçmiş olan altaranın (Kat. No. 255 Lev. 68) başlığı üzerinde bugün artık seçilemeyen bir büst işlenmiştir. Eserin başlığının üst kısmı kırılmıştır. Ancak başlığın iki kısımlı işlenmiş olabileceği düşünülebilir.

Zemzemiye/Bilecik buluntusu bir başka altar (Kat No. 275 Lev. 73-74) yukardaki eserlerden farklı işlenmiştir. Altaranın başlık kısmı kırılmıştır ve zamanında nasıl görüldüğü konusunda fazla bilgi vermemektedir. Ancak geriye kalan kısımdan kaide ile aynı şekilde işlenmiş gibi bir izlenim yaratmaktadır. Başlıkta akroterlerin olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Altaranın dört yüzü de işlenmiştir. Ön yüzde yüzü zarar görmüş bir Zeus büstü⁸⁵⁴ ve alt kısımda yazıt bulunmaktadır. Öteki yüzlerde amfora, üzüm salkımları ve ayakta çıplak bir Hermes figürü işlenmiştir. Zeus Bronton adaklarında zaman zaman Hermes betimleri görülmektedir⁸⁵⁵. Bu altar üzerindeki Zeus büstünün saçları ile Hermes'in saçları aynı şekilde işlenmiştir. Yine, bu gruptaki altar Kat. No 276 İnönü'deki altarlara tip olarak benzemektedir. Ancak, başlıkta Zeus büstü yoktur. Başlıkta büyük ve süslü akroterler arasından yükselen kısım boş bırakılmıştır. Altaranın arka yüzü hariç bütün yüzler motiflerle bezenmiştir. Kat No 279'un gövdesi

⁸⁵⁴Bronton adakları üzerindeki Zeus büstleri için bkz. Kat. No 144, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 199, 253, 275, 278, 279, 281, 212 ve 301.

⁸⁵⁵Bkz. Kat. No. 171, 196, 275 ve 301.

üzerinde bir Zeus büstü görülmektedir. Eserin başlık (ve kaide) kısmı kırıldığı için nasıl işlenmiş olduğu söylenememektedir. Bu altların sağ yan yüzünde çok zarif işlenmiş bir amfora betimi görülmektedir⁸⁵⁶ Bir başka Zeus büstü de yine Kat No 281'in başlık kısmına işlenmiştir. Altarın tipi İnönü altılarını andırmaktadır. Ancak, Zeus büstü başlığı doldurmamaktadır ve İnönü altılarında olmayan kartal betimi büstün yanına işlenmiştir. Altarın gövdesi üzerinde bir baş betimi görülmektedir. Oldukça büyük bir altar olan Kat. No. 280'in ön yüzü kardin bir çerçeve içine alınmıştır. Bu özelliği ile altar stel Kat. No 6'ya (Lev. 2) benzemektedir. Başlık tamamen zarar görmüştür. Ancak, geriye kalan izlerden palmet akroterlerle bezendiği anlaşılmaktadır. Altarın üzerinde büyük bir kartal betimi görülmektedir. Yine, Kat No 284'ün başlığında akroterler arasında bugün artık tam seçilemeyen bir büstün izleri görülmektedir. Çok zarar görmüş olan eserin alt kısımda, kısmen toprağa gömülü olan yerde iki tekerlekli at arabası motifi vardır. Arabayı çeken at sola doğru koşmaktadır ve araba içinde bir arabacı betimlenmiştir. Bu motiflere öteki altarlarda rastlanmamaktadır. Kat. No. 288'in başlığında da bugün güçlükle farkedilebilen bir büstün izleri görülmektedir. Bu gruptaki altarlardan Kat. No. 291 ve 292 küçük boyutta olup alta ve üstte geniş ve zengin profillerle işlenmişlerdir. Eserlerin başlık ve kaide kısımları kırıktır ve tam olarak ne şekilde oldukları bilinmemektedir. Her iki altarın da üzerinde betimler yoktur.

Bu gruptaki altarlara üzerindeki motifler Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndekilerden daha az sayıda olup fazla zengin değildir. Genel olarak aynı tip motiflerin görüldüğü söylenebilir. Eserler üzerinde genel olarak Zeus büstü, rozet, kartal, çelenk, üç ayaklı masa (*mensa tripes*), kadın ve erkek büstleri, öküzler, buğday başağı, amfora, asma yaprağı ve dalları, üzüm, bağcı bıçağı (*falx vinitoria*), çelenk ve Hermes betimleri görülmektedir. Bu grupta ötekilerde olmayan yeni bir motif olarak iki tekerlekli at arabası, at ve arabacı motifi vardır.

Bithynia Bölgesi'nde bulunmuş olan Zeus Bronton yazıtlarına genel olarak bakıldığında, Kuzeybatı Phrygia'dan farklı bir durum dikkat çekmektedir. Phrygia'da tanrının adı yazıtlarda genelde en sonda (εὐχήν'den önce) verilirken, Bithynia'da 'Αγαθῆ τύχη dileğinden sonra başta gelmektedir⁸⁵⁷. Bu dileğin yazılmadığı bazı yazıtlarda ise, Zeus Bronton'un adı en başta durmaktadır⁸⁵⁸. Bu durum bölgenin yazıtlarında ezici bir çoğunlukla gözlemlenmektedir. Ancak, tanrının adının yazıtın ortasında ya da sonunda durduğu birkaç örnek de vardır⁸⁵⁹.

Grupta dikkati çeken başka bir durum, yazıtlarda çok sık 'Αγαθῆ τύχη⁸⁶⁰ dileğine ve κατὰ ἐπιταγήν⁸⁶¹ ifadesine rastlanmasıdır. Bu ifadeler Bithynia'da, özellikle de Bilecik ve çevresinde sık rastlanmaktadır. κατὰ ἐπιταγήν ifadesi Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nde daha az

⁸⁵⁶Bronton adakları üzerindeki amfora betimleri için bkz. Kat. No. 144, 173, 174, 176, 191 ve 275.

⁸⁵⁷Krş. Kat. No. 246, 247, 250, 251, 252, 253, 255, 259, 260, 264, 266, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 277, 278, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 294, 295.

⁸⁵⁸Krş. Kat. No. 249, 258, 265, 267, 274, 289.

⁸⁵⁹Krş. Kat. No. 248, 254, 256, 257, 261, 262, 263, 275, 279, 290, 292, 293, 296.

⁸⁶⁰Krş. Kat. No. 246, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 259, 260, 262?, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291 ve 292.

⁸⁶¹Krş. Kat. No. 246, 249, 257, 258, 259, 260, 261, 268, 269, 271, 272, 273, 274, 281 ve 285.

görülmektedir⁸⁶². Bu ifadeye göre, insanlar büyük bir olasılıkla rüyalarında tanrıyı görüyor ve ondan emir alınca da adağı sunuyor olmalıdırlar⁸⁶³. Bu özellikle Kat. No. 246'daki "κατὰ ἐπιταγὴν Διὸς Βροντῶντος" (Zeus Bronton'un emri gereği) ifadesinden daha açık biçimde anlaşılmalıdır. Bir Zeus Bronton adağında geçen Ἀγαθῆ τύχῃ dileği, tanrının adının yazıtın baş kısmında olması ve κατὰ ἐπιταγὴν ifadesi gibi özellikler sayesinde, eserin Bithynia'dan, özellikle de Bilecik ve çevresinden kaynaklandığı belirlenebilir.

Bu grubun yazıtları içinde Kat. No. 249'da Zeus Bronton'un "Karpodotes⁸⁶⁴" sıfatı karşımıza çıkmaktadır. "Ürün veren" anlamına gelen bu sıfat Bronton'un aynı zamanda bir bereket tanrısı olduğunun bir başka göstergesidir⁸⁶⁵. Kat. No. 250'nin yazıtında, adağın tanrıya köyün ve köy gençlerinin esenliği için (ὕπερ τῆς κόμης καὶ τῶν νεανίσκων) sunulduğu anlaşılmalıdır. Bir köyün gençleri için Zeus Bronton'a adak sunulması bir Bronton adağında ilk defa belgelenmektedir. Kat. No. 253'de Zeus Bronton'un adı yazıtta iki defa karşımıza çıkmaktadır. Bu durum da bir Bronton adağında ilk defa belgelenmektedir. Aynı adağın üzerine Zeus Bronton'un büstünün iki defa işlenmiş olması bu bağlamda oldukça ilginçtir (krş. yuk.). Yine, ilginç bir başka durum Kat. No. 270'in yazıtında gözlemlenmektedir. Yazıtta adağın Zeus Bronton'a Tanrı Apollon'un emri gereği (κατὰ κέλευσιν τοῦ θεοῦ Φοίβου) dikildiği yazılıdır. Tanrı Phoibos (Apollon), büyük bir olasılıkla adağı sunanlara rüyada görünmüştür. Zeus Bronton'un kültürünün Apollon'un kültü ile ilişki içinde olduğu bilinmektedir⁸⁶⁶. Bundan başka, Kat. No. 273'ün yazıtında Zeus Bronton'un tarla süren hayvanların koruyucusu olduğunu gösteren bir ifade geçmektedir: Διὶ Βροντῶντι βοῶν (öküzlerin Zeus Bronton'una). Aynı eserin üzerine yan yana duran iki büyük öküz kabartması işlenmiştir. Zeus Bronton'a περὶ βοῶν nedeniyle çok sık adak sunulduğu bilinmektedir (krş. Kat. No. 273'de verilen bilgiler).

Yine, Yumaklı'da (Gölpazarı/Bilecik) bulunmuş olan Kat. No. 286'nın Zeus Bronton'un yanı sıra Zeus Karpodotes'e ve Zeus Eukharistos'a da adandığı görülmektedir. S. Şahin, burada üç ayrı isim altında karşımıza çıkan tanrının aslında bir tek tanrı olduğunu (yazıtta tekil kullanım τῷ θεῷ ifadesine de dayanarak) belirterek bunun insanların yakarışlarına cevap veren bir bereket tanrısı olduğunu söylemektedir⁸⁶⁷. Bu yazıtla Zeus Eukharistos⁸⁶⁸ (Διὶ Εὐχάριστος) ve Zeus Karpodotes⁸⁶⁹ (Διὶ Καρποδοτής) ilk defa belgelenmiştir. Bu altarın ilginç ve önemli bir özelliği ise, yazıtında, tanrının büstünün (σὺν τῇ προτομῇ) altarın üzerine

⁸⁶²Krş. Kat. No. 36, 56, 90, 124, 144, 172, 196 ve 214.

⁸⁶³Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kat. No. 36.

⁸⁶⁴Zeus Karpodotes için krş. Kat. No. 286.

⁸⁶⁵Bu konu hakkında krş. Şahin, Nikaia II 1, No. 1083; Şahin, Zeus Bennis, s. 790 ve Şahin, Nikaia II 1, No. 1084'te verilen kaynakça. Ayrıca bkz. Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1949 vd.

⁸⁶⁶Krş. Rodenwaldt, Zeus Bronton 1919, s. 80. Yine krş. Kat. No. 32: Διὶ Βροντῶντι καὶ Ἀπόλλωνι; Cox-Cameron, MAMA V, No. 173: Διὶ καὶ Ἀπόλλωνι εὐχῆν; Şahin, Nikaia II 1, No. 1030; Robert, OMS II (1969), s. 1359 vd.; Drew-Bear, Nouvelles, s. 48: Διὶ καὶ Ἀπόλλωνι εὐχῆν. Bayat'da bulunan bir adak yazıtında, Ἐτσηνοὶ halkı Διὶ Γαλακτίνῳ için yine κατὰ ἐπιταγὴν Ἀπόλλωνος sunuda bulunmaktadır: Ramsay, Historical Geography, s. 235.

⁸⁶⁷Krş. Şahin, Nikaia II 1, No. 1085.

⁸⁶⁸Krş. yuk. age.

⁸⁶⁹Bkz. yuk. age. Ayrıca yine krş. Kat. No. 249: Şahin, Nikaia II 1, No. 1084.

dikildiğinin belirtilmesidir. Bu yazıtla Bithynia Bölgesi'nde, daha doğrusu Bilecik çevresinde bulunmuş olan Zeus Bronton altarı üzerinde Zeus büstlerinin durmakta olduğunu öğrenmekteyiz. Bu bilgi, aynı bölgede bulunmuş olan otuz civarındaki yazıtsız Zeus büstünün Zeus Bronton'u betimlediğini ve bunların, zamanında altarı üzerinde durduklarını düşünmemizi sağlamaktadır (konunun ayrıntıları için büstler kısmına bakınız)

Kat. No. 287'nin yazıtında Ontorai isimli bir köyün ('Οντοραιτῶν κόμη) tanrıya adanmış ürün için sunduğu yazılıdır. Yazıtta Apollonides Gemellinos isimli bir memurun (εὐθυνοῦντος Ἀπολλωνίδου Γεμελλείνου) bayram veya bir kutlama sırasında erzak temini işiyle görevli olduğu anlaşılmaktadır. Kat. No. 291'de adanmış sunan Severus'a tanrının büyük bir olasılıkla rüyasında görüldüğünü anlıyoruz (θεῶ ἐπιφανεί) Kat. No. 292 ise, tanrıya Alkimos isimli bir köle tarafından sunulmuştur. Kölelerin Zeus Bronton'a zaman zaman adak sundukları bilinmektedir⁸⁷⁰.

Bu gruptaki yazıtlarda Zeus Bronton'un birkaç kült kurucusuna rastlanmaktadır. Bilecik'e bağlı Pazaryeri'nde bulunmuş olan iki altarda "Apellinarios'un Zeus Bronton'una" (Διὶ Βροντῶντι Ἀπελλιναρίου) (Kat. No. 271) ve "rahip Milesios'un Zeus Bronton'una" (Διὶ Βροντῶντι Μειλησίου ἱερέος) (Kat. No. 272) ifadeleri geçmektedir. Yine, buluntu yeri bilinmeyen Kat. No. 274'ün yazıtında "Marcus'un ve Epikrates'in Zeus Bronton'una" (Διὶ Βροντῶντι Μάρκου κ' Ἐπικράτου) ve Hamzabey Köyü'nde (İnegöl/Bursa) bulunmuş olan Kat. No. 288'in yazıtında "Trophimos'un Zeus Bronton'una" (Διὶ Βρο(ν)τῶντι Τροφίμου) ifadeleri görülmektedir. Burada adı geçen şahısların hepsi Zeus Bronton'un yerel kült kurucuları olmalıdır⁸⁷¹. Bronton yazıtlarındaki bu tür ifadeler genelde Bilecik ve çevresinde görülmektedir. Ayrıca, yazıtlarda Latin isimlerinin çok sık geçtiği dikkat çekmektedir⁸⁷².

Bu grup içinde dokuz eser aynı zamanda mezar taşıdır⁸⁷³. Bu rakam Kuzeybatı Phrygia'daki bu türden adaklarla karşılaştırıldığında bir hayli azdır. Genel olarak, Bithynia'daki Zeus Bronton adaklarının mezar taşı olarak çok fazla tercih edilmedikleri söylenebilir. Bu grubun eserleri daha çok Bilecik çevresinden kaynaklanmaktadır. Bölgede Zeus Bronton'un kültüne yoğun biçimde tapınıldığı anlaşılmaktadır. Bithynia'daki altarların, özellikle de Bilecik ve çevresinde ele geçmiş olanların akroterler arasından yükselen yüksek başlıklarının olduğu ve başlığa genellikle büstlerin işlenmiş olduğu dikkat çekmektedir.

⁸⁷⁰Krş. Kat. No. 10 ve 68. Antik Dönem'de kölelerin tapındıkları kültürler hakkında genel olarak bkz. Bömer, Religion der Sklaven III ve IV.

⁸⁷¹Ayrıntılı bilgi için bkz. Kat. No. 271. Benzer durumlar Kat. No. 202 ile 295'de de görülmektedir.

⁸⁷²Krş. Kat. No. 246, 247, 249, 250, 253, 258, 260, 265, 267, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 277, 278, 280, 281, 283, 285, 286, 290?, 291, 292. Yine Kat. No. 294 ve 295'de de Latin isimleri geçmektedir. Bir ailede hem Latin, hem Yunan hem de yerli isimler görülebilmektedir.

⁸⁷³Krş. Kat. No. 252, 256, 257, 262, 264?, 278, 283, 289 ve 293.

6.2.1.2. YUVARLAK ALTAR (Kat. No. 294)

Bithynia Bölgesi'ndeki Zeus Bronton adakları içinde sadece bir tane yuvarlak altar bulunmaktadır. Eser, Kuzeybatı Phrygia'daki örneklerden farklı biçimde işlenmiştir. Oldukça ince (çap: (üst) 24 cm; (alt) 35 cm;) bir sütun şeklinde (krş. Şek 22 ve Lev 84, a-b)⁸⁷⁴ işlenmiş olan altanın yüksekliği 1,26 m'dir. Eserin üzerinde beş satırlık yazıttan başka herhangi bir betim yoktur. Eser, Bilecik'te Çırağan Damları'nda bulunmuştur ve bugün Bilecik/Eskişehir karayolu üzerinde, Karasu Nehri'nin üzerindeki Şarlayan isimli mola yerinde durmaktadır. Aynı mola yerinde bu katalogdaki 253 ve 255 numaralı eserler de durmaktadır. Eserin yazıtından Bassus isimli bir rahibin kendisi ve ailesi için adakları tanıya sunduğu anlaşılmaktadır. Bassus olasılıkla Zeus Bronton'un rahibidir.

Bithynia Bölgesi'nde zaman zaman yuvarlak altar sunuları görülmektedir⁸⁷⁵. Ancak, bu adak tipinin bölgede çok yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Buradaki gibi sütun benzeri adak tipi ise hiç yoktur. Kuzeybatı Phrygia'da olduğu gibi Bithynia Bölgesi'nde de Zeus Bronton adakları için yuvarlak altaların tutunamadığı anlaşılmaktadır.

⁸⁷⁴Şek 22 Kat No 294'den yararlanılarak çizilmiştir

⁸⁷⁵Örn kış Şahin, Nikaia I, No 32 Lev III (çap: 35 cm) Eser İmparator Hadrianus'a bir adaktır

6.2.2. STELLER (Kat. No. 295–296)

Bithynia Bölgesi adakları içinde Zeus Bronton'a iki tane de stel adanmıştır. İlk eser, Kat. No. 295, üçgen alınlıklı ve alınlıkta akroterleri olan bir stel olup yayında tanımı yapılmamaktadır. Eserin fotoğrafı da olmadığı için tipi hakkında yorumda bulunmak olanaklı değildir. Eser Bilecik'te, Pazaryeri'nin Fıranlar Köyü'nde bulunmuştur. İkinci stel ise, Bilecik'e bağlı Nandedere Köyü'nde (Düzdağ'da) bulunmuş olup bugüne kadar tanınan stel ikonografisine uymamaktadır. Eserin üst kısmında bugün kırık ve çok az kısmı kalmış olan alınlığın sol köşesi seçilmektedir. Buradan eserin üçgen alınlıklı işlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Alınlığın altında iki sıra profil bulunmaktadır. Profil üzerine yazıt kazanılmıştır. Stel alt alta iki ayrı pano biçiminde düzenlenmiştir. Üstteki panoda, alınlık profilinin altında steli sağ ve sol yanlardan sınırlayan, kalın ve şişkin gövdeleri ve İon benzeri başlıkları olan sütunlar işlenmiştir. Sütunların profilli kaideleri bulunmaktadır. Sağdaki sütun kayıptır ve geriye sadece kaide kısmından bir parça kalmıştır. Sütunlar arasındaki bu ilk panoya garip görünüşlü ve büste benzeyen insan figürleri işlenmiştir. Solda bir kadın, sağda ise bir erkek figürü görülmektedir. Alttaki pano düz olup yanlarda sütunlar yoktur. Bu pano üzerinde de tuhaf görünüşlü figürler yer almaktadır. Sol tarafta, küçük bir tabure üzerinde oturan ve flüt çalan bir figür; onun önünde, sağ tarafta ise, dans eden ve aynı tarzda betimlenmiş bir başka tuhaf figür daha resmedilmiştir. Cüceleri andıran betimler komik tiyatro figürlerine benzemektedir. Stelin bu alışılmadık şeklinin ve üzerindeki betimlerin örneği yoktur ve Zeus Bronton adakları içinde de yoktur. Kırık yazıtta tanrının adının bir kısmının geçmesinden bunun Bronton'a bir adak olduğu anlaşılmaktadır. İlk pano üzerindeki kadın ve erkek figürlerinin bir karı kocayı betimlediği ve beceriksizce işlendiği düşünülebilir. Tuhaf görünüşleri belki bu şekilde açıklanabilir. Ancak, alttaki pano üzerindeki komik ve tuhaf figürler bunların sokak çalgıcıları ya da tiyatro figürleri olduklarını düşündürmektedir. Burada belki de bir tiyatro sanatçısı olan (Aphous oğlu) Herakles'in (ve belki de ailesinin) bir adağı söz konusudur.

Birinci stelin (Kat. No. 295) yazıtında belki de Zeus Bronton kültürünün bir kadın kurucusu (Λεύκη) veya bir rahibesi söz konusudur. Daha önce Zeus Bronton kültürünün birkaç özel kurucusu belgelenmiştir⁸⁷⁶ (yuk. bakınız). Ancak, eğer bu yazıtın yorumlanması doğru ise, bir kadın kült kurucusu ilk kez belgelenmektedir.

Bithynia Bölgesi'nden Zeus Bronton'a adanmış sadece iki stel olması, stel sunusunun tanrı için bu bölgede yaygın olmadığını göstermektedir. Bithynia'dan çok çeşitli mezar stelleri bilinmektedir ve bu eserler tipoloji ve ikonografi açısından ayrıntılı biçimde çalışılmıştır⁸⁷⁷. Ancak, bölgedeki adak stelleri hakkında bilgi verecek toplu bir çalışma yoktur.

⁸⁷⁶Kırş Kat. No 202, 271, 272, 274 ve 288

⁸⁷⁷Genel olarak bkz. Cremer, Grabstelen–Bithynien

6.3. ANADOLU'NUN BAŞKA BÖLGELERİ (Kat. No. 297–303) (Maionia [Kuzeydoğu Lydia], Galatia, Isauria, Lykaonia, Pamphylia)

Zeus Bronton'a sunulmuş olan adaklar Anadolu'da Kuzeybatı Phrygia ve Bithynia dışında kısıtlı da olsa birkaç bölgede karşımıza çıkmaktadır. Bunlar Maionia [Kuzeydoğu Lydia], Galatia, Isauria, Lykaonia ve Pamphylia'dır (bkz. Harita 2). Ancak, bu bölgelerdeki buluntular bir veya iki taneyi geçmemektedir ve bu nedenle tanrının kültünün bu bölgelere yayıldığını söylemek olanaklı değildir. Bu tek tek buluntuyu olasılıkla Kuzeybatı Phrygia'dan bu bölgelere gitmiş olan insanların adakları olarak düşünmek doğru olacaktır. Ele geçen eserler sayıca çok az olduğu için tipoloji yapılamamış, örnek şekiller çizilememiş, fakat eserler tek tek incelenmiştir.

Bölgelere bakıldığında, genelde, tanrının kültünün merkezi olan Kuzeybatı Phrygia'ya komşu olan bölgelerin söz konusu olduğu görülmektedir. Katalogdaki ilk bölge olan Maionia Bölgesi'nin, yani Lydia'nın kuzeydoğusundaki bölgenin, Phrygia Bölgesi'nin kültürel olarak çok yoğun biçimde etkisi altında olduğu bilinmektedir⁸⁷⁸. Buradan ele geçen yazıtlar aracılığıyla iki bölgenin Antik Dönem'de birçok alanda birbirlerine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Frig kültüründen çok etkilenmiş olan bu bölgede sadece iki Zeus Bronton adağının karşımıza çıkması aslında şaşırtıcıdır (Kat. No. 297–298). Eserler Manisa'nın Kula İlçesi çevresinden ele geçmiştirlerdir. İlk eser küçük bir altar olup eserin fotoğrafı yoktur. Yayınlarda tipi hakkında bilgi de verilmediği için hakkında yorum yapılamamaktadır. İkinci eser ise bir stel olup iki parçadan oluşmaktadır. Stelin üst kısmı kırıldığı için alınlığı olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, eser düz ve basit bir stel tipi göstermektedir. Eserin üzerinde sağ elini kaldırmış dua eden, ayakta bir erkek figürü ve onun sağında da bir kartal betimi bulunmaktadır. Dua eden ayakta erkek figürü Kuzeybatı Phrygia ile Bithynia Bölgesi'nde görülen bir motif değildir. Bu daha çok Lydia Bölgesi'ndeki eserlerde karşımıza çıkmaktadır⁸⁷⁹. Buradan da

⁸⁷⁸Her iki bölge arasında yoğun bir kültürel etkileşim olduğu, özellikle iki bölgenin kültlerinin ortak ya da benzer oluşundan da anlaşılmaktadır. Bu konuda çeşitli bilim adamları benzer görüşler dile getirmişlerdir, örn. de Hoz, *Lydische Kulte*, s. 126: "Zuletzt deuten die zahlreichen Übereinstimmungen zwischen den Kulturen Maioniens und denen des benachbarten Phrygiens auf eine ehemals enge Verbindung beider Völker, für die auch die in der antiken Literatur zu beobachtende terminologische Unsicherheit in der Verwendung der Begriffe Lyder, Phryger und Maionier als Indiz gewertet werden kann". Yine, bkz. Waelkens *Türsteine*, s. 37: "Wie sich aus den auf Grabstelen dargestellten Geräten, den Grabformeln und den Götterkulturen ergibt, schließt die ganze lydische Landschaft östlich von Thyateira kulturell und religiös an Phrygien an. Im östlichen Teil (Maionien oder Katakekaumene) gab es sogar ethnisch bedingte Zusammenhänge mit diesem Gebiet und die Grenze war schon im Altertum stark verwischt". Ayrıca bkz. Herrmann-Polatkan, *Das Testament des Epikrates*, s. 60 (ve dipn. 133): "Daß zwischen den beiden Landschaften in Phrygien und Lydien auch sonst möglicherweise ethnisch bedingte Zusammenhänge bestanden haben, ist in letzter Zeit schon durch das Auftauchen in Phrygien lokalisierter Götterbeinamen eben im Nordostlydien zusätzlich dokumentiert worden."

⁸⁷⁹Örn. bkz. Malay, *Inscriptions*, Lev. 20 Fig. 49, Lev. 22 Fig. 54, Lev. 23 Fig. 58, Lev. 25 Fig. 62–63, Lev. 26

stelin bölgenin yerel geleneğinde yapıldığı ve yörede yaygın olan bir motifin kullanıldığı görülmektedir. Stel kesinlikle bu bölgeden kaynaklanmaktadır. İlk eserin yazıtından onun Theos Strapton'a ve Bronton'a bir adak olduğunu anlıyoruz. Burada tanrının adının yanında Theos Strapton'un adı geçmektedir. Adı geçen Theos Strapton olasılıkla Zeus Astrapton'dur. Bu tanrının adına birkaç Bronton adağında daha rastlanılmaktadır⁸⁸⁰.

İkinci adağın yazıtında daha ilginç bilgiler bulunmaktadır. Adağı sunanların Latin isimlerinin olduğu dikkat çekmektedir. Yazıttan, tanrıya stelin yanı sıra bir kartal heykelinin de adanmış olabileceği anlaşılmaktadır. Bu tür adakların özellikle Phrygia Bölgesi'nde yaygın olduğu birçok müzede⁸⁸¹ korunan çeşitli boylardaki mermer kartal heykelciklerinden anlaşılmaktadır. Yazıtta ayrıca adağı sunanların tanrının gazabından çekinip onun merhametine sığındıklarını gösteren ifadeler geçmektedir. Söz konusu "onun huyu (keyfi) yumuşak olsun!"⁸⁸² ifadesiyle tanrının yumuşatılması amaçlanmış olmalıdır. Özellikle stelin bulunduğu çevrede ve Phrygia'daki pek çok yazıtta (özellikle mezar ve kefare⁸⁸³ yazıtlarında) tanrıların gazabından, öfkesinden çok sık söz edilmektedir. Mezar yazıtlarındaki tanrı adı da içeren pek çok lanet ifadesi bu yönde anlaşılmalıdır.

Phrygia'nın doğu komşusu Galatia Bölgesi'nden de iki Zeus Bronton adağı bilinmektedir (Kat. No. 299-300). Adaklar her ne kadar Eskişehir'de bulunmuşlarsa da ilin doğusundaki bu bölge Antik Dönem'de Galatia'ya aittir. Bu nedenle adaklar katalogda bu bölge altında incelenmiştir. İlk eser İki Zafer'de (İki Kilise) (Mihalıççık) bulunmuş olup çok küçük bir altardır. Eserle ilgili fotoğraf ya da çizim yoktur. Akköprü'de (Beylikahır) bulunmuş olan ikinci eserin de fotoğrafı yoktur ve yayınlarda nasıl bir eser olduğu verilmemektedir. Bu nedenle eserlerin tipleri hakkında yorumda bulunmak olanaklı değildir. Her ikisi de Zeus Bronton için basit adaklar olup coğrafi olarak en doğuda bulunmuş eserlerdir.

Isauria Bölgesi'nden Zeus Bronton için bir adak bilinmektedir. Adak, Zengibar Kalesi'nde (Isparta) Palaia Isaura (Leontopolis) Akropolisi'nin hemen altındaki bir kayaya işlenmiştir (Kat. No. 301). Üçgen alınlıklı bir niş içine artık güçlkle seçilebilen ve yan yana duran iki büst işlenmiştir. Büstler yazıttan da anlaşıldığı gibi Zeus Bronton'u ve Hermes'i betimliyor olmalıdır. Yazıttan, Keler isimli bir rahibin kayaya oyulmuş olan bu nişi her iki tanrıya adadığı anlaşılmaktadır. Zeus Bronton adakları içinde bir tek bu eser taşınmaz bir malzeme üzerine, bir kayaya işlenmiştir ve bu özelliği ile tektir. Adak, olasılıkla çok zarar görmüş olsa da bugün hala aynı yerde duruyor olmalıdır. Adağın ilginç bir özelliği ise, iki tanrının birlikte tapınım gördüğünü gösteren tek yazılı belge olmasıdır. Bunun dışında birkaç Bronton adağı

Fig. 66 ve Malay, *Researches*, Lev. 84 Fig. 120, Lev. 103 Fig. 144, Lev. 112, Fig. 155-156. Ayrıca kış. Petzl, *Beichtinschriften* 1994, s. 11 No. 6, s. 14 No. 7, s. 19 No. 11, s. 21 No. 12, s. 29 No. 20, s. 46 No. 37, s. 47 No. 38, s. 79 No. 62, s. 114 No. 97.

⁸⁸⁰ Zeus Astrapaios'un kültü için bkz. Kat. No. 66. Ayrıca kış. Kat. No. 302 ve 315.

⁸⁸¹ Örn. Kütahya, Eskişehir, Afyon. Ayrıca kış. Drew-Bear et alii, *Votive Steles*, s. 242 vd. No. 370-381.

⁸⁸² (Satır 8-9) τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν γλυκότητει.

⁸⁸³ Anadolu nun kefare^t yazıtları hakkında genel olarak bkz. Petzl, *Beichtinschriften* 1994; Varinlioğlu, *Zeus Orkamaneites*; Herrmann - Varinlioğlu, *Theoi Pereudenoi*; Varinlioğlu, *Sühneinschriften*; Herrmann, *Katakekaumene*.

uzerinde Hermes betimi görülmektedir⁸⁸⁴. Rahip Keler olasılıkla Phrygia kökenlidir.

Lykaonia Bölgesi'ndeki adak (Kat No. 302) Kadınhanı'nda (Konya) bulunmuştur ve ne tür bir eser olduğu konusunda bilgi yoktur. Adak, bir imparator rahibi (ἀρχιερέυς) tarafından Zeus Bronton'a ve Astraptouna'a adanmıştır (Küçük) Asya kentlerinin epigrafisinde ἀρχιερέυς sözcüğünün, her zaman olmasa da, İmparator Kültü anlamına geldiği bilinmektedir⁸⁸⁵. Zeus Astrapton'a yukarıda, Maionia Bölgesi'ndeki bir adakta değinilmiştir⁸⁸⁶.

Bu grubun en son bölgesi olan Pamphylia'dan bir adağın (Kat No. 303) Zeus Bronton'a adanmış olması olasıdır. Eser bir küçük altar parçası olup yazıtın sadece üst kısmı kalmıştır. Yazıtta Zeus'un *epitethon*'undan sadece ilk hece kalmıştır: Βροϋ-. Burada Zeus Bronton'un yanı sıra, Zeus Brontaios'un da söz konusu olabileceği akla gelmektedir⁸⁸⁷. Ancak, Zeus Brontaios'a ait belgeler genellikle kuzeyde, Trakya, Mysia, Bithynia ve Paphlagonia bölgelerinde görülmekte olup güneyden herhangi bir adak bilinmemektedir⁸⁸⁸. Güney bölgelerden Zeus Bronton için de başka bir adak tanınmamaktadır. Ancak, Bronton'un kültürünün Phrygia'ya çevre bölgelerde tek tük görülüyor olması burada bu tanrının söz konusu olabileceğini düşündürmektedir. Zeus Bronton'a birkaç tane küçük altanın adandığı bilinmektedir⁸⁸⁹. Ancak, buradaki altar Kat. No. 299 gibi son derece küçük bir altardır. Zeus Bronton adakları içinde çok küçük altar adaklarına çok az rastlanıyor olması bu adak türünün tanrı için fazla tercih edilmediğinin göstergesidir. Tanrının adının ismin -in halinde olması bu altanın ona ait olduğunu göstermektedir. Birkaç Bronton adağında tanrının ismi bu şekilde verilmiştir⁸⁹⁰.

Bu gruptaki eserler arasında aynı zamanda mezar taşı olana rastlanmamaktadır. Toplam yedi adaktan üç tanesi küçük altar (Kat. No. 297, 299 ve 303), bir tanesi stel (Kat. No. 298), bir tanesi kaya kabartması (Kat. No. 301) olup iki eserin ise tipi (Kat. No. 300 ve 302) bilinmemektedir. Üç eserin malzemesi mermerdir (Kat. No. 297, 298 ve 303). Bir eser kayaya işlenmiştir (Kat. No. 301). Üç eserin malzemesi hakkında bilgi yoktur (Kat. No. 299, 300 ve 302). Zeus Bronton için Kuzeybatı Phrygia ve Bithynia dışında Anadolu'dan az sayıda adağın bulunmuş olması kültürün bu bölgelerin dışına yayılmamış olduğunun göstergesidir.

⁸⁸⁴Krş Kat. No. 171, 196 ve 275 (*kerykeion* ve para kesesi ile)

⁸⁸⁵Krş Cox-Cameron, MAMA V, s. 99 vd No. 207: "*ἀρχιερέυς in the epigraphy of the Asian cities are usually, though by no means always, of the imperial cult*".

⁸⁸⁶Krş Kat. No. 297. Ayrıca yine krş. Kat. No. 66 ve 315.

⁸⁸⁷Aynı kuşku Drew-Bear ve Naoui tarafından da dile getirilmektedir: Drew-Bear-Naoui, *Divinités*, s. 1994 dipn. 316.

⁸⁸⁸Bu tanrı hakkında bkz. burada "Zeus Brontaios".

⁸⁸⁹Krş Kat. No. 158, 246, 266, 291, 292, 297, 299 (altar son derece küçük olmalıdır), 315.

⁸⁹⁰Krş Kat. No. 172 ve 315.

6.4. ANADOLU'NUN DIŞINDAKİ BÖLGELER (Kat. No. 304–315) (Roma [İtalya], Kytaiion [Kerç Boğazı], Thera Adası [Santorin])

İlginç bir durum olarak bir yerli Anadolu tanrısı olan Zeus Bronton'un kültüne Anadolu dışında da rastlanmaktadır. Kültün görüldüğü üç farklı coğrafi bölge söz konusudur. Anadolu dışında tanrının kültüne en çok rastlanan yer imparatorluğun başkenti Roma'dır. Roma'dan bugüne kadar beş tanesi Latince beş tanesi de Eski Yunanca olan toplam on Bronton adası ele geçmiştir. Roma'dan sonra Ege Denizi'ndeki Thera Adası'ndan (bugünkü Santorin) ve Karadeniz'deki Kerç Boğazı'nın yakınlarında, Kytaiion Kenti'nden birer Zeus Bronton adası bilinmektedir (bkz. harita 3 ve 4).

Roma'da bulunmuş olan eserler (Kat. No. 304–313) az sayıda olduğu için tipoloji yapılamamıştır. Genel olarak bakıldığında, tanrıya çeşitli tiplerde adakların sunulduğu görülmektedir. Eserlerin içinde prizma biçimli küçük bir altar (Kat. No. 304 Lev. 86) ile girlandlı yuvarlak bir altar (Kat. No. 310) bulunmaktadır. İki eser (Kat. No. 305 Lev. 86 ve Kat. No. 312) heykel kaidesi olup heykel kısımları kaybolmuştur. Roma'da Zeus Bronton'a üzerinde kabartmalar bulunan bir stel de adanmıştır (Kat. No. 311 Lev. 87 a–c). Bundan başka, tanrıya sunulan eserler arasında dörtköşe altlığa benzeyen, ancak, nasıl bir eser olduğu tam anlaşılmayan bir adak (Kat. No. 307 Lev. 86) ile kırık bir parça da (Kat. No. 313) vardır. Üç eserin ise (Kat. No. 306, 308–309) yayınlarda ne tipte oldukları belirtilmemektedir. Adaklar aşağıda ayrıntılı biçimde incelenmektedir.

Kat. No. 304 (Lev. 86) prizma biçimli bir altar olup başlık kısmı gövdeden S biçiminde eğimli bir profille ayrılmaktadır. Bu tip eğimli profil Kuzeybatı Phrygia ile Bithynia'daki altar sunularında yoktur. Altarın üst kısmındaki aynı taştan işlenmiş olan kabarık çıkıntı da başka hiçbir altarda görülmemektedir. Eserin yayınlarda ayrıntılı tanımı yoktur ve bu kısmın ne işe yaradığı bilinmemektedir. Bu kısmın üzerinde, altarın üzerine herhangi bir şey oturtmaya yarayan bir dübel deliğinin olup olmadığı açık değildir. Ancak, Yunanca yazıt içinde geçen bir bilgiden bu kısımda zamanında belki de bir büstün durmuş olabileceği düşünülebilir. Çünkü, yazıtta Aurelius Lampon isimli bir şahsın annesiyle birlikte Mısırlı Tanrıça Neotera'nın büstünü Zeus Bronton'a sunmuş olduğu yazılıdır. Bugün kayıp olan büst olasılıkla altarın üzerinde durmaktaydı. Burada ilginç bir durum söz konusudur. Daha önce de konuşulduğu gibi (bkz. yuk. büstler kısmı) Bithynia'da, Bilecik çevresinden ele geçen ve Zeus Bronton'u betimlediğini düşündüğümüz çok sayıda Zeus büstünün, zamanında Bronton altarı üzerinde durdukları anlaşılmaktadır. Burada da altarın üzerinde duran bir büst vardır. Ancak, bu sefer Zeus Bronton'un değil, doğulu bir tanrıçanın büstü söz konusudur. Yazıtta adları geçen anne ve oğlunun Bilecik veya çevresinden Roma'ya gitmiş ve orada kendi dini inançlarını sürdürmüş olduklarını düşünmek mantıklıdır. Orada tanıştıkları yabancı bir dini, yani Neotera'nın kültürünü benimsemiş ve kendi tanrılarına bu tanrıçanın büstünü sunmuş olmalıdırlar.

Kat. No. 305 (Lev. 86) küçük bir heykele ait kaidedir. Kaide üzerindeki Eski Yunanca ya-

zıttan bu heykelin Büyük Tanrı Bronton'a sunulduğu anlaşılmaktadır. Ancak, heykel kaide ile birleştiği yerlerden kırılıp kaybolduğu için ne heykeli olduğu bilinmemekte, geriye kalan izlerden bir şey anlaşılamamaktadır. İlginç bir durum ise, heykeli tanrıya sunmuş olan Gnaeus Claudius Eutykhes isimli şahsın tanrıya başka bir adak daha sunmuş olmasıdır (kış. Kat. No 306). Yazıtta bu kişinin Büyük Tanrı Bronton'a bir δῶρον (hediye) sunduğu yazılıdır ve her iki yazıt da tıpatıp aynı şekilde ifade edilmiştir. İkinci eserin yayımlandığı eski yayında ne tip bir adak olduğu verilmemektedir. Yazıtta geçen δῶρον sözcüğü nedeniyle bu şahıs tanrıya yine bir heykel hediye etmiş olmalıdır. Her iki eserin zamanında yan yana durdukları düşünülebilir. Bronton'a heykel sunusunun yapılmış olması ilginçtir ve küçük Kybele Heykelciği hariç tutulursa, Anadolu'dan tanrı için adanmış bir heykel sunusu bilinmemektedir.

Kat. No 307 (Lev. 86) küçük bir heykel altlığını andırmaktadır. Kırık nedeniyle eserin ne olduğu tam söylenememektedir. Bundan başka, yazıtı Corpus Inscriptionum Graecarum'da⁸⁹¹ yayımlanmış olan Kat. No. 308'in ne tipte bir eser olduğu yayında verilmemektedir.⁸⁹² Kat. No. 310'un yayınlarda girland ve *bukranion*'larla süslü yuvarlak bir altar olduğu belirtilmekte ama ayrıntılı tanımı yapılmamaktadır. Fotoğrafi da olmayan eserin tipi hakkında yorum yapmamız olanaklı olmamıştır. Zeus Bronton'la ilgili bir eserin Hellenistik Dönem'in tipik eserlerinden olan girlandlı ve *bukranion*'lu yuvarlak bir altar şeklinde karşımıza çıkması ilginçtir. Anadolu'da Zeus Bronton'la ilgili bu tipte bir adak yoktur.

Roma adakları içinde belki de en ilginç olanı, üzerine kabartmalar işlenmiş dört köşe levha biçiminde bir steldir (Kat. No. 311 Lev. 87 a-c⁸⁹³). Stelin ilginçliği, biçimi ve üzerindeki kabartmalardan kaynaklanmaktadır. Enine uzun bir levha görünümünde olan stelin biçim olarak Anadolu'daki Zeus Bronton adakları içinde benzeri yoktur. Eserin üzerinde, solda bir kaya üzerinde oturan ve lyra çalan bir genç erkek figürü bulunmaktadır. Gencin yanında başı arkaya dönük bir panter betimi vardır. Onun önünde arka arkaya ayakta duran iki kadın betimi görülmektedir. Kabartmalar Klasik Dönem özellikleri göstermektedir. Stelin, üzerindeki Latince yazıttan çok daha önceki bir dönemde işlendiği anlaşılmaktadır. Eserin arkeolojik yönü bilim dünyasında birçok kez değerlendirilmiş ve üzerindeki kabartmalar yorumlanmıştır. Lyra çalan genç figürün Iuppiter Bronton olduğu söylenmiş ve Genç Iuppiter'in Nympheler'in arasında betimlendiği düşünülmüştür⁸⁹⁴. Figürün Apollon'u betimlediğini söyleyenler de vardır ve Iuppiter ile Apollon'un kültürleri arasındaki ilişkilere değinilmiştir.⁸⁹⁵

⁸⁹¹CIG III No 5932

⁸⁹²Yayında "aeri incisam" ifadesi geçmektedir. Bu nedenle adağın bronz bir eser olabileceği düşünülebilir.

⁸⁹³Lev. 87'de Kat. No. 311'deki stelin fotoğrafı (311 a) ve iki değişik çizimi (311 b-c) verilmektedir. Fotoğraf Calza et alii, Antichità, Lev. 79 No. 124a'dan alınmıştır. Birinci çizim (311 b) Vermeule, Drawings, s. 72 No. 367 (Fig. 84)'den, ikinci çizim (311 c) ise, Calza et alii, Antichità, Lev. 79 No. 124b'den buraya aktarılmıştır. Bu son çizimi Winckelmann yapmıştır. İlk çizim eseri daha gerçekçi vermektedir. İkinci çizimde ise Winckelmann'ın kendi yorumu görülmektedir.

⁸⁹⁴Matz-Duhn, Antike Bildwerke III, s. 147 vd. No. 3773.

⁸⁹⁵Dessau, ILS II. 1, No. 3046 ve Ramsay, Inscriptions, s. 123 vd. ("Apollo Citharoedus . . . with a panther and two choephoroi"). Cook, stel üzerindeki genç figürün Dionysos veya Apollon olabileceğini belirtmekte ve burada Apollon'un söz konusu olmasının daha olası olduğunu da eklemektedir. Buna neden olarak, tanrının kültü-

Lyra çalan gencin mitolojideki Paris figürü olabileceği söylenmiştir⁸⁹⁶. Gencin lyra çalması ve panter figürü nedeniyle burada Orpheus'un betimlendiği de düşünülmüştür⁸⁹⁷. Stelin üzerindeki lyra çalan genç erkek figürünün Zeus Bronton'u betimlediği düşünüldüğü için, tanrının bu sahnede Opheus veya Dionysos'u andıran yönünün vurgulandığı belirtilmiştir⁸⁹⁸. Stel üzerindeki ayaktaki kadın betimlerinin ise tanrıça oldukları genel kabul görmüştür. Tüm bu yorumlar, stelin üzerindeki betimlerin Zeus Bronton ile ilişkilendirilmek istenmesinden doğmuştur. Çünkü, eserin üzerindeki Latince yazıtta Aurelius Publius adındaki bir şahsın Iuppiter Sanctus Bronton'a bu adağı sunduğu yazılıdır. Ancak burada, aslı Klasik Dönem'den kaynaklanan kabartmalı stel ile Roma Dönemi'nden yazıtı arasında olasılıkla herhangi bir bağ bulunmamaktadır. Yazıtın kabartmalı eser üzerine bu şahıs tarafından geç bir dönemde⁸⁹⁹ yazıldığı ve stelin tanrıya sunulduğu anlaşılmaktadır⁹⁰⁰.

Roma'da bulunmuş olan Zeus Bronton adaklarının yazıtlarına genel olarak bakıldığında beş eserin (Kat. No. 304–308) yazıtının Yunanca, öteki beş eserin (Kat. No. 309–313) yazıtının da Latince yazılmış olduğu görülmektedir. Eserler katalogda önce "Yunanca Adaklar", sonra da "Latince Adaklar" olarak incelenmiştir. Yunanca yazıt taşıyan iki adağın (Kat. No. 304 ve 308) üzerinde ayrıca bir de Latince yazıt okunmaktadır. Kat. No. 304'de gövde üzerindeki Yunanca yazıtta adı geçen Aurelius Lampon ve annesi, Zeus Bronton için sundukları bu altarı, İmparator Marcus Antonius Gordianus Augustus'un ve İmparatoriçe Furia Sabinia Tranquillinia Augusta'nın sağlık ve selametleri için adadıkları (başlık üzerindeki Latince yazıttan) anlaşılmaktadır. Bundan başka, Kat. No. 308 üzerindeki Latince ve Yunanca yazıtların birbirleriyle ilişkili oldukları düşünülebilir (bkz. aş.).

Yunanca adaklara genel olarak bakıldığında, Kat. No. 304'te, yukarıda da değinildiği gibi, Zeus Bronton'a Mısırlı Tanrıça Neotera'nın bir büstünün sunulduğu anlaşılmaktadır. Yazıtta tanrının adının Anadolu'daki adaklarında olağan olan "Διὸς Βροντῶντι" biçiminde yazılmış olduğu dikkat çekmektedir. Kat. No. 305 ve 306'nın yazıtları birbirleri ile tıpa tıp aynı biçimde ifade edilmiş olup, sadece sözcüklerin iki satır içindeki yerleri değişiktir. Her iki yazıtta da tanrının adı θεῶν Μεγάλῳ Βροντῶντι şeklinde geçmektedir. Olasılıkla ikisi de heykel olan bu iki adağı aynı şahıs, Gnaeus Claudius Eutykhes, sunmuştur. Kat. No. 307'de "Duaları işiten Tanrı Bronton'a" (θεῶν Ἐπηκόῳ Βροντῶντι), adı olasılıkla Aurelius Lampon olan bir şahıs bu eseri adamıştır. Kat. No. 308'in⁹⁰¹ Yunanca yazıtında ise, Büyük Zeus Bronton'a (Διὸς

nün Apollon ile ilişki içinde olduğunu söylemekte ve Kat. No. 270'deki yazıtı örnek göstermektedir (κατὰ κέλευσιν τοῦ θεοῦ Φοίβου), kış. Zeus II 1, s. 838 vd (Fig. 795), özellikle s. 839 dipn. 1. Konu ile ilgili olarak ayrıca kış. Kat. No. 32 (Διὸς Βροντῶντι καὶ Ἀπόλλωνι).

⁸⁹⁶Schraudolph, Götterweihungen, s. 226 No. L 75

⁸⁹⁷Winckelmann, Monumenti, s. 63 vd.

⁸⁹⁸Cook, Zeus II 1, s. 839.

⁸⁹⁹Matz ve Duhn yazıtın harflerinin geç dönemden olduğunu ve stel üzerine özensiz ve kaba bir biçimde sonradan yazıldığını belirtmektedirler, kış. Antike Bildwerke III, s. 148.

⁹⁰⁰C. C. Vermeule eser için "I. Ö. 5. yy'dan olan bir kabartmanın Roma Dönemi'nden bir kopyası" şeklinde yorum yapmaktadır, kış. Drawings, s. 26 Fol. 48 No. 367 s. 72 No. 367 (Fig. 84).

⁹⁰¹CIG III No. 5932'de yayımlı olan yazıtlar için Cox ve Cameron, MAMA V, s. 176'da yazıtların Zeus

Μεγάλη Βροντῶντι) bir grup sanatçının (οἱ τεχνεῖται) birlik kasasından (yazıtta kısaltma olarak veriliyor: κ χ = κοινοῖς χρήμασιν) adağı sunduğu yazıdır. Eserin üzerinde bulunan Latince yazıtta altı kişinin adı geçmektedir ve yazıt *Iuppiter Optimus Maximus*'a sunulmuştur (ayrıntılar için bkz Kat No 308). *Iuppiter Optimus Maximus*'la kastedilen olasılıkla yine Zeus Bronton'dur. Bu düşünce doğru ise, o zaman Yunanca yazıtta geçen οἱ τεχνεῖται belki de burada adı geçen şahıslardır. Zanaatkârlar olasılıkla masraflarını kendi kurdukları meslek loncasından karşılayarak tanıya bu adağı sunmuşlardır. Sanatçıların Bronton'a neden bir adak sundukları konusu açık değildir. Fakat, eserdeki Latince ve Yunanca yazıtları birbirlerinden ayırmak ve yazıların eserin üzerine farklı zamanlarda kazındıklarını düşünmek de olasıdır.

Latince adaklara genel olarak bakıldığında, Kat No. 309'da Roma'daki Claudia Tribu'sundan Lucius Iulius Pollitianus adlı bir şahsın adağı sunduğu görülmektedir. Şahıs Zeus Bronton'un rahibidir (*sacerdos Dei Brontontis*). Kat. No 310'un yazıtında, Zeus Bronton'un ve Hekate'nin rahibi olan Fl(avius) Septimius Zosimus'un Tanrı Mithras⁹⁰² için bir mağara (*speleum*), yani bir Mithreum yaptırdığı geçmektedir. Yazıtta, Zeus Bronton'un Roma'daki kültü ile ilgili ilginç bilgiler vardır. Öncelikle, Bronton'un Roma'da tanrıça Hekate ile birlikte tapınım gördüğü bu yazıt aracılığı ile anlaşılmaktadır. Hekate, Phrygia'da kültü yaygın olan bir tanrıçadır⁹⁰³. Ancak, Phrygia'dan Zeus Bronton ile Hekate'ye birlikte adanmış bir eser bilinmemektedir. Roma'da olasılıkla iki tanrının ortak tapınım gördüğü bir tapınak olmalıdır. Zeus Bronton ve Hekate rahibi olarak Flavius Septimius Zosimus'un neden bir Mithreum yaptırdığı açık değildir. Bundan başka, Kat. No. 311'in yazıtından, stelin Aurelius Publius isimli bir şahıs tarafından Iuppiter Sanctus Bronton'a (Iovi Sancto Brontonti) sunulduğu anlaşılmaktadır. Yazıtın üzerine kazındığı stelle ve kabartmalarıyla ilgisi olmadığına yukarıda değinilmişti. Kat. No. 312'de Arruntia Hygia Matrona isimli bir kadın *Iuppiter Optimus Maximus Bronton*'a adağı sunmuştur. Günümüze parça olarak kalabilmiş Kat. No 313'de ise, yazıtın 13. satırında "Sancte Bronton" sözcükleri dikkat çekmektedir.

Yayınlarda, Roma'daki adakların bir kısmının Via Appia Nuova'da buldukları belirtilmektedir⁹⁰⁴. Ele geçen bu dört adak, Roma'nın bu banliyö semtinde olasılıkla tanrının bir kutusal alanı olduğunu düşündürmektedir⁹⁰⁵. Kat. No 306, Via Appia Nuova'da bulunmuş olan Kat. No. 305'in yazıtında adı geçen şahıs (Γναῖος Κλαύδιος Εὐτύχης) tarafından adandığı için, bu eser de olasılıkla aynı yerden kaynaklanmaktadır. Öteki eserlerin Roma'da tam olarak nerede buldukları bilinmemektedir. Fakat, onların da Via Appia Nuova çıkışlı oldukları düşünülebilir⁹⁰⁶. Yunanca yazıtlarda geçen şahıs isimlerinin Yunanca olduğu dikkat çekmektedir. Latince yazıtlarda ise çoğunlukla Latin adları göze çarpmaktadır. Roma'daki Zeus

Bronton'a adandığının kuşkuğu olduğunu söylemekte ama nedenini belirtmemektedirler

⁹⁰²Mithras kültü ile ilgili genel olarak bkz Cumont, *Textes et Monuments*; Vermaseren, *Mithras*; Vermaseren, *Corpus Mithriacae*; Merkelbach, *Mithras*; Beck, *Mithraism*; Jacobs, *Mithrasmysterien*

⁹⁰³Krş genel olarak Kraus, *Hekate Phrygia Bölgesi için bkz yayında özellikle s 166 vd*; Lochman, *Grabsteine*, s 463 vd

⁹⁰⁴Krş Annibaldi, *Scoperta*, s 98 vd Bunlar şu eserlerdir: Kat. No. 304, 305, 312 ve 313

⁹⁰⁵Krş yuk age, s 98 vd

⁹⁰⁶Krş Weinstock, *Tonans*, s 1706

Bronton eserlerinden Yunanca kaleme alınmış olanlar, olasılıkla Anadolu'dan, daha doğrusu Kuzeybatı Phrygia'dan (veya Bithynia'dan), başkente giden şahısların adakları olmalıdır. Latince olanların ise, Roma kökenli şahısların sunuları oldukları düşünülebilir. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, İmparatorluğun her köşesinden başkente gelmiş birçok değişik etnik kökenli insan vardır. Roma'da özellikle köle statüsünde yaşayan birçok yabancı olduğu bilinmektedir⁹⁰⁷. Burada, yazıtlarda bu yönde hiçbir bilgi olmamasına rağmen, Phrygia kökenli köle ya da azatlıların söz konusu olabileceği düşünülebilir. Bu insanların, vatanlarındaki tanrıları Zeus Bronton'a yeni yurtlarında da tapınmaya devam etmiş olmaları yadırganmayacak bir olgudur. Tanrının kültü olasılıkla bu Anadolu insanları tarafından Roma'da kısıtlı bir kesime de tanıtılmış ve sürdürülmüşe benzer. Ancak, Romalıların köleler tarafından ithal edilmiş hiçbir yabancı tanrıyı kabullenmediği ve devlet dini olarak kesinlikle kabul etmediği de bilinen bir gerçektir⁹⁰⁸. İki Latince yazıtta (Kat. No. 309 ve 310) Zeus Bronton'un saygın ve iyi kökenlerden gelen Romalı rahiplerinin adları geçmektedir. Tanrının kültünün kentin banliyösünde yaşayan bir kısım Romalılarınca küçümsenmeyip ilgi ve tapınım gördüğü söylenebilir. Tanrı için tapınak yapılması ve kült işlerini yürütmek için rahipler atanması bunun en iyi göstergesidir. Ancak, Zeus Bronton'un kültünün Roma'da yaygınlaşarak İmparatorluğun önemli dinlerinden birisi olduğu kesinlikle iddia edilemez. Zeus Bronton'un Roma'da tanrı Iuppiter Optimus Maximus'la özdeşleştirildiği ve adının Mithras, Neotera ve Hekate gibi tanrı ve tanrıçalarla anıldığı görülmektedir (Zeus Bronton'un Roma'daki kültü ve Iuppiter Tonans'la ilgisi hakkında ayrıntılı bilgiler için bkz. "Zeus Bronton ve Kültü" kısmı).

Yukarıda da değinildiği gibi, Roma'dan sonra iki farklı merkezden Zeus Bronton'la ilgili olduğunu düşündüğümüz birer adak taşı bilinmektedir. Bunlardan ilk merkez Karadeniz'de, Kerç Boğazı'nın yakınlarında yer alan Kytaiion Kenti'dir⁹⁰⁹ (bkz. harita 3). Buradan ele geçmiş olan eserin tipi bilinmemektedir ve (Kat. No. 314) üzerindeki uzun yazıtın başında Θεῶι Βροντῶντι Ἐπηκόωι ifadesine rastlanmaktadır. Yazıtta, Koiteialılar'ın vatani (Kytaiion Kenti) tarafından Tanrı Bronton için bir tapınak yaptırıldığını öğreniyoruz. Tapınağın tek başına bir yapı olmayıp çevresinin bina ve avlularla donatıldığı anlaşılmaktadır. Yine yazıtta, bütün masrafların adı geçen bu kent tarafından karşılandığı belirtilmekte ve bütün bu işlerin sorumluluğunu üstlenen şahıs ile tanrının rahibinin de adı geçmektedir. Yazıtta verilen tarihten (Ἐν τῶι ἀλφ' ἔτει καὶ μὴν Δεῖωι α') eserin İ. S. 234/5'te dikildiği anlaşılmaktadır.

İkinci merkez ise, Ege Denizi'ndeki Thera Adası'dır (bugünkü Santorin, bkz. harita 4). Bu adadan ele geçmiş olan küçük bir altar (Kat. No. 315) üzerinde Zeus Bronton'un ve Astrapton'un⁹¹⁰ adları (Διὸς Βροντῶντος καὶ Ἀστράπτοντος) geçmektedir. Küçük altanın bu tanrıları adanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Karşımızda, Zeus Bronton kültünün ana merkezi olan Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nden ol-

⁹⁰⁷ Genel olarak bkz. Bömer, Religion der Sklaven III ve IV.

⁹⁰⁸ Bkz. Bömer, yuk. age IV, s. 1114

⁹⁰⁹ Kentin adı yazıtta ἡ πατρις Κοιτειῶν şeklinde geçmektedir. Koiteialılar, yani Koiteia Kenti ile olasılıkla bugünkü Kytaiion kastedilmektedir.

⁹¹⁰ Zeus Astrapton'la ilgili olarak katalogda bkz. No. 297, 302 ama özellikle 66

çokça uzakta olan iki farklı buluntu yeri söz konusudur. Her iki yerden de ele geçen adaklarda adı geçen tanrının Anadolu'daki Zeus Bronton olup olmadığı tartışılabilir. Yazıtlarda bu yerlerin yerel gökgürültüsü tanrılarının kastedildiğini düşünmek olanaklıdır⁹¹¹. Ancak, Bronton ve Astrapton tanrı ikilisinin Anadolu'da birkaç kez birlikte belgelenmiş olduğu göz önüne alınrsa⁹¹², Thera'daki eserde Anadolu'lu tanrıların kastedilmiş olduğunu düşünmek mantıklı olacaktır. Ayrıca, Thera'da Bronton'a sunulmuş sadece bir adağın olması, yörenin yaygın tapınım gören tanrısı olmadığını düşündürmektedir. Yine, aynı şekilde, Kytaion'da da sadece bir eser üzerinde tanrının adı geçmektedir. Fakat, yazıtta adı geçen Theos Bronton'un Kytaion'da önemli bir tanrı olduğu, ona çevresindeki çeşitli yapı grubuyla birlikte bir tapınak adanmasından anlaşılmaktadır. Buna rağmen, buradan tanrının adını içeren sadece bir adağın ele geçmesi şaşırtıcıdır. Bölgede, Βροντῶν *epitethon*'unu taşıyan yerel bir hava tanrısının kültüne ilişkin başka herhangi bir bilgi yoktur. Burada olasılıkla yine Anadolu tanrısı Zeus Bronton söz konusudur. Tanrının neden burada tapınım gördüğü açık değildir ve bu konuda yorum yapabilmek için gerekli bilgiler bugün için eksiktir.

Sonuç olarak, az da olsa Anadolu dışında da Zeus Bronton kültürünün belgelendiği görülmektedir. Roma'daki adakların bir kısmı Anadolu kökenli insanlar, hür, köle veya azatlılar, bir kısmı ise Romalılar tarafından sunulmuştur. Roma'da Zeus Bronton'un olasılıkla, bir tane zamanında Roma'nın bir banliyö semti olan Via Appia Nuova'da olan en az bir tane tapınağının olduğu anlaşılmaktadır. Roma adaklarında tipolojik bir birlik yoktur, hemen her türde (altar, stel, heykel vs) adak tanrıya sunulmuştur. Roma dışında Thera Adası'ndaki adağın, büyük bir olasılıkla Anadolu kökenli bir şahıs veya şahıslar tarafından sunulduğu düşünülebilir. Kerç Boğazı'nda, Kytaion Kenti'nde bulunmuş olan yazıtta geçen bilgilerden tanrının burada bir tapınağı olduğunu öğreniyoruz. Yine, olasılıkla Phrygia'lı Zeus Bronton'un söz konusu olduğu bu yerde neden Anadolu'lu bir tanrıya tapıldığı açık değildir.

⁹¹¹Drew-Bear-Naour, Thera ve Kytaion'daki adakları düşünerek, yıldırım ve gökgürültüsü gibi atmosfer olaylarının, Zeus Bronton ile ilişkisi olmayan hava tanrılarının aynı *epitethon*'la (Βροντῶν) isimlendirilmesine neden olmuş olabileceğini belirtmektedirler. bkz. Divinités, s. 1994: "Mais les mêmes phénomènes atmosphériques la foudre et le tonnerre, ont pu donner naissance en des lieux très éloignés les uns des autres à des épithètes semblables, sans qu'il y ait pour autant lieu de supposer nécessairement une parenté de culte entre ces manifestations et l'adoration de Zeus Bronton, divinité locale de Phrygie"

⁹¹²Krş Kat No. 66, 297 ve 302

6.5. ADDENDA (Kat. No. 316–317)

Bu ek kısmında, katalog tamamlandıktan sonra yayımlanmış bir eserle (Kat. No 316 Lev 88) daha sonra belirlenebilmiş başka bir eser (Kat. No 317) değerlendirilmiştir. Eserler katalogdaki sıralamayı bozmamak ve bilgilerin kaymasını önlemek amacıyla bu kısmında çalışılmıştır. Her ikisi de altar olan ve Eskişehir'den ele geçen eserler aslen Kuzeybatı Phrygia'daki altarlar kısmına dahildir. İlk altar Kat. No 316 İnönü'de bulunmuştur ve "Başlıkta Zeus Büstü Olanlar" grubuna girmektedir. Başlıkta Zeus büstü betimlendiği anlaşılan esere o bölümde kısaca değinilmiştir. Mihallıçcık'taki (antik Akreina) Korucu Köyü'nden ele geçmiş olan ikinci altar parça halindedir. Eserin yayınlarda ayrıntılı betimi yoktur. Fotoğraftan da (bkz. Lev. 88) ayrıntılı tanımı yapılamayan altarı herhangi bir gruba kesin oturtabilmek olanaklı olmamıştır. Sadece, başlığın profil kısmına işlenmiş yumurta biçimli *kymation*'lar dikkat çekmektedir. Bu tarz bir süsleme bir Bronton eserinde ilk kez görülmektedir. Eserin önemi, Zeus Bronton'un yanı sıra ana tanrıça Meter'e de adanmış olmasıdır. Tanrıçanın yazıtta geçen *epitethon*'u (Πλιτα-- --) tam korunamamıştır. İki tanrının adlarının birlikte belgelendiği başka bir adak yoktur.

6.6. TİPOLOJİK DEĞERLENDİRME SONUCU

Zeus Bronton'a sunulmuş olan adaklar katalogda ilk önce ana buluntu bölgelerine göre dört coğrafi gruba ayrılmıştır. Söz konusu coğrafi bölgeler katalogda "Kuzeybatı Phrygia", "Bithynia", "Anadolu'nun Başka Bölgeleri" ve "Anadolu'nun Dışındaki Bölgeler" olarak gruplandırılmıştır. Coğrafi ayırmadan sonra, her bir bölge içinde tipolojik ayırım yapılmıştır.

Kuzeybatı Phrygia'daki eserler steller, altarlar, Zeus büstleri, Kybele heykelciği ve türü belirlenemeyenler olmak üzere beş ana gruba ayrılmaktadır. Steller, Kuzeybatı Phrygia'da ele geçen Bronton adakları için en çok tercih edilmiş olan adak tiplerinden birisidir. Toplam 133 stel çalışılmıştır (Kat. No. 1-133 Lev. 1-29). Genelde 10-20 cm kalınlığında mermer levhalar üzerine hafif kabartma olarak işlenmiş ve son derece stilize edilmiş steller söz konusudur. Steller üzerinde Zeus büstü motifinin tercih edilmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Stel adakları başlıca üç gruba ayrılmaktadır: "Üçgen Alınlıklı Büyük Steller", "Üçgen Alınlıklı Küçük Steller" ve "Yuvarlak Stel". İlk grup da kendi içinde üçe ayrılmaktadır: "Üçgen Alınlıklı Basit Steller", "Naikos Steller" ve "Değişik Tipler". İkinci grup ise kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" ve "Naikos Steller". Yuvarlak stel sadece bir eserden oluşmaktadır. Üçgen alınlıklı stellerin genellikle iki farklı boyda işlendikleri gözlemlenmektedir. Büyük boylu steller 60-70 cm'nin üzerinde, küçükler ise bu yüksekliğin altındadır.

Üçgen Alınlıklı Büyük stellerin ilk grubu olan "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" (Kat. No. 1-6 Lev. 1-2) grubunda sadece altı stel olup, grubun özelliği gövde üzerinde sütun betiminin olmamasıdır. Bir stelin gövdesi çerçeve içine alınmıştır (Kat. No. 6). Stellerin sayıca az olmasından bu tipin Zeus Bronton adakları için tercih edilmediği anlaşılmaktadır.

Üçgen Alınlıklı Büyük stellerin ikinci grubunu 91 eserle "Naikos Steller" (Kat. No. 7-98 Lev. 3-20) oluşturmaktadır. Stellerin özelliği gövde üzerinde, steli sağ ve sol kenarlardan sınırlayan stilize sütun betimlerinin olmasıdır. Eserlerin hemen hepsi Eskişehir ve çevresinden ele geçmiştir. Naikos stellerin yarısına yakın kısmının aynı zamanda mezar taşı olduğu anlaşılmaktadır. Bu stel tipinin özellikle Dorylaion ve Nakoleia'da çok tutulduğu, bölgenin bir özelliği olduğu ve yaygın olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Üçgen Alınlıklı Büyük stellerin son grubunu sadece iki eserle "Değişik Tipler" (Kat. No. 99-100 Lev. 20-21) oluşturmaktadır. İki stel de ötekilerden farklı tipte işlenmiştir. Birinci stel (Kat. No. 99 Şek. 4) oldukça büyük bir eser olup naikos biçimlidir. Steli öteki naikos stellerden ayıran ana ayrıntı, alınlığın alt kısmındaki ara bölmedir. Naikos stel ikonografisinde bu kısım yoktur ve eser bu özelliği ile Bronton adakları içinde tektir. Bu grubun ikinci eseri büyük parça şeklindeki bir steldir (Kat. No. 100 Şek. 5). Eserin diğer stellerden ayrılan özelliği, büyük bir taş levha üzerinde birbirlerine bitişik iki ayrı stel biçiminde işlenmiş olmasıdır. Stel, tip olarak Phrygia'da çok yaygın olan kapı biçimli mezar stellerine benzemektedir. Ancak, stellerin gövdesi üzerinde kapı motifi olmadığı için eserin kapı stelleri şeklinde tasarlanmadığı anlaşılmaktadır. Steli yapan usta, büyük bir olasılıkla, bölgede çok tutulan kapı bi-

çimli stellerden tip olarak etkilenmiştir.

Zeus Bronton'a genellikle büyük boyutlu eserler adanmıştır. Ancak, tanrı için bir grup küçük boyutlu stel sunulduğu da görülmektedir. Küçük boyutlu steller sadece otuziki tanedir. Bu tip stellerin boyları genellikle 60 cm'den azdır. Üçgen Alınlıklı Küçük Stellerin ilk grubunu "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" (Kat. No. 101-128 Lev. 20 ve 22-28) oluşturmaktadır ve bunların özelliği gövde üzerinde sütun betiminin olmamasıdır. Stellerin büyük bir kısmı (Kat. No. 101-121) Seyitgazi'ye bağlı Yazıdere Köyü'nün 2, 5 km kuzeyinde Beygir Tokadı (Köle Deresi) adıyla bilinen yerde bulunmuştur. Eserler bir bütün oluşturmakta ve büyük bir olasılıkla buradaki bir kutsal alandan kaynaklanmaktadır. Yazıdere Köyü'nde Zeus Bronton ve Zeus Limnenos'un ortak tapınım gördüğü yerel bir tapınak olduğu anlaşılmaktadır. "Üçgen Alınlıklı Basit Steller" grubuna giren ve Beygir Tokadı buluntusu olmayan küçük steller de vardır. Bunlar yedi tane olup (Kat. No. 122-128) hepsi de Eskişehir çevresinde bulunmuştur.

Üçgen Alınlıklı Küçük Stellerin ikinci grubunu beş eserle "Naiskos Steller" (Kat. No. 129-133 Lev. 29) oluşturmaktadır. Stellerin gövdesi üzerinde, tıpkı büyük boyutlu örneklerde olduğu gibi, sütunlar bulunmaktadır (Şek. 7 ve 8). Bütün Zeus Bronton adakları içerisinde küçük naiskos stellerin çok az sayıda oldukları görülmektedir. Bu tip adakların bu tanrı için tutunamadığı anlaşılmaktadır. Steller Eskişehir ve çevresinde görülmektedir. Bronton'a sunulmuş küçük stellerin içinde aynı zamanda mezar taşı olan yoktur.

Stellerin üçüncü ve son grubunu bir tek eserle "Yuvarlak Stel" oluşturmaktadır (Kat. No. 134 Şek. 9 Lev. 29). Eser, yuvarlak oluşu nedeniyle tip olarak üçgen alınlıklı stellerden ayrılmaktadır. Burada, Kütahya'nın Aslanapa İlçesi'nin Çal isimli köyünde bulunmuş bir tek yuvarlak stel parçası söz konusudur. Benzer yuvarlak steller Kütahya'da, özellikle Porsuk Nehri'nin yukarı vadilerinden çok sayıda ele geçmiştir. Stelin, T. Lochman'ın 3. varyantına (Şek. 12) uyduğu için yaklaşık İ. S. 240-250 tarihlerinden olduğu söylenebilir. Zeus Bronton sunularının içerisinde bir tek yuvarlak stel adağının olması bu tip eserlerin Bronton adakları için tercih edilmediğini göstermektedir.

Altarlar Kuzeybatı Phrygia'da Zeus Bronton adakları için stellerden sonra en fazla tercih edilmiş olan ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Prizma biçimli olanlar sayıca çok fazla olup daha fazla tercih edilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yuvarlak altarlar sadece iki tanedir. Prizma biçimli altarlar kendi içinde üç tipe ayrılmaktadır: "Akrotersiz Olanlar", "Akroterli Olanlar" ve "Akroterli Olup Olmadığı Belirlenemeyenler". Yine, akroterli olan altarlar da kendi içinde üç gruba ayrılmaktadır: "Alçak Başlıklılar", "Yüksek Başlıklılar" ve "Başlıkta Zeus Büstü Olanlar". Prizma biçimli altarların Kuzeybatı Phrygia'da, özellikle Dorylaion ve Nakoleia çevresinde çok sevilmiş olduğu sayısız buluntudan anlaşılmaktadır. Zeus Bronton'a adanmış olan bazı altarların üzerine alçak kabartma biçiminde Zeus büstleri veya başları işlenmiştir. Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nde, İnönü hariç, Bronton altarları üzerine Zeus büstü işlenmesinin gelenek olmadığı söylenebilir.

"Akrotersiz Olanlar" olan altarlar sadece yedi tanedir (Kat. No. 135-141 Lev. 30-32). Bu grubun en büyük özelliği altarın başlık kısmında köşe akroterlerinin olmamasıdır (Şek. 15-16). Grupta motif olarak krater betiminin sıkça işlendiği görülmektedir ve bu durum olasılıkla

yörenin bağıcılığıyla doğrudan ilişkilidir. Altarların tamamı Eskişehir'de bulunmuştur ve özellikle Nakoleia ve köylerinde akroterli olanların yanı sıra bu tipin de sevildiği anlaşılmaktadır.

"Akroterli Olanlar" Zeus Bronton'a adanmış prizma biçimli altarla içinde 35 altarla büyük bir grup oluşturmaktadır (Kat No. 142-176 Lev 32-57). Altarların özelliği başlıkta akroterlerin işlenmiş olmasıdır. Akroterler başlığın genelde dört cephesine de işlenmiştir "Alçak Başlıklılar" grubuna 19 altar girmektedir (Kat No. 142-160 Lev 32-43). Bu eserlerin özellikleri başlık kısımlarının oldukça alçak ve basık yapılmış olmasıdır (Şek. 17-18). Eserlerin ön ve arka yüzleri çoğunlukla yan yüzlerden daha geniş işlenmiştir. Yine kaide ve başlıklar da gövdeden daha geniş işlenmiştir. Akroterler arasında en sık görülen betim *baitylos*'tur. Bu tip akroterli ve alçak başlıklı altarlardan Dorylaion ve Nakoleia'da yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

"Yüksek Başlıklılar" (Kat. No. 161-170 Lev. 43-47) grubuna giren on eser bulunmaktadır. Altarların özelliği, başlık kısımlarının oldukça yüksek işlenmesidir. Eserlerin büyük çoğunluğu Eskişehir'de bulunmuştur. Kütahya'dan da iki eser vardır. İki adağın aynı zamanda mezar taşı olduğu görülmektedir. Yüksek başlıklı altarlardan Eskişehir Bölgesi'nde yaygındır.

"Başlıkta Zeus Büstü Olanlar" (Kat. No. 171-176 Lev 48-57) grubunda sadece altı eser bulunmaktadır. Altarların en büyük özelliği yüksek başlık kısmına Zeus büstü ya da Zeus başının işlenmiş olmasıdır (Şek. 23-24 ve Lev. 48-57) Grupta sık görülen motiflerden birisi de *baitylos*'tur ve motifin altarlarda bulunduğu yer olan İnönü'de sevildiği anlaşılmaktadır. İki eser aynı zamanda mezar taşıdır (Kat No. 173 ve 176) Her iki altarlardan gövdesi üzerinde olasılıkla ölen şahsı betimle birer erkek büstü işlenmiştir. Bu grubun yazıtlarında dikkat çeken özellikler, yazıtların çoğunlukla "'Αγαθῆ τύχη" ile başlaması, bir tanesi hariç, diğerlerinde tanrının adının yazıtın başlangıcına yazılmış olmasıdır. Altarların bir tanesi dışında (Kat No 176) hepsi Eskişehir'in İnönü İlçesi'nde ele geçmiştir ve bu durum yörenin bir özelliği olarak görülmektedir. Altarlar stil olarak hep aynı tarzda ama kendi içinde farklı çalışılmıştır ve bu da yörede yerel bir atölyeye işaret etmektedir. Bronton büstünün başlığa işlenmesi bu bölgenin bir özelliğidir ve Kuzeybatı Phrygia'da başka yerde görülmemektedir.

"Akroterli Olup Olmadığı Belirlenemeyenler" (Kat. No. 177-206 Lev. 58-61) grubuna otuz altar girmektedir. Altarların başlıklarının zarar görmüş olmasından akroterlerin varlığı söylenememektedir. Yayınlarda tanımları yapılmayan eserler de bu grupta toplanmıştır. Eserlerin büyük bir kısmı Eskişehir'de bulunmuştur. Onüç eserin aynı zamanda mezar taşı olduğu görülmektedir.

"Yuvarlak Altarlar" (Kat. No 207-209 Şek 21 Lev. 61) grubunda sadece iki eser vardır ve birisinin üst kısmının profilli olduğu görülmektedir. Her iki eser de Kütahya'da bulunmuştur. Yuvarlak altarlardan daha çok Kütahya'da, özellikle ve Aizanoi ve çevresiyle (Aizanitis) Yukarı Porsuk Vadisi'ndeki köylerde tercih edildikleri anlaşılmaktadır. Bu tip altarlardan Dorylaion ve Nakoleia'da yaygın değildir. Sadece iki tane yuvarlak altar sunusu Zeus Bronton için bu adak tipinin tutunmadığının göstergesidir. Bronton altarlardan içinde girlandlı tipte olan yoktur. Bu tip Dorylaion ve Nakoleia'da tercih edilmemiştir. Girland motifi Kütahya Bölgesi'nde hem prizma biçimli hem de yuvarlak olanlarda görülmektedir.

Bu katalogta incelenen Zeus Bronton adaklarından beş tanesi büsttür. Büstlerin hepsi

Kuzeybatı Phrygia çıkışıdır. Eserler tipolojik olarak "Kabartma Büstler" (Kat. No. 210-212 Lev. 61-63) ve "Büstler" (Kat. No. 213-214 Lev. 63-65) olarak ikiye ayrılmıştır. Birinci grupta üç eser bulunmaktadır. İkincisinde ise sadece iki büst incelenmiştir. İlk gruba giren büstler, Kuzeybatı Phrygia'nın tipik Zeus İkonografisi'nde betimlenmiş olup üçü de kabartma tekniğinde işlenmiştir. Kabartma Zeus büstleri, Phrygia'da, özellikle Porsuk Nehri'nin Yukarı Vadileri'ndeki yerleşim yerlerinde (Kütahya İli, Altıntaş İlçesi) çok sayıda bulunmuştur. Kabartma biçimli Zeus büstlerinin bu bölgenin bir karakteristiği olduğu, çok sayıda ele geçmesinden belirlenebilmektedir. Bu ikonografinin çevre bölgeleri etkilediği, farklı birçok eserin üzerinde aynı tarzda işlenmiş Zeus betimlerinin görülmesinden anlaşılmaktadır. Büstler Yukarı Porsuk Nehri'nin vadilerinde, özellikle de bugünkü Altıntaş ve çevresindeki atölyelerde üretilmiştir. Bu tarz büstlerin ilk kez söz konusu atölyelerdeki ustalar tarafından betimlendiği anlaşılmaktadır. Bu tipin belirli bir heykel ikonografisinden alınmadığı kesindir. Zeus betimleri için bölgede büst tercih edilmiştir. Fakat, büst betimi sadece Zeus'la sınırlı kalmamakta, başka tanrılar ve mezar taşlarının üzerindeki insan betimlerinde sık kullanılmaktadır. Büstlerin hepsinde de aynı stil özellikleri gözlemlenmektedir. Saç ve sakalların, giysilerin ve tüm ayrıntıların stilize edilmesi, giysilerdeki paralellik ve simetri, göğüsün üzerindeki iri ve oransız sağ el her büstte görülmektedir. Fakat, genel stil özelliklerini taşımasına rağmen hiçbir büstün birbiriyle tıpa tıpa aynı olmadığı gözlemlenmektedir. Buradan, eserlerin belirli bir şablonla seri olarak üretilmedikleri, her taşçı ustasının (veya atölyenin) bu ikonografiyi izleyerek kendi sanatsal yeteneğini kullandığı anlaşılmaktadır. Söz konusu Zeus İkonografisi'nin belirli bir Zeus tipi için değil, bölgede farklı *epitethon*'larla tapınılan birçok Zeus tipi için genel olarak kullanıldığı görülmektedir. Eserlerin üzerindeki yazıt eğer eksik, kırık ya da kaybolmuşsa, büstün kimi betimlediği ya da kime adandığı kesin söylenememektedir. Bölgedeki tüm Zeus betimleri için bir tek tip yaratılmış ve hepsi için kullanılmıştır. Teknik güçlükler nedeniyle Zeus büstlerindeki sağ elin büyük betimlenmesinin "tanrının gücünün göstergesi" şeklinde yorumlanması doğru değildir. El kabartması yapmak teknik olarak oldukça güç olduğu için, dönemin yerel taşçı ustaları bu teknik problemi çözememiş ve bu nedenle el betimlerini oransız yapmış olmalıdırlar. Zeus Bronton'un kültürünün yoğun olarak görüldüğü antik Dorylaion ve Nakoleia kentlerinin olduğu bölgede hiç kabartma büst bulunmamıştır. Yörede bu tip eserlerin gelenek olmadığı anlaşılmaktadır. Zeus Bronton'a adanmış olan kabartma biçimli büstleri, Porsuk Nehri'nin yukarı vadilerdeki yerleşim yerlerinde yaşayan Dorylaion veya Nakoleia kökenli kişilerin adakları olarak yorumlamak olanaklıdır. Stilistik özelliklere dayanarak kabartma büstler İ. S. 180 ile 220 yıllarına tarihlenmektedir (T. Lochman). Zeus Bronton'a sunulmuş olan büstlerin de bu zaman dilimi içinde üretildiklerini düşünmek mantıklıdır. Bugüne kadar aynı zamanda mezar taşı olan bir Zeus büstü ele geçmemiştir.

Zeus Bronton'a kabartma büstlerin dışında, kabartma tekniğinde işlenmeyip, üç boyutlu betimlenmiş olan iki Zeus büstü daha adanmıştır. İlk büst (Kat. No. 213) Frig kabartma büstlerinin ikonografisinde, fakat biraz farklı işlenmiştir. Yazıtta geçen Μάγνηç adından ve büstün betimleniş biçiminden eserin Kütahya çevresinden kaynaklanabileceği düşünülebilir. Bu grupta söz konusu olan ikinci büst (Kat. No. 214) bugün British Museum'dadır ve Eskişehir'de

(Dorylaion) bulunmuştur. Eser, bütün öteki Bronton büstlerinden farklı bir stilde betimlenmiştir. Kısa olan yazıtta dikkati çeken, tanrının adının yazıtın hemen başında olması ve son-
daki *κατὰ ἐπιταγήν* ifadesidir. Ancak, Dorylaion'dan veya teritoryumundan bulunmuş olan
yüzlerce Bronton adadığındaki ortak nokta, tanrının adının yazıtlarda genellikle sonda yazılma-
sıdır. Bu yazıttaki gibi tanrının adının başta olması ise, Bilecik ve çevresinden ele geçmiş sa-
yısız Bronton adadığı üzerinde belgelenmiştir. Yine, *κατὰ ἐπιταγήν* ifadesi de Bilecik ve çevre-
sindeki yazıtların bir karakteristiğidir. Belki de büstün, Bilecik Bölgesi'ne yakın olup, orasıyla
kültürel ve sanatsal olarak ilişki içinde bulunan, fakat yine Dorylaion Teritoryumu'nda yer
alan bir bölgeden kaynaklandığını düşünmek gerekmektedir. Böyle bir yer için ideal olarak
İnönü gözükmektedir. Çünkü, İnönü'deki altarlara hemen hepsinde, tanrının adı yazıtın ba-
şında bulunmakta ve iki eser üzerinde de *κατὰ ἐπιταγήν* ifadesi görülmektedir. Ayrıca,
İnönü'deki altarlarda Zeus büstleri betimlenmiştir. Bütün bu nedenlerden dolayı büs-
tün İnönü'nden kaynaklandığını düşünmek mantıklıdır. Bu gruptaki iki büstün yazıtından
eserlerin sadece adak oldukları anlaşılmaktadır. Dorylaion'da kapı biçimli mezar stelleri üre-
ten en az bir tane büyük atölyenin varlığı belirlenmiştir. Bu tür büyük atölyelerde, sadece kapı
biçimli stellerin değil, öteki mezar taşları ile adakların da üretildikleri bilinmektedir. Bu ne-
denle, söz konusu büst buradaki atölyelerden birinde üretilmiş olmalıdır.

Zeus Bronton'un Kuzeybatı Phrygia'da belirli bir ikonografisinin olmadığı anlaşılmaktadır.
Bölgede tüm Zeus tipleri için kullanılan belirli bir Zeus İkonografisi oluşturulmuştur. Az sa-
yıda olmasından, büst sunusunun Bronton için Phrygia'da çoğunluk tarafından tercih edilme-
diği söylenebilir. Bunun dışında, Bithynia Bölgesi'nde, bugünkü Bilecik ve çevresinden ele
geçmiş ve bu çalışmaya alınmamış olan otuzun üzerindeki yazısız Zeus büstünün Zeus
Bronton'u betimledikleri ve zamanında Bronton altarlara üzerinde durdukları anlaşılmaktadır.

Zeus Bronton'a adanmış bütün eserler içinde küçük bir Kybele Heykelciği bulunmaktadır.
(Kat. No. 215 Lev. 66) Heykelcik çok iyi tanınan Kybele ikonografisinde işlenmiştir. Tanrıça
sol elinde bir *tympanon* tutmaktadır. Tanrıça *tympanon*'u alttan tuttuğu için F. Naumann'ın
ikinci tipine (Typ 2) uymaktadır. Zeus Bronton'a neden bir Kybele heykelciği adandığı bilin-
memektedir ve yazıtta tanrıçanın adı geçmemektedir. Eser, tip olarak bütün Zeus Bronton
adakları içinde tektir. Sadece, bir Bronton adadığında ana tanrıça Meter'in adı geçmektedir (Kat
No 317). Zeus Bronton'a bir tek Kybele heykelciğinin adanmış olması, bu tür adakların bu
kült için çoğunluk tarafından tercih edilmediğinin göstergesidir.

"Tipi Belirlenemeyenler" grubunda yer alan otuz adet adadığın tipleri belirlenememektedir.
(Kat. No 216-245 Lev. 66-67) Bunun nedeni eserlerin kırık veya son derece kötü korunmuş
olmasıdır. Ayrıca, bazı eserler çok eski yayınlarda tanımları yapılmadan yayımlandıkları ve
fotoğraf veya çizimleri olmadığı için tipleri konusunda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Tipleri
tam olarak anlayamayan bazı düz blok ya da taş levhalar da bu grupta incelenmiştir. Blok
olanların altar, levha olanların ise stel oldukları düşünülebilir. Eserlerin bir tanesi Kütahya'dan
ötekileri Eskişehir ve çevresindedir. Bu gruptaki eserlerden on tanesi mezar taşıdır.

Bithynia Bölgesi'nde bulunmuş olan eserler tip olarak sadece iki grup oluşturmaktadır.
Bithynia Bölgesi'nde Zeus Bronton için Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'ndeki kadar olmasa da,

çok sayıda altar sunulmuştur. Ancak, Phrygia'nın aksine bu bölgede tanrı için iki örnek dışında (Kat. No. 295-296) stel sunusu yoktur. Bundan başka, bu bölgede üzerinde Zeus Bronton'a adandığı yazılı Zeus büstü sunusu da yoktur. Bir eser dışında altarlara tamamı prizma biçimlidir. Sadece bir tane sütun tipli küçük bir yuvarlak altar adanmıştır (Kat. No. 294 Şek. 22 Lev. 84). Bithynia Bölgesi'nde zaman zaman yuvarlak altar sunuları görülmektedir. Ancak, bu adak tipinin bölgede çok yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Buradaki gibi sütun benzeri adak tipi ise hiç yoktur. Kuzeybatı Phrygia'da olduğu gibi Bithynia Bölgesi'nde de Zeus Bronton adakları için yuvarlak altarlara tutunamadığı anlaşılmaktadır.

"Prizma Biçimli Altarlar" genellikle 1 m'nin üzerindedir. Eserler çoğunlukla mermerden işlenmiştir. Bithynia Bölgesi'nden ele geçen altarlara, üzerlerine işlenen motifler bakımından Phrygia'daki benzerleri gibi zengin olmadığı göze çarpmaktadır ve genelde Phrygia'dakilerle aynı motifler görülmektedir. Bu grupta ötekilerde olmayan yeni bir motif olarak iki tekerlekli at arabası, at ve arabacı motifi vardır. Dikkati çeken durum ise, Bithynia'daki altarlara üzerinde girland motifinin olmamasıdır. Bithynia Bölgesi'ndeki altarlara tip bakımından bazı farklılıklar göstermektedir. En ilgi çeken tip, köşe akroterleri olan yüksek başlıklı ve başlığa insan büstleri işlenmiş olan altarlardır. Bu büstler adağı sunan şahısları betimliyor olmalıdır. Başlıkta Zeus büstlerinin yerine insan büstlerinin tercih ediliyor olması, altarlara Kuzeybatı Phrygia'daki İnönü adaklarından ayırmaktadır. Bu tipin Bilecik ve çevresinde çok sevildiği söylenebilir. Bu tip altarlara Bithynia'nın başka yerlerinde yoktur. Bronton altarlara üzerine Zeus büstlerinin işlenmesinin Bithynia Bölgesi'nde gelenek olmadığı anlaşılmaktadır. İnönü'nün coğrafi olarak, başlığında insan büstleri kabartmaları betimlenen altarlara buluntu yeri olan Bilecik'ten uzakta olmaması dikkat çekmektedir. Her ne kadar İnönü'de Zeus büstü, Bilecik çevresinde de insan büstleri tercih ediliyor olsa da, iki bölge arasında kültürel ve santsal bir etkileşimin olduğunu düşünmek hatalı olmayacaktır. Çünkü, bu iki bölge dışında hiçbir yerde, altarlara üzerinde başlıkta büst kabartması olgusu karşımıza çıkmamaktadır.

Altarlara buluntu yerlerine genel olarak bakıldığında, büyük bir çoğunluğun Bilecik ve çevresinden ele geçtiği gözlemlenmektedir. Özellikle Pazaryeri ve Söğüt çevresi kültürün yoğun tapınım gördüğü yerlerdir. Dorylaion'un kuzeyinde bulunan ve kapı biçimli mezar stelleri üretmiş olan büyük bir atölyenin varlığı bilinmektedir (İlkburun'da). Söz konusu atölye Bilecik ve köylerinden uzakta değildir. Bilecik'ten ele geçmiş olan Zeus Bronton adakları bu atölyede ya da onun etkisi altında yerli ustalar tarafından küçük atölyelerde üretilmiş olmalıdır. Sakarya Nehri'nin Orta Kıvrımı içinde kalan bölgelerde ve nehrin bazı yan kollarının (Karasu, Gökçesu) vadilerindeki yerleşimlerde Roma İmparatorluk Dönemi'nde yoğun bir Frig etkisi göze çarpmaktadır. Bu bölgelerde ele geçmiş olan birçok arkeolojik ve epigrafik belge, burada bir zamanlar Frigler'in oturduğunu göstermektedir. Tüm belge ve buluntular, özellikle de Zeus Bronton adakları, Phrygia ile kültürel bir etkileşimden çok, bölgede çok eskiden beri var olan Frig etniğine işaret etmektedir. İki bölgenin adakları arasındaki stilistik ayrılıklar ve yazıtlardaki ifade farklılıkları coğrafi ayırmadan kaynaklanıyor olmalıdır.

Bithynia Bölgesi'nden Zeus Bronton'a adanmış 48 adet prizma biçimli altar bilinmektedir (Kat. No. 246-293 Lev. 67-84). Genel olarak "Prizma Biçimli Altarlar" adı altında inceledi-

ğımız eserler kendi içlerinde bazı farklılıklar göstermektedir. Öncelikle, birkaç altanın ikonografik olarak birbirlerine benzediği görülmektedir (Kat. No. 267, 271, 273 ve 274 Şek. 25-27). Bu eserlerin birleştirici özellikleri altarnların yüksek başlık kısımlarının ön cephede çerçeve içine alınmış olması ve bu alanın içine insan büstlerinin işlenmesidir. Başlıkta çerçeve içine alınmış panolar içine insan büstlerinin işlenmesi Güney Bithynia Bölgesi'nin bir özelliği olarak gözükmektedir. Burada söz konusu olan eserler özellikle Bilecik'in güneyindeki Pazaryeri'nde ve çevresinde bulunmuştur. Bu çevrede Zeus Bronton'a bu tür altar adakların sevilerek sunulduğu anlaşılmaktadır. Bithynia'nın öteki bölgelerinde benzer eserler söz konusu değildir. Bu grupta başka özellikler gösteren altarnlar da vardır. Bilecik'in Süleymaniye Köyü'nde bulunmuş olan Kat. No. 253'ün (Lev. 68) Kuzeybatı Phrygia'da ve Bithynia'da başka örneği yoktur. Altarı benzersiz kılan durum, başlık yerine, profil üzerine üç boyutlu bir Zeus büstünün işlenmiş olmasıdır. Bugüne kadar hiçbir Bronton altarı üzerinde bu şekilde bir Zeus büstü işlenmemiştir. Altar, bu bölgede ele geçmiş olan Zeus büstlerinin zamanında altarnlar üzerinde durduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bithynia Bölgesi'nde bulunmuş olan Zeus Bronton yazıtlarında tanrının adının genellikle 'Αγαθῆ ῥύχη' dileğinden sonra başta geldiği görülmektedir. Bu durum bölge yazıtlarında ezici bir çoğunlukla gözlemlenmektedir. Kuzeybatı Phrygia'da Bronton'un adı genelde sondadır. Grupta dikkati çeken başka bir durum κατὰ ἐπιταγήν ifadesine çok sık rastlanmasıdır. ifadesi Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nde daha az görülmektedir. Yine, yazıtlarda Zeus Bronton'un birkaç költ kurucusuna rastlanmaktadır. Ayrıca, Latin isimlerinin çok sık geçtiği de dikkat çekmektedir. Dokuz eser aynı zamanda mezar taşıdır. Bu rakam Kuzeybatı Phrygia'daki bu türden adaklarla karşılaştırıldığında bir hayli azdır. Genel olarak, Bithynia'daki Zeus Bronton adaklarının mezar taşı olarak çok fazla tercih edilmedikleri söylenebilir. Bu grubun eserleri daha çok Bilecik çevresinden kaynaklanmaktadır. Bölgede Zeus Bronton'un költüne yoğun biçimde tapınıldığı anlaşılmaktadır.

Bithynia Bölgesi'de Zeus Bronton'a iki tane de stel adanmıştır. İlk eser (Kat. No. 295 Lev. 84), üçgen alınlıklı ve alınlıkta akroterleri olan bir steldir. Esetin fotoğrafı da olmadığı için tipi hakkında yorumda bulunmak olanaklı değildir. Eser Bilecik'te, Pazaryeri'nin Fıranlar Köyü'nde bulunmuştur. İkinci stel ise (Kat. No. 296 Lev. 85), Bilecik'e bağlı Nandedere Köyü'nde (Düzdağ'da) bulunmuş olup bugüne kadar tanınan stel ikonografisine uymamaktadır. Bithynia Bölgesi'nden Zeus Bronton'a adanmış sadece iki stel olması, stel sunusunun tanrı için bu bölgede yaygın olmadığını göstermektedir.

Zeus Bronton'a sunulmuş olan adaklar Anadolu'da Kuzeybatı Phrygia ve Bithynia dışında kısıtlı da olsa birkaç bölgede karşımıza çıkmaktadır (Kat. No. 297-303 Lev. 86). Bunlar Maionia [Kuzeydoğu Lydia], Galatia, Isauria, Lykaonia ve Pamphylia'dır (bkz. harita 2). Ancak, bu bölgelerdeki buluntular bir veya iki taneyi geçmemektedir ve bu nedenle tanrının költünün bu bölgelere yayıldığını söylemek olanaklı değildir. Eserleri Kuzeybatı Phrygia'dan bu bölgelere gitmiş olan insanların adakları olarak düşünmek doğru olacaktır. Ele geçen eserler sayıca çok az olduğu için tipoloji yapılamamıştır. Frig költüründen çok etkilenmiş olan Mainonia'da sadece iki Zeus Bronton adağının karşımıza çıkması şaşırtıcıdır (Kat. No. 297-

298 Lev 86) Eserler Manisa'nın Kula İlçesi çevresinden ele geçmişlerdir. İlk eser küçük bir altar, ikinci eser ise bir steldir. Galatia Bölgesi'nden de iki Zeus Bronton adağı bilinmektedir (Kat. No 299-300). İlk eser İki Zafer'de (İki Kilise-Mihalıççık) bulunmuş olup çok küçük bir altardır. Akköprü'da (Beylikahır) bulunmuş olan ikinci eserin nasıl bir eser olduğu bilinmemektedir. Eserler Zeus Bronton kültürünün coğrafi olarak en doğudaki belgeleridir. Isauria Bölgesi'nden Zeus Bronton için bir adak bilinmektedir. Adak, Isparta Zengibar Kalesi'nde (Palaia Isauria/Leontopolis) Akropolis'in hemen altındaki bir kayaya işlenmiştir (Kat. No. 301). Üçgen alınlıklı bir niş içine artık güçlkle seçilebilen ve yan yana duran Zeus Bronton'un ve Hermes'in büstleri işlenmiştir. Lykaonia Bölgesi'ndeki adak (Kat. No 302) Kadınhanı'nda (Konya) bulunmuştur ve ne tür bir eser olduğu konusunda bilgi yoktur. Bu grubun en son bölgesi olan Pamphylia'dan bir adağın (Kat. No. 303) Zeus Bronton'a adanmış olması olasıdır. Bu gruptaki eserler arasında aynı zamanda mezar taşı olana rastlanmamaktadır. Toplam yedi adaktan üç tanesi küçük altar, bir tanesi stel, bir tanesi kaya kabartması olup iki eserin ise tipi bilinmemektedir. Zeus Bronton için Kuzeybatı Phrygia ve Bithynia dışında Anadolu'dan bu kadar az sayıda adağın bulunmuş olması kültürün bu bölgelerin dışına yayılmadığının göstergesidir.

Yerli Anadolu tanrısı olan Zeus Bronton'un kültürüne Anadolu dışında da rastlanmaktadır (Kat. No. 304-315 Lev. 86-87). Kültürün görüldüğü üç farklı bölge söz konusudur. Anadolu dışında tanrının kültürüne en çok rastlanan yer imparatorluğun başkenti Roma'dır. Roma'dan bugüne kadar beş tanesi Latince beş tanesi de Eski Yunanca olan toplam on Bronton adağı ele geçmiştir. Roma'dan sonra Ege Denizi'ndeki Thera Adası'ndan (bugünkü Santorin) ve Karadeniz'deki Kerç Boğazı'nın yakınlarında, Kytaion Kenti'nden birer Zeus Bronton adağı bilinmektedir (harita 3-4). Roma'da bulunmuş olan eserler (Kat. No 304-313) az sayıda olduğu için tipoloji yapılamamıştır. Genel olarak bakıldığında, tanrıya çeşitli tiplerde adakların sunulduğu görülmektedir. Eserlerin içinde prizma biçimli küçük bir altar (Kat. No. 304 Lev. 86) ile girlandlı yuvarlak bir altar (Kat. No. 310) bulunmaktadır. İki eser (Kat. No. 305 Lev. 86 ve Kat. No. 312) heykel kaidesi olup heykel kısımları kaybolmuştur. Roma'da Zeus Bronton'a üzerinde kabartmalar bulunan bir stel de adanmıştır (Kat. No. 311 Lev. 87 a-c). Bundan başka, tanrıya sunulan eserler arasında dörtköşe altlığa benzeyen, ancak, nasıl bir eser olduğu tam anlaşılamayan bir adak (Kat. No. 307 Lev. 86) ile kırık bir parça da (Kat. No. 313) vardır. Üç eserin ise (Kat. No. 306 ve 308-309) yayınlarda ne olduğu belirtilmemektedir.

Roma'dan sonra iki farklı merkezden büyük bir olasılıkla Zeus Bronton'la ilgili olan birer adak taşı bilinmektedir. Bunlardan ilk merkez Karadeniz'de, Kerç Boğazı'nın yakınlarında yer alan Kytaion Kenti'dir (harita 3). Buradan ele geçmiş olan eserin tipi bilinmemektedir ve (Kat. No 314). Yazıtta, Koiteialılar'ın vatanı (Kytaion Kenti) tarafından Tanrı Bronton için bir tapınak yaptırıldığını öğreniyoruz. Tapınağın tek başına bir yapı olmayıp çevresinin bina ve avlularla donatıldığı anlaşılmaktadır. Yine yazıtta, bütün masrafların adı geçen bu kent tarafından karşılandığı belirtilmekte ve bütün bu işlerin sorumluluğunu üstlenen şahıs ile tanrının rahibinin de adı geçmektedir. Yazıtta verilen tarihten bu eserin İ. S. 234/5 yıllarında dikildiği anlaşılmaktadır. İkinci merkez ise, Ege Denizi'ndeki Thera Adası'dır (bugünkü Santorin, bkz.

harita 4) Bu adadan ele geçmiş olan küçük bir altar (Kat. No. 315) üzerinde Zeus Bronton'un ve Astrapton'un adları (Διὸς Βροντῶντος καὶ Ἀστράπτοντος) geçmektedir. Küçük altanın bu tanrılara adanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Karşımızda, Zeus Bronton kültünün ana merkezi olan Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'nden oldukça uzakta olan iki farklı buluntu yeri söz konusudur. Her iki yerden de ele geçen adaklarda adı geçen tanrının Anadolu'daki Zeus Bronton olup olmadığı tartışılabilir. Ancak, söz konusu iki yerde Zeus Bronton kültünün gelenek olmadığı göz önüne alınırsa, bu yerlerde Anadolu tanrının kastedilmiş olduğunu düşünmek mantıklıdır. Tanrının bu iki yerde neden tapınım gördüğü açık değildir ve bu konuda yorum yapabilmek için gerekli bilgiler bugün için eksiktir. Roma'daki adakların bir kısmı Anadolu kökenli insanlar, bir kısmı ise Romalılar tarafından sunulmuştur. Roma'da Zeus Bronton'un olasılıkla, bir tanesi zamanında Roma'nın bir banliyö semti olan Via Appia Nuova'da olan en az bir tane tapınağının olduğu anlaşılmaktadır. Roma adaklarında tipolojik bir birlik yoktur, hemen her türde (altar, stel, heykel vs.) adak tanrıya sunulmuştur.

Addenda kısmında, katalog tamamlandıktan sonra yayımlanmış bir eserle daha sonra belirlenebilmiş başka bir eser (Kat. No. 316-317 Lev. 88) değerlendirilmiştir. Her ikisi de altar olan ve Eskişehir'den ele geçen eserler aslen Kuzeybatı Phrygia'daki altanlar kısmına dahildir.

7. ZEUS BRONTAIOS (Kat. Brontaios No. 1-7)

Anadolu'da karşımıza çıkan ve kültü Zeus Bronton'un kültürüne benzeyen bir başka hava ve bereket tanrısı da Ζεύς Βρονταῖος'tur. Kült bakımından Zeus Bronton'a olan yakınlığı nedeniyle, bu çalışmaya Zeus Brontaios'a adanmış eserler de alınmış ve kült ve adaklar yorumlanmıştır. Zeus Brontaios da öncelikle, Zeus Bronton gibi bir gökgürültüsü ve hava tanrısıdır. Antik kaynaklarda βρονταῖος (gürüldeyen) sözcüğü Zeus'la ilişkili olarak karşımıza çıkmaktadır⁹¹³. Geç anik kaynaklarda ise, Zeus Brontaios Athena'nın babası olarak geçmektedir⁹¹⁴. Zeus'un bu *epitethon*'u ile ilgili ilk yorumu çok kısa olarak O. Jessen yapmıştır⁹¹⁵. Ancak Jessen, Anadolu'dan o dönemde tanınan adakları gözden kaçırmıştır. Daha sonra E. Fehrle tanrıya ve kültürüne kısaca değinmekte ve Kyzikos'tan bilinen birkaç adak üzerinde durmaktadır⁹¹⁶. Bu konuya değinen bir başka isim de A. B. Cook'tur⁹¹⁷. Cook Zeus Brontaios'u, Zeus Bronton ve Brontesios'la birlikte değerlendirmiş ve Kyzikos'ta bulunmuş olan bir stel (burada Zeus Brontaios No. 4) üzerinde durmuştur. Zeus Brontaios'u değerlendiren bir başka bilim adamı da L. Robert'dir⁹¹⁸. Robert, Brontaios'la ilgili iki yeni eser (burada Zeus Brontaios No. 6-7) tanıtmakta ve tanrıya sunulmuş olan öteki eserleri de değerlendirmektedir. Yine, Zeus kültürü ve *epitethon*'ları üzerinde kapsamlı çalışmalarıyla tanınan H. Schwabl 1972'de Zeus Brontaios ile ilgili bütün belgeleri biraraya toplamıştır⁹¹⁹. Daha sonraları, tanrının kültürüyle ilgili yeni bilgi ve yorumlar içermeyen derlemeler yapılmıştır⁹²⁰.

Bir Anadolu tanrısı olduğu anlaşılan ve Anadolu dışında belgelenmeyen Zeus Brontaios'un kültürüne değişik coğrafyalarda rastlanmaktadır. Bugüne kadar bu tanrıya adanmış ve yayımlanmış yedi eser tanınmaktadır. Aşağıdaki kataloğa alınmış olan eserler içerisinden iki tanesi Yalova ve çevresinden (krş Zeus Brontaios No 6-7), iki tanesi Kyzikos ve çevresinden (krş Zeus Brontaios No. 1 ve 4), iki tanesi Kastamonu ve çevresinden (krş Zeus Brontaios No. 3 ve 5) ve bir tanesi de Çankırı çevresinden (Hanköy/Eskipazar) (krş Zeus Brontaios No. 2) ele geçmiştir. Ancak, bu tanrı ile ilgili henüz yayımlanmamış yeni adakların olduğu bilinmektedir. M. H. Sayar, Trakya araştırmaları çerçevesinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yaptığı çalışmalar sırasında, müzeye Haraççı Köyü'nden (İstanbul'un Avrupa yakasında) getirilmiş olan altı adet adak stelini incelemiştir⁹²¹. Stellerin ikisinin yazıtında Tanrı Brontaios Kinbelaios'un adı geçmektedir. (Βρονταῖος Κινβελαιός). Öteki stellerde tan-

⁹¹³ Krş Oiphei hymni, 15, 9: ἀστραπαίε, βρονταίε, κεραύνιε, φντάλιε Ζεύ; Aristot mund, VII p 401 a 16

⁹¹⁴ Konu ile ilgili belgeleri A. B. Cook biraraya getirmiştir, krş Cook, Zeus II 1, s. 833 dipn. 7

⁹¹⁵ Jessen, Brontesios, s. 889

⁹¹⁶ Fehrle, Brontaios, s. 613

⁹¹⁷ Cook, Zeus II 1, s. 833 vd.

⁹¹⁸ Robert, Hellenica VII (1949), s. 30-34.

⁹¹⁹ Schwabl, Zeus I. Epiklesen, s. 292 vd; krş ayrıca Schwabl, Zeus II Kultbelege, s. 1148, 1149 ve 1150

⁹²⁰ Krş Şahin, Zeus, s. 37.

⁹²¹ Krş Sayar, Araştırmalar, s. 132 vd.

ının adı olmamasına rağmen, eserlerin üzerindeki betimlerden Zeus'a adanmış oldukları anlaşılmaktadır. Stellerin tamamı Haraççı Köyü'nün kuzeyindeki Maltepe Mevkii'nde bulunduğu için, Sayar burada Brontaios Kinbelaios *epitethon*'larıyla tapınım gören yerli bir Zeus kültürünün kutsal alanının var olabileceğini belirtmektedir. Bu yazıtlar sayesinde Zeus Brontaios kültürü Trakya'da ilk kez belgelenmektedir. Sayar, Kinbelaios *epitethon*'unun Zeus için yeni olduğunu ve büyük bir olasılıkla bir toponym'den alındığını veya yöredeki bir dağ isminden kaynaklanabileceğini belirtmektedir.

Zeus Brontaios'a sunulmuş olan adaklara genel olarak bakıldığında, Yalova ve çevresinden (Çiftlik Köy/Kara Kilise çevresinden) ele geçmiş olan iki stel, tanrının burada tapınım gördüğünü ve kütle ilgili bir cemaatin olduğunu göstermektedir. Birinci stelin⁹²² (krş. Zeus Brontaios No. 6) üzerindeki yazıtta, Claudius adında bir beslemenin (*θρεπτός*) efendisi Publius Arrius Pyramos için Zeus Brontaios'a ve tanrıça Demeter'e bu adığı sunduğu yazılıdır. Adığı, tanrılara olan şükranı nedeniyle sunmaktadır. Burada olasılıkla efendi Publius Arrius Pyramos'un bu tanrılardan gördüğü bir iyilik söz konusudur. *πάτριος* sözcüğü nedeniyle besleme Claudius'un köle statüsünde olduğu anlaşılmaktadır⁹²³. Adak Zeus Brontaios'a ile Demeter'e sunulmuştur ve olasılıkla Çiftlik Köy'de her iki tanrının ortak tapınım gördüğü bir kutsal alan olmalıdır. İki kült ilk kez birlikte belgelenmektedir. L. Robert, bu yazıtta Zeus Brontaios'un şimşek, gökgürültüsü ve yağmuruyla; Demeter'in ise, ürünüyle çiftçiler için yararlı bir ikili oluşturduklarını belirtmiştir⁹²⁴.

Çiftlik Köy'den (Pylai'dan) ikinci eser⁹²⁵ (krş. Zeus Brontaios No. 7) bir adak taşı olmayıp Zeus Brontaios'un kültürünün cemaat üyeleri, yani Brontaistler (*Βρονταίσται*) tarafından bir şahsın onurlandırılmasının belgesidir. Yazıtın son satırında geçen *Βρονταίσταιν* sözcüğünden Zeus Brontaios'un kültürü ile ilgili bir cemaat birliğinin var olduğu anlaşılmaktadır⁹²⁶. Bu cemaatin üyeleri kütle ilgili törenleri düzenliyor ve bütün işlemleri yürütüyor olmalıydılar. *Βρονταίσται* cemaati olgusu, burada tanrının bir kutsal alanı olduğunu onaylamaktadır. Yazıtta adı günümüze kalmayan bir şahsın, belki de kütle ilgili bir iyiliği nedeniyle onurlandırılması söz konusudur ve stelin dikilmesi görevi Brontaistler'e verilmiştir. Stel olasılıkla, Çiftlik Köy çevresinden bulunmuş olan diğer stelin de işaret ettiği gibi, Zeus Brontaios ve Demeter'in kutsal alanına ve bu tanrıların heykellerinin yanına dikilmiştir. Çiftlik Köy'deki olası kutsal alanda her iki tanrının da heykelleri dikili olmalıdır.

Kütle ilgili bir başka buluntu yeri Manyas Gölü'nün güneyindeki Çakırca ve

⁹²²Robert, *Hellenica VII* (1949), s. 30 vd. No. 1 Lev 6, 2-3; Schwabl, *Zeus I Epiklesen*, s. 293; Corsten, *Apameia-Pylai*, s. 121 vd. No. 115

⁹²³*θρεπτός*, sözcüğüyle ilgili olarak bkz. Levick-Mitchell, *MAMA IX*, s. lxiv vd. (*Threptoï and Slaves*). Ayrıca krş. Kat. No. 78. Burada bu sözcüğün görüldüğü Bronton adakları da sayılmaktadır.

⁹²⁴Krş. Robert, *Hellenica VII* (1949), s. 32: "*Nous avons là un couple de dieux utiles aux paysans, le Zeus de la foudre de l'orage et de la pluie, et la Déméter des récoltes*"

⁹²⁵Robert, *Hellenica VII* (1949) s. 32 vd. No. 2; Schwabl, *Zeus I Epiklesen*, s. 293; Corsten, *Apameia-Pylai*, s. 122 vd. No. 116.

⁹²⁶Konu hakkındaki ayrıntılı bilgiler için bkz. Robert, *Hellenica VII* (1949), s. 32 vd. ve Corsten, s. 123 (No. 116'nın devamı).

Karacabey'dir (Bursa) ve buradan iki stel ele geçmiştir. Her iki buluntu yeri de antik Kyzikos Kenti'nin çevresindedir. Burada tanrının belki de bir kutsal alanı vardı. İlk stelin⁹²⁷ (krş. Zeus Brontaios No 1) yazıtında, bu adağı Protomakhos'un oğulları Meleagros, Theoksenos ve Menandros'un sundukları yazılıdır. Hasluck'ın verdiği bilgilerden stelin üzerinde dört insan, bir sığır ve de bir altar betimi olduğu anlaşılmaktadır⁹²⁸. Burada tanrı için bir kurban sahnesi söz konusudur. Olasılıkla üç kardeş ve belki de babaları Zeus Brontaios'a bir sığır kurban etmişlerdir. Kabartmada görülen dördüncü kişi belki de baba Protomakhos'dur.

Karacabey'de görülen ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde olan ikinci stel⁹²⁹ (krş. Zeus Brontaios No 4) üzerinde de ilginç kabartma betimler vardır. Yazıtında da ilginç bilgiler olan eser bilim dünyasında uzun süredir tanınmaktadır ve hakkında sayısız yorumlar yapılmıştır. Yazıttan Tiberius Claudius Syntrophos isimli bir şahsın tanrının emri üzerine steli Zeus Hypsistos Brontaios'a kendi servetinden adadığı anlaşılmaktadır. Yazıtta Brontaios, Zeus Hypsistos'un (= en yukarıda [oturan] Zeus) bir *epitethon*'u olarak karşımıza çıkmaktadır. Zeus Hypsistos'un kültü başlı başına ve özellikle de Anadolu'da pek çok kez belgelenmiştir⁹³⁰. Ancak, burada Brontaios'la ilişkili olarak görülmektedir. *Epitethon*'la ilgili olarak bilim dünyasında, yazıtta aslen Zeus Hypsistos'un kastedildiği, Brontaios ile "tanrıya yağmur ve fırtına getiren bir özellik" verilmesinin istenmiş ve adağın yağmur dileğiyle sunulmuş olabileceği fikri ortaya konmuştur⁹³¹. Bu yorum mantıklı gözükmektedir. Stelin üzerindeki figürlerle (bkz. Fig 86-87 ve Lev. 88 No Zeus Brontaios 4) ilgili olarak da yorumlar vardır. Yerde yatan figürün Synthrophos olduğu belirtilip, Synthrophos'un rüyasında Zeus Hypsistos'tan steli adaması konusunda emir aldığı yorumu yapılmıştır⁹³². Bu haberi Synthrophos'a Hermes getirmiş olmalıdır⁹³³. Başka bir yorumda ise, Synthrophos'un Zeus'un yıldırımıyla arınıp temizlendiği ve işaretlenmiş yere yüz üstü yattığı ve böylece steli Zeus Hypsistos Brontaios'a dik-

⁹²⁷Hasluck, Inscriptions, s. 66 No. 12; Cook, Zeus II 1, s. 835; Fehrle, Brontaios, s. 613; Robert, Hellenica VII (1949), s. 32; Schwabl, Zeus I Epiklesen, s. 292 vd

⁹²⁸Hasluck, Inscriptions, s. 66 No. 12

⁹²⁹LeBas-Waddington, Inscriptions, s. 274 No. 1099; Schmidt, Aus Constantinopel, s. 134 vd. No. 3; Hasluck, Inscriptions, s. 66 No. 12; Mendel, Catalogue İstanbul III, s. 47 vd. No. 842; Cook, Zeus II 1, s. 833 vd. Fig. 793; Ferri, Zeus di Bitinia, s. 253 Fig. 16; Fehrle, Brontaios, s. 613; Robert, Hellenica VII (1949), s. 31; Schwabl, Zeus I Epiklesen, s. 292; Schwertheim, Kyzikos, s. 7 vd. No. 5 Lev. 3 Fig. 7

⁹³⁰Başlı başına bir *epitethon* olarak özellikle Hellenistik Dönem'den itibaren belgelenmeye başlayan Zeus Hypsistos, Yunan Dünyası'nda en yüksek dağda oturan bir tanrı olarak tapınım görmüştür. Fakat tanrının semitik toplumlarda da tapınım gördüğü bilinmektedir ve tanrı özellikle bir Yahudi Tanrısı olarak yorumlanmıştır. Zeus (veya Theos) Hypsistos'un yıldızlı gökyüzünün en yukarısında oturduğuna ve gökgürültüsü ve şimşegi ile kendisini gösterdiğine inanılmıştır. Ancak, kült zamanla, özellikle Geç Antik Dönem'de tek tanrılı dine olan eğilimlerin etkisi altında "Tek ve En Büyük Tanrı" olarak tapınım görmeye başlamıştır. Tanrı ve kültü ile ilgili birçok araştırmaya vardır, birkaçı için bkz. Drexler, Hypsistos; Cumont, Hypsistos; Roberts et alii, Zeus Hypsistos; Robert, Reliefs votifs; Cook, Zeus II 2, s. 875 vd.; Colpe-Löw, Hypsistos; Graf, Hypsistos; Şahin, Zeus, s. 64 vd. Fakat, tanrıyı, kültünü ve ilgili adakları biraraya getiren ve topluca inceleyen bir çalışma henüz yapılmamıştır. Hypsistos'un sadece Anadolu'da görülen belgeleri de henüz biraraya toplanıp incelenmemiştir.

⁹³¹Krş. Schwertheim, Kyzikos, s. 7 vd. No. 5

⁹³²Mendel, Catalogue İstanbul III, s. 47 vd

⁹³³Bkz. yuk. age

mesi için uyarıldığı belirtilmektedir⁹³⁴ Bütün bu yorumları kesinlikle doğrulayacak belgeler henüz eksiktir. Eserin üzerindeki Hermes betimi, Zeus Brontaios ile Hermes arasında bir kült ilişkisi olduğunu düşündürmektedir

Zeus Brontaios'a sunulmuş başka, küçük bir grup adak ise Kastamonu çevresindedir ve bir altar ile bir heykel kaidesinden oluşmaktadır. Altar⁹³⁵ (krş. Zeus Brontaios No. 3) Meset/Cide'de bulunmuştur ve olasılıkla Pompeiopolis'den kaynaklanmaktadır. Bugün kayıp olan eserin yazıtında adağı Zeus Brontaios Ksibenos'a Nestor oğlu Khrestos'un sunduğu yazıdır. Yazıtta Zeus Brontaios'un *epitethon*'u Ksibenos, yenidir ve olasılıkla bir toponym'den kaynaklanmaktadır. Toponym buluntu yerinin çevresinde aranmalıdır.

Kastamonu'dan ikinci adak Zeus Brontaios'a sunulmuş olan bir Hera heykelidir⁹³⁶ (krş. Zeus Brontaios No. 5). Fotoğraf ya da çizimi olmayan heykelin yayınlarda sadece kaidesinin kaldığı belirtilmiştir. Heykeli Teimotheos'un oğlu, Khetas olarak da bilinen Gaius isimli bir şahıs, masraflarını kendi cebinden ödeyerek tanrıya sunmuştur. Gaius'un Brontaios'a neden bir Hera heykeli sunduğu açık değildir. Bu son iki buluntu Zeus Brontaios'un Kastamonu ve çevresinde tapınım gördüğünü göstermektedir.

Son olarak, Çankırı çevresinden (Hanköy/Eskipazar) ele geçen bir eserin⁹³⁷ (krş. No. Zeus Brontaios 2) Zeus Brontaios'a adandığı görülmektedir. Eser, Kaisereia/Hadrianopolis'den kaynaklanıyor olmalıdır. Marianos isimli bir şahıs, çocukları ve olasılıkla kendisi için tanrıya adak sözünü yerine getirmiştir.

Zeus Brontaios adaklarına genel olarak bakıldığında, tanrıya sunulan eserlerin tipoloji yapılamayacak kadar az sayıda olduğu görülmektedir. Genel olarak dört stel, bir altar ve bir de heykel kaidesi belirlenmekte, bir eserin ise tipi bilinmemektedir. Özellikle Zeus Bronton adaklarıyla kıyaslandığında bugüne kadar çok az sayıda eser ele geçmiştir. Adaklar Zeus Bronton'da olduğu gibi belirli yerlerde ve yoğun olarak değil, dağınık ve tek tük bulunmuştur. Buluntu yerleri de birbirleriyle ilgisiz ve uzak bölgelerdir. Ayrıca, ilginç bir durum olarak, Phrygia Bölgesi'nden bugüne kadar Zeus Brontaios'a adanmış bir adak taşı bulunmamıştır. Açık olan, Zeus Brontaios'un Phrygia'da tapınım görmemiş olmasıdır. Her ne kadar Zeus Bronton'un kültü geniş bir alana yayılmışsa da, kültün genellikle Frig etkisinin ve kültürünün görüldüğü yörelerde karşımıza çıktığı bir gerçektir. Brontaios kültüründe böyle bir durum söz konusu değildir. Zeus Brontaios'un belirli bir halkla veya belirli bir yerle ilgili olmayıp havadan sorumlu genel bir tanrı olduğu anlaşılmaktadır. Brontaios'un Frig tanrısı Zeus Bronton'la da herhangi bir ilişkisi yoktur. Brontaios yine gökgürültüsünden sorumlu başka bir tanrıdır. Tanrının Demeter'le ortak tapınım görmesi onun aynı zamanda bir bereket tanrısı ol-

⁹³⁴Cook, Zeus II 1, s. 835. Cook'un bu yorumuna L. Robert de katılmaktadır, krş. Robert, Hellenica VII (1949), s. 31.

⁹³⁵Jacopi, Paflagonia, s. 4; Marek, Stadt, s. 143 No. 26; SEG 43 (1993) s. 341 No. 919.

⁹³⁶Rohde, Inschriftenfunde, s. 71 No. 4; Kretschmer, ΧΗΤΑΣ, s. 128; Cook, Zeus II 1, s. 833 vd. Fig. 793; Robert, Hellenica VII (1949), s. 32 dipn. 4; J - L. Robert, Bull. Épig. 1941, No. 142 ve 1944, No. 176a; Schwabl, Zeus I. Epiklesen, s. 293.

⁹³⁷Legrand, Inscriptions, s. 95 vd. No. 7; Robert, Hellenica VII (1949), s. 32 dipn. 4; Schwabl, Zeus I. Epiklesen, s. 293; Marek, Stadt, s. 193 No. 17.

duğuna işaret etmektedir. Yine, tanrıya bir Hera heykelinin adanmış olması ve adının Zeus Hypsistos'un yanında anılması, Zeus Brontaios'un bir şekilde bu tanrılarla ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Zeus Brontaios'un kültü yoğun tapınım görmüş bir kült olmamasına rağmen, Çiftlik Köy'den ele geçen yazıttan (bkz. yuk.) kültle ilgili bir cemaatin (Βρονταίσται) varlığını öğreniyoruz. Bu bölgeden sadece iki adak tanınmasına rağmen, kültün burada bir cemaat oluşmasını sağlayacak kadar yoğun tapınım görmüş olduğu düşünülebilir.

Sonuç olarak Zeus Brontaios, tıpkı Zeus Bronton gibi, bir hava ve bereket tanrısıdır ve tanrının kültünün, yaygın olmasa da, Trakya, Mysia, Bithynia ve Paphlagonia'da tapınım görüldüğü anlaşılmaktadır. Kült Phrygia'da tapınım görmemiştir ve Zeus Bronton'la ilgisi yoktur.

8. SONUÇ

317 Zeus Bronton adağının arkeolojik yönleri ile yazıtları dikkate alınarak yapılan bu incelemeden elde edilen sonuçları kısaca özetlemek gerekmektedir. Adakların tamamı yazıt taşımaktadır. Roma'daki adaklardan beş tanesi Latince kaleme alınmıştır. Diğer bütün Zeus Bronton adakları Eski Yunanca yazıtlıdır. Buluntu yerleri göz önüne alınarak eserler katalogda dört kısma ayrılmıştır: Kuzeybatı Phrygia, Bithynia, Anadolu'nun Başka Bölgeleri ve Anadolu Dışındaki Bölgeler. Her bölge için ayrı olarak yapılan tipolojik gruplamanın sonucunda o bölgeye özgü adak tipi belirlenmiştir. Buna göre, Kuzeybatı Phrygia'da adakların çoğunlukla steller ile altarlardan oluştuğu görülmektedir. Bunlardan başka, Zeus büstleri ile bir tane de Kybele Heykelciği bulunmaktadır. Bu bölgede tipi belirlenemeyen eserler de vardır. Steller, altarlar ve büstler kendi içinde alt gruplara ayrılmaktadır. Bithynia'da altarlar ve steller söz konusuken yazıtlı büst sunusu yoktur. Ancak, Bilecik ve çevresinde bulunmuş, olasılıkla Zeus Bronton'u betimleyen birçok yazıtsız Zeus büstünün varlığı bilinmektedir. Bithynia'da da altarlar kendi içinde gruplara ayrılmaktadır. Anadolu'nun bu bölgeler dışındaki yörelerinden (Maionia, Galatia, Isauria, Lykaonia ve Pamphylia) toplam yedi adet adak belgelenmiştir. Anadolu dışındaki Roma, Kytaiion ve antik Thera Adası'ndan ise toplam 12 adak bilinmektedir. Bu bölgelerdeki az sayıda buluntu tipoloji yapmaya yeterli olmamıştır. Ancak, bu yerlerde de adakların çoğunlukla altar ya da stel olduğu görülmektedir. Sadece, Roma'da birkaç heykel kaidesinin varlığı bilinmektedir. Eserlerin tipolojik ayrımı içinde stilistik bir gelişme izlenememiştir. Adakların üzerine genellikle yörenin tarım ve bağıcılık karakterine işaret eden öküz başı, saban, üzüm salkımı veya krater gibi betimler işlenmiştir (Tanrıya sunulmuş adaklar ve tipolojik ayrım hakkında daha fazla bilgi için "Tipolojik Değerlendirme Sonucu" kısmına bakılmalıdır)

Kültürün ana merkezi ve en yoğun belgelendiği yer Kuzeybatı Phrygia Bölgesi'dir. Orta, Güney ve Doğu Phrygia'dan hemen hiç buluntu yoktur. Sayısız adak taşı göz önüne alındığında, Dorylaion ve Nakoleia'nın kültürün ana merkezi olduğu kesinlik kazanmıştır. Kotiaion ile Aizanoi Teritoryumu'ndan da birkaç adak ele geçmiştir. Bütün bu buluntular, tanrının bu çevrede az da olsa tapınım gördüğünü kanıtlamaktadır. Kütahya'da buluntu yoğunluğunun olmaması, burada tapınak ya da kutsal alan olasılığını azaltmaktadır. Kütahya, Eskişehir ve Seyitgazi arasında kalan bölgedense sayısız eser ele geçmiştir. Kültürün antik Dorylaion ile Nakoleia'nın teritoryumu olan bu bölgede çok yaygın olduğu ve tanrının birbirlerine çok yakın birçok yerleşimde tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Batıdaki Türkmen Dağı'nın kuzey eteklerindeki yerleşimlerden de birçok adak ele geçmiştir. Kuzeybatı Phrygia'daki buluntu yerlerine genel olarak bakıldığında dikkati çeken, Nakoleia'nın güney ve doğusundan çok az adağın ele geçmiş olmasıdır. Kültürün dağılımının güney sınırının Nakoleia'nın güneyi olduğu anlaşılmaktadır. Doğuda ise Galatia Bölgesi'ne giren birkaç adak bilinmektedir.

Kuzeybatı Phrygia'dan sonra en çok adağın ele geçtiği bölge Bithynia'dır. Kültürün izlerine

Bithynia'nın her yerinde rastlanmamaktadır. Kült, özellikle bugünkü Bilecik İli'nin güney ve güneydoğu bölgelerinde yaygındır. Bu yörenin dışında, Bithynia Bölgesi'nin başka bölgelerinden az sayıda Bronton adayı ele geçmiştir. Zeus Bronton adaklarının belgelendiği ikinci büyük merkez olan Bithynia Bölgesi'nde, özellikle de Güney Bithynia'da, Roma İmparatorluk Dönemi'nde yoğun Frig izleri göze çarpmaktadır. Sakarya Nehri'nin Orta Kıvrımı içinde kalan bölgelerden ve nehrin bazı yan kollarının (Karasu, Gökçesu) vadilerindeki yerleşimlerden ele geçmiş olan birçok arkeolojik ve epigrafik belge, burada bir zamanlar Frigler'in oturduğunu göstermektedir. Bithynia Bölgesi'nde, özellikle de güney Bithynia'daki Bronton adaklarının varlığını, kültürün, ana merkezleri olan Dorylaion ve Nakoleia bölgelerinden bu yerlere yayılması şeklinde değil de, daha çok, bu bölgelerde yaşayan Frig kökenli halk ile açıklamak doğru olacaktır. Kült, büyük bir olasılıkla, bölgede yüzyıllardır yaşayan Frig halkı tarafından tapınım görmüştür.

Zeus Bronton Kültü, kuzeybatı Phrygia ve Bithynia Bölgesi dışında yoğun belgelenmemektedir. Anadolu'nun başka bölgelerinden ele geçmiş olan birkaç adak, kültürün buralara yayıldığının göstergesi değildir. Bu eserler, büyük bir olasılıkla, o yerlerde yaşayan Frig kökenli insanların adakları olmalıdır. Anadolu dışında belgelenmiş olan adakları da Anadolu kökenli insanların sunuları olarak algılamak doğru olacaktır.

Tanrının çok yoğun tapınım gördüğü bazı bölgelerde kutsal alanlar olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Harita 1). Zeus Bronton'un Eskişehir'de, Avdan, Aşağı Ilıca, Ayvacık, Kuyucak, Süpüren, Karapazar, Sarayören, Seyitgazi, Yazıdere, Kıravdan, Şarhöyük, Eğriöz ve İnönü'de tapınakları olmalıdır. Bilecik ve çevresinde ise, Pazaryeri/Ahmetler, Kurtköy, Başköy, Yakacık ve Nandedere'de kutsal alanların varlığı yüksek bir olasılıktır. Roma'da ele geçen on adet adak, Via Appia Nuova'da bir tapınağa işaret etmektedir. Kytaiion'da (Kerç Boğazı) bulunmuş olan bir yazıttan, burada da bir tapınak olduğu anlaşılmaktadır.

Zeus Bronton öncelikle bir hava ve gök gürültüsü tanrısıdır. Tanrı, tapınım gördüğü bölgelerin tarım ülkesi, kendisinin de yağmur ve fırtına tanrısı olmasından dolayı doğal olarak aynı zamanda bir bereket tanrısı olup özellikle kırsal kesiminde çiftçiler tarafından tapınım görmüştür. Tahıl tarımı ve bağcılığın yoğun yapıldığı Phrygia ve Bithynia'da tanrıya tarım ürünlerinin esenliği için ($\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho/\pi\epsilon\rho\iota\ \kappa\alpha\rho\pi\acute{\omega}\nu$) adaklar sunulmuştur. Bolluk ve bereket amacıyla ($\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho\ \epsilon\acute{\upsilon}\theta\epsilon\nu\epsilon\iota\acute{\alpha}\varsigma$) sunulmuş adaklara da rastlanmaktadır. Çiftçiler için vazgeçilmez olan hayvanlarının, özellikle de çifte koştugu öküzlerinin sağlık ve esenliği oldukça önemlidir ve yazıtlarda $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho/\pi\epsilon\rho\iota\ \beta\omicron\omega\nu$ (öküzleri için) ifadelerine sık rastlanmaktadır. Adakların sıklıkla, bizzat çiftçilerin kendilerinin ve ailelerinin sağlık ve esenliği için sunulduğu da görülmektedir. Yazıtlarda bu istekleri dile getiren $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho\ \acute{\epsilon}\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ (kendisi için), $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho\ \acute{\epsilon}\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}\nu\ \kappa\ \tau\acute{\omega}\nu\ \iota\delta\iota\acute{\omega}\nu\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu$ (kendileri ve tüm aile üyeleri için), $\pi\epsilon\rho\iota\ \tau\acute{\omega}\nu\ \iota\delta\iota\acute{\omega}\nu\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu$ (bütün aileri üyeleri için), $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho\ \acute{\epsilon}\alpha\upsilon\tau\acute{\omega}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \tau\acute{\omega}\nu\ \iota\delta\iota\acute{\omega}\nu\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu\ \sigma\omega\tau\eta\rho\iota\acute{\alpha}\varsigma$ (kendileri ve bütün aileri üyelerinin esenliği için) gibi pek çok ifadeye rastlanmaktadır. Çiftçiler köylerinin sağlık ve esenliği için de adaklar sunmuşlardır. Yazıtlarda $\acute{\upsilon}\pi\epsilon\rho\ \tau\acute{\omega}\nu\ \iota\delta\iota\acute{\omega}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \tau\eta\varsigma\ \kappa\acute{\omega}\mu\eta\varsigma\ \sigma\omega\tau\eta\rho\iota\acute{\alpha}\varsigma$ (aileleri ve köylerinin esenliği için) veya $\pi\epsilon\rho\iota\ \tau\acute{\omega}\nu\ \iota\delta\iota\acute{\omega}\nu\ \pi\acute{\alpha}\nu\tau\omega\nu\ \sigma\omega\tau\eta\rho\iota\acute{\alpha}\varsigma\ \kappa\ \tau\eta\varsigma\ \kappa\acute{\omega}\mu\eta\varsigma$ (bütün aile üyelerinin esenliği ve köyün [esenliği] için) gibi ifadelere sık rastlanmaktadır.

Adakların, ὑπὲρ ἀδελφοῦ Διοφάνου (Diophanes için) veya ὑπὲρ Μηνοφίλ[ου] (Menophilos için) gibi dileklerle olasılıkla hasta olan şahısların iyileşmesi için sunulduğu da görülmektedir. Ayrıca köleler, büyük arsa veya çiftlik sahibi olan efendileri ve onların sahip olduğu her şeyin esenliği için adak sunmuşlardır. Zeus Bronton'a daha çok çiftçiler, çobanlar ve aileleri adak sunmuştur. Ancak, az da olsa tüccar (bkz. Kat. No 150), maliye memuru (ταμίης), ulaşım memuru (ἀμαξάρχης), *bouleutes* (βουλευτής), rahip (ιερεύς), *misthotes* (μισθωτής) gibi daha nüfuzlu ve üst sınıfa dahil kişilerin de adak sunduğu görülmektedir. Zanaatkârlar, köleler ve beslemelerin de adakları belgelenmiştir. Bunlardan başka, çeşitli cemaatlerin veya kült birliklerinin de ortak adakları görülmektedir.

Zeus Bronton'a sunulmuş 94 eser aynı zamanda mezar taşıdır. Tanrının adının bölgenin mezar taşlarında belayı savuşturucu (apotropaik) anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zeus Bronton, tapınım gördüğü bölgenin en güçlü tanrısıdır ve özellikle kırsal kesim halkı tanrının gücünden çekinmektedir. Mezar taşlarının aynı zamanda Zeus Bronton'a adanmasıyla, mezarın dokunulmazlığının sağlanmasına ve böylece mezar soyguncularına karşı önlem alınmasına çalışılmıştır. Phrygia'da, Roma İmparatorluk Dönemi'nde mezar hırsızlığı bir hayli yaygındır. Mezar taşlarında yer altı tanrılarıyla (Θεοὶ Καταχθόνιοι) bölgenin öteki güçlü tanrılarının isimlerinin sık geçmesi bu duruma işaret etmektedir.

Kökene olasılıkla çok eski devirlere kadar inen Anadolu'nun bu yerli tanrısının çeşitli tanrılarla birlikte tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Yazıtlarda, tanrının adının yanında Zeus Astrapton, Zeus Karpodotes, Zeus Eukharistos, Zeus Agathios, Zeus Soter, Zeus Pateses, Sabazios, Hermes, Hosios ve Meter (Kybele) gibi tanrı ve tanrıçaların isimleri belgelenmiştir. Ayrıca, tanrının kültürünün Zeus Limnenos, Zeus Dagustes, Hekate ve Mithras'la da ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Zeus Bronton'un yine bir hava tanrısı olan, fakat Phrygia'da belgelenmeyen Zeus Brontaios'la ortak tapınım görmediği anlaşılmaktadır. Bundan başka, tanrı yine bir Frig tanrısı olan Zeus Bennios'la da ortak tapınım görmemiştir. Zeus Bronton yazıtlarda Megas, Megistos, Epekoos, Epimartyros, Karpodotes, Dagustes ve Sanctus gibi az sayıda sıfatla anılmaktadır.

Tipolojik ayırım içinde stilistik bir gelişme göstermeyen adaklar, arkeolojik ve epigrafik veriler göz önüne alındığında İ. S. 2. yy.'ın ilk çeyreği ile 3. yy.'ın 2. yarısı arasına tarihlenmektedir. Kült, Hıristiyanlığın güçlenmesiyle birlikte zayıflamış ve olasılıkla 3. yy.'ın sonlarında, yörenin öteki kültürleri gibi tamamen ortadan kalkarak yerini Hıristiyanlığa bırakmıştır.

9. ANTİK KAYNAKLAR

Aristot. mund.

Aristoteles

Aristotelis qui fertur libellus de mundo, ed W.L. Lorimer, Paris 1933 (Les Belles Lettres)

Aug. Res Gestae

Augustus

C. Iulius Caesar Augustus Octavianus, Res Gestae, ed E. Malcovati, Turin 1962 (Imperatoris Caesaris Augusti Operum Fragmenta)

Cass. Dio

Cassius Dio

Cassii Dionis Cocceiani historiarum Romanarum quae supersunt, 3 vols, ed. U.P. Boissevain, Berlin 1895-1901 (Weidmann)

Colum.

L. Iunius Moderatus Columella

L. Iunius Moderatus Columella, De Re Rustica, 8 vol., ed. V. Lundström, A. Josephson, Heidelberg 1902-1968

Liv.

T. Livius

Titii Livi Ab Urbe Condita, 5 vol., ed. R. S. Conway, C. F. Walters, A. H. McDonald, W. Weissenborn; W. Heraeus, M. Müller, Oxford 1908-1969 (Clarendon Press)

Lucr.

T. L. Carus Lucretius

T. Lucretius Carus, De Rerum Natura Libri Sex, ed. J. Martin, Leipzig 1969 (Teubner)

Marc. Aur.

M. Aurelius Antoninus

Τὰ εἰς ἑαυτῶν, ed. A.S.L. Farquharson, Oxford 1944 (Clarendon Press)

Orphei hymni

Orphei hymniOrphei hymni, ed. W. Quandt, Berlin³ 1962 (Weidmann)

Strab.**Strabon**

Strabonis geographica, 3 vols , ed A. Meineke, Leipzig 1877 (Teubner; ip. Graz 1969 [Akademische Druck- und Verlagsanstalt])

Suet. Aug.**C. Suetonius Tranquillus**

Vita Caesarum C. Suetoni Tranquilli Opera Vol I, ed M. Ihm, Leipzig 1908 (Teubner)

Varro rust.**M. Terentius Varro**

M. Terenti Varronis Rerum Rusticarum Libri Tres, ed. G. Goetz, Leipzig 1929 (Teubner)

10. KAYNAKÇA KISALTMALARI

AA	Archäologischer Anzeiger
ActaAntHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
ADelt	Αρχαιολογικόν Δελτίον
AdI	Annali dell'Istituto di corrispondenza archeologica
Aegyptus	Aegyptus. Rivista Italiana di Egittologia e di Papirologia
AEM	O. Benndorf – O. Hirschfeld (ed.), Archäologisch–Epigraphische Mitteilungen aus Österreich
AJA	American Journal of Archaeology
AJPh	American Journal of Philology
AK	Antike Kunst, hrsg. von der Vereinigung der Freunde antiker Kunst in Basel Olten, Urs Graf–Verlag
AM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung
AMI	Archäologische Mitteilungen aus Iran
AMS	Asia Minor Studien Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms–Universität Münster
AnatSt	Anatolian Studies
AncSoc	Ancient Society
ANRW	Aufstieg und Niedergang der römischen Welt
AnzWien	Anzeiger Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch–Historische Klasse
AST	Araştırma Sonuçları Toplantısı
AZ	Archäologische Zeitung
BABesch	Babesch. Bulletin Antieke Baschaving Annual Papers on Classical Archaeology
Baghdader Mitt	Baghdader Mitteilungen
BAR	British Archaeological Reports (Oxford)
BCH	Bulletin de correspondance de hellénique
BMusHongr	Bulletin du Musée hongrois des beaux–arts
BSA	The Annual of the British School at Athens
BullMusRoyauxArtetHist	Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire
Byzantion	Byzantion Revue internationale des Études byzantines Bruxelles, 4 Boul de l'Empereur
CAH	The Cambridge Ancient History

Cahiers Arch
Chiron

CIG

CIL

CIR

CIRB

DNP

Epigraphica

Epigr Anat

EPRO

ETAM

Gelehrte Anzeigen

GGA

Glotta

Gnomon

GRBS

HarvStCIPhil

HarvTheolR

Hermes

Historia

Hyperboreus

IG

IGR

IGUR

IK

IstanbAMüzYil

IstForsch

IstMitt

JdI

JEA

JHS

JÖB

Cahiers Archéologiques Fin de l'Antiquité et Moyen Âge

Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts

Corpus Inscriptionum Graecarum

Corpus Inscriptionum Latinarum

The Classical Review

Corpus Inscriptionum Regni Bosporani. Academia Scientiarum URSS, Leningrad-Moskova 1965

Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike

Epigraphica Rivista Italiana di Epigrafia

Epigraphica Anatolica Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens

Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain

Ergänzungsbände zu den Tituli Asiae Minoris Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse

Gelehrte Anzeigen der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften

Göttingische Gelehrte Anzeigen

Glotta Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache

Gnomon Kritische Zeitschrift für die gesamte klassische Altertumswissenschaft

Greek, Roman and Byzantine Studies

Harvard Studies in Classical Philology

The Harvard Theological Review

Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie

Historia Zeitschrift für Alte Geschichte

Hyperboreus. Studia Classica

Inscriptiones Graecae

Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes

Inscriptiones Graecae Urbis Romae

Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien

Istanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı

Istanbul Forschungen

Istanbul Mitteilungen

Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts

The Journal of Egyptian Archaeology

The Journal of Hellenic Studies

Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik

Siculorum Gymnasium

Siculorum Gymnasium. Rassegna della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Catania

Talanta

Τάλαντα. Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society

TAM

Tituli Asiae Minoris

TAPhA

Transactions and Proceedings of the American Philosophical Association

TAPhS

Transactions of the American Philosophical Society

TIB

H. Hunger (ed.), Tabula Imperii Byzantini

TürkAD

Türk Arkeoloji Dergisi

TTAED

Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi

Vestigia

Vestigia. Beiträge zur Alten Geschichte

Xenia

Xenia. Konstanzer Althistorische Vorträge und Forschungen

Ziva Ant

Ziva Antika (Antiquité vivante). Skopje, Sémin. de Philol. classique

ZPE

Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

11. KAYNAKÇA

- Abou Assaf, *Ikonographie des Wettergottes*
- Abou Assaf, Die Ikonographie des altbabylonischen Wettergottes, *Baghdader Mitt* 14 (1983) s. 43-66.
- Adler, Karpodotes
- A. Adler, *RE X 2* (1919) s. 2007 s. v. Karpodotes
- Akurgal, *Phrygische Kunst*
- E Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara 1955.
- Akyürek, *Bildliche Repräsentation*
- N.E. Akyürek, Zeus Bronton. Die bildliche Repräsentation des großen Bauerngottes Phrygiens, Münster 1996 (Basımamış Yüksek Lisans Tezi).
- Akyürek Şahin, *Reliefbüste*
- N.E. Akyürek Şahin, Eine kleine Reliefbüste im Museum von Kütahya, *OLBA IV* (2001) s. 117-124
- Akyürek Şahin, *Votive*
- N.E. Akyürek Şahin, Phrygische Votive im Museum von İstanbul, *Epigr Anat* 33 (2001) s. 185-193.
- Akyürek Şahin, *Zeus Bronton*
- N.E. Akyürek Şahin, Büyük Çiftçi Tanrısı Zeus Bronton. Arkeolojik ve Epigrafik Belgelerle Phrygia'da Bir Zeus Kültü, *OLBA IV* (2001) s. 163-182.
- Akyürek Şahin, *Zeus Antigo(u)naos*
- N.E. Akyürek Şahin, Neue Votivbüsten für Zeus Antigo(u)naos, *OLBA VI* (2002) s. 70-84.
- Alroth, *Visiting Gods*
- B. Alroth, "Visiting Gods: Who and Why?", T. Linders-G. Nordquist (ed.), *Gifts to the Gods: Proceedings of the Uppsala Symposium 1985* (1987) s. 9-19
- Altmann, *Grabaltäre*
- W. Altmann, *Die Römischen Grabaltäre der Kaiserzeit*, Berlin 1905.
- Anderson, *Asia Minor*
- J.G.C. Anderson, *Exploration in Asia Minor During 1898: First Report*, *BSA 4* (1897-8) s. 49-78.
- Anderson, 1898
- J.G.C. Anderson, *JHS 18* (1898) s. 96
- Anderson, *Exploration*
- J.G.C. Anderson, *Exploration in Galatia cis Halym, Part II Topography, Epigraphy, Galatian Civilisation*, *JHS 19* (1899) s. 52-134.
- Annibaldi, *Scoperta*
- G Annibaldi, Scoperta di ruderi di edificio rustico e rinvenimento di sculture al VII chilometro dell'Appia Nuova, *NSc 60* (1935) s. 76-104.
- Armanet, *Inscriptions*
- C. Armanet, *Inscriptions de Dorylée*, *BCH 28* (1904) s. 191-200

- Asgari et alii, The Anatolian Civilisations** N. Asgari (ed.), *The Anatolian Civilisations II. Greek, Roman, Byzantine*, İstanbul, 22. Mai – 30. Oktober 1983
- Aust, Iuppiter** Aust, *Roscher ML II 1*, s. 618–762 s. v. Iuppiter.
- Barnett, Phrygia** R.D. Barnett, *Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age*, *CAH II 2* (1975) s. 417–442
- Barth, Trapezunt** H. Barth, *Reise von Trapezunt. Durch die nördliche Hälfte Kleinasiens nach Scutari im Herbst 1858*, Gotha 1860.
- Baudy, Hermes** G. Baudy, *DNP 5* (1998) s. 426–431 s. v. Hermes
- Bechtel, Personennamen** F. Bechtel, *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*, Hildesheim 1964 (Halle 1917'den tipkibasım).
- Beck, Mithraism** R. Beck, *Mithraism since Franz Cumont*, *ANRW XVII 4* (1984) s. 2002–2115.
- Becker-Bertau, Klaudiu Polis** F. Becker-Bertau, *Die Inschriften von Klaudiu Polis*, Bonn 1986 (IK 31).
- Beer, Ἀπαρχή** H. Beer, *Ἀπαρχή und verwandte Ausdrücke in griechischen Weihinschriften*, Würzburg 1914.
- Belke, Festungen** K. Belke, *Byzantinische Festungen in Phrygien*, G. Dobesch – G. Rehrenböck (ed.), *Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens: Hundert Jahre kleinasiatische Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Akten des Symposiums von 23. bis 25. Oktober 1990*, Wien 1993, s. 59–70 (ETAM 14)
- Belke-Mersich, TIB 7** K. Belke – N. Mersich, *TIB 7. Phrygien und Pisidien*, Wien 1990.
- Belke-Restle, TIB 4** K. Belke – M. Restle, *TIB 4 Galatien und Lykaonien*, Wien 1984.
- Berger, Auszug** E. Berger, *Auszug aus dem Jahresbericht 1978*, *AK 22* (1979) s. 44–48.
- Berges, Rundaltäre, Kleinasien** D. Berges, *Hellenistische Rundaltäre Kleinasiens*, Freiburg 1986.
- Berges, Rundaltäre, Kos und Rhodos** D. Berges, *Rundaltäre aus Kos und Rhodos. Mit Beiträgen von Vassiliki Patsiada und Johannes Nollé*, Berlin 1996.
- Bernand, Zeus Thallos** E. Bernand, *Zeus Thallos*, *ZPE 49* (1982) s. 137–139
- Besset, Inscriptions** A. Besset, *Inscriptions d'Asie Mineure*, *BCH 25* (1901) s. 325–336.

- Blech, Kranz** M. Blech, Studien zum Kranz bei den Griechen, Berlin–New York 1982
- Bloch, Megaloi Theoi** Bloch, Roscher ML II 2, s. 2522–2541 s. v. Megaloi Theoi.
- Bloesch, Tier** H. Bloesch, Das Tier in der Antike, Ausstellungskatalog Zürich, 1974
- Bömer, Religion der Sklaven III** F. Bömer, Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom III. Die wichtigsten Kulte der griechischen Welt, Mainz–Wiesbaden 1961
- Bömer, Religion der Sklaven IV** F. Bömer, Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom IV. Epilegomena, Mainz–Wiesbaden 1963.
- Boschung, Grabaltäre** D. Boschung, Antike Grabaltäre aus den Nekropolen Roms, Bern 1987 (Acta Bernensia X).
- Brixhe–Drew-Bear, Document** C. Brixhe – Th. Drew-Bear, Un nouveau document néo-phrygien, Kadmos 17 (1978) s. 50–54.
- Brixhe–Hodot, L'Asie Mineure** C. Brixhe – R. Hodot, L'Asie Mineure du Nord au Sud. Inscriptions Inédites. Études d'Archéologie Classique VI, Nancy 1988.
- Brodersen, Antike Stätten** K. Brodersen (ed.), Antike Stätten am Mittelmeer Metzler Lexikon, Stuttgart–Weimar 1999.
- Buckler, Inscriptions** H. W. Buckler, Some Lydian Propitiatory Inscriptions, BSA 21 (1914–1916) 169–183.
- Buckler et alii, Cotiaëum** W. H. Buckler – W. M. Calder – C. W. M. Cox, Asia Minor 1924 II. –Monuments from Cotiaëum, JRS 15 (1925) s. 141–175.
- Buckler et alii, Valley** W. H. Buckler – W. M. Calder – C. W. M. Cox, Asia Minor 1924 V. –Monuments from the Upper Tembris Valley, JRS 18 (1928) s. 21–40.
- Buckler et alii, MAMA IV** W. H. Buckler – W. M. Calder – W. K. C. Guthrie, Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia, Manchester 1933 (MAMA IV)
- Buckler–Calder MAMA VI** W. H. Buckler – W. M. Calder, Monuments and Documents from Phrygia and Caria, Manchester 1939 (MAMA VI).
- Buresch, Lydien** K. Buresch, Aus Lydien. Epigraphisch–geographische Reisefrüchte, Leipzig 1898

- Burkert, Griechische Religion** W. Burkert, *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1977.
- Busbecq, Omnia opera** O.G. de Busbecq, *Omnia quae extant opera*, Graz 1968
- Busbeck, Sultan Suleiman** O.G. von Busbeck, *In der Residenz des Sultans Suleiman in Amasya im Jahre 1554*, F.K. Dörner (ed.), *Vom Bosphorus zum Ararat*, Mainz 1981, s. 232–234 (Latinceden çev.: W. von den Steinen).
- Busbeck, Monumentum Ancyranum** O.G. von Busbeck, *Ankara und das Monumentum Ancyranum*, F.K. Dörner (ed.), *Vom Bosphorus zum Ararat*, Mainz 1981, s. 235–236 (Latinceden çev.: W. von den Steinen).
- Calder, Journey** W.M. Calder, *A Journey round the Proseilemmene*, *Klio* 10 (1910) s. 232–242.
- Calder, Homonades** W.M. Calder, *A cult of the Homonades*, *CIR* 24 (1910) s. 76–81.
- Calder, Antiocheia** W.M. Calder, *Colonia Caesareia Antiocheai*, *JRS* 2 (1912) s. 79–109.
- Calder, Inscriptions** W.M. Calder, *Inscriptions grecques métriques inédites d'Asie mineure*, *RPhil* 46 (1922) s. 114–131.
- Calder, MAMA I** W.M. Calder, London 1928 (MAMA I).
- Calder, Phrygian Epitaphs** W.M. Calder, *Two Phrygian Epitaphs*, *CIR* 50 (1936) s. 214–215.
- Calder, Epitaphs** W.M. Calder, *Early-Christian Epitaphs from Phrygia*, *AnatSt* 5 (1955) s. 25–38.
- Calder, MAMA VII** W.M. Calder, *Monuments from Eastern Phrygia*, Manchester 1956 (MAMA VII).
- Calder–Cormack, MAMA VIII** W.M. Calder – J.M.R. Cormack (M.H. Ballance ve M.R.E. Gough'nun katkılarıyla), *Monuments from Lycaonia, the Pisido-Phrygian Borderland, Aphrodisias*, Manchester 1962 (MAMA VIII).
- Calza et alii, Antichità** R. Calza et alii, *Antichità di Villa Doria Pamphilj*, Roma 1977.
- Cameron, ΘΡΕΠΙΤΟΣ** A. Cameron, *ΘΡΕΠΙΤΟΣ and related terms in the inscriptions of Asia Minor*, W.M. Calder – J. Keil (ed.), *Anatolian Studies presented to William Hepburn Buckler*, Manchester 1939, s. 27–62.

- Carrington, Distribution** P. Carrington, The Distribution and History of Elements of the Native Culture of Roman Phrygia, Newcastle upon Tyne 1976 (Yayımlanmamış doktora tezi).
- Carrington, Heroic Age** P. Carrington, The Heroic Age of Phrygia in Ancient Literature and Art, *AnatSt* 27 (1977) s. 117–126.
- Cavedoni, Annotazioni** C. Cavedoni, Annotazioni al fascicolo i del volume III Del *Corpus Inscriptionum Graecarum*, *AdI* 19 (1847) s. 132–178.
- Chaniotis, Inschriften** A. Chaniotis, *Kleinasiatische Inschriften*, *Epigr Anat* 15 (1990) s. 127–134.
- Clerc–Leclant, Sarapis** G. Clerc – J. Leclant, *LIMC VII* (1994) s. 666–692 *Lev* 504–518 s. v. Sarapis.
- Cole, Dionysiac Mysteries** S.G. Cole, Dionysiac Mysteries in Phrygia in the Imperial Period, *Epigr Anat* 17 (1991) s. 41–49.
- Colpe–Löw, Hypsistos** C. Colpe – A. Löw, *RAC* 19 (1994) s. 1035–1056 s. v. Hypsistos (Theos).
- Cook, Zeus I** A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion. Volume I. Zeus god of the bright sky*, New York 1964.
- Cook, Zeus II.1** A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion. Volume II, 1. Zeus god of the dark sky (Thunder and lightning)*, New York 1925.
- Cook, Zeus II.2** A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion II, 2. Zeus god of the dark sky (Thunder and lightning)*, New York 1965.
- Cook, Zeus III.1** A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion III, 1. Zeus god of the dark sky (Earthquakes, clouds, wind, dew, rain, meteorites)*, Cambridge 1940.
- Cook, Zeus III.2** A. B. Cook, *Zeus. A Study in Ancient Religion III, 2. Zeus god of the dark sky (Earthquakes, clouds, wind, dew, rain, meteorites)*, Cambridge 1940.
- Corsten, Apameia–Pylai** Th. Corsten, *Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai*, Bonn 1987 (IK 32).
- Corsten, Prusa I** Th. Corsten, *Die Inschriften von Prusa ad Olympon I*, Bonn 1991 (IK 39).
- Corsten, Prusa II** Th. Corsten, *Die Inschriften von Prusa ad Olympon II*, Bonn 1993 (IK 40).

- Cox-Cameron, MAMA V** C W.M. Cox – A. Cameron, *Monuments from Dorylaeum and Nacolea*, Manchester 1937 (MAMA V)
- Cremer, Gallos** M. Cremer, *Die Hand des Gallos*, *Epigr Anat* 8 (1986) s. 103–107
- Cremer, Schellenmann** M. Cremer, *Der Schellenmann*, *Epigr Anat* 7 (1986) s. 21–34.
- Cremer, Zeus-Votive** M. Cremer, *Neue phrygische Zeus-Votive*, *Epigr Anat* 9 (1987) s. 120–126.
- Cremer, Dionysos** M. Cremer, *Der bewaffnete Dionysos*, *IstMitt* 38 (1988) s. 179–187
- Cremer, Zeus Thallos** M. Cremer, *Ein Votiv für Zeus Thallos*, *Studien zum antiken Kleinasien*, Bonn 1991, s. 125–128 (AMS 3).
- Cremer, Grabstelen-Bithynien** M. Cremer, *Hellenistisch-römische Grabstelen im nord-westlichen Kleinasien 2. Bithynien*, Bonn 1992 (AMS 4 2).
- Cremer, Venuskunkeln** M. Cremer, *Venuskunkeln aus Kleinasien*, *AA* (1996) s. 135–144.
- Cremer-Nollé, Steindenkmäler** M. Cremer – J. Nollé, *Lydische Steindenkmäler*, *Chiron* 18 (1988) s. 199–214.
- Cremer-Şahin, Adapazarı** M. Cremer – S. Şahin, *Kaiserinschriften und phrygische Türsteine in Adapazarı/Bithynien*, *Epigr Anat* 1 (1983) s. 141–152.
- Crowfoot, Notes** J W Crowfoot, *Notes Upon Late Anatolian Art*, *BSA* 4 (1897–98) s. 79–94.
- Crusius, Hosios** Crusius, *Roscher ML* 1. 2, s. 2751 s. v. Hosios.
- Cumont, Textes et Monuments** F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra II*, Bruxelles 1896
- Cumont, Bronton RE III 1** F. Cumont, *RE III 1* (1897) s. 891–892 s. v. Bronton.
- Cumont, Bronton RE Suppl. I** F. Cumont, *RE Suppl. I* (1903) s. 258 s. v. Bronton.
- Cumont, Religionen** F. Cumont, *Die orientalische Religionen im römischen Heidentum*, Leipzig–Berlin 1910.
- Cumont, Catalogue** F. Cumont, *Catalogue des Sculptures et Inscriptions Antiques (Monuments Lapidaires) des Musées Royaux du Cinquantenaire*, Bruxelles 1913.
- Cumont, Hypsistos** F. Cumont, *RE IX 1* (1914) s. 444–450 s. v. Hypsistos.

- Danoff, Pontos Euxeinos** Chr M Danoff, RE Suppl. IX (1962) s. 865–1176 s. v. Pontos Euxeinos
- Darga, Şarhöyük–Dorylaion** A M Darga, 1993 Yılı Şarhöyük–Dorylaion (Eskişehir) Kazıları, KST 16, 1 (1994) s. 351–367.
- Daux, Notes** G. Daux, Notes de Lecture, BCH 102 (1978) s. 591–627.
- Daux, Formule** G. Daux, La Formule Onomastique, AJPh 100 (1979) s. 13–30.
- de Hoz, Verb καθιερώω** M.P. de Hoz, The verb καθιερώω and Reference to a Divinity in Anatolian Funeral Formulas, Arkeoloji Dergisi (İzmir 1997) s. 161–169
- de Hoz, Lydische Kulte** M.P. de Hoz, Die lydischen Kulte im Lichte der griechischen Inschriften, Bonn 1999 (AMS 36).
- de Montfaucon, Antiquity** B. de Montfaucon, Antiquity explained and represented in sculptures I, New York–London 1976 (London 1721–1722'den tıpkıbasım)
- Debord, Aspects** P. Debord, Aspects sociaux et économiques de la vie religieuse dans L'Anatolie gréco-romaine, Leiden 1982 (EPRO 88).
- Dernschwam, Seyahat Günlüğü** H. Dernschwam, İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü, Mersin 1992 (Kültür Bakanlığı Yayınları).
- Dessau, ILS II.1** H. Dessau, Inscriptiones Latinae Selectae II 1, Chicago 1979 (1892'den tıpkıbasım).
- Detschew, Sprachreste** D. Detschew, Die thrakischen Sprachreste, Wien 1957 (Ö. A. W., Schriften der Balkankommission, Linguistische Abteilung)
- Dittenberger, OGIS II** W. Dittenberger, Orientis Graeci Inscriptiones Selectae II, 1970² (1905'ten tıpkıbasım).
- Dornseiff–Hansen, Rückläufiges** F. Dornseiff – B. Hansen, Reverse–Lexicon of Greek Proper–Names Rückläufiges Wörterbuch der Griechischen Eigennamen, Chicago 1978
- Dörner, Inschriften** F. K. Dörner, Außerbithynische Inschriften im Museum von Bursa und neue Funde aus Eskişehir (Dorylaion), ÖJh 32 (1940) s. 107–136.
- Dörner, Vorbericht** F.K. Dörner, Vorbericht über eine Reise in Bithynien, AnzWien 12 (1949) s. 224–237.

- Dörner, Kleinasien** F. K. Dörner, Kleinasien. Herkunftsland orientalischer Gottheiten, M. J. Vermaseren (ed.), Die orientalischen Religionen im Römerreich, Leiden 1981 s. 73–95 (EPRO 93).
- Drexler, Men** W. Drexler, Roscher ML II 2 (1978) s. 2687–2770 s. v. Men (1894–1897'den tipkibasım).
- Drexler, Meter** W. Drexler, Roscher ML II 2 (1978) s. 2848–2931 s. v. Meter (1894–1897'den tipkibasım).
- Drew-Bear, Local Cults** Th. Drew-Bear, Local Cults in Graeco-Roman Phrygia, GRBS 17 (1976) s. 247–268.
- Drew-Bear-Eck, Kaiser** Th. Drew-Bear – W. Eck, Kaiser-, Militär- und Steinbruchinschriften aus Phrygien, Chiron 6 (1976) s. 289–318.
- Drew-Bear et alii, Sacrae** Th. Drew-Bear – W. Eck – P. Hermann, Sacrae Litterae, Chiron 7 (1977) s. 355–383.
- Drew-Bear, Soldier's Epitaph** Th. Drew-Bear, A Fourth-Century Latin Soldier's Epitaph at Nakolea, HarvStClPhil 81 (1977) s. 257–274.
- Drew-Bear, Nouvelles** Th. Drew-Bear, Nouvelles Inscriptions de Phrygie, Zutpfen 1978.
- Drew-Bear, Temenouthyrai** Th. Drew-Bear, The City of Temenouthyrai in Phrygia, Chiron 9 (1979) s. 275–302.
- Drew-Bear, Christians** Th. Drew-Bear, Christians for Christians Inscriptions of Phrygia. Greek Texts, Translations and Commentary by Elsa Gibson. – Missoula, Scholars Press, 1978. – 23x15, XIII+160 p., 2 cartes et 33 pl. d'illust. h.t. (HarvTheolR 32), REA 82 (1980) s. 347–348.
- Drew-Bear, Alia** Th. Drew-Bear, Problèmes de la géographie historique en Phrygie: L'exemple d'Alia, ANRW II 7 2 (1980) s. 932–952.
- Drew-Bear, Recherches** Th. Drew-Bear, Recherches Épigraphiques et Philologiques, REA 82 (1980) s. 155–182.
- Drew-Bear, Inscriptions** Th. Drew-Bear, Three Inscriptions from Asia Minor, Studies Presented to Sterling Dow. On his eightieth Birthday, Durham–North Carolina 1984, s. 61–69.

- Drew-Bear, Une Épigramme** Th. Drew-Bear, Une Épigramme de Phrygie, Sodalitas. Scritti in Onore di Antonio Guarino, Napoli 1984, s. 439–456.
- Drew-Bear, Phrygia'da Epigrafi** Th. Drew-Bear, Phrygia'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları, AST II (1984) s. 109–112.
- Drew-Bear et alii, Traveller** Th. Drew-Bear – Chr. Naour – R. S. Stroud, Arthur Pullinger: an early traveller in Syria and Asia Minor, TAPhS 75 3, Philadelphia 1985.
- Drew-Bear, Yeni Yazıtlar** Th. Drew-Bear, Frig Dilinde Yeni Yazıtlar, AST III (1985) s. 257–260.
- Drew-Bear, Beiträge** Th. Drew-Bear, Gertrud Laminger-Pascher: Beiträge zu den griechischen Inschriften Lykaoniens. Wien: Verl. d. Österr. Akad. d. Wiss. 1984. 128 S. zahlr. Abb. 4 Taf. (Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl., Denkschriften 173; Tituli Asiae Minoris. Ergänzungsbände 11.) 350 ÖS, Gnomon 59 (1987) s. 604–614.
- Drew-Bear–Koder, Kloster** Th. Drew-Bear – J. Koder, Ein byzantinisches Kloster am Berg Tmolos (Mit einem Beitrag von J.–P. Sodini), JÖB 38 (1988) s. 197–215.
- Drew-Bear–Naour, Divinités** Th. Drew-Bear – Chr. Naour, Divinités de Phrygie, ANRW II 18.3 (1990) s. 1907–2044.
- Drew-Bear, Indices** Th. Drew-Bear, Divinités de Phrygie. Par Thomas Drew-Bear, Lyon, et Christian Naour † Indices, ANRW II 18.4 (1990) s. 2777–2781.
- Drew-Bear–Le Rider, Monnayage** Th. Drew-Bear – G. Le Rider, Monnayage Cistophorique des Apaméens, des Praipénisseis et des Corpéni sous les Attalides. Questions de Géographie Historique, BCH 115 (1991) s. 361–376.
- Drew-Bear, Türsteine** Th. Drew-Bear, Marc Waelkens: Die kleinasiatische Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür. Mainz: von Zabern 1986. XXIII, 334 s. 90 Textabb. 108 Taf. mit 533 Fotos und 14 Strichabb. I Falttaf., Gnomon 63 (1991) s. 424–428.
- Drew-Bear, Üç Köy** Th. Drew-Bear, Phrygia Bölgesinde Üç Köy, AST IX (1991) s. 165–169.

- Drew-Bear, Heykel Definesi** Th. Drew-Bear, Afyon Müzesi'nde Bir Heykel Definesi, AST X (1992) s. 147-152
- Drew-Bear, Dokimeion'dan** Th. Drew-Bear, Dokimeion'dan Yeni Yazıtlar, AST XI (1993) s. 111-121.
- Drew-Bear, Dokimeion** Th. Drew-Bear, Nouvelles inscriptions de Dokimeion, Mélanges de l'Ecole Française de Rome, Antiquité 106 2, 1994.
- Drew-Bear, Araştırmalar** Th. Drew-Bear, Antiocheia ve Astra'da Yapılan Araştırmalar, AST XIII 2 (1995) s. 103-107.
- Drew-Bear, Antiokheia 1996** Th. Drew-Bear, Pisidia Antiokheias'ndan Yeni Yazıtlar, AST XIV 1 (1996) s. 73-78
- Drew-Bear, Antiokheia 1997** Th. Drew-Bear, Pisidia Antiokheia'dan Yeni Yazıtlar, AST XV 1 (1997) s. 361-365
- Drew-Bear-Yıldızturan, Adak steli** Th. Drew-Bear - M. Yıldızturan, Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Grup Adak Steli, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1996 Yıllığı, Ankara 1997.
- Drew-Bear, Dorylaion** Th. Drew-Bear, DNP 3 (1997) s. 796-797 s. v. Dorylaion.
- Drew-Bear, Votive Steles** Th. Drew-Bear, Phrygian Votive Steles in the Museum of Anatolian Civilisations, AST XVI 1 (1998) s. 391-401
- Drew-Bear, Trois Villages** Th. Drew-Bear, Trois Villages de Phrygie, N. Başgelen - G. Çelgin - V. Çelgin (ed.), Anatolian & Thracian Studies in Honour of Zafer Taşlıklioğlu. Zafer Taşlıklioğlu Armağanı. Anadolu ve Trakya Çalışmaları, Cilt-Volume I, İstanbul 1999, s. 65-80 (Arkeoloji ve Sanat Yayınları).
- Drew-Bear et alii, Votive Steles** Th. Drew-Bear - Ch. M. Thomas - M. Yıldızturan, Phrygian Votive Steles. The Museum of Anatolian Civilisations, Ankara 1999.
- Drew-Bear-Lochman, Grabreliefs** Th. Drew-Bear - T. Lochman, Grabreliefs aus Amorion, Orkistos und der antiken Siedlung von Bağlıca. Zeugen verlorengangener Grabbauten, Arkeoloji Dergisi (1996) s. 109-134.
- Drexler, Hypsistos** Drexler, Roscher ML I 2, s. 2856-2858, s. v. Hypsistos
- Durugönül-Şahin, Begräbnisstätte** S. Durugönül-S. Şahin, Begräbnisstätte einer Familie bei Nikaia, Epigr Anat 21 (1993) s. 55-60.

Efe, Eskişehir'e Demiryolunun Gelişi

A. Efe, XIX. yüzyılda Eskişehir'e Demiryolunun Gelişi ve Sonrası, Anadolu'da Tarihi Yollar ve Şehirler Semineri 21 Mayıs 2001, İstanbul 2002.

Efe, Araştırmalar 1989

T. Efe, 1988 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları, AST VII (1989) s. 405-424.

Efe, Araştırmalar 1990

T. Efe, 1989 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları, AST VIII (1990) s. 163-177.

Efe, Yukarı Porsuk Vadisi

T. Efe, Yukarı Porsuk Vadisi'nde günümüzden yedi bin yıl öncesine ait önemli bir kültürün varlığı saptandı, Müze (Museum) 4 (1990/1991) s. 25-31.

Efe, Araştırmalar 1991

T. Efe, 1990 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları, AST IX (1991) s. 561-583

Efe, Araştırmalar 1992

T. Efe, 1991 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları, AST X (1992) s. 345-364.

Efe, Araştırmalar 1993

T. Efe, 1992 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları, AST XI (1993) s. 571-592.

Efe, Araştırmalar 1994

T. Efe, 1993 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları, AST XII (1994) s. 245-266.

Efe, Araştırmalar 1995

T. Efe, 1994 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları, AST XIII 1 (1995) s. 131-152.

Efe, Araştırmalar 1996

T. Efe, 1995 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinde yapılan yüzey araştırmaları, AST XIV 2 (1996) s. 215-232.

Efe, Araştırmalar 2000

T. Efe, Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İlleri Yüzey Araştırmaları ve Orman Fidanlığı Kurtarma Kazıları, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), Ankara 2000, s. 103-110

Efe, Seyitgazi/Küllüoba

T. Efe, Seyitgazi/Küllüoba Kazısı, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), Ankara 2000, s. 118-122.

Eisele, Sabazios

T. Eisele, Roscher ML IV (1977) s. 232-264 s. v. Sabazios (1909-1915'ten tıpkıbasım).

- Eyice-Thierry, Monastère** S. Eyice – N. Thierry, *Le Monastère et la Source Saint de Midye en Thrace Turque*, Cahiers Arch 20 (1970) s. 46–76.
- Fant, Unfinished Sarcophagus Lids** J.C. Fant, *Four Unfinished Sarcophagus Lids at Docimium and the Roman Imperial Quarry System in Phrygia*, AJA 89 (1985) s. 655–662.
- Fant, Cavum Antrum** J.C. Fant, *Cavum Antrum Phrygiae. The Organization and Operations of the Roman Imperial Marble Quarries in Phrygia*, Oxford 1989 (BAR International Series 482).
- Fant, New Finds** J.C. Fant, *New Sculptural and Architectural Finds from Docimium*, AST VII (1989) s. 111–118.
- Fauth, Kybele** W. Fauth, KIP 3 (1969) s. 383–389 s. v. Kybele.
- Fauth, Sabazios** W. Fauth, KIP 4 (1972) s. 1478–1480 s. v. Sabazios
- Fears, Jupiter** J.R. Fears, *Jupiter and Roman Imperial Ideology*, ANRW II 17 1 (1981) s. 3–141.
- Fehrle, Brontaios** E. Fehrle, *Roscher ML VI*, s. 613 s. v. Brontaios.
- Fehrle, Bronton** E. Fehrle, *Roscher ML VI*, s. 613–614 s. v. Bronton
- Fellmann, Sabazios** R. Fellmann, *Der Sabazios-Kult*, M.J. Vermaseren (ed.), *Die orientalischen Religionen im Römerreich*, Leiden 1981 s. 316–340 (EPRO 93).
- Ferri, Zeus di Bitinia** S. Ferri, *Nuovi Monumenti Plastici dello Zeus di Bitinia*, *Historia* 6 (1932) s. 238–273.
- Flood, Family Structures** M.R. Flood, *Epigraphic Evidence for Family Structures and Customs in Asia Minor during the Early Empire*, North Ryde 1978.
- Franz, Fünf Inschriften** J. Franz, *Fünf Inschriften und fünf Städte in Kleinasien. Eine Abhandlung topographischen Inhaltes*, Berlin 1840.
- Fraser, Bibliography** P.M. Fraser, *Bibliography: Graeco-Roman Egypt Greek Inscriptions* (1959), JEA 46 (1960) s. 95–103.
- Fraser-Matthews, Names I** P.M. Fraser – E. Matthews, *A Lexicon of Greek Personal Names I. The Aegean Island, Cyprus, Cyrenaica*, Oxford 1987.
- Fraser-Matthews, Names III A** P.M. Fraser – E. Matthews, *A Lexicon of Greek Personal Names III A. The Peloponnese, Western Greece, Sicily and Magna Graecia*, Oxford 1997.

- Fraser–Matthews, Names III B** P. M. Fraser – E. Matthews, *A Lexicon of Greek Personal Names III B. Central Greece from the Megarid to Thessaly*, Oxford 2000.
- Fredrich, Zwei Inschriften** C. Fredrich, *Zwei Inschriften aus Bithynien*, *AM* 30 (1905) s. 412–413.
- Frei, Forschungen 1981** P. Frei, *Epigraphisch–topographische Forschungen im Raum von Eskişehir*, *TürkAD XXV* 2 (1981) s. 71–85.
- Frei, Forschungen 1983** P. Frei, *Epigraphisch–topographische Forschungen im Raum von Eskişehir 1991*, *AST I* (1983) s. 53–62.
- Frei, Ανγδιση** P. Frei, *Ανγδιση Βοβοκιάται*. *Altphrygisches Sprachgut in einer griechischen Weihinschrift aus dem Archäologischen Museum von Eskişehir*, A. Etter (ed.), *O-o-pe-ro-si Festschrift für Ernst Risch zum 75. Geburtstag*, Berlin–New York 1986, s. 708–717.
- Frei, Phrygische Toponyme** P. Frei, *Phrygische Toponyme*, *Epigr Anat* 11 (1988) s. 9–34.
- Frei, Forschungen 1989** P. Frei, *Epigraphisch–topographische Forschungen in Eskişehir und Umgebung (1987 und 1988)*, *AST VII* (1989) s. 191–201.
- Frei, Untersuchungen** P. Frei, *Untersuchungen zu den Ortsnamen Phrygiens*, *X. Türk Tarih Kongresi Ankara, 22–26 Eylül 1986, 1. cilt*, Ankara 1990, s. 185–195.
- Frei, Forschungen 1992** P. Frei, *Epigraphisch–topographische Forschungen in Eskişehir 1991*, *AST X* (1992) s. 141–146.
- Frei, Epichorische Namen** P. Frei, *Die epichorischen Namen im griechisch–römischen Inschriftenbestand der Region von Eskişehir*, H. Otten (ed.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in honour of Sedat Alp*, Ankara 1992, s. 181–192.
- Frei, Forschungen 1993** P. Frei, *Epigraphisch–topographische Forschungen in Eskişehir 1992*, *AST XI* (1993) s. 123–128.
- Frei, Mittlere Porsuktal** P. Frei, *Die epigraphische Erforschung des mittleren Porsuktales in Nordwestphrygien*, G. Dobesch – G. Rehrenböck (ed.), *Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens: Hundert Jahre kleinasiatische Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Akten des Symposiums von 23 bis 25 Oktober 1990*, Wien 1993, s. 189–209 (*ETAM* 14).

- Frei, Inschriften und Reliefs** P. Frei, *Inschriften und Reliefs* Ein Beitrag zur lokalen Religionsgeschichte Anatoliens, S. Buzzi – D. Käch et alii (ed.), *Zona Archeologica* Festschrift für Hans Peter Isler zum 60. Geburtstag, Bonn 2001, s. 135–158
- French, Milestones 2** D. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor Fasc. 2: An interim Catalogue of Milestones Part 2* (Küçük Asya'daki Roma Yolları ve Miltaşları. Fasikül 2: Miltaş Ara Kataloğu 2. Bölüm) Oxford 1988 (BAR International Series 392 ii).
- French, Sites and Inscriptions** D. French, *Sites and Inscriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia*, *Epigr Anat* 17 (1991) s. 51–68.
- Friedrich, Phrygia** J. Friedrich, *RE XX 1* (1941) s. 868–891 s. v. Phrygia (Sprache; Geschichte).
- Gall, Kulträume** H. v. Gall, *Die Kulträume in den Felsen von Karafu bei Takab (West-Azarbaidjan)*, *AMI* 11 (1978) s. 91–112.
- Ganschow, Tembris** T. Ganschow, *LIMC VII* (1994) s. 889–890 Lev. 612 s. v. Tembris
- Gerhard, Beilage** E. Gerhard, *AZ*, Beilage Nr. 7, September 1848, s. 107
- Gibson, Christians** E. Gibson, *The "Christians for Christians" inscriptions of Phrygia: Greek texts, translations, and commentaries*, *HarvTheolR* 32, Missoula Ma. 1978.
- Gibson, Koç Collection I** E. Gibson, *The Rahmi Koç Collection, Inscriptions Part I, Grave Monuments from the Plain of Altıntaş*, *ZPE* 28 (1978) s. 1–34
- Gibson, Koç Collection II** E. Gibson, *The Rahmi Koç Collection, Inscriptions Parts II and III. II Dedications from Central Asia Minor*, *ZPE* 31 (1978) s. 233–240.
- Gibson, Gravestones** E. Gibson, *Gravestones in the Kütahya Museum*, *TürkAD XXV 1* (1980) s. 59–85
- Gicheva, Sabazios** R. Gicheva, *LIMC VIII 1–2* (1997) s. 1068–1071 s. v. Sabazios
- Gignac, Grammar I** F.T. Gignac, *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods, Volume I Phonology*, Milano 1976.

- Gignac, Grammar II** F. T. Gignac, *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods, Volume II Morphology*, Milano 1981
- Giuliano, Apocalisse** A. Giuliano, *Le città dell'Apocalisse*, Roma 1978
- Götze, Kleinasien** A. Götze, *Kulturgeschichte des alten Orient Kleinasien*, München 1957²
- Graf Calice, Votivstele** F. Graf Calice, *Votive Stele aus Dorylaion*, *ÖJh* 11 (1908) s. 198–202.
- Graf, Hypsistos** F. Graf, *DNP* 5 (1998) s. 821–823 s. v. Hypsistos.
- Graf, Iuppiter** F. Graf, *DNP* 6 (1999) s. 77–82 s. v. Iuppiter.
- Graf, Kult, Kultus** F. Graf, *DNP* 6 (1999) s. 894–898 s. v. Kult, Kultus
- Grätz, Strafende Wettergott** S. Grätz, *Der strafende Wettergott. Erwägungen zur Traditionsgeschichte des Adad-Fluchs im Alten Orient und im Alten Testament*, Bodenheim 1998.
- Grégoire, Voyage** H. Grégoire, *Rapport sur un voyage d'Exploration dans le Pont et en Cappadoce*, *BCH* 33 (1909) s. 3–147.
- Grégoire, Ramsay** H. Grégoire, *Sir William Ramsay*, *Byzantion* 6 (1931) s. V–XII.
- Grimm, Deutsche Mythologie** J. Grimm, *Deutsche Mythologie I*, Wiesbaden 1992 (Berlin 1875–78'den tipkibasım).
- Groß, Menschenhand und Gotteshand** K. Groß, *Menschenhand und Gotteshand in Antike und Christentum*, Stuttgart 1985 (Aus dem Nachlaß herausgegeben von Wolfgang Speyer).
- Gschnitzer, Sippengötter** F. Gschnitzer, *Eine persische Kultstiftung in Sardeis und die Sippengötter Vorderasiens*, W. Meid – H. Trenkwalder (ed.), *Im Bannkreis des Alten Orients. Studien zur Sprach- und Kulturgeschichte des Alten Orients und seines Ausstrahlungsraumes (Karl Oberhuber zum 70. Geburtstag gewidmet)*, Innsbruck 1986.
- Gummerus, Darstellungen** H. Gummerus, *Darstellungen aus dem Handwerk auf römischen Grab- und Votivsteinen in Italien*, *JdI* 28 (1913) s. 63–126.
- Gusmani et alii, Frigi e Frigio** R. Gusmani – M. Salvini – P. Vannicelli, *Frigi e Frigio. Atti del 1° Simposio Internazionale Roma, 16–17 ottobre 1995*, Roma 1997 (Monografie scientifiche Serie scienze umane e sociali)

- Günther, Ehrendekret** W. Günther, Ein Ehrendekret post mortem aus Aizanoi, *IstMitt* 25 (1975) s. 351–356.
- Haas, Sprachdenkmäler** O Haas, *Die phrygischen Sprachdenkmäler*, Sofia 1966
- Haas, Hethitische Religion** V Haas, *Geschichte der hethitischen Religion*, Leiden–New York–Köln 1994.
- Hagenow, Weingarten** G. Hagenow, *Aus dem Weingarten der Antike. Der Wein in Dichtung, Brauchtum und Alltag*, Mainz 1982.
- Hall–Waelkens, Sculptors** A Hall – M. Waelkens, Two Dokimeian Sculptors in Iconium, *AnatSt* 32 (1982) s. 151–155.
- Halm-Tisserant–Siebert, Kerykeion** M. Halm-Tisserant – G. Siebert, *LIMC VIII* (1997) s. 728–731 Lev. 494–495 s. v. Kerykeion.
- Hamilton, Incubation** M. Hamilton, *Incubation or the cure of disease in pagan temples and christiona churches*, 1906.
- Hasluck, Inscriptions** F W. Hasluck, *Inscriptions from the Cyzicus District 1906*, *JHS* 27 (1907) s. 61–67.
- Haspels, Phrygie III** C.H.E. Haspels, *Phrygie. Exploration archéologique III. La Cité de Midas, Céramique et trouvailles diverses*, Paris 1951 (Institut Français d'archéologie de Stamboul).
- Haspels, Cognizance** C.H.E. Haspels, *Western Cognizance of Inner Phrygia in Earlier Days, The Aegean and the Near East. Studies Presented to Hetty Goldman. On the Occasion of her seventy-fifth Birthday*, New York 1956, s. 313–322.
- Haspels, Relics** C.H.E. Haspels, *Relics of a Dionysiac Cult in Asia Minor*, *AJA* 66 (1962) s. 285–287.
- Haspels, Highlands** C.H.E. Haspels, *The Highlands of Phrygia. Sites and Monuments*, Princeton–New Jersey 1971
- Haspels, Centre** C.H.E. Haspels, *Au centre de l'Asie Mineure sous l'Empire romain, Mélanges d'histoire ancienne et d'archéologie offerts à Paul Collart*, Lausanne 1976, s. 223–229
- Haspels, Central Anatolia** C.H.E. Haspels, *A page from history of religion in Central Anatolia, VIII Türk Tarih Kongresi, Ankara 11–15 Ekim, 1976, 1 Cilt, Ankara 1979*, s. 245–250.
- Haussig, Götter und Mythen** H.W. Haussig et alii (ed.), *Götter und Mythen im vorderen Orient*, Stuttgart 1965, s. 135–137 s. v. Wettergott; s. 208–213 s. v. Wettergötter.

- Head, Phrygia** B. V. Head, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum Catalogue of the Greek Coins of Phrygia*, Bologna 1964.
- Herrmann, Götteraltäre** W. Herrmann, *Römische Götteraltäre*, 1961.
- Herrmann, Bericht** P. Herrmann, Bericht über eine Reise in Nordostlydien, *AnzWien* 98 (1961) s. 166–168.
- Herrmann, Iulia Gordos** P. Herrmann, Zur Geschichte der Stadt Iulia Gordos in Lydien, *AnzWien* 107 (1971) s. 92–103.
- Herrmann, Überlegungen** P. Herrmann, Überlegungen zur Datierung der "Constitutio Antoniniana", *Chiron* 2 (1972) s. 519–530.
- Herrmann, Men** P. Herrmann, Men, Herr von Axiotta, S. Şahin – E. Schwertheim – J. Wagner (ed.), *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens II. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976*, Leiden 1978, s. 415–423 (EPRO 66).
- Herrmann, Tituli** P. Herrmann, *Tituli Asiae Minoris collecti et editi auspiciis Academiae Litterarum Austriacae. Volumen IV: Tituli Bithyniae linguis Graeca et Latina conscripti. Fas. I: Paeninsula Bithynica praeter Calchedonem. Nicomedia et ager Nicomedensis cum septemtrionali meridianoque litore sinus Astaceni et cum lacu Sumonensi. Enarravit Fredericus Carolus Dörner adiuvante Maria-Barbara von Stritzky. Vindobonae: Apud Academiam Scientiarum Austriacam MCMLXXVIII X, 109 S. 2 Taf. 1 Faltkarte*, *Gnomon* 54 (1982) s. 124–129.
- Herrmann, Katakekaumene** P. Herrmann, Sühn- und Grabinschriften aus der Katakekaumene im archäologischen Museum von Izmir, *AnzWien* 122 (1985) s. 248–261 Res. 1–4.
- Herrmann, Zeus-Epitheta** P. Herrmann, Eine Liste mit Zeus-Epitheta aus Milet, *Hyperboreus* 12 (1994–95) s. 118–127.
- Herrmann, Neues** P. Herrmann, Neues zu Kulte und Kultvereinen in Lydien, *AST XIV* 1 (1996) s. 91–96.
- Herrmann-Polatkan, Grabstelen** P. Herrmann – K. Z. Polatkan, Grab- und Votivstelen aus dem nordöstlichen Lydien im Museum von Manisa, *AnzWien* 98 (1961) s. 119–127.

- Herrmann-Polatkan, Das Testament des Epikrates** P Herrmann – K.Z Polatkan, Das Testament des Epikrates und andere neue Inschriften aus dem Museum von Manisa, Wien 1969.
- Hermann – Varinlioğlu, Theoi Pereudenoï** P Hermann – E Varinlioğlu, Theoi Pereudenoï. Eine Gruppe von Weihungen und Sühnschriften aus der Katakekaumene, *Epigr Anat* 3 (1984) s. 1–18.
- Hewitt, Propitiation** J.W. Hewitt, The Propitiation of Zeus, *HarvStCIPhil* 19 (1908) s. 61–120.
- Hirschfeld, Inschriften** G Hirschfeld, Inschriften aus dem Norden Kleinasiens besonders aus Bithynien und Paphlagonien, s. 863–892 (SBBerlin 1888, 2).
- Hirschfeld-Marshall, Collection** G Hirschfeld – F.H. Marshall, The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum IV, 1916
- Höcker-Prayon, Altar** C. Höcker – F. Prayon, *DNP* 1 (1996) s. 550–555 s. v. Altar.
- Hoffmann, Aizanoi** A. Hoffmann, Aizanoi. Zweiter Vorbericht über die Arbeiten im Stadion 1987, 1988 und 1990. Mit Beiträgen von Carsten Meyer-Schlichtmann, Hans Christoph von Mosch und Michael Wörrle, *AA* (1993) s. 437–473
- Hogarth, Notes** D.G. Hogarth, Notes in Phrygia Paroreus and Lycaonia, *JHS* 11 (1890) s. 151–166.
- Honigmann, Évêchés** E. Honigmann, Sur Quelques Évêchés d'Asie Mineure, *Byzantion* 10 (1935) s. 643–654.
- Hornbostel, Sarapis** W. Hornbostel, Sarapis. Studien zur Überlieferungsgeschichte, den Erscheinungsformen und Wandlungen der Gestalt eines Gottes, Leiden 1973 (EPRO 32).
- Huart, Konia** M. Cl. Huart, Konia. La ville des derviches tourneurs. Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure, Paris 1897
- Hülsen, Zeus** H. v. Hülsen, Zeus. Vater der Götter und Menschen, 1967.
- Hüttenroth, Türkei** W.-D. Hüttenroth, Türkei, Darmstadt 1982 (wissenschaftliche Länderkunden 21)
- Imhoof-Blumer, Prägorte** F. Imhoof-Blumer, Die Prägorte der Abbaïter, Epikteter, Grimenothyriten und Temenothyriten, Festschrift für Otto Benndorf, Wien 1898, s. 201–208.

- Jacobs, Mithrasmysterien** B. Jacobs, Die Herkunft und Entstehung der römischen Mithrasmysterien. Überlegung zur Rolle des Stifters und zu den astronomischen Hintergründen der Kultlegende, Xenia 43, Konstanz 1999
- Jacobsthal – Jones, Silver Find** P. Jacobsthal – A.H.M. Jones, A Silver Find from South-West Asia Minor, JRS 30 (1940) s. 16–31
- Jacoby, FGrHist** F. Jacoby, Die Fragmenta der griechischen Historiker I–III C2. Berlin–Leiden 1923–1958
- Jacopi, Paflagonia** G. Jacopi, Dalla Paflagonia alla Commagene, Roma 1936
- Jameson, Rind** M. Jameson, DNP 10 (2001) s. 1015–1017 s. v. Rind
- Jessen, Brontaios** O. Jessen, RE III 1 (1897) s. 889 s. v. Brontaios.
- Jessen, Brontesios** O. Jessen, RE III 1 (1897) s. 890 s. v. Brontesios.
- Jessen, Epikarpios** O. Jessen, RE VI 1 (1907) s. 112 s. v. Epikarpios
- Jessen, Hyetios** O. Jessen, RE IX 1 (1914) s. 89–90 s. v. Hyetios.
- Joubin, Stèles** A. Joubin, Stèles Funéraires de Phrygie, RA 24 (1894) s. 181–183.
- Johnson, Sabazios Reserch** Sh E. Johnson, The Present State of Sabazios Reserch, ANRW II 17 3 (1984) s. 1583–1613
- Kaletsch, Lydia** H. Kaletsch, DNP 7 (1999) s. 538–547 s. v. Lydia
- Känel, Hosios kai Dikaios** R. Känel, LIMC V 1–2 1990, s. 542–543 Lev. 373–375 s. v. Hosios kai Dikaios
- Keil, Denkmäler** J. Keil, Denkmäler des Meter-Kultes, ÖJh 18 (1915) s. 66–78
- Keil, Kulte Lydiens** J. Keil, Die Kulte Lydiens, Anatolian Studies Presented to Sir W.M. Ramsay, Manchester 1923, s. 239–266
- Keil–Premmerstein, Bericht** J. Keil – A. Premmerstein, Bericht über eine Reise in Lydien und der südlichen Aiolis, Wien 1908 (Denkschriften der Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch–historische Klasse 53).
- Kern, Orphiker** O. Kern, Orphiker auf Kreta, Hermes 51 (1916) s. 554–567.
- Kienast, Kaisertabelle** D. Kienast, Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie, Darmstadt 1990
- Kinneir, Reise** J.M. Kinneir, Reise durch Klein-Asien, Armenien und Kurdistan, in den Jahren 1813 und 1814, Weimar 1821

- (Neue Bibliothek der wichtigsten Reisebeschreibungen 2. Hälfte der ersten Centurie 27).
- Kirchhoff, Inscriptiones** A. Kirchhoff, *Inscriptiones Asiae Graecae et Latinae* (a Mordtmanno descriptae), *AdI* 33 (1861) s. 177–189
- Klaffenbach, Epigraphik** G. Klaffenbach, *Griechische Epigraphik*, Göttingen 1966².
- Klengel-Brandt, Wettergott und Große Mutter** E. Klengel-Brandt, *Wettergott und Große Mutter. Götter und Kulte im alten Syrien und in Kleinasien*, *Antike Welt* 1, 1993, s. 61–62.
- Koch, Ein Grabrelief** G. Koch, *Ein Grabrelief aus Phrygien im Getty Museum*, *Epigr Anat* 6 (1985) s. 91–96
- Koch, Weihreliefs** G. Koch, *Zwei Weihreliefs aus Phrygien*, *Epigr Anat* 9 (1987) s. 127–132.
- Koch, Funerary Sculpture** G. Koch, *Roman Funerary Sculpture. Catalogue of the Collections of the J. Paul Getty Museum*, 1988.
- Koch, Zeus Thallos** G. Koch, *Ein phrygisches Weihrelief für Zeus Thallos*, *Epigr Anat* 12 (1988) s. 143–146.
- Koch, Einige Weihreliefs** G. Koch, *Einige Weihreliefs aus Phrygien*, N. Başgelen – M. Lugal (ed.), *Festschrift für Jale İnan Armağanı*, İstanbul 1989, s. 539–545 (*Arkeoloji ve Sanat Yayınları*).
- Koerner, Homonymität** R. Koerner, *Die Abkürzung der Homonymität in griechischen Inschriften*, Berlin 1961 (SBBerlin 2)
- Kolb, Bemerkungen** F. Kolb, *Bemerkungen zur urbanen Ausstattung von Städten im Westen und im Osten des Römischen Reiches anhand von Tacitus, Agricola 21 und der Konstantinischen Inschrift von Orkistos*, *Klio* 75 (1993) s. 321–341.
- Korfmann, Demircihüyük** M. Korfmann, *Demircihüyük. Eine vorgeschichtliche Siedlung an der phrygischen Bithynischen Grenze. Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung von 1975*, *IstMitt* 27–28 (1977–78) s. 5–31.
- Körte, Radet** A. Körte, G. Radet, *En Phrygie. Nouvelles Archives des missions scientifiques. Tome VI* (1895) 425–594, *GGA* 159 (1897) s. 386–416.
- Körte, Studien II** A. Körte, *Kleinasiatische Studien II. Gordion und der Zug des Manlius gegen die Galater*, *AM* 22 (1897) s. 1–51.
- Körte, Alter von Zeustempel** A. Körte, *Das Alter des Zeustempels von Aizanoi (Tafel XI)*, *Festschrift für Otto Benndorf*, Wien 1898, s. 209–214

- Körte, Studien IV** A. Körte, Kleinasiatische Studien IV. Ein altphrygischer Tumulus bei Bos-öjök (Lamunia), AM 24 (1899) s. 1–45
- Körte, Studien V** A. Körte, Kleinasiatische Studien V. Inschriften aus Bithynien, AM 24 (1899) s. 398–450.
- Körte, Studien VI** A. Körte, Kleinasiatische Studien VI. Inschriften aus Phrygien, AM 25 (1900) s. 398–444.
- G. ve A. Körte, Gordion** G. ve A. Körte, Gordion. Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900, (Beiheft zum IdI) Berlin 1904.
- Kourouniotes, TO EPΓON** K. Kourouniotes, ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ ΤΟΥ 1921–22. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΕΝ ΜΙΚΡΑΙ ΑΣΙΑΙ, ADelt 7 (1924) s. 1–6.
- Kraabel, Ὑψιστος** A. T. Kraabel, Ὑψιστος and the Synagogue at Sardis, GRBS 10 (1969) s. 81–93.
- Kraft, Münzprägung** K. Kraft, Das System der Kaiserzeitlichen Münzprägung in Kleinasien. Materialien und Entwürfe, Berlin 1972.
- Kraus, Hekate** T. Kraus, Hekate Studien zu Wesen und Bild der Göttin in Kleinasien und Griechenland, Heidelberg 1960.
- Krause, I.O.M. Saturnus** B. H. Krause, Iuppiter Optimus Maximus Saturnus. Ein Beitrag zur ikonographischen Darstellung Saturns, Mainz 1983.
- Kreissig, Tempelland** H. Kreissig, Tempelland, Katoiken, Hierodulen im Seleukidenreich, Klio 59 (1977) s. 375–380.
- Kretschmer, ΧΗΤΤΑΣ** P. Kretschmer, ΧΗΤΤΑΣ, Glotta 29 (1942) s. 128
- Kubitschek, Aera** W. Kubitschek, RE I 1 (1894) s. 606–666 s. v. Aera
- Künzl, Inschriften** E. Künzl, Inschriften aus Kleinasien im Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz (RGZM), Epigr. Anat 2 (1983) s. 81–83.
- Laminger-Pascher, Aspekte** G. Laminger-Pascher, Sozial-historische Aspekte der griechischen Inschriften des südöstlichen Kleinasien, W. Meid – H. Schmeja (ed.), Philologie und Sprachwissenschaft. Akten der 10. Österreichischen Linguisten-Tagung, Innsbruck 23. – 26. Oktober 1982, Innsbruck 1983, s. 137–147
- Laminger-Pascher, Beiträge** G. Laminger-Pascher, Beiträge zu den griechischen Inschriften Lykaoniens, Wien 1984 (ETAM 11).

- Laminger-Pascher, Grabinschriften** G. Laminger-Pascher, Fünf neue Grabinschriften aus Lykaonien, *Lebendige Altertumswissenschaft Festgabe zur Vollendung des 70. Lebensjahres von Hermann Vetters* dargebracht von Freunden, Schülern und Kollegen, 1985, s. 273–275.
- Laminger-Pascher, Soldaten** G. Laminger-Pascher, Römische Soldaten in Isaurien, E. Weber–G. Dobesch (ed.), *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Wien 1985, s. 381–392.
- Laminger-Pascher, Frauennamen** G. Laminger-Pascher, Zu den Frauennamen auf $\text{-}\eta\zeta$, *Epigr Anat* 6 (1985) s. 83–86.
- Laminger-Pascher, Lykaonien** G. Laminger-Pascher, Lykaonien und die Phryger, Wien 1989 (SBWien 532).
- Laminger-Pascher, Ostgrenze** G. Laminger-Pascher, Lykaonien und die Ostgrenze Phrygiens, *Epigr Anat* 16 (1990) s. 1–14.
- Laminger-Pascher, Inschriften** G. Laminger-Pascher, Die kaiserzeitlichen Inschriften Lykaoniens. Faszikel I: Der Süden, Wien 1992 (ETAM 15).
- Landucci-Gattinoni, Iuppiter Tonans** F. Landucci-Gattinoni, Iuppiter Tonans, M. Sordi (ed.), *Fenomeni naturali e avvenimenti storici nell'antichità* 11, 1989 (Contributi Istituto Storia Antica 15) s. 139–153.
- Lane, Sabazios II** E.N. Lane, *Corpus cultus Iovis Sabazii II: The Other Monuments and Literary Evidence*, Leiden–New York–København–Köln 1985 (EPRO 100).
- Lane, Sabazios III** E.N. Lane, *Corpus cultus Iovis Sabazii III: Conclusions*, Leiden–New York–København–Köln 1989 (EPRO 100).
- Lange, Aizanis** O. Lange, Die phrygische Landschaft Aizanis und ihre Münzen, *der Münzen- und Medaillensammler Berichte (Aus allen Gebieten der Münzen- und Medaillenkunde)* Nr. 164, 29. Jahrgang, März/April 1989, s. 597–602.
- Lane Fox, Pagans and Christians** R. Lane Fox, *Pagans and Christians in the Mediterranean world from the second century AD to the conversion of Constantine*, London 1986.
- Latte, Religionsgeschichte** K. Latte, *Römische Religionsgeschichte*, München 1960.
- Lavagnini, Iscrizioni** B. Lavagnini, *Iscrizioni di Nacoléa*, *Racolta di scritti in onore di G. Lumbroso*, s. 335–339.

- Latyshev, Kertscher Museum** B Latyshev, Aus dem Archiv des Kertschen Museums, *Isvestja der Russischen Akademie für materielle Kultur* II, 1922.
- Le Bas–Waddington, Inscriptions** Ph. Le Bas – W.H. Waddington, *Inscriptions grecques et latines recueillies en Asie Mineure. Voyage archéologique en Grèce et en Asie Mineure. Inscriptions Tome III*, Hildesheim 1972 (Paris 1870'den tipkibasım)
- Legrand, Inscriptions** E Legrand, *Inscriptions de Paphlagonie*, BCH 21 (1897) s. 92–101.
- Leschhorn, Ären** W Leschhorn, *Antike Ären. Zeitrechnung, Politik und Geschichte im Schwarzmeerraum und in Kleinasien nördlich des Tauros*, Stuttgart 1993 (Historia Einzelschriften 81)
- Levick–Mitchell, MAMA IX** B.M. Levick – S. Mitchell et alii (ed.), *Monuments from the Aezanitis*, London 1988 (MAMA IX)
- Levick–Mitchell, MAMA X** B.M. Levick – S. Mitchell et alii (ed.), *Monuments from Appia and the Upper Tembris Valley, Cotiaenum, Cadi, Synaus, Ancyra Sidera and Tiberiopolis*, London 1993 (MAMA X)
- Ley, Hermes** A Ley, DNP 5 (1998) s. 431–432 s. v. Hermes
- Ley, Iuppiter** A. Ley, DNP 6 (1999) s. 82–83 s. v. Iuppiter
- Liddell – Scott, Lexicon** H.G. Liddell – R. Scott, *A Greek–English Lexicon*, Oxford 1961
- Lochman, Grabsteine** T. Lochman, *Eine Gruppe spätrömischer Grabsteine aus Phrygien*, E. Berger (ed.), *Antike Kunstwerke aus der Sammlung Ludwig III. Die Skulpturen*, Mainz 1990, s. 453–508.
- Lochman, Une Stèle** T. Lochman, *Une Stèle Phrygienne*, RLouvre (1990, 6) s. 455–461
- Lochman, Provinzkunst** T. Lochman, *Provinzkunst und Kunstzentrum. Einige Beobachtungen an Grabsteinen aus dem Gebiet um Kadoi in der Mysia Abbaitis*, MAGesStein 5 (1991) s. 57–82. (Akten des 1. Internationalen Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens Graz, 27–30 Nisan 1989, II. Kısım)
- Lochman, Deux reliefs** T. Lochman, *Deux reliefs Anatóliens au Musée des Beaux–Arts de Budapest*, BMusHongr 74 (1991) s. 11–24

- Lucas, Voyage** P. Lucas, Voyage du Sieur Paul Lucas fait par ordre du Roi dans la Grèce, l'Asie Mineure, la Macédoine et l'Afrique. Tome I. Contenant la description de la Natolie, de la Carmanie et de la Macédoine, Paris 1712
- MacMullen, Peasants** R. MacMullen, Peasants, during the Principate, ANRW II 1 (1974) s. 253–261
- MacMullen, Paganism** R. MacMullen, Paganism in the Roman Empire, New Haven–London 1981.
- Macpherson, Inscriptions** I.W. Macpherson, Inscriptions from Eskişehir and District, BSA 49 (1954) s. 11–16
- Macpherson, Galatia** I.W. Macpherson, New Evidence for the Historical Geography of Galatia, Cambridge 1958 (PhD Thesis).
- Makris, Dorylaion** G. Makris, DNP 3 (1997) s. 797 s. v. Dorylaion
- Malay, Batı Anadolu** H. Malay, Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi II, İzmir 1983, s. 50–61.
- Malay, Epigrafik Araştırmalar** H. Malay, Manisa ve Denizli İllerinde Epigrafik Araştırmalar, AST II (1984) s. 99–103.
- Malay, Meter Phileis** H. Malay, Philadelphia'da Meter Phileis – Men Tiamou Kombinasyonu ve Tekousa Problemi, AST III (1985) s. 133–136.
- Malay, Araştırmalar** H. Malay, Lydia, Karia ve Phrygia'da Araştırmalar, AST VI (1988) s. 247–252.
- Malay, Yeni Buluntular** H. Malay, Lydia'dan Yeni Epigrafik Buluntular, AST VIII (1990) s. 203–208.
- Malay, Yerel Tanrılar** H. Malay, Batı Anadolu'da Yerel Tanrılar ve Tapım Merkezleri, X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22–26 Eylül 1986, Cilt 1, Ankara 1990, s. 389–395
- Malay, New inscriptions** H. Malay, New inscriptions from Phrygia. New Inscriptions from Phrygia, H. Malay (ed.), M. (Usman) Anabolu'ya Armağan – Presented to M. (Usman) Anabolu, Arkeoloji Dergisi II, İzmir 1994, s. 173–183 (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları).
- Malay, Inscriptions** H. Malay, Greek and Latin Inscriptions in the Manisa Museum, Wien 1994 (ETAM 19).

- Malay, Yerel Dinler** H. Malay, Lydia'da Yerel Dinler ve Günah Çıkarma Yazıtları, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 89 (Mart–Nisan 1999) s. 8–15
- Malay, Researches** H. Malay, *Researches in Lydia, Mysia and Aiolis*, Wien 1999 (ETAM 23).
- Malten, Karl Kerényi** L. Malten, Karl Kerényi: *Die Mythologie der Griechen Die Götter- und Menschheitsgeschichten* Zürich: Rhein-Verlag 1951. 312 S. 66 Abb. (nach Vasenbildern), 25 sfr., *Gnomon* 25 (1953) s. 1–5
- Manganaro, Nuove Ricerche** G. Manganaro, *Nuove Ricerche di Epigrafia Siceliota, Siculorum Gynnasium* NS 16. 1 (1963) s. 51–64.
- Mansel, Erwerbungsbericht** A. M. Mansel, *Erwerbungsbericht des Antikenmuseums zu Istanbul seit 1914*, AA Beiblatt zum Jahrbuch des archäologischen Instituts 48 (1933) s. 115–139.
- Marek, Stadt** Chr. Marek, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus–Bithynia und Nord–Galatia*, Tübingen 1993 (IstForsch 39)
- Marek, Modrene** Chr. Marek, *Grab-, Ehren- und Weihinschriften aus der Gegend von Modrene (Mudurnu) in Bithynien*, *Epigr Anat* 28 (1997) s. 81–84.
- Matz–Duhn, Antike Bildwerke III** F. Matz – F. v. Duhn, *Antike Bildwerke in Rom mit Ausschluß der größeren Sammlungen III*, Leipzig 1882.
- Mehl, Handwerker** A. Mehl, *Handwerker und Künstler in der Gesellschaft der nordwestlichen Provinzen des Römischen Reiches – einige Phänomene und Vorschläge zu ihrer Deutung*, *MAGesStei* Akten des 1. Internationalen Kolloquiums über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens, Graz, 27–30. April 1989, Teil I. Jahrgang 3/4, 1989/90 VWGÖ–Wien, s. 59–82
- Mendel, Inscriptions** G. Mendel, *Inscriptions de Bithynie*, *BCH* 24 (1900) s. 361–426
- Mendel, Catalogue Brousse** G. Mendel, *Catalogue des monuments grecs, romains et byzantins du Musée Impérial Ottoman de Brousse*, *BCH* 33 (1909) s. 245–435
- Mendel, Catalogue İstanbul III** G. Mendel, *Musées Impériaux Ottomans, İstanbul. Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines III*, İstanbul 1914.
- Merkelbach, Mithras** R. Merkelbach, *Mithras*, Königstein 1984.

- Merkelbach, Hosios kai Dikaios** R. Merkelbach, Referat Die Götter Hosios und Dikaios in Mäonien und Phrygien, ZPE 97 (1993) s. 291–296.
- Meyer, Urkundenreliefs** M. Meyer, Die griechischen Urkundenreliefs, 1989 (AM Beiheft 13).
- Mirbeau, Dédicaces** G. Mirbeau, Dédicaces Religieuses de Dorylée, Echos d'Orient IX (1906) s. 356–360.
- Mitchell, R.E.C.A.M.** S. Mitchell, R.E.C.A.M. Notes and Studies no. 5. A Roman family in Phrygia, AnatSt 29 (1979) s. 13–22.
- Mitchell, Anatolia I** S. Mitchell, Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor I. The Celts and the Impact of Roman Rule, Oxford 1993.
- Mitchell, Anatolia II** S. Mitchell, Anatolia Land, Men, and Gods in Asia Minor II. The rise of the church, Oxford 1993.
- Mitchell et alii, Catalogues** S. Mitchell – D. French – J. Greenhalgh, Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor II. The Ankara District. The Inscriptions of North Galatia, Oxford 1982 (BAR International Series 135).
- Mordtmann, Anatolien** A.D. Mordtmann, Anatolien. Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850–1859). Eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Franz Babinger, Osnabrück 1972 (Hannover 1925'den tipkibasım).
- Mordtmann, Seidi Gazi** A.D. Mordtmann, Seidi Gazi. Ein Beitrag zur vergleichenden Geographie und zur osmanischen Urgeschichte, Gelehrte Anzeigen 50 (1860) s. 260–296.
- Mordtmann, Gottheiten** J.H. Mordtmann, Über einige vorderasiatische Gottheiten, AM 10 (1885) s. 11–14.
- Moretti, Note** L. Moretti, Note Egittologiche, Aegyptus 38 (1958) s. 199–209.
- Moretti, IGUR I** L. Moretti, IGUR I, Roma 1968.
- Möbius, Stele** H. Möbius, RE III A 2 (1929) s. 2307–2325 s. v. Stele.
- Müller, Μέγας Θεός** B. Müller, Μέγας Θεός, Dissertationes halenses, 21. 3, 1913.
- Müller-Kessler-Kessler, Kult** Ch. Müller-Kessler – H. Kessler, Zum Kult des Wettergottes von Guzana, N. Başgelen (ed.), In memoriam İ. Metin Akyurt, Bahattin Devam Anı Kitabı Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, İstanbul 1995, s. 239–244.

- Müller, Bildkommentar** D. Müller Topographischer Bildkommentar zu den Historien Herodots Kleinasien und angrenzende Gebiete mit Südostthracien und Zypern, Tübingen 1997.
- Nani, 1943–44** T G Nani, *Epigraphica* 5–6 (1943–1944)
- Naour, Nouvelles inscriptions** Chr. Naour, *Nouvelles inscriptions du Moyen Hermos*, *Epigr Anat* 2 (1983) s. 107–141
- Naumann, Drei Altäre** F. Naumann, *Drei Altäre aus der Aezanitis (Kusura)*, B. v. Freytag Gen Löringhoff – D. Mannsperger – F. Prayon (ed.) unter Mitarbeit von M. Prihoda – A.–M. Wittke, *Praestant Interna. Festschrift für Ulrich Hausmann*, Tübingen 1982, s. 154–164
- Naumann, Kybele** F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, Tübingen 1983.
- Naumann, Ulpü** F. Naumann, *Ulpü von Aizanoi*, *IstMitt* 35 (1985) s. 217–226.
- Naumann, Festung** C. Naumann, *Die mittelalterliche Festung von Aizanoi–Çavdarhisar*, *IstMitt* 35 (1985) s. 275–294.
- Naumann, Meter Steunene** R. Naumann, *Das Heiligtum der Meter Steunene bei Aezani*, *IstMitt* 17 (1967) s. 218–247.
- Naumann, Erdbeben** R. Naumann, *Wirkungen eines Erdbebens an den antiken Bauten in Aezani*, *Beiblatt zum Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts* 86 (1971–72) s. 214–221
- R.–F. Naumann, Rundbau** R. Naumann – F. Naumann, *Der Rundbau in Aezani. Mit dem Preisedikt des Diokletian und das Gebäude mit dem Edikt in Stratonikeia*, Tübingen 1973.
- Naumann, Restaurierungen** R. Naumann, *Restaurierungen und Untersuchungen in Aezani*, *TürkAD* XX 1 (1973) s. 155–162.
- Naumann, Heroon** R. Naumann, *Das Heroon auf der Agora in Aezani*, *IstMitt* 23–24 (1973–74) s. 183–195.
- Naumann, Türsteine** R. Naumann, *Die Bedeutung der Türsteine bei den Kaianlagen an der Agora in Aezani*, *IstMitt* 25 (1975) s. 343–350.
- Naumann, Zeustempel** R. Naumann, *Der Zeustempel zu Aizanoi. Nach den Ausgrabungen von Daniel Krencker und Martin Schede. Mit einem Beitrag von Hans von Aulock*, Berlin 1979

- Naumann, Aizanoi-Bericht** R. Naumann, Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1979 und 1980, AA (1995) s. 345–382
- Neumann, Phrygisch** G. Neumann, Phrygisch und Griechisch, Wien 1988 (SBWien 499).
- Neve, Regenkult-Anlagen** P. Neve, Regenkult-Anlagen in Boğazköy-Hattusa, Tübingen 1971 (IstMitt Beih. 5).
- Nilsson, Religion I** M. P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion I Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft, München 1976 (1967³'den tipkibasım)
- Nilsson, Religion II** M. P. Nilsson, Geschichte der griechischen Religion II Die hellenistische und römische Zeit, München 1974³.
- Nock, Studies** A. D. Nock, Studies in the Graeco-Roman Beliefs of the Empire, JHS 45 (1925) s. 84–101
- Nollé et alii, Katalog** J. Nollé – S. Şahin – Ch. Vorster, Katalog der Inschriften im Museum von Alanya, Epigr Anat 5 (1985) s. 125–146.
- Olshausen-Wörrle, Nakoleia** E. Olshausen – M. Wörrle, DNP 8 (2000) s. 699–700 s. v. Nakoleia.
- Oppermann, Neotera** H. Oppermann, RE XVI 2 (1935) s. 2478 s. v. Neotera
- Orel, Phrygian Religion** V. E. Orel, Phrygian Religion and Rituals: Indo-European and Non-Indoeuropean Components, Orpheus ThracSt, Nagard 1990.
- Osborne-Byrne, Names** M. J. Osborne – S. G. Byrne (ed. P. M. Fraser–E. Matthews), A Lexicon of Greek Personal Names II Attica, Oxford 1994.
- Ox. Pap.** The Oxyrhynchos Papyri, Londra 1898 vd.
- Özkaya, Cybele** V. Özkaya, Cybele and the Waterside Shrines. Some Observations on the Phrygian Spring Cult and Its Origin, Arkeoloji Dergisi 4 (İzmir 1996) s. 97–107
- Pape-Benseler, Eigennamen** W. Pape – G. Benseler, Wörterbuch der griechischen Eigennamen 1–2, Graz 1959.
- Patterson, Infant Exposure** C. Patterson, 'Not Worth the Rearing' The Causes of Infant Exposure in Ancient Greece, TAPhA 115 (1985) s. 103–123.
- Peek, Vers-Inschriften I** W. Peek, Griechische Vers-Inschriften I, Berlin 1955
- Perdrizet, Men** P. Perdrizet, Men, BCH 20 (1896) s. 55–106.

- Perl, Chronologie** G. Perl, Zur Chronologie der Königreiche Bithynia, Pontos und Bosphoros, J. Harmatta (ed.), Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums, Amsterdam 1968, s. 299–330.
- Perrot et alii, Exploration** G. Perrot – E. Guillaume – J. Delbet, Exploration Archéologique de la Galatie et de la Bithynie. D'une Partie de la Mysie, de la Phrygie, de la Cappadoce et du Pont I, Paris 1872.
- Peterson, Εἰς Θεός** E. Peterson, Εἰς Θεός, Göttingen 1926
- Petzl, Vier Inschriften** G. Petzl, Vier Inschriften aus Lydien, S. Şahin – E. Schwertheim – J. Wagner (ed.), Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens II. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976, Leiden 1978, s. 745–761 (EPRO 66).
- Petzl, Inschriften aus Saittai** G. Petzl, Inschriften aus der Umgebung von Saittai (I). (Encekler, Hamidiye, Ayazviran), ZPE 30 (1978) s. 249–276.
- Petzl, Bericht 1984** G. Petzl, Bericht über die epigraphische Forschungen in Lydien, AST II (1984) s. 105–108
- Petzl, Beichtinschriften 1994** G. Petzl, Die Beichtinschriften Westkleinasiens, Epigr Anat 22, Bonn 1994.
- Petzl, Bericht 1995** G. Petzl, Bericht über die wichtigsten Ergebnisse des epigraphischen Survey in Lydien (12. bis 30. September 1994), AST XIII 2 (1995) s. 143–145.
- Petzl, Religiosität** G. Petzl, Ländliche Religiosität in Lydien, Forschungen in Lydien, Bonn 1995, s. 37–48 (AMS 17).
- Petzl, Beichtinschriften 1998** G. Petzl, Die Beichtinschriften im römischen Kleinasien und der Fromme und Gerechte Gott, Nordrhein–Westfälische Akademie der Wissenschaften. Geisteswissenschaften. Vorträge. G 355, Wiesbaden 1998
- Petzl, Neue Inschriften** G. Petzl, Neue Inschriften aus Lydien (III), Epigr Anat 30 (1998) s. 19–46
- Petzl, Inschriften** G. Petzl, Inschriften aus Phrygien, Epigr Anat 31 (1999) s. 95–104
- Petzl, Lydien** G. Petzl, Lydien in der späteren Kaiserzeit. Wirtschaft, Gesellschaft und Religion im Spiegel der Inschriften, XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina

- Roma, 18–24 Settembre 1997 Atti II (Roma 1999) s. 473–488.
- Pfuhl–Möbius I** E Pfuhl – H. Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs I, Mainz 1977.
- Pfuhl–Möbius II** E. Pfuhl – H. Möbius, Die ostgriechischen Grabreliefs II, Mainz 1979.
- Picard, Sabazios** Ch. Picard, Sabazios, Dieu Thraco–Phrygien: Expansion et Aspects Nouveaux de Son Culte, RA Tome II (1961) s 129–176.
- Pohl, Ein Phryger** D Pohl, Ein Phryger in Alexandria Troas?, Die Troas. Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II, Bonn 1996, s 91–97 (AMS 22).
- Poland, Vereinwesen** F Poland, Geschichte des griechischen Vereinwesens, Leipzig 1967 (Berlin 1909'dan tıpkıbasım).
- Prayon, Phrygische Plastik** F. Prayon, Phrygische Plastik Die früheisenzeitliche Bildkunst Zentral–Anatoliens und ihre Beziehungen zu Griechenland und zum Alten Orient, Tübingen 1987 (Tübinger Studien zur Archäologie und Kunstgeschichte 7).
- Preger–Noack, Dorylaion** Th. Preger – F. Noack, Dorylaion. Inschriften (I); Grabreliefs (II), AM 19 (1894) s. 301–334.
- Preisigke, Namenbuch** F. Preisigke, Namenbuch, Heidelberg 1922.
- Radet, En Phrygie** M.G Radet, En Phrygie. Rapport sur une mission scientifique en Asie Mineure (Août–Septembre 1893) Paris, 1895.
- Radet–Ouvré, Inscriptions** M.G Radet – H Ouvré, Inscriptions de Phrygie, BCH 20 (1896) s 107–118
- Ramsay, Inscriptions** W.M. Ramsay, Inscriptions from Nacoleia, JHS 3 (1882) s. 119–127
- Ramsay, Unedited** W.M. Ramsay, Unedited Inscriptions of Asia Minor, BCH 7 (1883) s. 258–328.
- Ramsay, Notes and Inscriptions** W.M. Ramsay, Notes and Inscriptions from Asia Minor, AM 8 (1883) s 71–78.
- Ramsay, Sepulchral Customs** W.M. Ramsay, Sepulchral Customs in Ancient Phrygia, JHS 5 (1884) s 241–262.
- Ramsay, Cities** W.M. Ramsay, The Cities and Bishoprics of Phrygia, JHS 8 (1887) s 461–519

- Ramsay, Study I** W.M. Ramsay, A Study of Phrygian Art (Part I), JHS 9 (1888) s. 350–382
- Ramsay, Laodiceia Combusta** W.M. Ramsay, Laodiceia Combusta and Sinethandos, AM 13 (1888) s. 233–272
- Ramsay, Study II** W.M. Ramsay, A Study of Phrygian Art (Part II), JHS 10 (1889) s. 147–189.
- Ramsay, Dablis–Doris** W.M. Ramsay, Dablis–Doris, BCH 22 (1898) s. 233–240
- Ramsay, Preliminary Report** W.M. Ramsay, Preliminary Report to the Wilson Trustees on Exploration in Phrygia and Lycaonia, W.M. Ramsay (ed.), Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire (Aberdeen 1906) s. 231–278.
- Ramsay, Studies** W.M. Ramsay (ed.), Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire (Aberdeen 1906)
- Ramsay, Tekmoreian** W.M. Ramsay, The Tekmoreian Guest–Friends, JHS 32 (1912) s. 151–179.
- Ramsay, Discovery** W.M. Ramsay, The Bearing of Recent Discovery on the Trust–Worthiness of the New Testament, Londra–New York–Toronto 1915.
- Ramsay, Utilisation** W.M. Ramsay, The Utilisation of old Epigraphic Copies, JHS 38 (1918) s. 124–192
- Ramsay, Tarihi Coğrafya** W.M. Ramsay, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, İstanbul 1961 (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi)
- Ramsay, Historical Geography** W.M. Ramsay, The historical geography of Asia Minor, 1962 (1890'dan Tıpkı Basım).
- Rapp, Kybele** A. Rapp, Roscher ML II 1, s. 1638–1672 s. v. Kybele
- Redaksiyon, BCH 45** BCH Redaksiyon, Chronique des Fouilles et Découvertes Archéologiques dans L'Orient Hellénique, BCH 45 1921, s. 487–568.
- Reisch, Altar** E. Reisch, RE I 2 (1894) s. 1640–1691 s. v. Altar.
- Reisch, βωμός** E. Reisch, RE III 1 (1897) s. 681–682 s. v. βωμός
- Rheidt, Aizanoi–Vorbericht** K. Rheidt, Vorbericht über die Forschungen zur historischen Topographie. Mit einem Beitrag von Michael Wörle, AA (1993) s. 475–507.
- Rheidt, Aizanoi–Bericht** K. Rheidt, Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1979 und 1980, AA (1995) s. 693–718.

- Rheidt, Römischer Luxus** K. Rheidt, Römischer Luxus – Anatolisches Erbe. Aizanoi in Phrygien – Entdeckung, Ausgrabung und neue Forschungsergebnisse, *Antike Welt* 6, 1997, s. 479–499.
- Rheidt, Ländlicher Kult** K. Rheidt, Ländlicher Kult und städtische Siedlung: Aizanoi in Phrygien, E. L. Schwandner – K. Rheidt (ed.), *Stadt und Umland. Neue Ergebnisse der archäologischen Bau- und Siedlungsforschung*, Mainz 1999 s. 237–253 (Diskussionen zur Archäologischen Bauforschung, Band 7).
- Rheidt, Aizanoi** K. Rheidt, *DNP* 13 (1999) s. 32–40 s. v. Aizanoi
- Ricl, Sanctuaire** M. Ricl, Le sanctuaire des dieux Saint et Juste à Yaylababa Köyü, *Ziva Ant* 40 (1990) s. 158–177.
- Ricl, Nouveaux Monuments** M. Ricl, Nouveaux Monuments Votifs de Phrygie, *Epigr Anat* 17 (1991) s. 73–78
- Ricl, Hosios kai Dikaios I** M. Ricl, Hosios Kai Dikaios. Première partie: Catalogue des inscriptions, *Epigr Anat* 18 (1991) s. 1–70.
- Ricl, Hosios kai Dikaios II** M. Ricl, Hosios Kai Dikaios. Seconde partie: Analyse, *Epigr Anat* 19 (1992) s. 71–103.
- Ricl, Hosios kai Dikaios III** M. Ricl, Hosios Kai Dikaios. Nouveaux monuments, *Epigr Anat* 20 (1992) s. 95–100.
- Ricl, Inscriptions** M. Ricl, Inscriptions Votives Inédites au Musée D'Eskişehir, *Ziva Ant* 44 (1994) s. 157–174.
- Riemschneider, Wettergott** M. Riemschneider, *Der Wettergott*, Leipzig 1956.
- Robert, Hellenica** L. Robert, *Hellenica. Recueil d'épigraphie, de numismatique et d'antiquités grecques I–XIII*, Paris 1942–1965.
- Robert, Carie** J.-L. Robert, *La Carie II. Histoire et géographie historique II*, Paris 1954.
- Robert, Reliefs votifs** L. Robert, Reliefs votifs et cultes d'Anatolie, *Anatolia* 3 (1958) s. 112–120 (= *OMS I*, s. 411–419).
- Robert, Noms Indigènes** L. Robert, Noms Indigènes dans *L'Asie-Mineure Gréco-Romaine*, Paris 1963
- Robert, Samothrace** L. Robert, *Samothrace. Excavations conducted by the Institute of Fine Arts, New York, ed. Karl Lehmann. Vol. 2 part 1: The inscriptions on stone, by P.M. Fraser*. New York: Pantheon Books 1960. XIII, 163 S. 29 Taf. 4° 8, 50 \$ (Bollingen Series), *Gnomon* 35 (1963) s. 50–79.

- Robert, *Etudes 1973* L. Robert, *Etudes déliennes*, BCH Suppl. 1 (1973).
- Robert, *Malédiction*s L. Robert, *Malédiction*s funéraires grecques, Académie des Inscriptions & Belles-Lettres, Paris 1978.
- Robert, *A Travers l'Asie Mineure* L. Robert, *A Travers l'Asie Mineure*. Poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie, Paris 1980.
- Robert, *Documents 1981* L. Robert, *Documents d'Asie Mineure*, BCH 105 (1981) s 331–360.
- Robert, *Documents 1982* L. Robert, *Documents d'Asie Mineure*, BCH 106 (1982) s 309–378.
- Robert, *Documents 1983* L. Robert, *Documents d'Asie Mineure*, BCH 107 (1983) s 497–599.
- Robert, *Les Dieux* L. Robert, *Les Dieux des Motaleis en Phrygie*, Journal des Savants 1983, s. 45–63.
- Robert, *Documents 1985* L. Robert, *Documents d'Asie Mineure*, BCH 109 (1985) s 467–484.
- Robert, *OMS* L. Robert, *Opera Minora Selecta I–VII*, Amsterdam 1969–1990.
- J. – L. Robert, *Bull. Épigr.* J. – L. Robert, *Bulletin Épigraphique*, Revue des Études Grecques, Paris 1938–1985.
- Roberts et alii, *Zeus Hysistos* C. Roberts – Th. C. Skeat – A. D. Nock – V. Wilcken, *The gild of Zeus Hysistos*, HarvTheolR 29 (1936) s 39–88.
- Rodenwaldt, *Zeus Bronton* G. Rodenwaldt, *Zeus Bronton*, JdI 34 (1919) s. 77–86.
- Rohde, *Inchriftenfunde* G. Rohde, *Neue Inchriftenfunde (I)*, TTAED 4 (1940) s. 65–79.
- Rose, *Griechische Mythologie* H. J. Rose, *Griechische Mythologie*, München 1992⁸.
- Rouse, *Votive Offerings* W. Rouse, *Greek Votive Offerings*, Cambridge 1902.
- Röder, *Bericht* J. Röder, *Bericht über Arbeiten in den antiken Steinbrüchen von Iscehisar (Dokimeion)*, TürkAD XVIII 1 (1969) s 109–116.
- Röder, *Marmor Phrygium* J. Röder, *Marmor Phrygium Die antiken Marmorbrüchen von Iscehisar in Westanatolien*, JdI 86 (1971) s 253–313.
- Ruge, *Dorylaion* W. Ruge, RE V 2 (1905) s. 1577–1578 s. v. Dorylaion.
- Ruge, *Nakoleia* W. Ruge, RE XVI 2 (1935) s. 1600–1604 s. v. Nakoleia.
- Ruge, *Phrygia* W. Ruge, RE XX 1 (1941) s. 781–868 s. v. Phrygia (Topographie).

- Ruge, Tembris** W. Ruge, RE V A 1 (1934) s. 433 s. v Tembris
- Ruge-Brandis, Bithynia** W Ruge – E M Brandis, RE III 1 (1897) s. 507–539 s. v Bithynia.
- Şahin, Nikomedeia** S. Şahin, Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt, Münster 1974
- Şahin, Der Pantomime Krispos** S. Şahin, Das Grabmal des Pantomimen Krispos in Herakleia Pontike, ZPE 18 (1975) s. 293–297
- Şahin, Zeus Bennios** S. Şahin, Zeus Bennios, S. Şahin – E. Schwertheim – J. Wagner (ed), Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens II. Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28. Februar 1976, Leiden 1978, s. 771–790 (EPRO 66).
- Şahin, Nikaia I** S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) I, Bonn 1979 (IK 9).
- Şahin, Nikaia II.1** S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) II 1, Bonn 1981 (IK 10, 1).
- Şahin, Nikaia II.2** S. Şahin, Katalog der antiken Inschriften des Museums von İznik (Nikaia) II. 2, Bonn 1982 (IK 10, 2)
- Şahin, Studien** S. Şahin, Studien über die Probleme der historischen Geographie des nordwestlichen Kleinasiens I: Strabon XII 3, 7 p. 543 Der Fluß Gallos, die Stadt Modr<en>e in Phrygia Epiktetos und die Schiffbarkeit des Sangarios, Epigr Anat 7 (1986) s. 125–152.
- Şahin, Phrygia Epiktetos** S. Şahin, Phrygia Epiktetos, AST IV (1986) s. 265–268
- Şahin, Zeus Astrapaios** S. Şahin, Zeus Astrapaios, Römische Kaiser und ein Beamter Eine Stele mit zwei Inschriften aus dem südlichen Gebiet von Nikaia, N. Başgelen – G. Çelgin – V. Çelgin (ed), Anatolian & Thracian Studies in Honour of Zafer Taşlıkılıçlı Zafer Taşlıkılıçlı Armağanı. Anadolu ve Trakya Çalışmaları, Cilt–Volume I, İstanbul 1999, s. 217–225 (Arkeoloji ve Sanat Yayınları).
- Şahin, Zeus** N. Şahin, Zeus'un Anadolu Kültleri, İstanbul 2001 (Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü)
- Saint-Denis, Falx Vinitoria** E. de Saint-Denis, Falx Vinitoria. Archéologie et Philologie, RA 41 (1953) s. 163–176

- Sayar, Araştırmalar** M.H. Sayar, Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, 1992, AST XI (1993) s. 129–136.
- Sayar, Zeus Antigonaios** M.H. Sayar, Weihung für Zeus Antigonaios, Epigr Anat 30 (1998) s. 143–144.
- Schaefer, Sabazios** H. Schaefer, RE I A 2 (1920) s. 1540–1551 s. v. Sabazios
- Schepelern, Montanismus** W. Schepelern, Der Montanismus und die phrygischen Kulte Eine religionsgeschichtliche Untersuchung, Tübingen 1929.
- Schlobies, Akkadische Wettergott** H. Schlobies, Der akkadische Wettergott, MDOG I 1, Berlin 1925
- Schmidt, Aus Constantinopel** J. Schmidt, Aus Constantinopel und Kleinasien, AM 6 (1881) s. 132–153.
- Schneider, Marmor** R.M. Schneider, DNP 7 (1999) s. 928–937 s. v. Marmor
- Schraudolph, Götterweihungen** E. Schraudolph, Römische Götterweihungen mit Reliefschmuck aus Italien. Altäre, Basen und Reliefs, Heidelberg 1993 (Archäologie und Geschichte 2)
- Schuler, Ländliche Siedlungen** Ch. Schuler, Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien, München 1998 (Vestigia 50).
- Schwabl, Zeus I. Epiklesen** H. Schwabl, RE XA (1972) s. 253–376 s. v. Zeus I Epiklesen.
- Schwabl, Zeus II. Kultbelege** H. Schwabl, RE Suppl. XV (1978) s. 993–1481 s. v. Zeus II. Kultbelege.
- Schwabl, Zeus** H. Schwabl, Zeus Bemerkungen zu Wesen und Geschichte des Gottes, Wiener humanistische Blätter 26 (1984) s. 1–14.
- Schwabl, Zum Kult des Zeus** H. Schwabl, Zum Kult des Zeus in Kleinasien, G. Dobesch – G. Rehrenböck (ed.), Die epigraphische und altertumskundliche Erforschung Kleinasiens: Hundert Jahre kleinasiatische Kommission der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Akten des Symposiums von 23. bis 25. Oktober 1990, Wien 1993, s. 329–338 (ETAM 14)
- Schwabl, Zum Kult des Zeus II** H. Schwabl, Zum Kult des Zeus in Kleinasien (II). Der phrygische Zeus Bennisos und Verwandtes, ActaAntHung 39 (1999) s. 345–354.
- Schwenn, Kybele** F. Schwenn, RE XI 2 (1922) s. 2250–2298 s. v. Kybele.

- Schwertheim, Neue Weiherelief** E. Schwertheim, Ein neues Weiherelief für Men und seine Mutter aus Lydien im Museum von Izmit, *IstMitt* 25 (1975) s. 357–365
- Schwertheim, Mithras** E. Schwertheim, Mithras. Seine Denkmäler und Sein Kult, *Antike Welt* 10, 1979, s. 2–76.
- Schwertheim, Kyzikos** E. Schwertheim, Die Inschriften von Kyzikos und Umgebung Teil II: Miletupolis. Inschriften und Denkmäler, Bonn 1983 (IK 26)
- Schwertheim, Hadrianoi** E. Schwertheim, Die Inschriften von Hadrianoi und Hadrianeia, Bonn 1987 (IK 33).
- Σύλλογος 1875** ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ Παράρτημα Ἀρχαιολογικὸν τοῦ Θ' ΤΟΜΟΥ 1875
- Σύλλογος 1884** ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ Παράρτημα Ἀρχαιολογικὸν τοῦ ΙΕ' ΤΟΜΟΥ 1884.
- Sheppard, Pagan Cults** A. R. R. Sheppard, Pagan Cults of Angels in Roman Asia Minor, *Talanta* 12/13 (1980–81) s. 77–101.
- Sheppard, R.E.C.A.M.** A. R. R. Sheppard, R. E. C. A. M. Notes and Studies No. 6 Jews, Christians and Heretics in Acmonia and Eumeneia, *AnatSt* 29 (1979) s. 169–180
- Simon, Kybele** E. Simon, *LIMC VIII* (1997) s. 744–766 Lev. 506–519 s. v. Kybele
- Smith, Statues and Busts** A. H. Smith, *The Later Greek and Graeco–Roman Statues and Busts in the British Museum III*, London 1904.
- Speyer, Fluch** W. Speyer, *RAC* 7 (1969) s. 1160–1288 s. v. Fluch
- Straten, Daikrates' Dream** F. T. van Straten, Daikrates' Dream. A votive relief from Kos, and some other kat' onar dedications, *BABesch* 51 (1976) s. 1–38.
- Straten, Gaven** F. T. van Straten, Gaven voor de goden, *Lampas* 12 (1979) s. 50–94.
- Straten, Gifts** F. T. van Straten, Gifts for the Gods, H. S. Versnel (ed.), *Faith, Hope and Worship. Aspects of Religious Mentality in the Ancient World*, Leiden 1981.
- Steuding, Inferi** Steuding, *Roscher ML II* 1, s. 234–261 s. v. Inferi.
- Steuding, Manes** Steuding, *Roscher, ML II* 2, s. 2316–2323 s. v. Manes.

- Strobel, Montanisten** A. Strobel, Das heilige Land der Montanisten. Eine religionsgeographische Untersuchung, Berlin–New York 1980.
- Strubbe, Imperial Estates** J. Strubbe, A Group of Imperial Estates in Central Phrygia, *AncSoc* 6 (1975) s. 229–250
- Strubbe, ΑΠΑΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ** J. Strubbe, ΑΠΑΙ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΙ. Imprecations against Desecrators of the Grave in the Greek Epitaphs of Asia Minor. A Catalogue, Bonn 1997 (IK 52)
- Swoboda, Κώμη** H. Swoboda, *RE Suppl.* IV (1924) s. 950–976 s. v. κώμη.
- Swoboda et alii, Denkmäler** H. Swoboda – J. Keil – F. Knoll, Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien, Brünn–Prag–Leipzig–Wien 1935.
- Takacs, Kybele** S.A. Takacs, *DNP* 6 (1999) s. 950–956 s. v. Kybele.
- Takacs, Sabazios** S.A. Takacs, *DNP* 10 (2001) s. 1180–1182 s. v. Sabazios.
- Tatcheva–Hitova, Cults** M. Tatcheva–Hitova, Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia (5th century BC – 4th century AD), Leiden 1983 (EPRO 95).
- Tatcheva–Hitova, Sabazios** M. Tatcheva–Hitova, Wesenszüge des Sabazioskultes in Moesia Inferior und Thracia, Hommages à M.J. Vermaseren, Leiden 1978, s. 1217–1230 (EPRO 68).
- Taeuber, Bericht** H. Taeuber, Bericht über eine epigraphische Forschungsreise in Südmysien/Nordlydien, *AST VII* (1989) s. 217–223.
- Terry–Ousternaut, Grave Stele** A.B. Terry – R.G. Ousternaut, Souvenir of a World in Transition: A Late Roman Grave Stele from Phrygia, *Krannert Art Museum Bulletin* 6 (1980) s. 14–28.
- Thierner, Einfluß der Phryger** H. Thierner, Der Einfluß der Phryger auf die altgriechische Musik, Bonn–Bad Godesberg 1979
- Tran tam Tinh, Sérapis Debout** V. Tran tam Tinh, Sérapis Debout. Corpus des Monuments de Sérapis Debout et Étude Iconographique, Leiden 1983 (EPRO 94)
- Trombley, Hellenic Religion** F.R. Trombley, Hellenic Religion and Christianization c. 370–529 Volume 2, Leiden–New York–København–Köln 1994 (EPRO 115).
- Tuğrul, Buluntular** L. Tuğrul, Tavşanlı ve Civarından Buluntular, *Istanbul MüzYıl* 11/12 (1964) s. 34–50

- Tuğrul, Adak Stelleri** L. Tuğrul, Emirdağ'da Bulunan Adak Stelleri, *Istanbul-MüzYıl* 13/14 (1966) s. 40-50
- Tuğrul-Fıratlı, Germanos** L. Tuğrul - N. Fıratlı, Germanos Phryg Kitabesi, *Istanbul-MüzYıl* 13/14 (1966) s. 230-235
- Türktüzün, Säulensarkophage** M. Türktüzün, Zwei Säulensarkophage aus der Südwestnekropole in Aizanoi, *AA* (1993) s. 517-526
- Türktüzün, Çavdarhisar** M. Türktüzün, Çavdarhisar (Aizanoi) Roma Devri Nekropolü Kurtarma Kazısı, 2. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, Ankara 29-30 Nisan 1991, s. 81-94
- Tybout, Barbarians** R.A. Tybout, Barbarians in Phrygia: A new Grave Stele, *Epigr Anat* 20 (1992) s. 35-42.
- Ünsal, Nimet Geldi Ekine** A. Ünsal, Nimet Geldi Ekine Türkiye'nin Ekmeklerinin Öyküsü, İstanbul 2001.
- Varinlioğlu, Zeus Orkamaneites** E. Varinlioğlu, Zeus Orkamaneites and the Expiatory Inscriptions I, *Epigr Anat* 1 (1983) s. 75-87.
- Varinlioğlu, altphrygische Inschrift** E. Varinlioğlu, Eine neue altphrygische Inschrift aus Tyana, *Epigr Anat* 5 (1985) s. 8-11.
- Varinlioğlu, Sühninschriften** E. Varinlioğlu, Eine Gruppe von Sühninschriften aus dem Museum von Uşak, *Epigr Anat* 13 (1989) s. 37-50
- Varinlioğlu, Inschriften Uşak I** E. Varinlioğlu, Die Inschriften aus dem Museum von Uşak, *Epigr Anat* 13 (1989) s. 17-36
- Varinlioğlu, Inschriften Uşak II** E. Varinlioğlu, Die Inschriften aus dem Museum von Uşak *Epigr Anat* 15 (1990) s. 73-105
- Varinlioğlu, Tyana** E. Varinlioğlu, Desciphering a Phrygian Inscription from Tyana, *La cappadoce méridionale jusqula la fin de l'époque romaine, Actes du Colloque d'Istanbul, Institut Français d'Etudes Anatoliennes*, 13-14 avril 1987, 1991, s. 29-36.
- Varinlioğlu, Inschriften aus Lydien** E. Varinlioğlu, Vier Inschriften aus Lydien, *Epigr Anat* 18 (1991) s. 91-96
- Varinlioğlu, Inscriptions from Bayındır** E. Varinlioğlu, The Phrygian Inscriptions from Bayındır, *Kadmos* 31/1 (1992) s. 10-20.
- Varinlioğlu, Meter Theon** E. Varinlioğlu, Meter Theon, *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1990 yılıllığı*, 1992, s. 39-42
- Vérilhac, Drew-Bear** A.M. Vérilhac, Th. Drew-Bear, *Nouvelles Inscriptions de Phrygie, Studia Amstelodamensia ad Epigraphicam*, Jus

- antiquum et Papyrologicam pertinentia, 16, Zutphen 1978, pp. XII+128, 40 pll, Epigraphica 42 (1980).
- Vermaseren, Mithras** M.J. Vermaseren, Mithras: Geschichte eines Kultes, Stuttgart 1965
- Vermaseren, Corpus Mithriacae** M.J. Veimaseren, Corpus Inscriptionum et Monumento-
rum Religionis Mithriacae I, La Haye 1966.
- Vermaseren, CCCA** M.J. Vermaseren, Corpus Cultus Cybelae Attidisque
(CCCA). Vol. I. Asia Minor, Leiden, New York, Køben-
havn, Köln 1987 (EPRO 50, 1).
- Vermaseren et alii, Sabazios I** M.J. Vermaseren – E. Westra M.B. de Boer, Corpus cultus
Iovis Sabazii I: The Hands, Leiden 1983 (EPRO 100)
- Vermeule, Drawings** C.C. Vermeule, The Dal Pozzo–Albani Drawings of
Classical Antiquities in the British Museum III, TAPhS 50,
5 (1960).
- Versnel, Faith, Hope, Worship** H.S. Versnel, Faith, Hope and Worship. Aspects of
Religious Mentality in the Ancient World, Leiden 1981.
- Vollkommer, Zeus** R. Vollkommer, LIMC VIII 1. 2 (1997) s. 374–384 Lev
316–319 s. v. Zeus (in peripheria orientali).
- von Aulock, Münzen I** H. von Aulock, Münzen und Städte Phrygiens I, Tübingen
1980 (IstMitt Beih. 25).
- von Aulock, Münzen II** H. von Aulock, Münzen und Städte Phrygiens II, Tübingen
1987 (IstMitt Beih. 27).
- von Diest–Anton, Neue
Forschungen** W. von Diest – M. Anton (G. Götzen, A. Körte ve G
Türk'ün katkılarıyla), Neue Forschungen im nordwestli-
chen Kleinasien, Petermanns Mitteilungen. Ergänzungsheft
116, Gotha 1895
- von Domaszewski, Inschriften** A. von Domaszewski, Inschriften aus Kleinasien, AEM 7
(1883) s. 168–188.
- von Gärtringen, Beiträge** H. von Gärtringen, Beiträge zur alten Geschichte 1, 1901
- von Mosch, Neue Porträtfund** H.C. von Mosch, Eine neuer Porträtfund aus Aizanoi, AA
(1993) s. 509–515
- von Mosch, Neue Satyr** H.C. von Mosch, Eine neue Replik des Satyrs mit der
Querflöte und ihre Aufstellungs in spätantikem Kontext,
AA (1995) s. 741–753.
- von Prott, Funde** H. von Prott, Funde, AM 27 (1902) s. 267–271.

- Waelkens, Ateliers** M. Waelkens, Ateliers lapidaires en Phrygie, Actes du VIIe Congrès international d'epigraphie greque et latine. Constantza 9–15 Septembre 1977, s. 105–128.
- Waelkens, Votive and Tombstones** M. Waelkens, Phrygian Votive and Tombstones as Sources of the Social and Economic Life in Roman Antiquity, *AncSoc* 8 (1977) s. 277–315
- Waelkens, Totenhaus** M. Waelkens, Das Totenhaus in Kleinasien, *Antike Welt*, 1980, s. 3–12.
- Waelkens, Carrières** M. Waelkens, Carrières de Marbre en Phrygie, *BullMus-RoyauxArtetHist* 53, 2 (1982) s. 33–54.
- Waelkens, Dokimeion** M. Waelkens, Dokimeion. Die Werkstatt der repräsentativen kleinasiatischen Sarkophage. Chronologie und Typologie ihrer Produktion, Berlin 1982.
- Waelkens, Privatdeifikation** M. Waelkens, Privatdeifikation in Kleinasien und in der griechisch-römischen Welt. Zu einer neuen Grabinschrift aus Phrygien, R. Donceel – R. Lebrun (ed.), *Archéologie et Religions de L'Anatolie Ancienne* 10, *Mélanges en l'honneur du professeur Paul Naster*, 1984, s. 259–307.
- Waelkens, Collection** M. Waelkens, S.D. Campbell (ed.), *The Malcove Collection: A Catalogue of the Objects in the Lillian Malcove Collection of the University of Toronto*, Toronto 1985, s. 19–20
- Waelkens, Phrygian Quarry** M. Waelkens, From a Phrygian Quarry: The Provenance of the Statues of the Dacian Prisoners in Trajan's Forum at Rome, *AJA* 89 (1985) s. 641–653.
- Waelkens, Türsteine** M. Waelkens, Die kleinasiatischen Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür, Mainz 1986.
- Waelkens, Doorstones** M. Waelkens, The Doorstones of Phrygia, Yayla. Third Report of the Northern Society for Anatolian Archaeology, s. 12–16.
- Waser, Zeus in der Kunst** O. Waser, *Roscher ML VI*, s. 702–759 s. v. Zeus in der Kunst.
- Weber, Zeus Tempel** H. Weber, Der Zeus-Tempel von Aezani – Ein panhellenisches Heiligtum der Kaiserzeit, *AM* 84 (1969) s. 182–201
- Weiler, Künstler-Handwerker** I. Weiler, Künstler-Handwerker im Altertum. Randseiter der antiken Gesellschaft?, G. Erath – M. Lehner – G.

- Schwarz (ed.), *Komos*. Festschrift für Thuri Lorenz, Wien 1997, s. 149–154.
- Weinreich, ΘΕΟΥ ΧΕΙΡ** O Weinreich, *ΘΕΟΥ ΧΕΙΡ* Antike Heilungswunder, Hamburg, 1908
- Weinreich, Θεοὶ Ἐπήκοοι** O Weinreich, *Θεοὶ Ἐπήκοοι*, AM 37 (1912) s. 1–68.
- Weinreich, Stiftung und Kultsatzungen** O. Weinreich, *Stiftung und Kultsatzungen eines Privatheitigtums in Philadelpheia in Lydien*, Heidelberg 1919.
- Weinreich, Ausgewählte Inschriften I** O. Weinreich, *Ausgewählte Inschriften I*, Amsterdam 1969, s. 131–195.
- Weinstock, Tonans** St. Weinstock, RE VI A 2 (1937) s. 1706–1709 s. v. Tonans
- Weiss, Temenos** P. Weiss, LIMC VII (1994) s. 890–891 Lev. 612 s. v. Temenos
- White, Agricultural** K.D. White, *Agricultural Implements of the Roman World*, Cambridge 1967.
- White, Farm equipment** K.D. White, *Farm equipment of the Roman World*, Cambridge 1975.
- White, Technology** K.D. White, *Greek and Roman Technology*, London 1984
- Wiegand, Μήτηρ Στευνήνη** Th. Wiegand, ΜΗΤΗΡ ΣΤΕΥΝΗΝΗ, AM 36 (1911) s. 302–307.
- Wiegartz, Säulensarkophage** H. Wiegartz, *Kleinasiatische Säulensarkophage. Untersuchungen zum Sarkophagtypus und zu den figürlichen Darstellungen*, Berlin 1965.
- Winckelmann, Monumenti** J.J. Winckelmann, *Monumenti antichi inediti*, Roma 1767
- Wissowa, Claudia** G. Wissowa, RE III 2 (1899) s. 2650–2651 s. v. Claudia 3.
- Wissowa, Religion und Kultus** G. Wissowa, *Religion und Kultus der Römer*, München 1902.
- Wörle, Aizanoi I** M. Wörle, *Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi I*, Chiron 22 (1992) s. 337–376
- Wörle, Aizanoi II** M. Wörle, *Neue Inschriftenfunde aus Aizanoi II. Das Problem der Ära von Aizanoi*, Chiron 25 (1995) s. 63–81
- Wörle, Inschriftenfunde** M. Wörle, *Inschriftenfunde von der Hallenstrassengrabung in Aizanoi 1992*, AA (1995) s. 719–727
- Wrede, Consecratio** H. Wrede, *Consecratio in formam deorum. Vergöttlichte Privatpersonen in der römischen Kaiserzeit*, Mainz 1981

- Wrede-Harprath, Codex Coburgensis** H. Wrede – R. Harprath, Der Codex Coburgensis Das erste systematische Archäologiebuch Römische Antiken-Nachzeichnungen aus der Mitte des 16. Jahrhunderts, 7. 9 – 2. 11. 1986.
- Wujewski, Sepulchral Stelae** T. Wujewski, Anatolian Sepulchral Stelae in Roman Times, Poznan 1991.
- Wulf, Grabbauten** U. Wulf, Zwei Grabbauten in der Südwestnekropole von Aizanoi, AA (1993) s. 527–541.
- Zgusta, Personennamen** L. Zgusta, Kleinasiatische Personennamen, Prag 1964
- Zgusta, Ortsnamen** L. Zgusta, Kleinasiatische Ortsnamen, Heidelberg 1984.
- Ziegler, Zeus** K. Ziegler, Roscher ML VI, s. 564–702 s. v. Zeus.
- Zimmer, Berufsdarstellungen** G. Zimmer, Römische Berufsdarstellungen, Berlin 1982 (DAI Archäologische Forschungen 12).
- Zimmermann, Stil** K. Zimmermann, Stil und Tradition, K. Zimmermann (ed.) Der Begriff in den Altertumswissenschaften, Rostock 1993, s. 181–183.
- Zingerle, 1923** J. Zingerle, AnzWien, 1923.

12. ADAKLARIN BULUNTU YERLERİNİN LİSTESİ

Aşağıdaki rakamlar katalogdaki numaraları belirtmektedir.

- Ahmetler/Pazaryeri/Bilecik 267 (Sırasöğütler), 268 (Armutlu), 271
- Akcaşehir/Bilecik 257
- Akköprü/Beylikahır/Eskişehir 300
- Akoluk/Kütahya 162
- Alınca/Eskişehir 86
- Alpu/Eskişehir 51
- Arslanbeyli (Şücattin)/Eskişehir 49, 50
- Aşağı Çağlan/Eskişehir 80 ve 81 (Kayapınar), 123
- Aşağı Ilıca/Eskişehir 68, 69, 167, 189, 190, 219, 220, 221, 222
- Avdan/Eskişehir 1, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 100, 125, 155, 156, 163, 164, 165, 166, 184, 185, 186, 187, 245
- Ayvacic/Eskişehir 5, 6, 70, 71, 99, 126
- Ayvah/Eskişehir 230
- Bahçecik/Alpu/Eskişehir 127, 129
- Başköy/Bilecik 249, 258, 264, 265
- Başören/Alpu/Eskişehir 192
- Başören/Sabuncu/Kütahya 67
- Bey Yayla (Örencikyaylası)/Sarıcakaya/Eskişehir 285
- Bongır/Afyon 212
- Bozüyük/Bilecik 276, 277
- Buldukpınar/Bozdağ/Eskişehir 131
- Çal/Aslanapa/Kütahya 134
- Çalkara/İnhisar/Söğüt/Bilecik 279, 280
- Çavlum/Merkez/Eskişehir 52
- Çırağan Damları/Bilecik 255, 294

- Çifteler/Eskişehir 193, 194
- Çukurhisar/Alpu/Eskişehir 197
- Değişören/Eskişehir 66
- Demirli/Eskişehir 149
- Doğancılar (Doğanlar)/Gölpazarı/Bilecik 269
- Doğançayır (Harap Ören = Arapören)/Eskişehir 239
- Doğankaya (Melemen)/Eskişehir 122
- Eğriöz/Eskişehir 141, 142, 143
- Emre/Kula/Manisa 297
- Esenyazı (Görnevit/Gürne(v)it)/Kula/Manisa 298
- Eskişehir 7, 8, 9, 10, 11, 12, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63?, 64, 76, 84, 85, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 124, 145, 150, 191, 195, 200, 209, 214, 216, 223, 227, 228, 229, 237, 240, 244
- Fıranlar/Pazaryeri/Bilecik 295
- Gemiç/Kırka/Seyitgazi/Eskişehir 147
- Gökçe Kısık/Eskişehir 128
- Gündüzler/Eskişehir 82
- Günyarık/Bozüyük/Bilecik 278
- Gürleyik (Tepeyaylı Mevkii)/Mihalliççık/Eskişehir 217
- Hamidiye/Eskişehir 61, 62
- Hamzabey /İnegöl/Bursa 288
- Hüsamettindere (Ören)/Mudurnu/Bolu 291
- Kadınhanı/Konya 302
- Kara Ağıl/Eskişehir 148
- Karabayır Çiftliği/Eskişehir 87
- Karahöyük/Eskişehir 91, 133
- Karapazar/Eskişehir 146, 151, 204, 205
- Kathıç (Geçitli)/Söğüt/Bilecik 261
- Kayabalı (Eğrat)/Söğüt/Bilecik 248
- Kaymaz/Eskişehir 231

- Kıravdan/Eskişehir 77, 78 (Katmerli Mevkii), 158
- Kızıldamlar/Küplü/Bilecik 256
- Kilciler/Göynük/Bolu 290
- Korucu/Mihalliçcik/Eskişehir 317
- Koyunlu/Söğüt/Bilecik 246, 252
- Kurşunlu/Pazaryeri/Bilecik 270
- Kurtköy/Bilecik 250, 259, 260
- Kuyucak/Eskişehir 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 154
- Kuzfındık (Güzfındık)/Bolu 292
- Kuzkaya/Eskişehir 2, 157
- Kükürt/Gölpazarı/Bilecik 287
- Kümbet/Eskişehir 144
- Kütahya 213?, 215?, 241
- Kytaion/Kerç Boğazı/Karadeniz 314
- Nanedere/Düzdağ/Bilecik 281, 282, 283, 284, 296
- Oklubalı/Höyük Eteği/İnönü/Eskişehir 161
- Osmaniye/Alpu/Eskişehir 130
- Pazaryeri/Bilecik 272, 273?, 274
- Pınarbaşı (Girei)/Aslanapa/Kütahya 208
- Roma/İtalya 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313
- Sarayören (Alpanos)/Eskişehir 45, 46, 47, 48, 97, 198, 234, 235
- Şarhöyük/Eskişehir 53, 73, 74, 75, 201, 203, 236
- Seyitgazi/Eskişehir 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 135, 136, 137, 138, 139, 152, 153, 168, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 218, 232, 233, 238, 242, 243
- Sivrihisar/Eskişehir 79
- Sultandere/Eskişehir 13, 169
- Süleymaniye (Yayla)/Bilecik 253
- Süpüren (Süpren-Süpu Ören)/Eskişehir 3, 4, 24, 25, 188, 226
- Tarpak/Söğüt/Bilecik 263

- Tavşanlı/Kütahya 160
- Terziler/Aslanapa/Kütahya 210
- Thera (Santorin)/Yunanistan 315
- Türkmentokat/Eskişehir 140
- İkizafer (İki Kilise)/Mihalıççık/Eskişehir 299
- Ulaşlar/Emet/Kütahya 206
- Uluçayır/Eskişehir 88
- Uludere/Eskişehir 202
- İmişoğlu (İmişeğir/İmişehir)/Eskişehir 72
- İnhisar/Söğüt/Bilecik 254, 262?
- İnönü/Eskişehir 171, 172, 173, 174, 175, 176?, 196, 316
- İzmit 293
- Üçsaray/Seyitgazi/Eskişehir 224
- Virancık (Örencik)/Emet/Kütahya 207
- Yağmurlar (Yağmurlu)/Kütahya 159
- Yakacık (Esri)/Söğüt/Bilecik 247, 251, 266
- Yayla Baba/Kütahya 170
- Yazıdere (Beygir Tokadı)/Seyitgazi/Eskişehir 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121
- Yörükkırka/Eskişehir 26, 27
- Yukarı Kalabak/Eskişehir 83
- Yukarı Kınık/Göynük/Bolu 289
- Yukarı Söğüt/Seyitgazi/Eskişehir 65
- Yumaklı/Gölpazarı/Bilecik 286
- Zemzemiye/Bilecik 275
- Zengibar Kalesi (Muratbağı)/Şarki Karaağaç/Isparta 301
- Zobu (Sopu)/Kütahya 199
- Buluntu yeri bilinmeyen eserler: 132, 211, 225, 303

13. ADAKLARIN ŞİMDİKİ YERLERİNİN LİSTESİ

Aşağıdaki rakamlar katalogdaki numaraları belirtmektedir

Zeus Bronton

Müzeler

Afyon Arkeoloji Müzesi

212, 225

Alanya Arkeoloji Müzesi

303

Ankara Arkeoloji Müzesi

211

British Museum/Londra

214

Bursa Arkeoloji Müzesi

63, 213, 271, 273, 274, 275

Eskişehir Arkeoloji Müzesi

6, 9, 18, 21, 28, 54, 60, 64, 70, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 98, 99, 100, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 133, 135, 140, 145, 150, 153, 155, 158, 161, 163, 173, 174, 175, 178, 217, 276

İstanbul Arkeoloji Müzeleri

144, 171, 172

Kapitol Müzesi/Roma (Palazzo dei Conservatori, Braccio Nuovo)

311

Kerç Müzesi?

314

Kütahya Arkeoloji Müzesi

170, 176, 210, 215

Manisa Arkeoloji Müzesi

298

Nasyonal Müze/Roma

304, 305, 307, 312, 313

Seyitgazi Arkeoloji Müzesi

41, 42, 43, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 136, 138, 181

Uşak Arkeoloji Müzesi

132

Verona Müzesi

306

Müze Dışında

Bilecik/Eskişehir karayolunda, Karasu Nehri'nin üzerindeki Şarlayan isimli Mola Yeri'nde (*vidi*)

253, 255, 294

Eskişehir'de, İller Bankası'nın bahçesinde (*vidi*)

169

Eskişehir'de, Anadolu Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi'nin bahçesinde (*vidi*)

146

Eskişehir'de Firuz Kanatlı Koleksiyonu'nda (*non vidi*)

86, 143, 200, 202

Isparta'da, Zengibar Kalesi'nde (Palaea Isaura) *akropolis*'in hemen altındaki bir kayada *in situ* durumda (*non vidi*)

301

Şimdiki Yeri Bilinmeyenler

(Eserler, olasılıkla hâlâ onları çalışanların gördükleri yerdedir veya kayıptır)

1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 69, 75, 83, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 128, 134, 137, 139, 141, 142, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 156, 157, 159, 160, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 177, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 297, 299, 300, 302, 308, 309, 310, 315, 316, 317

Zeus Brontaios

İstanbul Arkeoloji Müzeleri

4, 6

Şimdiki Yeri Bilinmeyenler

1, 2, 3, 5, 7

14. KATALOGDAKİ FİGÜRLERİN LİSTESİ

- Fig. 1 Cox-Cameron, MAMA V, s. 44 No. 79 Fig. 17
- Fig. 2 Preger-Noack, Dorylaion, s. 312 No. 12
- Fig. 3 Radet, En Phrygie, s. 570 vd. No. 18
- Fig. 4 Cox-Cameron, MAMA V, s. 10 No. 18 Fig. 3
- Fig. 5 Cox-Cameron, MAMA V, s. 64 No. 129 Fig. 26
- Fig. 6 Cox-Cameron, MAMA V, s. 67 No. 138 Fig. 29
- Fig. 7 Cox-Cameron, MAMA V, s. 70 vd. No. 147 Fig. 32
- Fig. 8 Cox-Cameron, MAMA V, s. 80 No. 171 Fig. 38
- Fig. 9 Cox-Cameron, MAMA V, s. 83 No. 177 Fig. 40
- Fig. 10 Cox-Cameron, MAMA V, s. 84 vd. No. 180 Fig. 41
- Fig. 11 Cox-Cameron, MAMA V, s. 151 No. R10 Fig. 85
- Fig. 12 Cox-Cameron, MAMA V, s. 149 No. R5 Fig. 83
- Fig. 13 Von Domaszewski, Inschriften, s. 179 No. 33
- Fig. 14 Radet, En Phrygie, s. 568 No. 12
- Fig. 15 Besset, Inscriptions, s. 334 No. 28
- Fig. 16 Haspels, Highlands, s. 347 vd. No. 129
- Fig. 17 Cox-Cameron, MAMA V, s. 9 vd. No. 17 Fig. 2
- Fig. 18 Armanet, Inscriptions, s. 192 No. 3
- Fig. 19 Armanet, Inscriptions, s. 193 No. 6
- Fig. 20 Armanet, Inscriptions, s. 192 No. 4
- Fig. 21 Armanet, Inscriptions, s. 193 No. 5
- Fig. 22 Armanet, Inscriptions, s. 194 No. 8
- Fig. 23 Çizim Ender Varinlioğlu tarafından yapılmıştır.
- Fig. 24 Radet-Ouvré, Inscriptions, s. 108 No. 2
- Fig. 25 Ramsay, Discovery, s. 186 No. 2 Fig. 5
- Fig. 26 Cox-Cameron, MAMA V, s. 108 vd. No. 225 Fig. 47
- Fig. 27 Cox-Cameron, MAMA V, s. 46 No. 84 Fig. 19
- Fig. 28 Cox-Cameron, MAMA V, s. 149 No. R3 Fig. 81

- Fig. 29 Cox–Cameron, MAMA V, s. 155 vd. No. R21 Fig. 93
- Fig. 30 Çizim N. Eda Akyürek Şahin tarafından yapılmıştır
- Fig. 31 Gall, Kulträume, s. 103 Fig. 5
- Fig. 32 Gall, Kulträume, s. 103 Fig. 5
- Fig. 33 Mendel, Catalogue İstanbul III, s. 48 vd. No. 843
- Fig. 34 Mendel, Catalogue İstanbul III, s. 48 vd. No. 843
- Fig. 35 Mendel, Catalogue İstanbul III, s. 48 vd. No. 843
- Fig. 36 Mendel, Catalogue İstanbul III, s. 50 vd. No. 844
- Fig. 37 Cox–Cameron, MAMA V, s. 156 No. R22 Fig. 94
- Fig. 38 Cox–Cameron, MAMA V, s. 156 vd. No. R23 Fig. 95
- Fig. 39 Radet–Ouvrié, Inscriptions, s. 107 vd. No. 1
- Fig. 40 Cox–Cameron, MAMA V, s. 64 vd. No. 131 Fig. 27
- Fig. 41 Cox–Cameron, MAMA V, s. 66 No. 135 Fig. 28
- Fig. 42 Cox–Cameron, MAMA V, s. 73 No. 154 Fig. 35
- Fig. 43 Ramsay, Sepulchral Customs, s. 256 vd. No. 7
- Fig. 44 Ramsay, Sepulchral Customs, s. 256 vd. No. 6
- Fig. 45 Levick–Mitchell, MAMA X, s. 138 vd. No. 426
- Fig. 46 Ramsay, Discovery, s. 188 vd. No. 4 Fig. 6
- Fig. 47 Ramsay, Sepulchral Customs, s. 255 No. 5
- Fig. 48 Levick–Mitchell, MAMA X, s. 93 vd. No. 290
- Fig. 49 Preger–Noack, Dorylaion, s. 310 vd. No. 9
- Fig. 50 Haspels, Highlands, s. 352 No. 138
- Fig. 51 Çizim Stephen Mitchell tarafından yapılmıştır.
- Fig. 52 Cox–Cameron, MAMA V, s. 72 No. 151 Fig. 33
- Fig. 53 Preger–Noack, Dorylaion, s. 311 No. 11
- Fig. 54 Kirchhoff, Inscriptiones, s. 188 No. 38
- Fig. 55 Kirchhoff, Inscriptiones, s. 187 No. 31
- Fig. 56 Kirchhoff, Inscriptiones, s. 188 No. 36
- Fig. 57 Armanet, Inscriptions, s. 193 vd. No. 7
- Fig. 58 Kirchhoff, Inscriptiones, s. 188 No. 41

- Fig. 59 Kirchhoff, Inscriptioes, s. 188 No. 37
- Fig. 60 Kirchhoff, Inscriptioes, s. 187 No. 34
- Fig. 61 Preger-Noack, Dorylaion, s. 311 No. 10
- Fig. 62 Perrot et alii, Exploration, s. 116 No. 77
- Fig. 63 Cox-Cameron, MAMA V, s. 108 No. 224 Fig. 46
- Fig. 64 Cox-Cameron, MAMA V, s. 136 No. 304 Fig. 66
- Fig. 65 Mendel, Inscriptioes, s. 413 vd. No. 107
- Fig. 66 Mendel, Inscriptioes, s. 411 No. 103
- Fig. 67 Mendel, Inscriptioes, s. 413 No. 106
- Fig. 68 Şahin, Nikaia II 1, No. 1093
- Fig. 69 Mendel, Inscriptioes, s. 411 No. 104
- Fig. 70 Von Domaszewski, Inschriften, s. 174 No. 14
- Fig. 71 Von Domaszewski, Inschriften, s. 174 No. 16
- Fig. 72 Çizim S. Şahin tarafından yapılmıştır.
- Fig. 73 Çizim S. Şahin tarafından yapılmıştır.
- Fig. 74 Çizim S. Şahin tarafından yapılmıştır.
- Fig. 75 Çizim S. Şahin tarafından yapılmıştır.
- Fig. 76 Besset, Inscriptioes, s. 327 No. 5
- Fig. 77 Buresch, Lydien, s. 76 vd. No. 37
- Fig. 78 Anderson, Exploration, s. 73 No. 24
- Fig. 79 CIG III No. 4135
- Fig. 80 Swoboda et alii, s. 72 vd. No. 146
- Fig. 81 Ramsay, Laodiceia Combusta, s. 235 vd. No. 1
- Fig. 82 IG XIV No. 983
- Fig. 83 CIG III No. 5932
- Fig. 84 CIG III No. 5932
- Fig. 85 Cook, Zeus II, 1, s. 839 Fig. 795
- Fig. 86 de Montfaucon, Antiquity, s. 42 Lev. 13 Fig. 10
- Fig. 87 Cook, Zeus II, 1, s. 833 vd. Fig. 793
- Fig. 88 Mendel, Catalogue İstanbul III, s. 47 vd. No. 842

15. LEVHA LİSTESİ VE FOTOĞRAF KAYNAKÇASI

Aşağıdakiler dışındaki bütün fotoğraflar N Eda Akyürek Şahin tarafından çekilmiştir.

Levha 1

- Kat. No 1 a-b: Cox-Cameron, MAMA V, s. 62 No 125 Lev 37
 Kat. No 2: Cox-Cameron, MAMA V, s. 44 No. 79 Fig 17 Lev 28
 Kat. No 3: Cox-Cameron, MAMA V, s. 73 No. 153 Lev 40
 Kat. No 4: Cox-Cameron, MAMA V, s. 74 vd. No 157 Lev. 41
 Kat. No 5: Cox-Cameron, MAMA V, s. 80 No 172 Lev. 43

Levha 3

- Kat. No 7: Cox-Cameron, MAMA V, s. 8 No. 13 Lev. 16
 Kat. No. 8: Cox-Cameron, MAMA V, s. 8 No 14 Lev. 16
 Kat. No 9: Cox-Cameron, MAMA V, s. 8 vd. No 15 Lev 17
 Kat. No 10: Cox-Cameron, MAMA V, s. 9 No 16 Lev. 17
 Kat. No. 11: Cox-Cameron, MAMA V, s. 10 No. 18 Lev. 17
 Kat. No 12: Cox-Cameron, MAMA V, s. 11 No. 19 Lev. 17
 Kat. No. 13: Cox-Cameron, MAMA V, s. 57 No. 111 Lev. 35

Levha 4

- Kat. No. 14: Cox-Cameron MAMA V, s. 62 vd. No. 126 Lev. 37
 Kat. No 15: Cox-Cameron, MAMA V, s. 64 No. 129 Fig. 26 Lev. 37
 Kat. No. 16: Cox-Cameron, MAMA V, s. 64 No. 130 Lev. 37
 Kat. No 17: Cox-Cameron, MAMA V, s. 66 vd. No. 136 Lev. 38
 Kat. No. 18: Cox-Cameron, MAMA V, s. 67 No. 137 Lev. 38
 Kat. No. 19: Cox-Cameron, MAMA V, s. 67 No. 138 Fig. 29 Lev. 38
 Kat. No. 20: Cox-Cameron, MAMA V, s. 70 vd. No 147 Fig. 32 Lev. 40

Levha 5

- Kat. No. 22: Frei, Phrygische Toponyme, s. 15 vd. No 5N
 Kat. No 23: Frei, Phrygische Toponyme, s. 16 No 6N
 Kat. No. 24: Cox-Cameron, MAMA V, s. 72 vd. No. 152 Lev. 40

Levha 6

- Kat. No 25: Cox-Cameron, MAMA V, s. 74 No. 156 Lev. 41
 Kat. No. 26: Cox-Cameron, MAMA V, s. 79 vd. No. 170 Lev. 43
 Kat. No. 27: Cox-Cameron, MAMA V, s. 80 No. 171 Fig. 38 Lev. 43
 Kat. No. 29: Cox-Cameron, MAMA V, s. 83 No. 177 Lev. 44
 Kat. No. 30: Cox-Cameron, MAMA V, s. 83 vd. No. 178 Lev. 44

Levha 7

- Kat. No. 31: Cox-Cameron, MAMA V, s. 84 vd. No. 180 Fig. 41 Lev. 44
 Kat. No. 32: Cox-Cameron, MAMA V, s. 85 No. 181 Lev. 44
 Kat. No. 36: Cox-Cameron, MAMA V, s. 107 No. 223 Lev. 51
 Kat. No. 37: Cox-Cameron, MAMA V, s. 109 No. 226 Lev. 51
 Kat. No. 38: Cox-Cameron, MAMA V, s. 110 No. 228 Lev. 51
 Kat. No. 39 a-b: Cox-Cameron, MAMA V, s. 110 vd. No. 230 Lev. 52
 Kat. No. 40: Cox-Cameron, MAMA V, s. 111 vd. No. 232 Lev. 52

Levha 8

- Kat. No 44: Haspels, Highlands, s. 356 vd. No. 150 Lev. 640

Levha 9

- Kat. No 45: Macpherson, Inscriptions, s. 15 No. 10 Lev. 1b

Levha 10

- Kat. No. 63 a: Fotoğraf S. Şahin tarafından çekilmiştir
 Kat. No. 63 b: Dörner, Inschriften, s. 110 vd. No. 1 Fig. 36

Levha 11

- Kat. No. 64 c: Macpherson, Inscriptions, s. 12 vd. No. 3 Lev. 2 a
 Kat. No. 65: Drew-Bear, Nouvelles, s. 40 No. 6 Lev. 12

Levha 12

- Kat. No. 66: Drew-Bear, Nouvelles, s. 48 vd. No. 25 Lev. 17
 Kat. No. 67: Haspels, Highlands, s. 346 vd. No. 127 Lev. 635

Kat. No. 68: Haspels, Highlands, s. 350 vd. No. 135 Lev. 637

Kat. No. 69: Haspels, Highlands, s. 351 No. 137 Lev. 636

Levha 16

Kat. No. 76 b: Ricl, Inscriptions, s. 164 vd. No. 14

Levha 19

Kat. No. 90: Cox-Cameron, MAMA V, s. 9 vd. No. 17 Fig. 2 Lev. 17

Levha 21

Kat. No. 100 c: Frei, Physische Toponyme, s. 11 No. 1N Lev. 3

Levha 28

Kat. No. 126 b: Ricl, Inscriptions, s. 163 vd. No. 11

Levha 29

Kat. No. 131: Ricl, Inscriptions, s. 164 No. 12

Kat. No. 133: Ricl, Inscriptions, s. 165 No. 15

Kat. No. 134: Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 2003 No. 23 Lev. 11

Levha 30

Kat. No. 135 b-ç: Cox-Cameron, MAMA V, s. 106 No. 220 Lev. 50

Levha 31

Kat. No. 137 a-c: Cox-Cameron, MAMA V, s. 109 No. 227 Lev. 51

Levha 32

Kat. No. 139 a-ç: Cox-Cameron, MAMA V, s. 110 No. 229 Lev. 51

Kat. No. 142: Cox-Cameron, MAMA V, s. 46 No. 85 Lev. 29

Levha 33

Kat. No. 144 a-ç: Fotoğraf İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından çekilmiştir.

Levha 34

Kat. No. 144 d-g: Fotoğraf İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından çekilmiştir.

Levha 35

Kat. No 143: Frei, Inschriften und Reliefs, s. 154 vd. No. 9 Lev. 22, 3

Levha 37

Kat. No 147: Haspels, Highlands, s. 358 No. 154 Lev. 640

Kat. No 148: Haspels, Highlands, s. 357 No. 151 Lev. 639

Kat. No 149: Haspels, Highlands, s. 347 No. 128 Lev. 635

Kat. No. 153 d-f: Cox-Cameron, MAMA V, s. 106 vd. No. 221 Lev. 50

Kat. No 154 a-c: Cox-Cameron, MAMA V, s. 84 No. 179 Lev. 44

Levha 42

Kat. No 156 a-b: Cox-Cameron, MAMA V, s. 66 No. 134 Lev. 38

Kat. No. 157: Cox-Cameron, MAMA V, s. 44 No. 78 Lev. 28

Levha 43

Kat. No 159: Levick-Mitchell, MAMA IX, s. 20 No. 50 Lev. 7

Kat. No. 160: Tuğrul, Buluntular, s. 36 No. 2 Lev. 14

Levha 44

Kat. No 162: Haspels, Highlands, s. 336 vd. No. 103 Lev. 628

Kat. No 164: Cox-Cameron, MAMA V, s. 63 No. 127 Lev. 37

Kat. No. 165: Haspels, Highlands, s. 355 vd. No. 147 Lev. 639

Kat. No. 166: Cox-Cameron, MAMA V, s. 63 No. 128 Lev. 37

Levha 48

Kat. No 171 a-ç: Fotoğraf İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından çekilmiştir

Levha 49

Kat. No. 171 d-f: Fotoğraf İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından çekilmiştir

Levha 50

Kat. No 171 g-ı: Fotoğraf İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından çekilmiştir.

Levha 51

Kat No. 172 a-ç: Fotoğraf İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından çekilmiştir.

Levha 52

Kat. No. 172 d-f: Fotoğraf İstanbul Arkeoloji Müzeleri tarafından çekilmiştir.

Levha 56

Kat. No. 167: Haspels, Highlands, s. 350 No. 134

Kat. No. 168: Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 1998 No. 20 Lev. 9

Levha 60

Kat. No. 177 a-b: Cox-Cameron, MAMA V, s. 106 No. 219 Lev. 50

Kat. No. 179: Cox-Cameron, MAMA V, s. 111 No. 231 Lev. 52

Kat. No. 184: Cox-Cameron, MAMA V, s. 64 vd. No. 131 Lev. 37

Kat. No. 185: Cox-Cameron, MAMA V, s. 66 No. 135 Fig. 28 Lev. 38

Kat. No. 186: Haspels, Highlands, s. 356 No. 148 Lev. 639

Kat. No. 187: Haspels, Highlands, s. 356 No. 149 Lev. 639

Kat. No. 188: Cox-Cameron, MAMA V, s. 73 No. 154 Fig. 35 Lev. 41

Kat. No. 189: Haspels, Highlands, s. 349 vd. No. 133

Levha 61

Kat. No. 190: Haspels, Highlands, s. 351 No. 136 Lev. 636

Kat. No. 191: Dörner, Inschriften, s. 114 No. 3

Kat. No. 206: Levick-Mitchell, MAMA X, s. 138 No. 426 Lev. 46

Kat. No. 207: Levick-Mitchell, MAMA IX, s. 20 No. 51 Lev. 7

Kat. No. 208: Drew-Bear-Naour, Divinités, s. 2001 No. 21 Lev. 9

Kat. No. 211: Drew-Bear et alii, Votive Steles, s. 306 No. 485

Kat. No. 219: Haspels, Highlands, s. 349 No. 132 Lev. 636

Levha 63

Kat. No. 213: Fotoğraf S. Şahin tarafından çekilmiştir

Levha 64

Kat No. 214 a-b: Fotoğraf British Museum tarafından çekilmiştir.
(Negatif No 302115 ve 302116)

Levha 65

Kat No. 214 c-ç: Fotoğraf British Museum tarafından çekilmiştir.
(Negatif No 302117 ve 302118)

Levha 67

- Kat No 218: Cox-Cameron, MAMA V, s. 105 No. 218 Lev. 50
 Kat No 226: Cox-Cameron, MAMA V, s. 72 No. 151 Lev. 40 Fig. 33 ve 34
 Kat No 242: Cox-Cameron, MAMA V, s. 108 No. 224 Lev. 51 Fig. 46
 Kat No 246: Şahin, Nikaia II 1, No. 1080 Lev. 14
 Kat No 247: Şahin, Nikaia II 1, No. 1081 Lev. 15
 Kat. No 248: Şahin, Nikaia II.1, No. 1082 Lev. 13
 Kat. No 249: Şahin, Nikaia II.1, No. 1084 Lev. 15
 Kat No 251: Şahin, Nikaia II.1, No. 1087 Lev. 16

Levha 69

- Kat. No. 254: Şahin, Nikaia II.1, No. 1090 Lev. 17
 Kat. No 258: Şahin, Nikaia II.1, No. 1096 Lev. 17
 Kat. No 262: Şahin, Nikaia II.1, No. 1100 Lev. 18
 Kat No 263: Şahin, Nikaia II.1, No. 1101 Lev. 18
 Kat No 264: Şahin, Nikaia II.1, No. 1102 Lev. 18
 Kat. No. 265: Şahin, Nikaia II.1, No. 1103 Lev. 12
 Kat. No. 268: Şahin, Nikaia II 2, No. 1506 Lev. 33

Levha 70

- Kat. No. 267: Şahin, Nikaia II 2, No. 1504 Lev. 31
 Kat. No. 271 a: Şahin, Nikaia II 2, No. 1509 Lev. 32

Levha 76

- Kat No 274: Corsten, Prusa II, s. 104 vd. No. 1015

Kat No 278 a-b: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir.

Levha 77

Kat No. 279 a-c: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir.

Levha 78

Kat No 281 a-c: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir

Levha 79

Kat. No 282 a-c: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir

Kat. No 283 c: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir

Levha 80

Kat No. 280 a-b: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir

Kat No. 283 a-b: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir

Levha 81

Kat. No. 284 a-ç: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir.

Levha 82

Kat No. 284 d-e: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir.

Kat. No. 285: Fotoğraf S Şahin tarafından çekilmiştir

Levha 83

Kat No 287 a-b: Şahin, Nikaia II 1, No. 1083 Lev 16

Kat. No. 288: Fotoğraf S. Şahin tarafından çekilmiştir

Kat. No 289: Şahin, Nikaia II 1, No. 1105 Lev 18

Kat. No. 291: Fotoğraf S. Şahin tarafından çekilmiştir

Kat. No. 292: Fotoğraf S Şahin tarafından çekilmiştir

Levha 84

Kat. No. 286: Şahin, Nikaia II 1, No. 1085 Lev. 16

Kat. No 290: Şahin, Nikaia II.1, No. 1095 Lev 15

Kat. No. 294 a-b: Şahin, Nikaia II 1, No. 1091, Lev 17

Kat. No 295: Brixhe--Hodot, L'Asie Mineure, s. 9 vd. No. 1 Lev. 1

Levha 85

Kat. No 296 a-ç: Fotoğraf P. Frei tarafından çekilmiştir

Levha 86

Kat. No. 298: Petzl, Neue Inschriften, s. 19 vd. No. 1 Lev. 5, 2

Kat. No 303: Nollé et alii, Katalog, s. 125 vd. No. 2 Lev 17, 2

Kat. No 304: Moretti, Inscriptiones, s. 120 vd. No. 138

Kat. No 305: Moretti, Inscriptiones, s. 121 No. 139

Kat. No. 307: Moretti, Inscriptiones, s. 150 No. 164

Levha 87

Kat. No. 311 a: Calza et alii, Antichità, s. 102 vd. No. 124 Lev. 79 No. 124a

Kat. No 311 b: Vermeule, Drawings, s. 72 No. 367 (Fig. 84)

Kat. No. 311 c: Calza et alii, Antichità, s. 102 vd. No. 124 Lev. 79 No. 124b (= Winckelmann'in çizimi)

Levha 88

Kat. No. 245: Cox-Cameron, MAMA V, s. 61 vd. No. 124 Fig. 24-25 Lev 36

Kat. No 314: Frei, Inschriften und Reliefs, s. 152 vd. No. 8 Lev. 22, 2

Kat. No Zeus Brontaios 4: Schwertheim, Kyzikos, s. 7 vd. No. 5 Lev. 3 Fig. 7

Kat. No. Zeus Brontaios 6: Robert, Hellenica VII, s. 32 vd. No. 1

Levha 89

1. Cremer, Zeus-Votive, Lev. 11 (krş. Cumont, Catalogue, s. 65 vd. No. 53)

2. Cremer, Grabstelen-Bithynien, s. 91 Fig. 8 (Konya-Ereğli yakınında bulunan İvriz'deki Geç Hitit Dönemi kaya kabartmasından bir detay Detay, elinde üzüm salkımıyla hava ve bereket tanrısı Tarhunda'yı betimlemektedir İ. Ö. 8. yy.)

3. de Montfaucon, Antiquity, s. 42 Lev. 13 Fig. 11 (Venedig-Aquileia'dan)

Levha 90

1. Aizanoi Zeus Tapınağı: Fotoğraf J. Wagner tarafından çekilmiştir.

2. Aizanoi Zeus Tapınağı'nın Önden Rekonstrüksiyonu: Naumann, Zeustempel, Lev. 15

16. MEZAR TAŞI OLAN ZEUS BRONTON ADAKLARININ LİSTESİ

- 1. Kat. No. 4** (Menophilos'un, Asklepas'ın ve Aleksandros'un Mezar Taşı ve aynı zamanda (stel) Saouadios'a (Sabazios) Adak)
(Süpren [Süpüren–Süpü Ören]/Eskişehir)

	[Γ]είμων κ' Ἀλ[έ]–	"Teimon ve Aleksandros
2	[ξ]ανδρος Μην–	babaları Menophilos'a
	[ο]φίλω πατρ[ι]	(ve) Zeus Bronton'a
4	[κ] Διὶ Βροντῶντι	(ve) Saouadios'a
	[Σ]αουαδίω ε[ὐ]–	adağı (sundular)
6	χῆν	(ve) Asklepas'a
	Ἀσκληπᾶ κ	ve Aleksandros'a
8	Ἀλεξάνδρω	

- 2. Kat. No. 11** (Sancta?'nın Mezar Taşı)
(stel) (Eskişehir)

	Σάνκτ[ος Σάν]–	"Sanctus oğlu Sanctus
2	κτου σ[ὺν γυν]–	eşi – – – – –'in kızı
	αικὶ Ἀμ[ια? – – –]	Am[ia?] ile birlikte
4	ου θυγ[ατρὶ Σάν?]	biricik kızları
	κτη γλυ[κυτάτη]	Sancta?'ya ve
6	κ Σάνκτ[ος κ – –]	Sanctus ve bir adı da
	κὸς ὁ κ' Ἀλ[– – –]	Al – – – olan – – – kos
8	μητρὶ [γλυκυτά]–	biricik annelerine ve
	τη κὲ Β[ρον]–	(Zeus) Bronton'a
10	τῶντι[ι εὐχῆν]	(adağı sundular)."

- 3. Kat. No. 12** (Olasılıkla bir Kadının Mezar Taşı [eserin üzerindeki motiflerden])
(stel) (Eskişehir)

	-----	"-----
	[. . . μνήμης]	-----'in anısına
2	[χάρι]ν κ' Διὶ Βρον–	ve Zeus Bronton'a
	τῶντι	(adağı sundu) "

4. Kat. No. 13 (Eraphrodeitos ile Hedone'nin Mezar Taşı)
(stel) (Sultandere/Eskişehir)

	Χρυσόγονος κ Εὐτ-	"Khrysogonos ve Eutykhion,
2	υχίων κ Ἐ[λ]εύθερος	ve Eleutheros ve Aphrodeisia
	κ Ἀφροδείσια πατρὶ	biricik babaları Eraphrodeitos'un
4	Ἐπαφροδείτῳ κ μητρὶ	ve biricik anneleri Hedone'nin
	Ἡδονῆ γλυκυτάτοις	hatirasına ve Zeus Bronton'a
6	μνήμης χάρι[ι]ν κ Διὶ Βρον-	adağı (sundular)."
	τῶντι εὐχίῃ	

5. Kat. No. 17 (Agathemeris ile Theophilos'un Mezar Taşı)
(stel) (Avdan/Eskişehir)

	Ἑρμῆς Ἐ[ρ]-	"Hermeias
2	μείου Ἀγ[αθ]-	oğlu Hermes
	ημερίδι [κ υ]-	Agathemeris'e ve
4	[ι]ῶ Θεοφ[ί]-	oğlu Theophilos'a
	[λ]φ κ<α>ὶ Δ[ι]ῖ] (sic)	ve Zeus Bronton'a
6	[Β]ρον[τῶντι]	adağı (sundu)."
	ε[ὐχίῃ]	

6. Kat. No. 18 (Boisagaros'un Mezar Taşı)
(stel) (Avdan/Eskişehir)

	[..... Φιλ?]-	"(Ben) Philoksene?
	οἰξέ[νη ἀνδρὶ]	kocam? Boisa-
2	μου Βοισαγαρω	garos'a ve
	κ Διὶ Βροντῶντι ε[ὐ]-	Zeus Bronton'a
4	χίῃ	adağı (sundum)."

7. Kat. No. 19 (Domne? ile kocasının? Mezar Taşları)
(stel) (Avdan/Eskişehir)

	[.....]	"-----
	[..... Ἀσκλη]ητιάδης[ς πατρὶ ..]	Asklepiades biricik babası(ları)? ---
2	[..... καὶ] μητρὶ Δό[μνη γονεῦσι]	--- ve biricik annesi(leri) Domne?'nin
	[γλυκυτ]άτοις μνήμ[ης χάρι]ν	hatirasına ve Zeus Bronton'a
4	[καὶ Δ]ιὶ Βροντῶντι ε[ὐχίῃ]	adağı (sundu[lar])."

8. Kat. No. 21 (Eutykhes'in Mezar Taşı)
(stel) (Avdan/Eskişehir)

	Ἐπίγονος Φησ-	"Phessianos oğlu
2	σιανοῦ σὺν	Epigonos eşi
	γυναικὶ Βαβεί	Babeis'le beraber
4	υἱῷ Ἐυτύχῳ	oğulları Eutykhes'e
	καὶ Διὶ Βροντῶ-	ve Zeus Bronton'a
6	ντι εὐχὴν	adağı (sundu)."

9. Kat. No. 25 (Ladike, Demosthenes ve ----- ane'nin Mezar Taşı)
(stel) (Süpren [Süpüren-Süpü Ören]/Eskişehir)

	Αὐρ. Δη[.]	"Thallos oğlu Aur(elius)
2	Θάλλου σ[υμβίῳ?]	De ----- eşi Ladike'ye
	Λαδίκη καὶ [τέκνοις?]	ve çocukları? Demosthenes'e
4	Δημοσθέν[η καὶ]-	ve ----- ane'ye
	ανῆ καὶ Διὶ Βρο[ντώντι]	ve Zeus Bronton'a
6	εὐχὴν	adağı (sundu)."

10. Kat. No. 27 (Damas'in Mezar Taşı)
(stel) (Kırka [Kümbetkırkası]/Eskişehir)

	Ἐπαφρόδειτος σὺν	"Ephrodeitos
2	τοῖς ἀδελφοῖς Δα-	kardeşleriyle beraber
	μᾶ πατρὶ καὶ Διὶ	babaları Damas'a?
4	Βροντώντι εὐχὴ[v]	ve Zeus Bronton'a
		adağı (sundu)."

11. Kat. No. 34 (Aur(elius) Sokrates, Antipatros ve Trophimos'un anne ve babasının Mezar Taşı) (Kuyucak/Eskişehir)

	[A]ὐρ. Σωκράτης καὶ Ἀντίπατρ-	ος	"Aur(elius) Sokrates ve Antipatros
2	[καὶ Τ]ρόφιμος γονεῦσι γλυ-		ve Trophimos biricik anne-
	[κυτ]άτ	οις καὶ Διὶ	babalarına ve Zeus Bronton'a
4	[Βρο]ντι εὐχὴν	των-	adağı (sundular)."
		χί[v]	

12. Kat. No. 35 (Asklas'ın Mezar Taşı)
(stel) (Kuyucak/Eskişehir)

2	Σύνφορος κ' Ἀλέξαν- δρος κ' Ἄτταλος	"Synphoros ve Aleksandros ve Attalos ve Hermes
4	κ' Ἑρμῆς μετὰ Καρικ/α/ (<i>sic</i>) μητρὸς πατρὶ Ἀσκ[λ]- άδη κ' Διὶ Βρον[τῶν]-	anneleri Karika'yla birlikte babaları Asklas'a ve Zeus Bronton'a
6	[τι]	adağı (sundular) "

13. Kat. No. 37 (Tykhasios?'un Mezar Taşı)
(stel) (Seyitgazi/Eskişehir)

2	----- [. . . Τυχ]- ασίω? κ' Διὶ Βροντῶντι εὐ- χήν	"----- (Tykh)asios?'a ve Zeus Bronton'a adağı (sundu[lar]) "
---	--	---

14. Kat. No. 38 (Meilasia'nın Mezar Taşı)
(stel) (Seyitgazi/Eskişehir)

2	----- [. . . σὺν τ]- οῖς τέκνο[ις]	----- çocuklarıyla (beraber) eşi
4	Μειλασία γα- μετῆ κ' Διὶ Βρ- οντῶντι εὐχήν	Meilasia'ya ve Zeus Bronton'a adağı (sundu) "

15. Kat. No. 39 (Pi- - - isimli bir kadının Mezar Taşı)
(stel) (Seyitgazi/Eskişehir)

2	Κρηπνὸς κ' Ἥλι- ος κ' Ἀσκληπιὸς κ'	"Kreynos ve Helios ve Asklepios ve
4	Ἔρωσ Διὶ Βροντῶντι εὐ . . . χήν <i>çelenk</i>	Eros Zeus Bronton'a adağı (sundular)
6	κ' μητρὶ Πι[. . .] [γλυ]κυτά[τη]	ve biricik anneleri Pi- - - -'ye "

16. Kat. No. 40 (Bir Adamın Mezar Taşı)
(stel) (Seyitgazi/Eskişehir)

	-----	-----
	Δὶ Βροντῶν--	Zeus Bronton'a ve
2	τι εὐχὴν	(rahmetli olup)
	καὶ πατρὶ θε-	tanrı(sallaşan) babasına
4	ῶ	adağı (sundu[lar]) "

17. Kat. No. 41 (Asklepas'ın ve Ty---'nin Mezar Taşı)
(stel) (Seyitgazi/Eskişehir)

	Αὐρ Αμμια Ἀσκληπῶ πατρ--	"Aur(elia) Ammia hayatta
2	ὶ ζῶ[ν]τι κ μητρὶ κατοικομέν--	olan babası Asklepas'a ve
	ἡ ΤΥ[. . .] ἔτευξεν σὺν τέκνο--	ölmüş olan annesi Ty---'ye?
4	ις [] Μ[. . .] κ Ἀσκληπῶς κ	(bu mezarı) hazırladı (ve)
	Χ[. . .] Δὶ Βροντῶν--	çocukları ---- ve Asklepas
6	τι εὐχὴν	ve ---- ile beraber adağı
		Zeus Bronton'a (sundu)."

18. Kat. No. 42 (Flavius'un Mezar Taşı)
(stel) (Seyitgazi/Eskişehir)

	[-----]	"Çocukları?
	ο[ς κ] Φαβια--	-----os ve
2	[ν]ὸς κ Δημή--	Fabianus ve
	[τρ]ιος οἱ ἔ[γγ]--	Demetrios baba--
4	[ον]οι? πατρὶ	ları Flavius'a
	[Φλ]αβίω κ [Δι]	ve Zeus Bron--
6	[Βρ]οντῶν--	ton'a adağı
	[τι ε]ὐχὴν	(sundular) "

19. Kat. No. 44 (Mezar Taşı?)
(stel) (Seyitgazi/Eskişehir)

	-----	-----
	[---] κ Δι Βρ--	--- ve Zeus
2	[οντῶν]τι εὐχ--	Bronton'a
	[ήν]	adağı (sundu)."

20. Kat. No. 45 (Ionia'nın Mezar Taşı)
(stel) (Sarayören [Alpanos]/Eskişehir)

	Φωτεινός σὺ-	"Photeinos erkek
2	ν ἀδελφοῖς κ	ve kız kardeşleriyle
	ἀδελφαίς Ἴων[ίᾱ]	beraber anneleri
4	μητρὶ κ Διὶ Βρ-	Ionia'ya ve Zeus
	[ο]ντωντι	Bronton'a
6	[ε]ὐχῆν	adağı (sundu)."

21. Kat. No. 50 (Antiokhos'un Mezar Taşı)
(stel) (Sıcaeddin/Eskişehir)

	Αὐρ. Καρικὸς Ἀντιόχου	"Antiokhos oğlu Aur(elius)
2	μετὰ συνβίου [Μ]εν[ε]κρο-	Karikos eşi Menekroa
	ας κ Τατια [μετὰ] συν-	ile ve Tatia eşi Antiokhos
4	βίου Ἀντιόχου κ Σώ-	ile ve Sopatris ve Pappas
	[πατ]ρις κ Παππας	çok sevgili babaları
6	Ἀντιόχῳ πατρὶ φιλ-	Antiokhos'a ve Zeus
	τάτῳ κ Διὶ Βροντῶ-	Bronton'a adağı (sundular)."
8	[ντι] εὐχῆν	

22. Kat. No. 51 (Aleksandros'un Mezar Taşı)
(stel) (Alpu/Eskişehir)

	[Μ]ᾶρκος κ Νέστωρ [κ]	"Marcus ve Nestor ve
2	[Δ]αμᾶς ἀδελφῶ	Damas kardeşleri Aleksan-
	[Ἀ]λε[ξ]άνδρῳ τῷ [κ]	dros'a ve çocukları Aur(elius)
4	[τ]έκνα Αὐρ. Καρικὸς	Karikos ve Domna ve damadı
	[κ] Δόμνα κ Ἀλεκκᾶς	Alekkas biricik babaları
6	[γ]αμβρὸς πατρὶ γλυ-	(Aleksandros'un) hatırasına
	[κ]υτάτῳ μνήμης χά-	ve Zeus Bronton'a
8	[ρ]ιν κ Δεὶ Βροντωντ[ι]	adağı (sundular)."
	εὐχῆ[ν]	

23. Kat. No. 53 (Antiokhos'un Mezar Taşı)
(stel) (Şarhöyük/Eskişehir)

	Αὐρηλεία Νίκ-	"Aureleia Nike
2	η μετὰ τέκν-	çocuklarıyla
	ων Διὶ Βροντ-	birlikte adağı
4	ῶντι εὐχῆν	Zeus Bron-
	κ Ἀντιόχῳ	ton'a ve eşi
6	ἀνδρὶ ἀνέσ-	Antiokhos'a
	τησαν.	diktiler."

24. Kat. No. 55 (Nana'nın Mezar Taşı)
(stel) (Eskişehir)

2	Αινίας Ἀπο[λ]λω- νίδου συνβίω	"Apollonides'in oğlu Ainius eşi
4	[N]ανα κ Διὶ Βρο- ντωντι εὐχ- ήν	Nana'ya ve Zeus Bronton'a adağı (sundu)."

25. Kat. No. 57 (Philippos'un Mezar Taşı)
(stel) (Eskişehir)

2	Λήδα σὺν τέκ- νοις Φιλίππω κα[ὶ] Λαμύρω καὶ Ἀ-	"Leda çocukları Philippos ve Lamyros ve Aretos'la beraber
4	ρήτῳ Φ[ί]λίππ- ω πατρὶ καὶ Διεὶ	babası Philippos'a ve Zeus Bronton'a
6	Βροντωντι εὐχ- ήν	adağı (sundu)."

26. Kat. No. 58 (Ainias'ın Mezar Taşı)
(stel) (Eskişehir)

2	Ἀπολ[λ]ᾶς κ Νί- ας [κ] Ἀλέξανδρ- ος πατρὶ Αἰ-	"Apollas ve Nias ve Aleksandros babaları Ainius'a
4	νία κ Διὶ Βρο- ντωντι εὐ-	ve Zeus Bronton'a adağı (sundular)."
6	χὴν	

27. Kat. No. 61 (Aurelius Apollonides ve Aurelia Thallouse'nin Mezar Taşı)
(stel) (Hamidiye/Eskişehir)

2	Ἀγαθῆ τύχη Αὐρήλιοι Εὐτυ- χία Ἀπολλωνίδη	"Hayırlı Uğurlu olsun! Ben, Aurelia Eutykhia babam Aurelius Apol-
4	κ Θαλλούση γο- νεῦσιν σὺν Αὐρ.	lonides'e ve annem Aurelia Thallouse'ye
6	Ζωτικῶ τῷ ἀνδ- ρί μου Διὶ Βροντ-	(ve) Zeus Bronton'a eşim Aur(elius)
8	ωντι εὐχὴν	Zotikos'la birlikte adağı (sundum) "

28. Kat. No. 62 (KhrySION'un Mezar Taşı)
(stel) (Hamidiye/Eskişehir)

	Ἑρμῆς ἀδελφῆ	"Hermes kız
2	Χρυσίῳ κ Διὶ Βρο-
(ν)τῶντι εὐχὴν (<i>sic</i>)	kardeşi KhrySION'a
ve Zeus Bronton'a
adağı (sundu) "

29. Kat. No. 63 (Aleksandros'un ve Amcası Gaius'un Mezar Taşı)
(stel) (Bilinmiyor. Eskişehir çevresinden)

	Τρόφιμος	"Trophimos
2	κ Γάιος κ Ἀπολ-
λώνιος ἀδε-	ve Gaius ve
Apollonios
4	λφῶ Ἀλεξά-
νδρῳ κ Διὶ Β-	kardeşleri
Aleksandros'a ve
6	ροντῶντι
εὐ (<i>vac</i>) χήν	Zeus Bronton'a
adağı (sundular)."
	kaide üzerinde	
8	κ πάτρ/ο/ι Γαίῳ (<i>sic</i>)	"Ve amcaları Gaius'a."

30. Kat. No. 70 (Apollas'ın Mezar Taşı)
(stel) (Ayvacık/Eskişehir)

	Αὐρήλιοι Θευδᾶς	"Aurelius Theudas ve Aurelius
2	κ Ἑρμῆς κ Τάτας πα-
τρὶ Ἀπολλᾶ κ μητρὶ	Hermes ve Aurelius (ia?)
Tatas babaları Apollas'ın ve
4	Ἀπολλωνία μνήμ-
ης χάριν κ Διὶ Βροντῶ-	anneleri Apollonia'nın hatıra-
sına ve Zeus Bronton'a
6	ντι εὐχὴν	adağı (sundular) "

31. Kat. No. 71 (Apollonia'nın Mezar Taşı)
(stel) (Ayvacık/Eskişehir)

	Αὐρήλιοι Θευδᾶς	"Aurelius Theudas ve Aurelius
2	κ Ἑρμῆς κ Τάτας πα-
τρὶ Ἀπολλᾶ κ μητρὶ	Hermes ve Aurelius (ia?)
Tatas babaları Apollas'ın ve
4	Ἀπολλωνία μνήμης
χάριν κ Διὶ Βροντῶν-	anneleri Apollonia'nın
hatirasına ve Zeus Bronton'a
6	τι εὐχὴν	adağı (sundular)."

32. Kat. No. 72 (Mezar Taşı)
(stel) (İmişoğlu [İmişegir/İmişehir]/Eskişehir)

	-----	"-----
	[-- μετὰ?]	
	τῆς συν-	eşi ----- (ile?) henüz
2	βίου ζῶντες	hayattalarken (bu steli)
	ἑαυτοῖς κατε-	kendileri için
4	σκεύασαν κ	hazırladılar
	Διὶ Βροντῶν-	ve adağı Zeus
6	τι εὐχίην	Bronton'a (sundular)."

33. Kat. No. 78 (Besleme Apollonios'un Mezar Taşı)
(stel) (Kıravdan/Eskişehir)

	Ἑρμῆς Ἀττάλ-	"Attalos oğlu
2	ου Ἀπολλων-	Hermes beslemesi
	ἰφ θρεπτῶ κ Δι-	Apollonios'a ve
4	ὶ Βροντῶντι	Zeus Bronton'a
	εὐχίην Ω	adağı (sundu)."

34. Kat. No. 80 (Hermes'in Mezar Taşı)
(stel) (Kayapınar/Eskişehir)

	Φλάβιος κ	"Flavius ve
2	Δαμάς	Damas baba-
	πατρὶ Ἑρ-	ları Hermes'e
4	μῆδι κ Διὶ	ve Zeus Bron-
	Βροντῶν-	ton'a adağı
6	τι εὐχίην	(sundular)."

35. Kat. No. 83 (Bir Kadının Mezar Taşı)
(stel) (Yukarı Kalabak/Eskişehir)

	ΛΗ[.]Δ	"-----
2	ΛΟΥΤΙΩΝ	-----
	Ζεῦσις (κ) Ἀππας	Zeuksis (ve) Appas
4	μητρὶ γλυκυτάτη	biricik annelerine
	κ Διὶ Βροντῶντι	ve Zeus Bronton'a
6	εὐχίην	adağı (sundular) "

36. Kat. No. 85 (Theodoros ile Dada'nın Mezar Taşı)
(stel) (Eskişehir)

	Κάλλιστο-	"Kallistos
2	ς Θεοδώρω	biricik baba-
	πατρί κ μη-	σί Theodo-
4	τρί Δαδα [γ]-	ros'a ve bi-
	λυκυτάτο-	ricik annesi
6	ις κ Διὶ Βρον-	Dada'ya ve
	τῶντι εὖ-	Zeus Bronton'a
8	χήν	adağı (sundu)."

37. Kat. No. 87 (Papianos'un Mezar Taşı)
(stel) (Karabayır Çiftliği/Eskişehir)

	Μένανδρος	"Dades oğlu
2	Δαδεως σὺν	Menandros
	τεκνοῖς Ἰουλί-	çocukları
4	φ κ Μενάνδ-	Iulius ve Menan-
	ρφ Διὶ Βροντ-	dros ile birlikte
6	ῶντι κ Παπια-	Zeus Bronton'a
	νῶ τέκνω φιλ-	ve biricik oğlu
8	τάτω ἀνέστησ-	Papianos'a
	αν	adağı sundular."

38. Kat. No. 88 (Mezar Taşı)
(stel) (Uluçayır/Eskişehir)

	----- [μετά?]	"-----
	[το]ῦ συν[βί]-	eşi Attalos'la
2	[ου] Ἄττάλ[ου ὑπὲρ]	birlikte bütün aile
	[τ]ῶν ιδίω[ν πάντω]-	üyeleri için ve Zeus
4	ν κ Διὶ Βρο[ντῶντι]-	Bronton'a adağı
	ι εὐχή[ν]	(sundu)."

39. Kat. No. 93 (Diophanes'in Mezar Taşı)
(stel) (Eskişehir)

	Μηνοθ-	"Diophanes oğlu
2	ᾶς Διοφ-	Menothis,
	άνους υἱ-	oğlu Diophanes'e
4	ῶ Διοφά-	(ve) Zeus Bronton'a
	νη Διὶ Βρο-	adağı (sundu)."
6	ντῶντι ε-	
	ὕχη[ν]	

40. Kat. No. 94 (Trophimos'un ve Demas'ın Mezar Taşı)

(stel) (Eskişehir)

	Αὐρ.	"Demas oğlu
2	Δημᾶς Δημ[ᾶ]	Aur(elius) Demas
	σὺν γυναικί	eşi Domne ile beraber
4	Δόμνη ἑαυτῶ	kendisine ve oğlu
	κ̅ υἱῶ Τροφίμ[ω]	Trophimos'a
6	κ̅ Διὶ Βροντῶ-	ve Zeus Bronton'a
	[ντι εὐχί]ν	adağı (sundu)."

41. Kat. No. 95 (Severus'un Mezar Taşı)

(stel) (Eskişehir)

	Αὐρ.	"Philodoksos oğlu
2	Ἐλεύθερος Φιλοδ-	Aur(elius) Eleutheros
	όξου ὑπὲρ τῶν	bütün aile üyeleri
4	ιδίων πάντων ἁ-	için kardeşi
	δελφῶ Σεουήρω	Severus'a ve
6	κ̅ Διὶ Βρο(ν)τῶν(τι) εὐ--(sic)	Zeus Bronton'a
	χήν	adağı (sundu) "

42. Kat. No. 96 (Mezar Taşı)

(stel) (Eskişehir)

	[- - -]Ω Ν Μ[- -]	"-----
2	Ν Ο Γ Ο Κ Γ Τ	-----
	Τ Η Γ[- -] τῆ ἑαυ-	kendi vatanı
4	[τοῦ] πατ[ρί]δι Δο-	Dorylaion için
	[ρυλα]εἰῶ κ̅ βου-	hayattayken (ve)
6	[λευ]τῆς ὧν ζῶ/ς/ (sic)	bouleutes iken
	[ἀνέσ]τησεν ἑαυ-	kendisine ve
8	[τῶ κ̅] Διὶ Βροντῶν-	Zeus Bronton'a
	[τι εὐ]χήν	adağı diktirdi."

43. Kat. No. 97 (Aur(elius) Appas'ın Mezar Taşı)

(stel) (Eskişehir)

	Αὐρ. Αππας Ἄ-	"Apollonios oğlu
2	πολλωνίου	Aur(elius) Appas
	ζῶν κ̅ φρονῶ-	hayattayken ve
4	ν περὶ ἑαυτοῦ	aklı başındayken
	Διὶ Βροντῶν-	kendisi için Yüce
6	τι Μεγάλω εὐ-	Zeus Bronton'a
	χήν	adağı (sundu) "

44. Kat. No. 99 (Aleksandros'un ve Eşinin Mezar Taşı)
(stel) (Ayvacık/Eskişehir)

	Φίλιππος Ἄλε-	"Alexandros oğlu
2	ξάνδρου πατ-	Philippos, tanrının
	ρὶ καὶ μητρὶ θεο-	sevgili kulları babasına
4	φιλήτοις καὶ Ἄλ-	ve annesine, Appas'ın
	εξανδρε(ύ)ς καὶ Διο- (sic)	mirasçıları Aleksan-
6	νύσιος καὶ Φίλιπ-	dre(u)s, Dionysios ve
	ος οἱ Ἀππα κλη-	Philippos büyük
8	ρονόμοι πάπ[ω]	babalarına ve büyük
	καὶ μάμη (κα?) Διὶ Βρον-	annelerine (ve?) Zeus
10	τῶντι εὐχῆ-	Bronton'a adağı
	ν	(sundular)."

45. Kat. No. 129 (Karikos'un Mezar Taşı)
(stel) (Bahçecik/Alpu/Eskişehir)

	ΕΥΧΗ[- -]-	"-----
2	ΚΟC μετὰ	----- kos
	ἀδελφῶν	kardeşleriyle
4	εἰδίῳ πατ-	beraber kendi babası
	ρὶ Καρικῶ	Karikos'un hatıra-
6	μνίας ἐνε-	sından dolayı
	κον Διὶ Βρ-	Zeus Bronton'a
8	οντῶντι εὐχῆν	adağı (sundu) "

46. Kat. No. 136 (Mezar Taşı ve Yeraltı Tanrıları'na Adak)
(altar) (Seyitgazi/Eskişehir)

	-----	"-----
	Θεοῖς Κα-	Yeraltı Tanrı-
2	{κα}ταχθῶ-	ları'na ve Zeus
	νίοις καὶ	Bronton'a
4	Διὶ Βρον- Ω	(adağı sundu[lar])."
	τῶντι Ω	

47. Kat. No. 137 (Marcus'un Mezar Taşı)
(altar) (Seyitgazi/Eskişehir)

2	Μάρκω τῷ πο[λ]- υτειμήτῳ Ἄλ- έξανδρος πατρὶ	"Aleksandros annesi Zotike'yle ve eşi Elpis'le birlikte, babası çok muhterem Marcus'a (ve) Zeus Bronton'a (adağı sundu) "
	<i>krater</i>	
4	σὺν τ[ῆ] μητρὶ Ζω[τί]κη καὶ	
6	σὺν συ[μ]βίῳ Ἐλ- πίδι Διὶ Βρο(ο)ντ- (<i>sic</i>)	
8	[ῶ]ντ[ι] εὐχῆν]	

48. Kat. No. 139 (Appe'nin Mezar Taşı)
(altar) (Seyitgazi/Eskişehir)

2	Καρικὸς Βώλου σὺ[v] τέκνοις περὶ ἑαυ- τῶν κ τῶν ιδίων	"Bolos oğlu Karikos çocuk- larıyla beraber kendisi ve ailesi için Zeus Bronton'a adağı (sundu) ve eşi Appe'ye."
	<i>krater</i>	
4	Διὶ Βροντῶντι εὐχῆν κ Αππῆ συνβίῳ	

49. Kat. No. 140 (Bir Adamın Mezar Taşı)
(altar) (Seyitgazi/Eskişehir)

2	Διονύσος μετὰ ἀδελ- φῶν πατρὶ [κ]	"Dionysos kardeşleriyle beraber
4	[Δ]ιὶ Βρον[τ]- [ῶ]ντι εὐχ-	babasına (ve) Zeus Bronton'a
6	ῆ ν	adağı (sundu) "

50. Kat. No. 142 (Domne?'nin Mezar Taşı)
(altar) (Eğriöz/Eskişehir)

2	[Ἄγα]θῆ τύχη [... Σ?]ειλανοῦ [ὑπέρ] τε ἑαυτοῦ	"Hayırlı Uğurlu Olsun! (S?)eilanos oğlu ---- kendisi
4	[κ τῶ]ν ιδίων πάντ[ω]- [ν Διὶ Β]ροντῶντι[ι]	ve bütün aile üyeleri (için)
6	εὐχῆν κ γυναικ[ι] [Δό?]μνη	Zeus Bronton'a adağı (sundu) ve eşi Domne?'ye."

51. Kat. No. 146 (Bir Kadının Mezar Taşı)
(altar) (Karapazar/Eskişehir)

2	Τατας Τειμοθέ-	"Teimotheos oğlu? Tatas
	ου μετὰ τῶν ιδί-	bütün aile üyeleriyle birlikte
	ων πάντων μητ-	Zeus Bronton'a ve annesine
4	ρὶ κ Διὶ Βροντῶ-	adağı (sundu)."
	ντι εὐχὴν	

52. Kat. No. 149 (Nearkhos'un Mezar Taşı)
(altar) (Demirli/Eskişehir)

2	Ἑρμῆς Ἀμεντ-	"Amentanos oğlu
	ανοῦ σὺν γυ-	Hermes eşi Apphia'yla
	ναικὶ Απφια	ve çocuklarıyla birlikte
4	κ τέκνοις Διὶ Βρον-	Zeus Bronton'a
	τῶντι εὐχὴν	adağı (sundu):
6	Νεάρχου ψυχῆ	Nearkhos'un ruhuna."

53. Kat. No. 150 (Ön yüz Zeus Bronton'a ve Saouadios'a (Sabazios) Adak)
(altar) (Sağ yan yüz Aurelius Kyrion ve Eşi Domne'nin Mezar Taşı)
(Eskişehir)

<i>Ön yüz:</i>		
	[- -]ΙΩΓΟΙΛΛΥΚΟΥ ἱερε(ῦ)ς (sic)	"Apoköylülerinin ve
2	[Ἄπ]οκωμητῶν κ Ἄρσο-	Arsou(Areou?)köylülerinin rahibi
	[κ]ωμητῶν σὺν τέκνοις κ	----- oğlu -----
4	[γυ]ναικὶ Αππη κ Δ[αμ]ῆ γ[α]-	çocuklarıyla, eşi Appe'yle ve
	[μ]βρῶ περὶ καρπῶν κ τῶ[v]	damadı Damas ile birlikte
6	πατρῶνων κ τῶν ιδίω[v]	ürünün, efendilerinin ve
	πάντων σωτηρίας Διὶ Β-	kendi ailesinin esenliği için
8	ροντῶντι κ Σαουαδίω εὐ-	Zeus Bronton'a ve Saouadios'a
		adağı (sundu)."

χὴν

Sağ Yan yüz:

	Αὐρ. Κυρίων Θ[- - -]-	"----- oğlu
2	[- -]κου σὺν γυνῆ [Δ]-	Aurelius Kyrion (ve)
	όμνη ζῶντες [κ φ]-	eşi Domne (bu altarı)
4	[ρ]ο(νοῦ)ντες μνημ[ης] (sic)	henüz hayattalarken ve
	χάριν	akılları başlarındaiken
		(kendi) hatıralarına
		(diktirdiler) "

54. Kat. No. 156 (Bir Adamın Mezar Taşı)
(altar) (Avdan/Eskişehir)

2	'Αρχεστράτη σὺ- ν τέκνοις Αἰλίοις	"Arkhestrate çocukları Aelius Hermes ve
4	[Ἐ]ρμῆ κ' Ἑρμιανῶ ἀνδρὶ γλυκυτά-	Aelius Hermianos'la beraber biricik eşine
6	τῷ μνήμης χάριν ἔξετέλεσε κ' Διὶ [Βρ]οντῶντι εὐχὴν	hatırasından dolayı (bu altarı diktirmek görevini) yerine getirdi ve Zeus Bronton'a adağı (sundu) "

55. Kat. No. 165 (Onesimos ile Ammia'nın Mezar Taşı)
(altar) (Avdan/Eskişehir)

2	Ζωτικὸς με- τὰ συνβίου Εἰ-	"Zotikos eşi Eirene'yle birlikte
4	ρήνης πατρὶ Ὀ- νησίμῳ κ' μη[τ]-	biricik babası Onesimos'a ve
6	ρὶ Αμμία γλυ- κυτάτοις μνή-	biricik annesi Ammia'ya pek
8	ματος φιλότατο- υ τῆν ἑώνιον χά-	aziz hatıralarının ebediyeti vesilesiyle
10	ριν κ' Διὶ Βροντῶ- ντι εὐχὴν	ve Zeus Bronton'a adağı (sundu)."

56. Kat. No. 167 (Aur(elius) Apollonios ile Eşi Aur(elia) Ammia'nın Mezar Taşı)
(altar) (Aşağı Ilıca/Eskişehir)

2	Ἀὐρ. Ἀπολλώνιος Ἀπολλωνίου μετ-	"Apollonios oğlu Aur(elius) Apollonios
4	τὰ συνβίου Αμμία- ς ζῶντες ὑπὲρ ἑα-	eşi Ammia'yla birlikte hayattalarken
6	υτῶν Διὶ Βροντῶ- καίδη ἐπιθήσει ντι εὐχὴν	kendileri için Zeus Bronton'a adağı (sundu) "

57. Kat. No. 173 (Maximus'un Mezar Taşı)
(altar) (İnönü/Eskişehir)

2	Διὶ Βρο[ο]ντῶντι Θεό- ξενος Μαξίμου	"Zeus Bronton'a Maximus oğlu Theo-
4	ψυχᾶς πατρός σὺν τοῖς ἰδίοις εὐξά-	kzenos babasının ru- huna ailesiyle beraber
6	μενοι ἀνέθηκαν εὐχὴν	dua ederek (bu) adağı diktiler."

58. Kat. No. 176 (Mezar Taşı? [eserin üzerindeki betimlerden])
(altar) (Bilinmiyor. İnönü?)

2	Διὶ Βροντῶντι [---]μος καὶ Ἀπης [---]α λατ[ύ]-	"----- mos ve Apes taşçı ustası ----- Zeus Bronton'a (adağı sundular)."
4	πος	

59. Kat. No. 179 (Melles'in Mezar Taşı?)
(altar) (Seyitgazi/Eskişehir)

2	Μέλλ[η]ς Δημ[ᾶ] σὺ]- ν τέκνῳ Μέλλ[λη] κ]	"Demas oğlu Melles, çocuğu
4	Νανα [ὕπέρ τ] [ῶ]ν ἰ [δίω]- [ν] πᾶν <i>krater</i> [τω]-	Melles'le birlikte ve Nana bütün aile üyelerinin esenliği
6	ν σῶ [τηρ]- ίας Δι [ἰ Βρο]-	için Zeus Bronton'a adağı (sundular)
8	ντῶντι [εὐχῆν] κ ἕαυτῶ [ζῶν?]	ve kendisine (hayattayken?)"

60. Kat. No. 181 (Bir Adam ve Eşinin Mezar Taşı?)
(altar) (Seyitgazi/Eskişehir)

2	----- [---]ΑΔΩ[- γλυ?]- [κυτ?]άτοις Δι[ἰ]	"----- ----- (biricik?) (anne ve babasına? ve?) Zeus Bronton'a
4	Βροντῶν- τι εὐχῆν	adağı (sundu)."

61. Kat. No. 183 (Eutykhes'in Mezar Taşı)
(altar) (Seyitgazi/Eskişehir)

	Μητρόφιλος	"Metrophilos
2	'Ασκληπῶς σὺν γυ- ναικὶ Ἀμμια πε-	Asklepas eşi Ammia ile birlikte
4	ρὶ ἑαυτῶν κ τῶν ιδίων σωτηρίας	kendilerinin ve ailelerinin esenliği
6	Διὶ Βροντῶντι εὐ- χὴν κ Εὐτύχῳ υἱ[ῶ]?	için Zeus Bronton'a adağı (sundu) ve oğulları? Eutykhes'e"

62. Kat. No. 185 (Philipos'un Mezar Taşı)
(altar) (Avdan/Eskişehir)

	Διοφάνης κα[ὶ]	"Damas'ın oğulları
2	Διονύσιος Δα- [μ]ᾶδος ἀδελφ-	Diophanes ve Dionysios kardeş-
4	ῶ Φιλίπῳ καὶ Δ[ιὶ] Βροντῶντι εὐ-	leri Philipos'a ve Zeus Bronton'a
6	χὴν	adağı (sundular)."

63. Kat. No. 186 (Aur(elius) Papas, Diomas, Apollon, Hermes ve Mateis'in anne ve
(altar) babaşının Mezar Taşı) (Avdan/Eskişehir)

	[Αὐ]ρ Παπας κ Δι-	"Aur(elius) Papas
2	[ομ]ᾶς κ 'Απόλλω[v] κ 'Ερμῆς κ ΜΑΤΕ-	ve Diomas ve Apollon ve Hermes
4	[γ]ονε ὕσι CI ← [γ] λυ-	ve Mateis biricik anne babalarına
6	[κ]υ ζελενκ τᾶ- το ις	ve Zeus Bronton'a adağı (sundular)
8	κ Δ ιὶ Βρο (ν)τῶ- (sic)	Hermes hayattayken ve akli başındayken
10	ντι εὐχὴν 'Ερμῆς ζῶν κ	(bu altarı) dikti "
12	φρονῶν ἔθε- το	

64. Kat. No. 189 (Menophilos ile anne ve babasının Mezar Taşı)
(altar) (Aşağı Ilca/Eskişehir)

	Μη[νόφι]λος πατρὶ [κ ἐ]-	"Menophilos babasına (ve)
2	αὐτῶ κ μητρὶ Δ[] [] ΑΤΟΓ κ Διὶ Βρο[ον]-	kendisine ve annesi - - - - kızı D - - -'ye ve Zeus Bronton'a
4	τῶντι εὐχὴν	adağı (sundu)."

65. Kat. No. 190 (Bir Adamın Mezar Taşı)
(altar) (Aşağı Ilıca/Eskişehir)

2	Διοφάνης Ὀνή- σίμου καὶ Ὀνή- σιμος ὑπὲρ τ-	"Onesimos oğlu Diophanes ve Onesimos bütün
4	ῶν ἰδίων πάντ- ων Διὶ Βροντῶ-	aile üyeleri için Zeus Bronton'a ve
6	ντι καὶ πατρὶ ε- ὕχην	babasına adağı (sundular) "

66. Kat. No. 192 (Mezar Taşı?)
(altar) (Başören/Eskişehir)

2	[-----]ΑΛΛΩ C O[----] [---]A C κ Αὐρ. Τατ[ιον?] [---] τοὺς δύο Δ[-----]	----- --- ve Aur(elius) Tat(ion?) -----
4	[ἐ]αυτοῖς ΑΥΤΕ[-----] [ἐ]τευξαν κ Δι[ι-?-?--]	kendileri için ----- hazırladılar ve Zeus Bronton'a
6	[Βρο]ντωντι Ο[-----] [-----]ΟΕΟC [-----]	----- -----
8	[-----] ἐνθάδ[ε-----]	----- burada --

67. Kat. No. 193 (Bir Adamın Mezar Taşı)
(altar) (Çifteler/Eskişehir)

2	Πουσα σὺν τέ- κν[ο]ις ἀνδρὶ κ Δ[ιὶ Βρο]ντων-	"Pousa çocuklarıyla beraber eşine ve Zeus Bronton'a
4	τι εὐχὴν	adağı (sundu)."

68. Kat. No. 198 (Attalos'un Mezar Taşı)
(altar) (Sarayören [Alpanos]/Eskişehir)

2	Εὐψυχος Ἀττ- άλου πατρὶ θε- οφιλήτῳ κ	"Attalos oğlu Eupsykhos tanrının sevgili kulu babasına
4	Διὶ Βροντῶ- ντι εὐχὴν	ve Zeus Bronton'a adağı (sundu) "

69. Kat. No. 201 (Donaks'ın Mezar Taşı)
(altar) (Şarhöyük/Eskişehir)

	Ὀνησίμη Δόνακι πατρὶ	"Onesime eşi Neikomedes
2	σὺν Νεικομήδῃ συν[βί]φ [κ]	ile beraber babası Donaks'a
	Διὶ Βροντῶντι	(ve) Zeus Bronton'a
4	εὐχὴν	adağı (sundu) "

70. Kat. No. 204 (Aur(elius) Diodoros ve Eşi Tykhe'nin Mezar Taşı)
(altar) (Kara Pazar/Eskişehir)

	Αὐρ Διόδωρο-	"Aur(elius) Diodoros
2	ς μετὰ συνβί-	eşi Tykhe'yle bir-
	ου Τύχη(ς) ζῶν- (sic)	likte hayattalarken
4	τες ἑαυτοῖς	kendilerine ve
	κ Διὶ Βροντῶν-	Zeus Bronton'a
6	[τι] εὐχὴν	adağı (sundu)."

71. Kat. No. 205 (Phainippos'un ve Eşinin Mezar Taşı)
(altar) (Kara Pazar/Eskişehir)

	Περσεὺς κ Πλού-	"Perseus ve
2	σιος Φαινίππω	Plousios babaları
	πατρὶ κ μητρὶ	Phainippos'a,
4	κ Διὶ Βροντῶντι	annelerine ve
	εὐχὴν	Zeus Bronton'a
		adağı (sundular)."

72. Kat. No. 207 (Appas'ın Mezar Taşı)
(yuvarlak altar) (Virancık [Örencik]/Emet/Kütahya)

	Διὶ Βροντῶντι καὶ	"Apollonios kardeşleri
2	Αππα τῷ ἀδελφῷ	ve babasıyla birlikte
	Ἀπολλώνιος μετὰ τῶν	Zeus Bronton'a ve
4	ἀδελφῶν καὶ τοῦ πατρός	kardeşi Appas'a
	ἔτους σα'	(adağı sundu).
		Sene 201"

73. Kat. No. 216 (Hermadion'un Mezar Taşı)
(blok) (Eskişehir)

2	Ἑρμέρωσ Με- ν[άνδ]ρου κ	"Menandros oğlu Hermeros ve eşi
4	Θ[εμι]στῶ σύ- ν[βιο]ς Ἑρμα- δίωνι τέκ-	Themisto oğulları Hermadion'a ve Zeus Bronton'a
6	νφ κ Διὶ Βρο- ντῶντι	adağı (sundular)."

74. Kat. No. 219 (Aurelius Papas ve Eşi Aurelia Kseuna'nın Mezar Taşı)
(levha) (Aşağı Ilıca/Eskişehir)

2	Αὐρ. Παπασ Ἀπολλωνίου ἀμαξάρχης κ Ξευνα σύν- βιος μνήμης χάριν ἔνθα	"Apollonios oğlu ulaşım memuru Aur(elius) Papas ve eşi Aur(elia) Kseuna burada yatıyorlar;
4	τέθεικαν κ Διὶ Βροντῶντι εὐχὴν Αὐρ. Ὀνήσιμος Παπ-	(onların) hatırası için ve Zeus Bronton'a adak olarak
6	ας κόσμησε	Aur(elius) Onesimos Papas (ölülere) son görevini saygıyla yerine getirdi."

75. Kat. No. 220 (Bir Adamın Mezar Taşı)
(levha) (Aşağı Ilıca/Eskişehir)

2	Τειμόθεος Ἀσκλη- πᾶς πατρὸς ψυχῆ- ς καὶ Διὶ Βροντῶ-	"Teimotheos Asklepas baba- sının ruhu için
4	ντι εὐχὴν	ve Zeus Bronton'a adağı (sundu)."

76. Kat. No. 222 (Stephanos ve Melitine'nin Mezar Taşı)
(levha) (Aşağı Ilıca/Eskişehir)

2	[Αὐρ. ? Φ]ιλότημ[ος] Μηνοφίλου Στεφάνω κα[ὶ]	"Menophilos oğlu (Aurelius?) Philotimos Stephanos'a ve
4	Μελι[τίν]ῃ καὶ Ζήνον κ Βάκ-	Melitine'ye ve Zenon ve Bakkhos Zeus
6	χος Διὶ Βροντ- ῶντι εὐχὴν	Bronton'a adağı (sundular) "

77. Kat. No. 224 (Apollonios'un Mezar Taşı)
(levha) (Üçsaray/Seyitgazi/Eskişehir)

	"Αρχος καὶ Ἐπαφ-	"Arkhos ve Epaphro-
2	ρόδειτος Ἄπο--	deitos babaları Apol-
	λωνίῳ πατρὶ Διὶ Βροντ--	lonios'a ve Zeus Bron-
4	ῶντι εὐχῆν	ton'a adağı (sundular)."

78. Kat. No. 229 (Kyriille'nin Mezar Taşı)
(bilinmiyor) (Eskişehir)

	Γ[---]Α Γ Α Γ	"-----
2	Μ[---]Α Γ γυναί-	-----
	κὶ Κυρίλλῃ ζώ-	henüz hayatta ve
4	ση κ φρονούση	aklı başında olan
	κ Διὶ Βροντῶντι	eşi Kyriille'ye
6	εὐχῆν	ve Zeus Bronton'a
		adağı (sundu)."

79. Kat. No. 230 (Neiketor'un Mezar Taşı)
(bilinmiyor) (Ayvalı/Eskişehir)

	Νεικάνωρ καὶ Τα-	"Neikanor ve
2	[τ]εῖς Διὶ Βροντῶν-	Tateis Zeus
	τι καὶ Νεικήτορι	Bronton'a ve
4	πατρί	babaları Neiketor'a
		adağı (sundular)."

80. Kat. No. 236 (Flavia'nın Mezar Taşı)
(bilinmiyor) (Şarhöyük/Eskişehir)

	Λάρος Σωκράτου	"Sokrates oğlu Laros
2	Φλαβία συνβίῳ γλυ-	biricik eşi Flavia'nın
	κυτάτη μνήμης χά-	hatırasına ve çocuk-
4	ριν κ σὺν τοῖς τέκνοις	larıyla birlikte Zeus
	Διὶ Βροντῶντι εὐχῆν	Bronton'a adağı
		(sundu) "

81. Kat. No. 237 (Mezar Taşı)
(bilinmiyor) (Eskişehir)

	Αὐρ. Ἀλεκκῶς Ἀπ-	"Apollonios oğlu
2	ολλ/ο/νίου ὑπέρ (sic)	Aur(elius) Alekkas
	τῶν θεῶν [-----]	bütün -- tanrılar
4	πάντων ΝΕΙ[-----]	için -----
	ΚΗΝ ὑπέρ ΝΕΙ[---]	-----
6	ΚΗΚΑΘΩΩΩΩ ΕΝ	-----
	[--]ΥΓΑΜΗΝ κ Διὶ Βρο-	ve Zeus Bronton'a
8	[ντῶντι] εὐχήν	adağı (sundu). "

82. Kat. No. 240 (Mezar Taşı)
(bilinmiyor) (Eskişehir)

	-----	-----
2	[---] κ Δι[ὶ Βρο]-	ve Zeus
	ντῶντι εὐ-	Bronton'a
4	χήν	adağı (sundu[lar]). "

83. Kat. No. 252 (Zoilos ve Apsas'ın Mezar Taşı)
(bilinmiyor) (Koyunlu/Söğüt/Bilecik)

	Ἀγαθῆ τύχη	"Hayırlı Uğurlu Olsun!
2	Διὶ Βροντῶντι,	Zeus Bronton'a,
	Ζωίλω καὶ Ἀψάδι	Zoilos'a ve Apsas'a
4	Τρύφων καὶ ὑ ἀδελφὸν	(bu) altarı Tryphon
	βωμὸν ἀνέστησαν	ve kardeşleri kendi-
6	ὑπέρ αὐτῶν [καὶ τῶν]	leri ve bütün aile
	ιδίῶν πάν[των]	üyeleri için adak
8	εὐ[χήν]	olarak diktiler. "

84. Kat. No. 256 (Marathon ve Basa'nın Mezar Taşı)
(altar) (Kızıl Damlar/Bilecik)

	Ἀγαθῆ τύχη	"Hayırlı Uğurlu Olsun!
2	Μαραθῶν-	(Ben) ---- oğlu
	ι καὶ Βάσα	Marathon
4	ἀνέστησα	Marathon'a ve
	Διεὶ (Β)ροντ- (sic)	Basa'ya (ve)
6	ᾠ(ν)τι τὸν βω- (sic)	Zeus Bron-
	[μ]ὸν [---]	ton'a (bu)
8	Μαραθ[ῶ]ν	altarı diktim. "
	Η[-----]	

85. Kat. No. 257 (Diomedes'in Mezar Taşı)
(altar) (Akcaşehir/Bilecik)

	Χ(ρ)ῆστος (<i>sic</i>)	"Diomedes
2	Διομήδο-	oğlu Khres-
	υ Δι Βρον-	tos Zeus
4	τῶ(ν)τι Δι- (<i>sic</i>)	Bronton'a
	ομήδηι	(ve) Diome-
6	[ἀ]νέστη-	des'e (bu)
	[σ]εν τὸν β-	altarı emir
8	ωμὸν κα-	gereği
	τὰ ἐπιταγ-	dikti "
10	[ήν]	

86. Kat. No. 262 (----- eine'nin Mezar Taşı)
(altar) (İnhisar?/Söğüt/Bilecik)

	[Ἄγαθῆι τύχη]	"(Hayırlı Uğurlu Olsun!)
2	[-----]-	-----
	εἰνη Χρή[στου]	hayat arkadaşı
4	συννεύν[ω]	Khrestos kızı
	ὑπὲρ ἑαυτοῦ	----- eine'ye
6	καὶ τῶν ἰδί-	kendisi ve bütün
	ων πάντω[ν]	aile üyeleri için
8	Δι Βροντῶ[ν]-	Zeus Bronton'a
	τι	(adağı sundu)."

87. Kat. No. 264 (Mezar Taşı?)
(altar) (Başköy/Bilecik)

	-----	"-----
	[-- Δ]ι Βρ[οντῶντι καὶ]	Zeus Bronton'a ve?
2	[---]οιφ κα[-----]	-----
	[---]ἀνέθη[κεν -----]	-----
4	[---]τωκρα[-----]	(bu altarı dikti)."
	[---]ΥΛΙΑ[-----]	

88. Kat. No. 278 (Pagnius ve Marcus'un Mezar Taşı)
(altar) (Günyarık/Bozüyük/Bilecik)

	(vac) Ἀγαθῆ τύχη	"Hayırlı Uğurlu Olsun!
2	Δὶ Βροντῶντι	Zeus Bronton'a,
	καὶ Παγνίῳ	Pagnius'a ve
4	καὶ Μάρκου Κό-	Marcus'a (biz)
	μο(vac) δος καὶ	Commodus ve
6	Μαρκιανὸς (vac)	Marcianus
	κατὰ κέ(vac) λευσιν	tanrının emri
8	τοῦ θεοῦ ἀν- (vac)	gereği (bu)
	εστήσαμεν	altarı diktik "
10	βωμόν	

89. Kat. No. 283 (Eutykhion ile Khryson'un Mezar Taşı)
(altar) (Nanedere/Düzdağ/Bilecik)

	Ἀγαθῆ τύχη	"Hayırlı Uğurlu Olsun!
2	Δὶ Βροντῶντι	Zeus Bronton'a
	καὶ Εὐτυχίῳ	ve Eutykhion'a
4	καὶ Χρυσίῳ Τύλ-	ve Khryson'a
	λιος καὶ Τυλλία	Tullius ve Tullia
6	ἀνέστησαν βω-	(bu) altarı diktiler "
	μόν	

90. Kat. No. 289 (Nestor ve Khresion'un Mezar Taşı)
(altar) (Yukarı Kınık/Göynük/Bolu)

	Δὶ Βροντῶντι	"Zeus Bronton'a,
2	Ἀρχέλας κέ	Nestor ve Khresion'a
	Κλήμης Νέστ-	Arkhelas ve Klemes
4	ορι κέ Χρησίῳ	adak olarak diktiler "
	ἰς εὐχὴν ἀνέ-	
6	στησαν	

91. Kat. No. 293 (Bir Adamın Mezar Taşı)
(altar) (İzmit)

	Ἀριστέας Πυθ/[έ]-	"Pytheos? oğlu
2	ου? μετὰ γυναι-	Aristeas eşi
	κὸς ΚΑΟΑ καὶ τέ-	----- ve kendi
4	[κ]νων ἰδίων Δι[ί]	çocuklarıyla beraber
	[B]ρ[οντ]ῶντι ε-	Zeus Bronton'a
6	ὕχη[ο]ν πατρὶ χάριν	adağı (sundu)
		(ve) babalarına
		(hatırası?) nedeniyle "

Addenda

92. Kat. No. 162 (Bir Kadının Mezar Taşı)
(altar) (Akoluk/Kütahya)

- (başlık profili üzerindeki yazıt)
 2 Ἄριστων ὑπὲρ τῶν ἰδίω-
 ν πάντων Διὶ Βροντῶντι
 εὐχὴν "Ariston bütün aile
 üyeleri için Zeus
 Bronton'a adağı (sundu)."
- (kaide üzerindeki yazıt)
 2 Ἄριστων Ἀ[. .]πιλαίου ἱ-
 δία μάνμη εὐχὴν "A -- --pilaios? oğlu
 Ariston kendi annesine
 adağı (sundu)."

93. Kat. No. 209 (Besleme Teimon'un Mezar Taşı)
(stel) (Eskişehir)

- 2 Μένανδρος [Ἴπ]πω-
 νος καὶ Ἀμείας Τεί-
 μωνι θρεπτῶ καὶ
 4 Ἀπολλώνιος
 καὶ Διονύσιος συν-
 6 τρόφῳ ὑπὲρ τῶν
 εἰδίων Διὶ Βρον-
 8 Δ τῶντι Δ "Hippon oğlu Menandros
 ve Ameias beslemeleri
 Teimon'a ve Apollonios
 ve Dionysios süt
 kardeşlerine aile
 üyeleri için
 Zeus Bronton'a
 (adağı sundular)."

94. Kat. No. 92 (Maliye Memuru Aur(elius) Thallos Asklepas'ın Mezar Taşı)
(stel) (Eskişehir)

- 2 Αὐρ. Θάλλος
 Ἀσκληπᾶς
 αὐτῷ ζῶν
 4 καὶ Διὶ Βρον-
 τῶντι
 6 ὁ ταμίας "Maliye memuru
 Aur(elius) Thallos
 Asklepas hayattay-
 ken kendisine
 ve Zeus Bronton'a
 adağı (sundu) "

17. ADAKLARIN ÜZERİNDEKİ MOTİFLERİN LİSTESİ

ZEUS BRONTON	at arabası ve arabacı 284	Zeus büstü (kartalla birlikte) 144, 212
bir öküz başı 14, 28, 62, 74, 86, 122, 138, 145, 153, 160, 163, 164, 170, 172, 178, 183, 193, 195, 198, 200	buğday başağı 273	yıldırım demeti 35, 132, 144, 175
iki öküz başı 6, 13, 26, 30, 56, 68, 95, 99, 135, 144, 146, 150, 161, 171, 173, 175, 176, 180, 181, 190, 217, 232, 238, 276, 284	amfora 144, 173, 174, 176, 191, 275, 279	bir kartal 56, 58, 63, 75, 86 (dal üzerinde duran), 173, 175, 176, 199, 253, 284, 298
üç öküz başı 204	falx vinitoria (bağcı bıçağı) 60, 70, 88, 173, 176, 290	iki kartal 132
çifte koşulmuş öküz başları 3, 24, 60, 70, 72, 76, 155, 156, 166	dolabra (bağcı çapası) 19, 60, 70, 173, 176	kanatları açık kartal 2, 99, 121, 154, 171,
iki öküz 273	krater 137, 138, 139, 140, 150, 153, 156, 163, 169, 179, 180	yıldırım demeti üzerinde duran kartal 9, 28, 41, 74, 90, 142, 159, 207, 280
çifte koşulmuş öküzler 162	içinden asma dalları ve üzümler fışkıran krater 70, 144, 146, 147, 171, 187, 193	altar üzerinde duran kartal 99, 150, 171
saban 72, 96, 144, 171, 173, 175, 176, 195	üzüm salkımı 14, 43, 57, 62, 124, 150, 156, 162, 165, 167, 180, 193	çelenk üzerinde duran kartal 121, 172
boğa 171	asma dalları ve üzüm salkımları 37, 155, 163, 169, 173, 176, 205, 275, 276	çubuk (dal) üzerinde duran kartal 127
boynuz 171	bitkisel motifler 189	gagasında çelenk taşıyan kartal 74, 121, 171, 273, 281
koç 171	Zeus büstü 171, 172, 173, 174, 175, 176, 199, 253, 275, 278, 279, 281, 301	erkek büstü 70, 85, 154, 173, 176, 271
at başları 199		erkek başı 269, 281

kadın büstü 8, 71	havaya kaldırılmış kollar 136	Hermes (kerykeion ve para kesesi ile) 171, 196, 275, 301
kadın başı 143	hilal 144	Khristi Monogram 158
insan baş(lar)ı 223, 224, 272, 274 (iki erkek başı)	baitylos (üçgenimsi motif) 147, 148, 149, 150, 153, 167, 174, 175	flüt çalan komik figür 296
erkek ve kadın büstü birlikte 57, 61, 143, 267, 296	palamut? 157	dans eden komik figür 296
büst 45, 73, 78, 162, 170, 199, 220, 255, 284, 288	mensa tripes ve üzerinde sürahi ve bardaklar 173, 262	niteliğ i anlaşılamayan kabartmalar 64, 178, 185
ayakta duran figür(ler) 64, 162, 192, 196, 298	vazo 160, 173	ZEUS BRONTAİOS
çelenk 5, 6, 7, 11, 15, 22, 27, 34, 36, 39, 43, 47, 48, 62, 65, 66, 68, 80, 93, 94, 124, 138, 148, 149, 151, 152, 155, 163, 168, 171, 174, 175, 176, 178, 181, 186, 187, 189, 199, 205, 221, 226, 262, 276, 284	kupa 281	insan betimleri 1
girland 1, 8, 14, 28, 30, 55, 81, 139, 141, 153, 156, 160, 161, 171, 177, 217, 310	yün sepeti 71, 163	yatan insan betimi 4
rozet 26, 71, 73, 133, 142, 155, 156, 161, 166, 171, 172, 173, 174, 178, 181, 193, 204, 248, 289	iğ 12, 71	sığır 1
patera 1, 6, 14, 24, 39, 49, 60, 63, 66, 84, 99, 101, 121, 125, 126, 131, 145, 146, 151, 155, 161, 167, 187	öreke 12, 71	altar 1, 4
	sandık? 71	Zeus 4
	sandalet 12	kartal 4
	balta 70	Herme 4
	Helios 171	girland 4

18. EPİGRAFI SİMGELERİ

Aşağıdaki simgeler French, Milestones 2, s. 384 vd.'dan aşağıdaki kataloğa uyarlanarak alınmış ve yazıtlar bu sisteme göre incelenmiştir.

BÜYÜK HARF	Taşa okunan (ya da taşın önceki kopyasında bulunan) ama yayımlayanın anlam veremediği harfler
[α β γ]	Kırılıp yitmiş ya da zamanla silinmiş harflerin yerine yayımlayanın koyduğu harfler
{α β γ}	Antik çağda taşa yazılmışken yayımlayanın gereksiz gördüğü harfler
<α β γ>	Antik çağda kazara atlanmış olduğu düşüncesiyle yayımlayanın metne eklemiş olduğu harfler
(α β γ)	Taştaki kısaltmaları ya tümmek ya da genişletmek için yayımlayanın eklemiş olduğu harfler
[[---]]	Antik çağda sildirilmiş, artık hiç görülemeyen ve sayısı bilinmeyen harfler
α̇ β̇ γ̇	Bozulmuş ya da kısmen korunmuş, yorumu kuşkulu harfler; çizimleri varsa ona başvurunuz.
(sic)	Yayımlayanın taşta gördüğünü olduğu gibi verdiği ama dilbilgisi ya da yazım kuralları bakımından alışılmışın dışında olan harfler
α̂ β̂ γ̂	Yayımlayanın eski bir okumadan alıp düzelterek verdiği harfler; bkz. açıklama kısmında verilen bilgi
/α β γ/	Taşa yanlış ya da özürli olarak yazılmış harfler; yayımlayanın önerdiği düzeltmeler, metinde küçük harflerle gösterilmiştir; çizimleri ve yorumları varsa, onlara başvurunuz.
<u>α β γ</u>	Taşı daha önce kopya eden kişinin gördüğü ama artık görülmeyen harfler

(vac)

Yazıtlı yüzeyde boş bırakılmış yerler

[. . 4 . .]

Eskiden harf olduğu açık olan bir boşluğu doldurmak için gerekli harf sayısı. Her nokta bir harfi gösterir. Bu nedenle, noktaların üzerinde, harflerin sayısını belirten bir rakam olmasa da olur.

[-----]

Metnin yayımında, yitmiş olan harflerin bıraktığı boşluğu belirtmek ya da yazıtı tımlmek için, bilinmeyen harf sayısını göstermede kullanılır. Köşeli ayraç yoksa, bu belirsiz sayıda satır yitmiş demektir.

αβ

Bitişik harfler, ligatur

κ

κέ = καί